
UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

DS
151
M6S4

Sefer Shemu'el

MOVE
HIS POCKET
O LIBRARY

ספר שמואל

ספריה «לפיד»
תל־אביב, שינקין 82
מס.____
№____

להרב שמואל מוהליבר

במלאת עשרים וחמש שנה לפטירתו

ערוך על ידי

הרב יהודה ליב הכהן פישמן

הוצאת
הסתדרות המזרחי

ירושלים — תרפ"ג

:MOVE
·HIS POCKET
TO LIBRARY

2884

17

סֵפֶר=שְׁמוּאֵל

ספריה "קלפיד" תל-אביב, שינקין 8 № 4700

זכרון

להרב שמואל מוהליבר

במלאת עשרים וחמש שנה לפטירתו

(י"ט סיון תרנ"ח–י"ט סיון תרפ"ג)

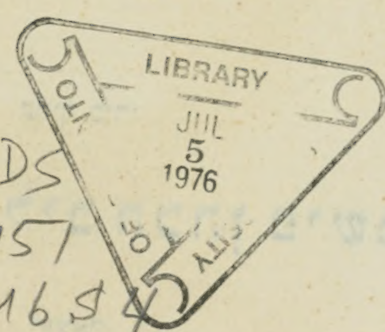
ערוך בידי

הרב יהודה ליב הכהן פישמן

הוצאת

הסתדרות המזרחי.

ירושלם–תרפ"ג

DS
151
M654

התֹכֶן

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/sefershemuelzika00mohi

רבי שמואל, מוהליבר

הרב מאיר ברלין

לִתְקוּפַת הָעֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ

כבר עברו עשרים וחמש שנה מיום פטירתו של האדם הגדול, הרב ר' שמואל מוהליבר ודומה, כאילו זה עתה אירע המאורע.

עדיין חי בלבנו והרות במהנו אותו הרושם העמוק, שעשתה בין כל שדרות עמנו, הידיעה המבהילה, כי ר' שמואל מוהליבר איננו עוד בחיים. עליו קוננו הזקנים והצעירים, הרבנים היושבים על מדין והעסקנים העמלים עם הצבור; אלה ראו בו „רבא דעמיה", בהיותו גדול בתורה, ואלה „מדברנא דאומתיה", על היותו גדול במעשים.

כי לא כעסקנים אחרים היה הרב מוהליבר, אשר רק על עסקנותם פרסומם ועל עבודתם הצבורית תהלתם. מלבד עסקנותו הצבורית היה כחו גדול בתורה, בהלכה ובאגדה כאחד מגדולי ישראל. ה„עלוי מהלובוקי" היה ניכר בו, כשישב על כסא ההוראה בקהלות גדולות וגם כשהיה נושא ונותן עם גדולי הדור.

ואפשר, לאידך גיסא, כי עבודתו הצבורית מעטה את שמו והעיבה במקצת את גדולתו בעיני אחדים. אולם הרבנים היותר גדולים, אף מן המתנגדים למעשיו ולדעותיו, לא חדלו מלכבדו בתור אחד מגדולי הדור.

וכבר היה מעשה, כי הרב מוהליבר בא לאחת הערים הגדולות והעתיקות והרב דמתא, רב־רבנן ידוע בכל תפוצות הגולה, שנלחם בכל תוקף כנגד התנועה הציונית, הקדים לבקר את הרב מוהליבר בפונדקו, ולמתי־סודו, שהתפלאו על החזיון, ענה: „אני אין לי אלא אותו רבי שמואל הגדול בתורה ובחסידות, ואת הרב הזה אני מכבד ומעריץ".

ואף אם היה יודע הרב מוהליבר, כי עבודתו הציונית והצבורית ממעטת את דמותו בחוגים ידועים, גם אז לא היה מונע את עצמו מן העבודה הלאומית, כי מסור היה אליה לא רק עד כדי מסירת גוף, לסבול ענויי חומר שונים, הכרוכים בכל מעשה כביר,

אלא גם עד כדי מסירת נפש. הוא לא חישש לכבודו ולשמו ובלבד שמעשיו יהיו נעשים לפי מחשבתו. הוא שיוה תמיד לנגד עיניו את הכלל: „גדול תלמוד שמביא לידי מעשה".

גלוי וידוע היה להרב מוהליבר, שעבודה לשעה ולדורות, אינה נעשית בשעה שאינה לא יום ולא לילה ודרך אגב. ואף פעם לא אירע, שישתמט מאיזו עבודה קשה או נסיעה רחוקה משום המעטת ממון או משום המעטת השם...

ובזה גדול היה כחו. כי אם ברורה היתה לפניו הדעה הציונית והעבודה המעשית בארץ ישראל, לא הסתפק בידיעה זו כשהיא לעצמה או בזה שרב גדול כמותו יהיה בין המסכימים לרעיון, גם לא יצא ידי חובתו בכתיבת מאמר או ספר על הרעיון הציוני, אלא בכבודו ובעצמו, בכל כחותיו וכשרונותיו עשה את העבודה, שהיתה זקוקה לידים עסקניות.

וגם בהיותו יושב בעיר גדולה, שרבו בה גדולי תורה ואנשי מעשה, והללו ראו ברבם „בישות", אלה מטעם כי „חדש אסור מן התורה" ואלה — כי דבר „ישן" כזה, שיבת ישראל לארצו, איננו לפי רוח הזמן, — לא נפל רוחו עליו ולא נטה מדרכו אף פסיעה אחת. יתר על כן עוד השתדל להשפיע מרוחו עליהם, לחנך גם את הגדולים וגם את הקטנים, בעירו ובסביבתו, בעבודה הלאומית הגדולה לשם בנין העם והארץ; ומעולם לא נשמע, כי הכריז הרב מוהליבר מלחמה, לו גם מלחמת דברים, בערתו, נגד מי שהוא. אף כי רבו מקנאיו ומתנגדיו; גם לא אירע, כי השיב מלחמה נגד אלה, שיצאו להלחם בו בסתר ובגלוי, כי תמים היה האיש, תמימה היתה כונתו ותמימים היו גם דבריו ומעשיו.

הרעיון הציוני, על עמקו ועל מצוי תכנו, היה נושא דבריו בעמדו לפני קהל ועדה ובשבתו במסבת רעים וחברים. כל דבר שיצא מפיו היה עושה רושם לא רק בתכנו אלא גם בצורתו. ניכר היה גם לעין בלתי בוחנת ביותר, כי כל מה שהוא מוציא מפיו, יוצא מתוך־תוכו של לבו וממעמקי נשמתו. במקים שנמצאו ענותנותו ונועם־מזגו, שם נמצאו גם הכרת־ערכו ותקיפת־דעתו. ידע ידע רב־הפעלים הזה, כי רצון חזק צריך להתבטא על ידי דרישות גדולות ותפיסת־המרובה. אפשר כי אחרים היו מנענעים ראש מתוך לעג לעובדה, כי רב מרוסיה, אשר לא ידע שפה ולשון אירופית, רב ככל הרבנים של הדור הקודם בתלבשתו ובנמוסיו, ילך לפריז, בירת צרפת, ויתיצב לפני ברון בדבר רעיון כל־כך חדש, לפי מושגם של אחרים, או כל־כך ישן, לפי מושגם של אחרים. אולם איש כר' שמואל מוהליבר לא ילעג ולא יניע ראש. אם רק יש איזה ספק סבוי — החובה לנסות. והוא יצא את עירו, למרות לעג השאננים על חלומותיו, בא לפריז, התיצב לפני הברון ודבר עמו בלשונו הוא, בלשון רבנית, תבל את דבריו במאמרי חז"ל, ועלה בידו מה שלא עלה בידי אחרים. מאיתה שיהה נעשה הברון ל„הנדיב הידוע", שמעשיו להישוב בארץ־ישראל גדולים עוד יותר מכפי שהם ידועים ברבים...

ובתור איש מעשה ידע הרב מוהליבר, כי אי־אפשר לעסוק בדבר רק על־פי משמע אזנים בלבד ואם עוסק הוא בישוב ארץ־ישראל עליו החובה לראות את ארץ־ישראל בעיניו, להתחקות על מצבה ועל תנאיה, ולא השגיח בטרדותיו המרובות ולא חס על רפיון גופו לעת זקנתו, ועלה לארץ־ישראל.

ורשמי נסיעתו לא טמן בחובו אלא הביעם בעל־פה ופרסמם בכתב ובדפוס. כל אשר

ראה ואשר העלה במחשבתו אגב ראיה ושמיעה הודיע ברבים, ואם דבריו עשו אותו הרושם שקוה או לא, אך לבטלם לא העיז מי שהוא, כי הכל לרבות גם מתנגדיו, ידעו כי אדם גדול, בעל רוח כביר ואיש אמת בכל דרכיו, מדבר אליהם.

ואת עבודתו הרבה והקשה לשם הרעיון הגדול של „חבת ציון", לא עזב עד יומו האחרון, גם בהיותו זקן ושבע ימים, מעונה ומדוכה ביסורי גוף ונפש היה הוא מהראשונים שנענו לקול קריאתו של הד"ר הרצל בדבר הקונגרס הציוני הראשון. עד כמה הועיל הרב מוהליבר בהסכמתו להרצל בימים ההם, כשיצאו רבני אשכנז במחאתם הידועה והעדה היהודית במינכן לא נתנה מקום לקונגרס הציוני — אין מן הצורך להוכיח. אולם בעובדה זו אנו רואים שוב את גדולתו של ר' שמואל מוהליבר, שבה בשעה, שהרבה מראשי הציונים של עכשו — ואחד מהם, שזכה כמעט למלא מקומו של הרצל — עמדו מרחוק ולא השתתפו בקונגרס הראשון, באותה שעה עצמה, היה הרב הזקן ר' שמואל מן הראשונים, שנענו לקול קריאתו של הרצל.

אולם הרב מוהליבר לא הסתפק בעבודה ציונית סתם, אלא השתדל ודרש, שהעבודה תעשה ברוח התורה הכתובה והמסורה. חבתו לציון ומסירותו להסתדרות הגדולה שהיתה עתידה להקיף את כל העם, לא סמאה את עיניו, שלא להכיר את האמת, כי אם החרדים לא יתאחדו ביניהם לעשות את העבודה הציונית ברוחם הם, תשאר ההסתדרות במצב קפאון ולא תגיע למטרתה.

הרב מוהליבר היה הראשון, שיסד את המזרחי בתור מרכז רוחני להפיץ את הדעה הלאומית ואת המעשים הציוניים בין אחינו הנאמנים ולהכניס את הרוח הדתי בין העוסקים בישוב הארץ. וגם בזה לא הסתפק בדברים בעלמא, בעל־פה או בכתב; אלא יסד תחת השגחתו לשכה מיוחדת לעשות תעמולה לשם העבודה הציונית ברוח דתי־לאומי ו„מזרחי" היה חותמה של הלשכה.

ובאותו החום, באותה ההתלהבות, שהיה מדבר על ציון היה מלהיב את שומעיו ללמוד התורה ושמירתה. ומי שלא ראה את פניו הקורנים, את עיניו הזולגות דמעות, בראותו צעיר יושב ועוסק בתורה — לא ראה מחזה מרומם־נפש מימיו.

יהי זכרו של האיש הגדול הזה ברוך, ומעשיו יהיו למופת לדור דור.

הרב י. ל. הכהן פישמן

תּוֹלְדוֹת רַבִּי שְׁמוּאֵל

ביום י"ט לחודש סיון שנה זו (תרפ"ג) תמלאינה עשרים וחמש שנה מיום פטירתו של הרב ר' שמואל מוהליבר.

עשרים וחמש שנה, זמן רב הוא בתקופתנו, שהכל הולך ומשתנה בה במהירות נפלאה. חליפות חזיונות החיים ותמורותיהם מפתיעים אותנו לא רק מתקופה לתקופה אלא גם מזמן לזמן באותה תקופה ולפרקים גם מיום ליום ומשעה לשעה. הזמנים ואתם גם החיים הולכים ומשתנים ומקבלים חלוף ותמורה במשך זמן קצר, ומה שנחשב תמול לחלום אפשר לו להיות היום דבר שבמציאות. במשך חצי־יובל שנים לא רק המעשים משתנים ומקבלים צורה אחרת אלא גם האנשים עולים ויורדים בבחינה ידועה. המפורסמים של אתמול הולכים ומשתכחים מן הלב מפני החשובים של היום, העולים פתאום על במת החיים ונעשים ליוצרים ומנהיגים, והחשובים של היום גם הם עלולים לרדת מחר ולאחר זמן מעל הבימה ולפנות את הדרך לפני הבאים אחריהם.

הרב שמואל מוהליבר היה בימיו הראש והראשון לחובבי ציון וגם אחד מן „השרידים היחידים" שהועילו הרבה להרחבת התנועה הלאומית בין השדרות הרחבות של העם העברי. בינתים הרי ירדה חבת ציון מעל הבמה והציונות המדינית, ברמות הסתדרות לאומית גדולה, באה וירשה את מקומה. יחד עם ירידת „חבת ציון" ירדו מעל הבמה והיו „לכוכבים נופלים" גם רבים מיוצרי התנועה הזאת וממנהיגיה. ומהם שנשכחו כמת מלב. אולם שמו של הרב שמואל מוהליבר יהיה חרות לנצח בספר התולדה של התנועה הלאומית שלנו. הרב מוהליבר היה במדה ידועה יוצר התנועה של „חבת ציון" באופן מעשי, ורק הודות לעבודתו והשפעתו נאות „הנדיב הידוע" להתחיל בעבודה ישובית בארץ־ישראל. הוא היה גם בין הראשונים שב„חובבים" שהסביר פנים לציונות המדינית והתיחס אליה בסמפתיה מרובה עוד בראשית יצירתה, ולא להנם

קראהו יוצר הציונות הד"ר הרצל בשם: „הציוני המדיני הראשון" 1); הרב מוהליבר היה אולי הראשון בין חכמי התורה, במשך שנות מאות מימי הרמב"ן והלאה, שהרגיש את חובתו לעלות בעצמו אל הארץ לא רק כדי לראותה בחורבנה אלא גם להכין את הדרכים לבנינה ולהתישבותה. ומדה אחרת היתה ברבנו שמואל, כי היה לא רק מיוצרי התנועה של חבת ציון במובנה הלאומי אלא גם אחד ממניעי התנועה מנקודת הדת ומהשקפת המסורה.
הוא היה הראשון בתוך ההנהגה של חבת ציון וגם בראשית התרקמותה של התנועה הציונית, שהביע בגלוי ובפומבי את הדרישות הדתיות והלאומיות גם יחד. הר"ב מוהליבר מת כארבע שנים לפני יצירתה של הסתדרות המזרחי, אבל כולנו יודעים אנו כי בכל משך שנות עבודתו הלאומית היתה שאיפתו התדירית: בנין הארץ ברוח התורה, זו השאיפה העקרית והראשית של הסתדרות המזרחי שבמדה ידועה הניח הוא בעצמו את היסוד לתכניתה ולתעודתה. עתה כאשר שאיפתו היתה לקנין של הסתדרות רחבה, שרשומה ניכר באופן חשוב ובולט בתוך העבודה הלאומית־הציונית — עתה, כדאי לנו לזכור את תולדות ימי חייו של האדם הגדול הזה, שבמשך שנים רבות חלם את חלום שבות עמו, שאף לגאולתו ונלחם בעד אותה התכנית הדתית־הלאומית של תחית עם ישראל בארץ ישראל על־פי תורת ישראל.

א 2).

ר' שמואל נולד בעירה הקטנה הלובוקה, פלך ווילנה, ביום כ"ז ניסן תקפ"ד. משפחתו היתה נחשבת לאחת המשפחות המיוחסות בישראל, ומסורה היתה מקובלת בפי בני משפחתו כי עשרים ושנים דורות לפניו היו כולם גדולי תורה ששמשו בכתר הרבנות או שהיו ראויים לאותה אצטלא. אבי־אביו, הרב ר' יוסף מהורודוק היה תלמידו של הרב ר' חיים מוולוז'ין ולמד תורה מפיו עוד טרם שיסד זה האחרון את ישיבתו. ר' יוסף זה נחשב בשעתו לאחד מגדולי הדור ובכל זאת לא הפיץ לעשות את תורתו קרדום לחפור בה והיה לסוחר נכבד בעירו 3). גם בנו הרב יהודה ליב,

---

1) ראה הפרטי־כל הסטינוגרפי של הקונגרס השני, הוצאת „אחיאסף".

2) המקורים שמהם שאבתי תולדה זו—הם: הרב יצחק ניסנבום ב„לוח אחיאסף" תרנ"ט, ובספרו „הדת והתחיה הלאומית"; הסופר „איש יהודי ספראי" ב„לוח אחיאסף" תרנ"ה; הסופר י. ח. ר. ב„השלח" כרך ד'; הסופר א. ש. הרשברג במאמרו „טפוסים מעסקני חובבי ציון הראשונים" שנדפס ב„המאסף לשנת הל'" של „הצפירה"; מאמרים שונים בעתונים: „המגיד" ו„המליץ", ומלבד אלה השתמשתי גם עם המאמרים השונים שנדפסו מהרב מוהליבר ב„הלבנון" וב„המגיד" ובשאר עתונים וגם היו לנגד עיני הרבה מכתבים ומאמרים מכתבי הגאון המנוח. ומכל אלה הוצאתי מה שהיה נחוץ לי למאמרי זה.

3) בתוך כתבי־היד של הגאון מוהליבר שנשארו לפליטה תחת יד נכדו הד"ר מוהליבר ישנו ספר אחד בהלכה ואגדה בשם „עטרת יוסף" שחבר רבי שמואל לזכר אביו=זקני, ועל

אביו של ר׳ שמואל, היה גדול בתורה ושלם במדעים וביחוד בחכמת החשבון, אבל גם הוא כאביו לא הפיץ להנות מכתרה של תורה ושלח במסחר ידו, ורק לעת זקנתו קבל עליו את משרת הרבנות בעיר ש א ל א ק. את בנו שמואל חנך האב על־פי דרכי ובהיותו בן שלש שנים כבר נראו בו אותות כשרונות נפלאים, וכבן ארבע כבר ידע עברית ולמד מפרש ושום שכל בתורת משה, ומכיריו היו מתפלאים על תשובותיו הנאמנות בשאלות חשבונות מסובכים. בהיותו בן שמונה שנים כבר התפתחו כשרונותיו ואביו בעצמו התחיל ללמדהו תלמוד ופוסקים וראה ברכה בלמודו, ובהגיעו לשנות עשר כבר נתפרסם בכל הסביבה בשם ה„עלוי מהלובוקה" ורבותיו העידו עליו כי עתיד הוא להיות ל ג א ו ן ולתפארת לישראל.

בן חמש־עשרה נכנס לחופה ואז היה הנער לאיש והתלמיד למורה ויגד „שעור" בגפ״ת לפני רבים מלומדי העיר ומופלגיה במשך שלש שנים שהיה סמוך על שלחן חותנו, ובמשך השלש השנים האלה סים את כל הש״ס ויהי בקי בו כמעט בעל־פה בידיעה עמוקה ורחבה. כאשר כלו שלש שנות ארוחתו בבית חותנו הלך לישיבה הגדולה בוולוזין ללמוד שם תורה בפרישות, ושם קבלו את פניו בכבוד הגאונים ראשי הישיבה בימים ההם: ר׳ יצחק מוולוזין וחתנו ר׳ אליעזר יצחק – כי שם „העלוי מהלובוקה" הלך לפניו. במשך הימים שלמד בישיבת וולוזין לא הפיץ לקבל כל תמיכה מקופת הצבור והתפרנס על חשבון עצמו ובעבור חצי שנה סמכו הגאונים ראשי־המתיבתא את ידיהם עליו להורות ולדון, אבל גם הוא כאבותיו לא הפיץ להשתמש בתגא והיה לסוחר פשתן במשך חמש שנים, ואת השעות הפנויות הקדיש לתורה. והיה בא בכתובים עם גאוני הדור בשאלות־ותשובות שונות הנוגעות להלכה ולמעשה. כה עברו עליו חמש שנות עלומיו בתורה ובדרך־ארץ, אך בשנת תר״ח, בהיותו כבן כ״ד, מתו עליו חותנו והותנתו במגפה ומסחרו התחיל להתמוטט, ואז הסכים לבקשת בני עירו הלובוקה לקבל עליו משרת הרבנות בעיר מולדתו.

שש שנים היה צער במשך ימי שבתו על כסא הרבנות בעיר־מולדתו הקטנה, בשנת תרי״ד הוטב מעט מצבו כי נקרא לעיר ש א ק י ונתמנה שם בתור רב ואב״ד, וישב שם גם־כן כשש שנים עד תר״ב אשר אז לקחוהו אחרי כבוד לעיר הפלך סובלק, כי גאוני הדור ההוא ובראשם הרב ר׳ יצחק אביגדור מקובנה העידו על הרב ר׳ שמואל כי ראוי והגון הוא למלאות מקומו של הגאון ר׳ י ח י א ל ה ל י ר מי שהיה לפניו רב בסובלק, — ומאז החל שמו להתפרסם לא רק בתור רב וגאון אלא גם בתור

השער כתובים הדברים האלה: „ספר עטרת יוסף זכר עולם יהיה לאבי זקני המופלג המפורסם י״א באמת מו״ה י ו ס ף ז צ ״ ל אשר נגוע ויאסף אל עמיו בחורף העבר ארבעה עשר יום לחודש טבת שנת תר״ז בעיר מולדתי דאויד־הארדאק... חוברו מאתי הצעיר ש מ ו א ל ב א א מ ו ״ ר ה ר ב ה מ ו פ ל ג מ ו ״ ה י ה ו ד ה ל י ב חתן הנגיד ומפורסם מו״ה שמואל גרונם נ״י, ותהי ההתחלה יום ב׳ כ״ו ניסן שנת תר״ז, יום מולדתי, ז ה ל י ע ש ר י ם ו ש ל ש ש נ י ם פה האליבאקע״.

עסקן צבורי ורב פעלים. לרגלי המרד בפולין בימים ההם, נאשמו רבים מאחינו, כי גם הם התערבו עם שונים, ועל כל קהל ישראל שבפולין יצא הקצף. אבל הרב מוהליבר השתדל לקדם את פני הרעה וכמליץ נאמן התיצב לפני הממשלה הרוסית להיות סניגור לעמו. וה׳ נתן את חנו בעיני שרי הממשלה, כי דבריו שיצאו מעומק לבו הטהור עשו רושם נעלה גם על לבם, והרבה מאות נפשות שהיו צפויות להרג ולגלות הציל אז מרעה, ואות־כבוד נתנה לו אז הממשלה לעדה על אמון רוחו ותום־לבבו. שמונה שנים שמש בכהונת הרבנות בסובלק ובמשך השנים האלה הצליח להביא סדרים נכונים ותקונים טובים ומועילים בעניני קהלתו, וביחוד בעניני ה„תלמוד תורה״, ויהי רצוי לכל בני עדתו וגם שרי הממשלה כבדוהו והעריצוהו בעד פעולותיו הטובות.

בשנת תרכ״ח נתקבל לרב ואב״ד בעיר הפלך ר א ד ו ם. בעיר הזאת כהן פאר בכהונת הרבנות כחמש־עשרה שנה ובכל אותן השנים עסק בכל עניני העדה באנרגיה מרובה ובזריזות והוסיף גם־כן להרביץ תורה ברבים, בלמדו פרק בתלמוד לפני מספר חשוב של תלמידים שבאו מכל הפלך לשמוע לקח מפיו. בעבודתו הצבורית ובתכונותיו המוסריות הפיק רצון מכל המפלגות עד כי גם ה ח ס י ד י ם בראדום רצו את מעשיו ותהלוכותיו והיו באים לביתו לקבל ברכתו ונפשם חשקה לעטרהו בעטרת „רבי״. הדבר הזה היה למורת רוחו של הגאון ה ל י ט א י הזה והתנגד לו בכל כחו ובכל תמימות־לבו 4), אבל כשראה כי למרות סרובו עומדים החסידים בדעתם ועונים „קדושי״ לעומתו החליט להשתמש באמצעי רדיקלי אחד: באחד מן השבתות, בסעודה השלישית כשהחסידים נאספו מסביב לשלחנו, כפי שנהוג אצל האדמורי״ם, קרא רבי שמואל להרבנית כי תבוא גם היא אל השלחן לאכול . . . ורק אז עזבוהו החסידים לנפשו ונעשו גם לשונאיו ומתנגדיו.

בראדום התחילה העסקנות הצבורית שלו לקבל צורה יותר רחבה ויותר כ ל ל י ת. הוא התחיל לפועל ולעשות לא רק לטובת עדתו אלא גם לטובת אחיו בני עמו בכלל ומאז החל שמו להתפרסם בעולם היהדות בתור אחד מיחידי הסגולה ובני־העליה אשר עיני האומה אליהם נשואות. את השקפתו על החיים העבריים בפולין, ארץ מגורתו, הביע במאמר מיוחד בשם „משא פולין״ שתורגם אחרי־כן לאשכנזית ונדפס בשנת תרל״ב באחד מן העתונים האשכנזים, וכמה דברים מהשקפתו זאת הנוגעים ביחוד ל מ ק צ ו ע ה ח נ ו ך שנה אחרי־כן עליהם במאמרים שונים שהדפיס ב„הלבנון״. באחד מן המאמרים

4) בהיותו לרב בראדום — מספר הסופר מר הרשברג — בא אליו איש צעיר לימים ויציע לפניו סכום של איזו מאות רו״כ בשכר שיבטיח לו בן זכר, וישיבהו הרב בצחוק: התחת אלהים אנכי כי אתן לך בן? וישיבהו זה: הנני רוצה רק את הבטחת הרב בלי כל התחייבות מצדו, אך הנני מאמין כי הקב״ה יקיים מה שצדיק כמוהו גוזר.

והרב יצחק ניסנבוים מעיד כי מצא בין המכתבים מכתב אחד שכתב הגאון ר׳ אליהו חיים מייזיל זצ״ל מלודז להגאון מוהליבר עיד הרבנות במינסק ובשולי המכתב הזה כותב ר׳ אליהו חיים לרבי שמואל: „ונא להתפלל על החולה — שמו . . . ושם אמו . . . ׳ והמכתב הזה נכתב בשנת תרמ״א בערך.

האלה נפישו עליו תשתפך והוא קורא מעומק לבו הטהור: „מדוע זה מאסו בני עמנו בכל מלאכת יד? אבותינו הראשונים היו עובדי אדמה ורועי צאן; מגדולי חכמי התלמוד ז״ל היו בעלי מלאכות ישונות. וכל זה לא האפיל זהר מעלתם. ונהפוך הוא כי על חכמתם הרבה נתוספו טהרת הלב ומנוחת הנפש. ורק אנחנו כלימה תכסה פנינו ללמד את בנינו אומנות. הגם לאכול להם בלתי מגואל בעושק ותרמית, רק מעמל ויגיע כפיו, — הגם זה לאשמה תחשב? . . .״ 5).

דעתו והשקפתו היתה ברורה כי חובה מוטלת על ראשי האומה להשתדל לחנך את הדור הצעיר על ברכי ה ת ו ר ה ו ה ח כ מ ה גם יחד, וכה היו דבריו: „אם כי שושנת החיים אשר בגן החכמה, קוצים וחרולים סביב לה, עכ״ז לא נאמר נואש מלהשיגה, ושוה היא כל עמל ותלאה אשר נסבול למענה, כי כאשר תשיג ידינו לטעת אותה על מבועי התורה בכרם ה׳, אזי תפרח כחבצלת השרון וריחה הטוב ישאפו כל רוזני ארץ, וכרם ה׳ יהיה לשם ולתהלה. אמנם במה נסיר את הקוצים המעיקים סביב לה? הלא רק בחנוך הטוב! כי הלא ידענו אשר לפני שנות מאות שנים, הרבה מגדולי עמנו היו: רופאים, פילוסופים, מורים בבתי־החכמה הכוללים, וגם מהם אשר היו רבי המלוכה, ויתעלו לפקודות גבוהות במשרת המדינה, ועכ״ז היו נאמנים לה׳ ולתורתו. ומדוע? יען כי התחנכו בחנוך טוב, ויראתם קדמה לחכמתם, ע״כ עמד טעמם בם וריחם לא נמר. ע״כ גם עתה אם כל איש משכיל ביראת ה׳ יחנך את בנו על ברכי האמונה הטהורה, וירחיק מאתו אמונת שוא ותפל, ויתאמץ לטעת בקרב לבבו עמוק עמוק את למודי חוזי ה׳, אשר בשלהבת־יה הטיפו אמרי קדוש ישראל ובשטף רוחם והתלהבות־נפש הריקו גחלי אש להבעיר את לב השומעים למוסר ה׳, בדעות טהורות ומצורפות, ומדות נעלות ונשגבות... ואז כאשר יזקין לא יסורו ממנו, כי ההרגל נעשה טבע שני כידוע, אז, אך, אז, ילך בטח בדרך החכמה, והתורה והחכמה תתלכדנה אצלו ולא תפרדנה ויהיה לנס עמו״ 6).

ובשנת תרל״ג, בהתאסף ראשי עם ואחדים מגדולי הרבנים לפטרבורג לטכס עצה בדבר שאלות נכבדות שנגעו לחיי עמנו ברוסיה נקרא גם רבי שמואל לשבת בסוד האספה ולהוות את דעתו ואת עצתו והצעותיו. על־אדות מה שהציע הוא באספה זו פרסם הוא בעצמו אחרי כן מאמר מיוחד ב„הלבנון״7) שחלק ממנו ראוי להאמר ולהשמע גם עתה בזמננו, ואלה הם דברי מאמרו:

קוה אל ד׳ חזק ויאמץ לבך וקוה אל ד׳ (תהלים כ״ז י״ד)

בין הכחות הנפשיות היותר נעלות ונכבדות תחשב התקוה. כאם רחמניה תנחם את האדם לעתות בצר לו, בכל פגעי הזמן ותמורותיו, אך היא תשעשעהו. אי לזאת הורה אותנו המלך החסיד ברוח קדשו להקדיש אותה לד׳ לבדו, באמרו „קוה אל ה׳״. אמנם כל יפול האדם ברשת השגיאה לאמר: „כדי שמתי תקותי אשר הוא כל יכול, ומאומה לא יבצר ממנו, ומה לי עוד לעשות״ ויחבק

---

5) מאמר „אושר האדם״ כר״ש מוהליבר נדפס בהמשכים ב„הלבנון״ שנה עשירית (תרל״ד)- גליון כ״ו־כ״ט. 6) שם. 7) שם גליון כ״ט.

את ידיו ויצפה לרחמי שמים — לזה אמר הזק ויאמץ לבך, לחום בכל עוז נגד מקרי הזמן וקוה אל ה' אז תקוה אליו אשר יצליח מעשיך, כ״א ה' לא יבנה בית, שוא עמלו בוניו בו.

הרעיון הזה העיר את נפשי בשנה העברה לאמר: הן מצב עמנו פרוע מאוד ועל ארחות חייו מוטלים אבני נגף מהמחסור והעוני, — כבוד תורתנו הק' הולכת הלוך וחסור ר״ל, ומדוע יחשו גדולי עמנו? ואמרתי אל לבי בלי תפונה צרת אחיהם נגעה עד חדרי לבבם. אבל מחשים יען כי מחכים לתשועת ה' ותקותם היא מעוזם. אז שאלתי לנפשי לאמר: הן אם ירעב האדם ללחם, הישקוט רעבונו בתקוה? ואם יצמא למים היכבה צמאינו בתוחלת? אמנם יען כי לא נרעב ללחם ולא נצמא למים רק על צרת הכלל תכאב לבבנו ע״כ די והותר תקוה קלה להשקיט על ידה המית נפשנו. היתכן דרכנו זה?? — ע״כ התעוררנו אז עם עוד כמה וכמה רבנים מגדולי גאוני דורנו. והרבה מגדולי ושועי עמנו הקיצו לקולנו, וביחוד השר ונשיא בישראל הגביר האדיר מו״ה יוסף גינצבורג שיחיה נתרצה לבקשתנו ויבוא לעי״ם ספ״ב וגם איזה רבנים ונכבדי העם באו לספ״ב להתראות אתו, וגם אני הייתי בתוכם. — בהיותנו בס״פ גליתי את דעתי להציע איזה אופנים אשר בהם נאמת לפני הממשלה יר״ה, וגם גדולי עמנו יוכחו כי הננו חפצים באמת ובתמים ללמד את בנינו שפת המדינה, ושארי הידיעות הנחוצות לפי הזמן והמקום באופנים שנהיה בטוחים אשר הדת והאמונה תשארנה בתוקפם, ואז כאשר גדולי עמנו ובראשם השר הנכבד גינצבורג שיחיה, אם הם יתנו יד לתמוך את המפעל הגדול הזה בידי רבני וגאוני ארצנו לאחד את התורה והחכמה, יש תקוה לאחריתנו לתת שארית פליטה לתורתנו — ורבים אמנם החזיקו בימיני, הן בספ״ב וכן מרבני המדינה שיחיו, אולם למגינת לבבינו, הגיעונו שמועות מבהילות כי יצאו ממחבואם רוגנים מלינים וחשדנים, וחשדו אותנו כי הפרזנו על המדה באופני הסדרים אשר הצענו שמה, באחדות התורה והחכמה, ודברים כאלה כיון שנתנה יד לחשוד, הלא אין מעצור לרוח, ומה גם כי בתוך ימצאו תמיד אנשים כאלה האוהבים להתכבד בקלון חברם וכדומם, ואינם שמים על לב כי עד נפש האומה ולב הדת יגיעו דבהיהב. אכן מעשים כאלה לא חדשים המה בקורות אומתנו ורק על ידם הגיענו מה שהגיענו, עד כי סבותי את לבי ליאש מכל עמלי שעמלתי לדאבון לב כל אוהב עמו באמת ולב חכם לו להבין את הסכנה הגדולה המרחפת בימינו על היהדות אם נעזבנה למקרי הזמן וחיצי תעתועיו. ואם כי לפי השמועה נמצאו בין המתאוננים גם אנשי שם גדולים בתוי״ר ובלי ספק גם כונתם לטובת עמנו ותורתנו, אבל הרבה שגו בזה, ואם יעמדו על דעתם יביאו על העם כולו אסון איום חלילה. ורק המה ערבים בדבר ואחריות הסכנה הזאת ר ק ע ל י ה ם אשר הרפו את רוחות המתנדבים בעם לפעול לטובת עמנו ודתנו.

הן ידענו כי כל הפרעות בעמנו וחסרון תקוניהם בכל עת הוא רק מחסרון מתנדבים מגדולי עמנו לפעול בצרכי הכלל, זה מטרדתו וזה מהסרון הכרתו. וזה מיראתו מדבת־עם לפעול בעד עם כזה אשר מורשה להם להיות טרחנין וחשדנין, ואם סכנת דת קדשנו, העירה רוח נדיבה בלבבות כמה מגדולי האומה לנסות דברים בעד עמנו ודת קדשנו, ואם גם בעת הסכנה לא עצרו כח להבליג על רוח החשד אשר הפיחו במו רוגנים ומלינים אלה אשר כבוד

עצמם אולי יקר למו מאושר ישורון כולו — הנה אלה המתנדבים פטרו נפשם כי יצאו ידי חובתם לעמנו ודתנו, באמת ובתמים, ורחמנא ליבא בעי, והמפריעים אמנם מלבד אשר הפריעו את כל המחשבות הטובות אשר עמדו הכן לראות אור, לאושר עמנו ודתנו, אשר לא היה במו כל נפתל ועיקש כפי אשר בדו המפיחים סרנים. אולם עוד פי שנים ברעתם כי הביאו מורך ורפיון רוח בלבבות גדולי וגאוני אומתנו מלנסות עוד דברים לצורך ישראל גם בימים הבאים. ומי אשם בדבר (שומו שמים!) אם איזה מקנאים הוציאו דבה — הלא שאול ישאלו בראשונה, דבר ידברו ידרשו יחקרו ואחר ישפטו! אולי לא כהשמועה הבאה עדיהם כן הוא באמת, ואם גם אז לא ישרו בעיניהם הלא למו לתת עצות ולדבר דבר לטובת עמנו ודתנו באופנים ישרים ונאמנים בלתי פורחים באויר, הרצוים לד׳ ומלך המסכימים עם חוקי הארץ וחוקי תורתנו יחד, אשר יקובל על לבבות האומה — ואז שמענו לכם ככל אשר יעצתם אף היינו לכם לעזרה בכל אשר לאל ידינו. אכן להפריע רק מעשה זולתם רק ע״י חשדים אשר לא היו, ולבלי עשות בעצמם מאומה הלא למו לדעת כי אסון דתנו ר״ל כרוכה רק בעקבם וד׳ יכפר בעד! —

וגם עתה הרי ישראל תנו לב והתאחדו, השמיעו דעתכם ברבים גלוי לכל וקרבו אל המלאכה. כי לא עת לחשות, התעוררו, התעוררו! הבו לכם עצה הלום וקראו אל גדולי עמנו וה׳ יהי׳ אתכם, נסו נא אתם לצאת מהמבוכה ולתת עצות ישרות לאחד את התורה והחכמה בעוד מועד, ואז בכחנו לקחת את החכמה לרעיה לגברת הבית — תורת ה׳ — ואף לכבוש אותה לאמה באחת הרקחות והטבחות כאשר עשו חכמינו הראשונים ז״ל. אבל כאשר נאבה לגרשנה כלה, אזי תפרוץ בסופה וסער, ובשאון עיזה תשרש את הכל ותוהיק מה תהי עליה? הלא על חכמי ישראל לשמור את תנאי החכמה כאשר אמרו: „איזהו חכם הלומד מכל אדם״ „איזהו חכם הרואה את הנולד״, ומדוע לא יתבוננו בהסכנה הרובצת על דת ק׳ כאשר כבר הורה הנסיון, אשר ע״י התנגדויות כאלה אבדנו טובה הרבה, ועוד נתנו יד לפרוע פרעות כנודע.

גליתי לפניכם במאמרי זה את כל מערכי לבבי והנני עומד לפני כס משפטכם, אנא שפטו צדק ומשרים, לא למעני, אבל לאושר והצלחת עמנו אשר היא מטרת מאמרי זה, ואנכי תקיה לאלקי ישראל אשר יראה בעני עמו ויאיר לפניהם הדרך המובילה לאושר האמיתי, כמאמר „קוה אל ה׳ חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה׳״.

שמואל מאהליווער אבד״ק ראדום והגליל.

ב.

בראדום התחיל גם את עבודתו הגדולה לטובת ישוב ארץ־ישראל ובנינה; ואולם טרם שנבוא לספר על ערכה של עבודתו־הלאומית החשובה הזאת ננסה בראשונה לתאר את דמות דיוקנו של האדם הגדול הזה ואת אפיו המוסרי ומדותיו התרומיות כפי שנמסרו לנו מפי מקורביו, מפי אלה שזכו לעמוד במחיצתו ולעזור לו בעבודתו.

הוא היה איש גבה הקומה ודל בשר, קומתו זקופה וראשו כפוף מעט, עיניו עיני תכלת, מושפלות לארץ, בעל פנים ארוכים ורעים אשר היו מכוסים תמיד אודם־הכלולי ורענני;

הפנים האלה הפיקו בכל עת כובד־ראש ויגון מיוחד. כאיש דואג וחוקר גם יחד. האיש אשר ראהו בפעם הראשונה היה עושה עליו רושם של רב־קפדן, מתבודד וזורק מרה, אבל כל אלה אשר ידעוהו והכירוהו מקרוב — ידעו אותו לאיש בעל לב טוב, נעים בחברה וסבלן בדעות מאין כמהו.

הוא היה מדקדק גדול גם במצות היותר קלות, והיה מקפיד על כל מנהג קל לבלי לשנותו. היה מאריך בתפלתו והיה כנזיר אלהים גם בעיני בני ביתו וגם בעיני קהל עדתו. הוא לא היה רב משכיל, באותו המובן שאחרים חשבו עליו. הוא לא נתן להשכלתו להיות נוגעת ברבנותו אף כמלא נימא. הוא היה גאון תלמודי מן הטפוס של גדולי־הדור בדורות שלפניו, וכמוהם לא היה יכול לסבול את דרך הבקרת גם בתלמוד. ביחוד היה מתרעם על אלה שלומדים את כתבי הקודש מנקודת ההשקפה ההסתורית, כי היה נחשב בעיניו לחלול הקודש לעשות את ספורי־התורה לשיחות־חולין של דברי־הימים. בימי ילדותו הגה גם בספרי־המחקר של ימי הבינים וגם בספרות הקבלה, אבל אחרי כן התרחק מן הלמודים האלה, והיה רגיל לומר: „מה יושיעוני כל החקירות האלה אם אין ביכלתן לגלות לי אף מקור אחד של סבה ראשונה, ועל־כן טובה לי יותר האמונה שבה הנני מוצא פתרון לכל „סודות הבריאה והנפש“ — ובאמונה־תמימה זו החזיק כל ימי חייו.

דרכו בלמוד התלמוד והפוסקים היה דרך הראשונים שהיה בקי בהם באופן נפלא. בעניני הוראה השתדל בכל כחו למצוא דרך להקל ולהתיר, ואולם בכל זאת כשלא מצא ראיות ברורות ומבוססות עפ״י הסברא הישרה להקל היה מחמיר למרות מה שגדולים אחרים פסקו לקולא. הוא, למשל, לא היה מזדקק לגט על־ידי הבי־דואר, למרות מה שגדולי דורו הקילו בזה 8), אבל תחת זאת כשמצא מקום, עפ״י סברות

---

8) בחוך כתבי־ידו שת״י נכדו הד״ר מוהליבר מצאתי מכתב אחד ממנו בדבר גט ע״י הבי־דואר, וז״ל:

בעה״י

יום ה׳ ט״ז טבת תרמ״ט

כבוד ידיד נפשי הרב הגאון המפורסם
חריף ובקי בחדרי תורה פאר המעלות כש״ת
מוה״ר אפרים דובער הכהן לאפ נ״י האב״ד
דק״ק זאבלודאוא רב׳ שלום וברכה וכ״ט סלה.

בדבר הגט שנשלח לכ״ת על ידי הבי דואר. הנה כשאני לעצמי אינני רוצה להזדקק לגט על ידי בי דואר, כי המכתב מאלי׳ אשר הי׳ מגדולי גדולים של רבני הספרדים החמיר מאוד בשער ו׳ סי׳ י״ג והביא ד׳ הריב״ש ז״ל בתשובותיו שיותר טוב שתעשה האשה שליח לקבל גיטה מיד שליה בעלה אעפ״י שהוא מחלוקת האמוראים והפוסקים ממה שישלחו הגט ע״י גוי יעי״ש. — והנה ידוע מש״כ התשב״ץ ז״ל בתשובותיו דטעמי׳ דבה״ג הוא משום דהוי כטלי גישך מעגיק, ואע״ג שלכאורה תמוה הדבר מאחר ששלוהו של אדם כמותו, והשליה

הראשונים ועפ״י השכל הישר, להתיר ולהקל, לא חת ולא זע מפני יבותיו וחבריו והגיד את דעתו בגלוי להלכה ולמעשה.

מלבד בקיאותו הנפלאה בספרי הפוסקים ומפרשי הש״ס הראשונים היה גם בקי בספרות החקירה הדתית העברית והבם בחכמת החשבון והתכונה וגם היתה לו ידיעה רחבה בדברי ימי ישראל. וכל ידיעותיו הרחבות האלה השאירו את עקבותיהן בספריו ובחדושיו. ש״ק חלק קטן מהם נשאר לפליטה בידי נכדו הדר״ מוהליבר, וכל הכתבים: חדושיו על הש״ס, שו״ת על כל ד״ה הש״ע, ספר גדול על הרמ״א, ספר הדרישות, תשובותיו בה׳ התלויות בארץ — כל אלה נשרפו בעת הפרעות שהיו בביליסטוק בקיץ תרס״ו ומה שנשאר אחרי הפרעות נשחת ונאבד בשנות המלחמה־הקטלנית האחרונה, וחבל על דאבדין 9).

ומדה יתירה היתה ברבי שמואל, מדת ש נ א ת ה ב צ ע . הוא היה שונא בצע במובן היותר פשוט של מושג זה. בעד ס ד ו ר ג ט י ן לא הסין בשום־אופן לקבל איזה שכר שהוא. וגם שאר ה„הכנסות" הצדדיות של הרבנות היה מניח להדיינים

נותן לה דומה כמו שהבעל נותן לה ואין זה כשלי גיטך מענ״ק, אבל אעפ״י שאין מובן סברת רבנו התשב״ץ ז״ל, אין ביכולתינו לבטלה, ובפרט שיש ליישב סברתו בפנים שונים ולי יש ראי׳ גדולה לד׳ הבה״ג מד׳ הגמ׳ בקידושין דף נט א׳ ,והא נתינת גט ליד שליח כנתינת מעות ליד אשה דמי״ והקושיא עצומה, דגם בנתינת הקידושין ליד אשה יכול הבעל לחזור אפי׳ לר״ל, כמש״כ הרא״ש, וטעם הרא״ש כבר כ׳ הרשד״ם ובעל המקנה ז״ל, משום דאין השוב מעשה רק קבלת האשה, אבל לא נתינת הבעל, וא״כ לא עדיפא נתינת הבעל הגט מנתינת הבעל הקידושין. וע״כ דלפי מה שכתבו מאחר דאין הבעל מוכרח ליתן המעות בעצמו רק אחר יכול ליתן עבורו אפי׳ כשלא עשאו שליח, רק שהוא מוכרח לאמר בעצמו הרי״א מקודשת לי א״כ אין זה רק דיבור, אבל האשה מוכרחת לקבל הקידושין, ע״כ חשיבא מעשה, ע״כ שפיר מדמה נתינת הבעל את הגט לקבלת האשה הקידושין, משום שהבעל מוכרח ליתן הגט לידו—וא״כ ד׳ בה״ג מוכרחים. ודרכי בגיטין כאלה, לצות שתעשה האשה שליח לקבלה, והשליה יקבל הגט מיד הבעל, ועפ״י דין כבר נתגרשה על ידי זה ורק לצאת ידי מנהגינו יעשה אח״כ הבעל שליח להולכה ע״י הבי דואר. — וכן נוהגין בירושלים עיר הקודש. — אמנם כי כבר הקילו בזה במדינתנו איני רוצה לצאת נגד זה ובפרט במקום עיגון, אמנם לכה״פ צריכין להכיר חתימת הב״ד היטיב, ע״כ אם ירצה כבודו להקל במקום עיגון צריך לכה״פ לישלוח מכתב להרב המסדר, שישלחו הב״ד איזה מכתבים לכ״ת ולהשליח בעצמו למען יתקיימו התימתם, ובמכתבם יבארו היטיב שהגט ששלחו למעכ״ת הוא הגט שנעשה שליה ע״פ ב״ד השליח ממחניכם ומצווים את השליח שימסור הגט הנ״ל ליד האשה. והנה כי לבי בל עמי ממחלת נכרתי הצעירה תי׳ ד׳ ישלה לה רפואה שלמה, מוכרח אנכי לקצר. והנני ידידו הדו״ש באה״ר

שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליווער

9) איזו שאלות־ותשובות וגם חדושים אחדים מסנג אנו מדפיסים בקונטרס מיוחד בסוף „ספר־שמואל" זה.

והמוצ"ים שישבו בביתו. והוא לא חפץ להנות מהן; הוא חונן בנפש נדיבה ומצוינת. והיה מונע את עצמו מלהמליץ במכתב לפני בני קהלתו על מבקשי עזרה, כמנהג הרבנים, כי אם היה נותן בעצמו את נדבתו ההגונה והעיד בכתב על כמות הנדבה שהיתה עולה על־פי רוב על נדבותיהם של עשירי הקהלה. הוצאותיו לצדקות ולתמיכות היו גדולות ורבות כי לא השיב ריקם את פני כל מבקשי עזרתו. ועל־כן אין כל פלא כי מלבד ההכנסה שהיתה לו אח"כ מן הרבנות בביליסטוק ומלבד הונו הפרטי שעלה ליותר מעשרים אלף רובל 10) נשאר עוד בעל־חוב וקהלת ביליסטוק היתה צריכה עוד לשלם את חובותיו לאחרי פטירתו.

ומופת היה רבי שמואל לבני דורו באהבתו את השלום ובהתרחקו מכל שמץ של קנאה העלולה לבוא לידי שנאה ולידי פרוד. הוא ידע להשתחרר מנטיות פרטיות ולשפוט על כל ענין ועל כל מעשה בעין בקרת חדה, ולפעמים היה דן גם את עצמו, והיה מבקר את טיב המעשים אשר עשה הוא 11). הוא לא התכבד מעולם בקלון חבריו, ובמדתו זאת הצטיין לא רק בנוגע אל רבנים וגדולים סתם, אלא גם בנוגע לרבנים שרדפו אותו, כי לבו היה מלא אהבה וחבה לכל בני עמו בלי כל הבדל.

---

10) הון זה זכה בגורל על-ידי שטר גורל אחד שקבל במתנה מאת אחותו. פעם אחת— כך מספר הרב ניסנבום —כשנסע הרב מוהליבר למקום־הרחצה עמס לקח אתו את כל כספו, כשהגיע יום השבת שם הרב את הכסף בארון ואת המפתח שם בארון שני ואת המפתח השני הסתיר במקום שלישי והוא בעצמו הלך להתפלל. בשובו מצא את המפתח השני במקום שהסתיר אותו ולא בדק עוד אחרי כל דבר; ואולם בינתים נודע לו כי הנער המשרת שהביא אתו מראדום, נעלם ואיננו, ואז נתעורר איזה חשד בלבו. ונודע הדבר כי כל כספו נגנב עד שלא נשארה לו אפילו פרוטה אחת להוצאותיו. בעל האכסניה, שו"ב דמתא, התרגז על „בטלן" זה שלא נזהר לשמור את כספו כראוי, והאיץ בו כי ילך אל ראש המשטרה למסור מודעה על הגנבה, אבל הגרש"מ ענה לו: „שבת היום, ממצוא חפצך ודבר דבר", ולא עשה כלום ולא דבר מאומה ביום ההוא על הענין הזה. כשנודע הדבר בין האורחים, היו רבים שאמרו: מאין לו לרב פולני כסף רב כל־כך? וע"כ חשדו כי זוהי ערמומיות של „שנורר" כדי להוציא כסף מן האורחים העשירים שירחמו על הנגנב... ודעה כזו על „רב פולני" נתקבלה אז על לבות כולם, עד שלא מצא אף איש אחד שילוה לו איזה סכום כסף שיהיה דרוש לו להוצאות היום. לאשרו נזדמן לו הבנקיר הורודישץ מוילנה, שהיה ממכרי הרב ומוקיריו, והוא הלוה לו סכום כסף. לשבת הבאה, כאשר שב הרב מבית התפלה, והנה שר־השוטרים לקראתו, ובשורה בפיו כי נתפס הגנב בהמבורג בעלותו אל האניה שהפליגה לאמריקה וכל הכסף אתו.

11) הרשברג מספר כי פעם אחת הוכיח ר' שמואל את אחד ממכריו בשביל מחלוקת „לשם שמים" שנסתבך בה מכרו זה והעיר למוסר אזנו על אשר הוא רודף אחרי כבוד מדומה. הלה מצא את עצמו נעלב ממוסרו של הרב ועל אשר יחשדהו כי במלחמה זו הוא רודף אחר הכבוד, ואז אמר לו הרב: אל נא תתרעם! אנכי מעודי אני עוסק בצרכי הכלל ובכל פעם כשאני נגש לעסוק באיזו עבודה צבורית חושב אני בלבי כי בודאי כל כונתי היא רק לשמה, אבל אחרי כן כשאני בודק את נפשי, אחרי שכבר עלתה בידי עבודתי, אני מוצא לא פעם אחת איזה צל של רדיפה אחר כבוד מדומה...

ואת אהבתו לשלום ולאחוה הביע במאמר מיוחד בשם „היראה וההשכלה“ שפרסם אותו בשנת תרל״ג ב„הלבנון“. במאמר זה, אחר שדבר בו על מצות ארבעה מינים שבלולב ועל הרעיון הצפון בהם, עפ״י הדרש הז״ל, להראות שצריכים להתקשר באגודה אחת ומלבו הטהור התפרצה אז אנחה עמוקה על אשר „הרבה מבני עמנו אומרים קודם נטילת לולב בכל התלהבות נפשם ה„הרי־רצון“ הנדפס לזה... ועכ״ז למגנת לב כל איש משכיל ואוהב עמו באמת, קנאת איש מרעהו באה בקרב בעצמותיהם, איש באחיהו יתנו דופי ומגרעת, הוא רק הוא אדם ובן אמו התולעת...“ — כתב אז כדברים האלה:

„התורה האלקית, והחכמה העליונה, אשר שתיהם למטרה אחת כוננו, והוא השלום, כאשר אמר המלך החכם „דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום“, (משלי ג׳). שתיהם נהפכו בידי מחזיקיהם לחרב נוקמת, עד כי עם ישראל נחלק למפלגות שונות, ובראשיהם הנה, מפלגת היראים, והמחזיקים על ידם הלא המה כל המון עם ישראל ברוסיא ופולין, וגם הרבה מאצילי ונכבדי העם. מפלגת המשכילים, ועל ידם הרבה מאצילי העם וגבוריו ומעט מהמון העם. ולא בשובה ונחת יתוכחו אלה עם אלה, אבל ברעש ובחזקה ילחמו, יתעצו ויתנצו איש את אחיהו, בין כה ובה עמודי השלום התפלצו, שמי התורה והתבונה לבשו קדרות, והחשך כסה ארץ, כל משפטי התורה הישרים והתמימים לא יספיקו לבער את השנאות ואי־הסדרים השוררים בקרבנו. כל חוקי החופש והדרור אשר חנן אותנו מלכנו גדל החסד לא יועילו להרים אותנו מעפר שפלותנו, כל אחד נפרד בדעותיו מרעהו, את אשר יבחר זה ימאן השני, עד כי כל איש פנה לדרכו ולבצעו ואין דואג בעד העם כלו. — אם ישאלני איש האם כה כבד הדבר למצוא פשר בין בעלי הריב ולשום את העקוב למישור, הלא גם שתי ממשלות גדולות כבריטניא ואמעריקא מצאו פשר ואחרית לסכסוכם, ע״י אנשים חכמים וידועים, ואף כי עם אחד קטן ודל בגוים, רק הוא לא ימצא פשר דבר לסכסוכו; רק הוא לא יוכל לכבות אש המריבה מקרב עדתו? ע״ז אשיב: הן אמת כי לא בנקל היא לבצע בין בעלי מריבה, אשר אלה יחפו תחת מגן אשירתם, ואלה יחסו יחת מגן ההשכלה והחופש. כי הן כל מצה ומריבה אשר תהי׳ בין שני אנשים פרטים, או בין שני לאומי תבל, לא יתכן לבצוע ביניהם, יותר אשר כל אחד יותר מה מחלקו, ובאין יותר אין ביצוע. א״כ איפה! מפלגת היראים אומרים: אין בידינו לותר מאומה, כי התורה איננה קנין כספנו אשר נעשה בה כאות נפשנו, בתורת פקדון באה לידינו מדור דור ונתחייבנו לשמרה בשלמות לבנינו אחרינו, אם אתם המשכילים תאבו למעול מעל בהפקדון, מי יעצור בעדכם, אבל אנחנו לא נעזור לרעה המשכילים המטעים (כי מתקנים רעפארמאר אשר יאבו לנתק מוסרות התורה, תהיות לה׳ כמעט אין בארצנו) אומרים: התורה נתנה להצלחתנו ואשרנו בזה ובבא, ואם כל מעשיכם ההתנהגכם הוא עפ״י התורה, איה איפה האושר אשר נשיג על ידה בזה? בהשכלה תמאסו, בהרמת כבוד ישראל בגוים, לא תחפוצו, חפש ודרור תתעבו, התנצח נשאר שפלים ונבזים אלפים ורבבים! בריב רעיוני והגיוני בזה מי בהחכם ידע פשר דבר, אשר ישית ידו על שניהם, ובפיו יהיו יאמר, אתם המשכילים: אל תעפילו לעלות ולבקש יותר מאשר בידיכם תחת לבבם, כל הרוצה לעקור עקר א׳ מענפי התורה הכתובה והמסורה, יעקר וישרש את כל כרם ישראל עד תומו! ואתם היראים אל תדמו, כי כל העולה

על רוחכם, וכל אשר תנהגו במעשיכם, הכל תורה היא! אנכי אעביר רוח הבקרת להבר ולהורות בחכמתי כי נבונותי את דגרגרים הורים אשר התערבו מזרע הארץ ועל מי התורה לא גדלו, הימצא איש כזה בין רבבות אלפי ישראל? ואם ימצא הישמעו דבריו? — אם נוסיף להדור במסתרי היראה והחכמה פנימה, נשיב עוד להתפלא: מדוע זה נפלגו ונתרחקו ככה שתי המפלגות זו מזו, היתכן! אשר יראת ה׳ תאלצנו לברוח מפני החכמה כמפני רוב שכול, ולתעב כל דעת וכל תבונה. הלא ה׳ בחכמה יסד ארץ בדעתו תהומות נבקעו! בנות אל חי הנה, ומדוע נרחקם?! או היתכן, אשר החכמה תרמס ברגליה כל קדש, ותתנכל על אחותה היראה להכריתה מארץ החיים. הלא הכתוב אמר „הן יראת ה׳ היא חכמה וסור מרע בינה׳, (איוב כ״ח). —

שני דברים מפליאים אשר נקרו ויאתיו בראשית הבריאה יפתרו על נכון את מבוכתנו: אם כל חי כאשר ראתה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל ותקח מפריו ותאכל, הביאה מיתה לעולם, מדוע? האם מות בסיר ההשכלה? אבל המקרה הנזכר הורה אותנו לדעת כי השכלה הבאה ע״י התעוררות תאוה בשרית מות בקרבה. עוד זאת: קין הביא מפרי האדמה מנחה לה׳, והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן, וה׳ שעה למנחת הבל. זה היה אחריתו, אחיו בחרונו רצחו נפש. הזה תגמולו על נדיבת לבבו? אבל לשון הכתובים יורנו דעת, כי הבל לא הי׳ ברצונו להביא מנחה, רק מקנאתו במנחת קין הביא גם הוא מנחה ועוד יתרה עשה שהקריב מבחר צאנו. וזה אמרו ברבה בראשית „על מה היו מדיינין? זה אומר בתחומי ביה״מ יבנה וזה אומר בתחומי׳ רצונם: קין אמר כי הוא הקריב ראשונה, ע״כ בחלקו יבנה המקדש להקריב קרבנות, והבל אמר, הלוא ה׳ רצה קרבנו כי הביא מהיותר מעולה, ע״כ בחלקו יבנה המקדש. ע״כ היראה באה ע״י קנאת איש מרעהו, הביאה רציחה לעולם. ע״כ לא נתפלא גם בזמננו על הריב אשר בין יראים ומשכילים, כי קנאת היראים ותאות המשכילים בין אחים הפריאו. אלה יבישו ברוח קנאה על אחיהם הנאורים וכשמחים אלי גיל ישישו כי ימצאו להם קבר לחפות עליהם דברי בלע, ולא יאבו לדינם לכף זכות כלל, ואלה יתאוו לשאוף רוח הדרור יותר על המדה הדרושה לאושר האדם, ותאותם תוליכם שולל להרוס גדר התורה והיראה. — השתי כחות הנזכרות, תאוה, קנאה, הם ראשית כל חטאת ומדון ומקור כל רעה, ונפש האדם לא תמלא מהם לעולם ולא ירוה את צמאונו, כאשר אמר הנביא בדבר ה׳ „ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בו כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה. והיו דראון לכל בשר׳ רצונו: כי אז כאשר יבוער הרע מקרב הארץ, אז יתבוננו בינה בסיבת פשעי האנשים. [כי ראי׳ תפ״ל גם על ראי׳ שכלית כמו ולבו ראה הרבה חכמה]. ויכירו כי האנשים אשר פשעו ופנו מלכת בדרך ה׳, הסיבה הראשית היא שתי כחות רעות אלה, התאוה והקנאה, התאוה כינה הכתוב בשם תולעת כי תאות אכילה היא היותר גדולה ומוכרחת, „והמרבה בשר מרבה רימה׳ אמרו חז״ל, והקנאה כינה בשם אש כי רקב עצמות קנאה, וכאש עצורה בעצמותיה, וז״ש „כי תולעתם לא לא תמות ואשם לא תכבה׳, רצונו התאוה והקנאה לא ריותה מעולם את צמאונם, וע״כ הרבו לפשוע „וז״ש ר״א הקפר, הקנאה והתאוה מוציאין את האדם מן העולם (אבות פ״ד). סלחו לי רבותי ואדוני, אם לקחתי לי את הרשיון

לגלות את האמת מעט יותר על החפץ, כי לא מרוע לב ולא לנגוע בכבוד בני עמי כתבתי כל אלה, אבל מאהבת עמי הבוערת כאש בקרבי, לראותו עולה על במתי האשר וההצלחה לכבוד ולתפארת. ורשפי אהבת אש־דת תורתנו הטהורה יבעירו אש תמיד על מזבח לבבי. לבער את הסכלות ואת החמדה אשר אכלוה ספה ומפה ולגזרים קרועה. ע״כ מרוב שיחי פלטה עטי אולי איזה דברים אשר לא נתנו להגלות בקהל, אבל לא על הכלל כלו יצאתי, כי היראים באמת הם גם משכילים כי „באין חכמה אין יראה" והמשכילים על דבר אמת הם גם יראים, כי „באין יראה אין חכמה".

אם כי כבד הדבר למצוא הדרך המובילה אל השלום בין מפלגות השונות, עכ״ז איננו מן הנמנעות ולא אבדה כל תקוה עדנה, אם ראשי ישראל בכל מקומות מושבותיהם ישימו נוכח פניהם את הסכנה המרחפת על היהדות מעבר לזה, ועל מצבו החמרי מעבר לזה, ובלא לב ולב יתאמצו להציל את שניהם גם יחד. והוא ע״י אסיפה כללית מגדולי הרבנים ברוסיא ופולין המלאים בתורה וחכמה, גם מנכבדי העם וגביריו, דורשי אמת, ואוהבי עמם, המבינים מה ה׳ שואל מאתנו, וגם מה הזמן מבקש מידינו — אז אולי נמצא דרך השלום קרובה אלינו יותר מאשר קוינו.

אמנם הנסיבות המפריעות מלהוציא לפעולות אדם אספה נחוצה כזאת, הם שלשה: תרדמה, יאוש, כבוד המדומה. הרבה מגדולי וראשי עמנו נרדמו בתרדמת הזמן, עד כי כל הנעשה מקיר ביתם וחוצה זר הוא להם. את סערת הזמן ההולך וסוער לנתוץ ולהרוס, לבנות ולנטוע, לא ישמעו; את רוח ההשכלה המפיח חיים חדשים בלב כל בשר, לא יבינו. ויש מהם עוד העמלים בתורה, וברוחב לבבם והידוד שכלם יעלו שמים וירדו תהומות, ומארבע אמות של הלכה והלאה, לא יביטו — כי זולת לימוד התורה, יחשבו הכל לדברים של מה בכך.

הרבה מגדולי וראשי העם יודעים בסתר לבבם את המצב הפרוע בעמנו: אין סדר והנהגה בכל הקהלות, אין חנוך טוב לבנים, דרכי היראה והמוסר מלאים קוצים והרולים, כבוד התורה ניטלה מאת הוגיה ומחזיקיה, וההמון יפזרו את כבודם לכל משתגע וצבוע... אבל רק בסתר יבכה לבבם ומאומה לא יעשו, כי כבר נואשו מלהעלות ארוכה לשבר בת עמם. האחרון הכביד: גדולי העם אשר בחכמתם ודעתם יודעים לתקן את הטעות, וגם המה ישימו ידם בהיקם, יען מה? יען כי דואגים המה לכבודם יותר הרבה מאשר ידאגו לאושר העם כולו, ומפחדם אולי כאשר יגלו דעתם בקהל יבלע להם, כי יקראו אחריהם מלא ספה ומפה: אלה יאמרו, אלה רבניך ישראל נוטרי כרם התורה, וגם המה כבר טעמו מעץ הדעת, ורוצים לשקול בפלס את תהלוכות העם ודעתו; ואלה יאמרו, התראו. רבני עמנו רוצים להתאמר בהשכלה, ועכ״ז יחזיקו באמונת ישראל כאשר היתה באמונה לפני מאות שנה, בכל פרטי מצוות התורה עפ״י חכמי התלמוד והש״ע. יש מהם עוד אשר לפי ערך גדולתם בתורה לכלימה יחשב להם, להתערב בין רבנים סופרים מכ״ע, אשר נגרע ערכם בתורה, או עיר מושבם קטנה היא. (כי גם המקום מכבד את האדם בזמננו זה) — ולדמיון הנני נאלץ לדאבון נפשי להעתיק מכתב רב אחד מפורסם באחת מהערים הנכבדות במדינת רוסיא, הנשלח לידי העתקתו. וכה דבריו: „יקרתו מן ה׳ העבר וכן שני מכתביו ע״י הזדמנות באו אלי לנכון, אך

לא הי׳ לי מה לכתוב לו בענינים האלו, אשר לא אבינם ולא אאמין אשר יהי׳ תוצאות מזה, ובפרט אשר תוצאות הקארעספארענץ ברוסלאנד הוא ע״י רבנים הבטלנים, אשר לא טעם להם בענינים כאלו, וחדלתי מזה, ואולי רצון ה׳ להושיע לעם דל ע״י אנשים כאלה, אומר אנכי יבא הנס מכל מקום, „אבל אנכי לא אוכל לעסוק בדבר אם לא אדע סדורו והנהגתו״ — עתה אשאל את הרב הנז׳ ואם כארזים גבהו: הזה פועל גבר חכם כמי״ב, לרפות ידי עם קודש, ולשפל מעלת הרבנים היחידים השרידים אשר אהבת התורה ועמם עד נפשם הגיע, והתעוררו לצאת בפועל לעזרת ה׳ בגבורים — הגם כי לא נעלם מאתם כי שמו את ניום למטרה לחצי הקנאים מכל פה?; הזה תגמולם מאת רב וגדול העומד לנס עמו, לכנותם „בטלנים ואין טעם להם״, על מה, ולמה? אם ראה את דבריהם ומצא בם שגיאות, הלא על רב גדול כמהו לסקל השגיאות ולישר המסלה העולה בית אל. ואם גם בטרם ראה את דבריהם כבר גזר אומר לשום לאל מלתם, היצדק בזה? עוד אשוב להתפלא על אחרית דבריו: „אבל אנכי לא אוכל לעסוק בדבר אם לא אדע סדורו והנהגתו״ — מדוע זה לא יסדר הוא ברוחב לבבו ההנהגה הנאותה לדבר נשגב ונעלה כזה? הלא מבין כתלי מכתבו ניכר שמרגיש בנפשו אשר איננו מהרבנים הבטלנים, וטעם וריח לו בענינים גבוהים כאלה, וגם באמת שמעו הולך למרחוק לגדול בתורה ויד ושם לו בחכמות ומדעים, וגם איתן מושבו בין כנעני וגבירי ארץ ראשי אלפי ישראל, ומדוע זה יטמין ידו בחיקו? האם נעלם מעינו הבדולה את מצב ישראל כי פרוע הוא. ואין עצור ועזוב? או היעצים עיניו מראות הסכנה הרובצת על הדת והיהדות מצד אחד, ועל מצב ישראל המדיני מצד השני?

הוא הדבר אשר דברתי כי הכבוד המדומה יעור עיני פקחים ויסלף דברי צדיקים, עתה לא נתפלא עוד על אשר ניטל הוד הרבנות מאת שכם גדולי התורה ברוסיא, הרבנים האמתיים, ונתנה למרמס לרגלי הרבנים החדשים אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם בדיני התורה! כי ה׳ מצא את עונינו, כמאה״כ (בשמואל א׳ ב׳) „ותכבד את בניך ממני וגו׳ והקימותי לי כהן נאמן״ וגו׳ — יען כי פחדנו לכבודנו יותר מכבוד ה׳ וכבוד העם כלו, ע״כ באתנו כל אלה, ועוד יותר מהכתוב פה, כי לכהן נאמן, עדיין לא זכינו בעונינו. ע״כ רבותי נשליכה נא את דאגת הכבוד המדומה מעל פנינו, ונחוה את דעתינו בקהל גלוי לכל באר היטיב בלי לב ולב, בכל דבר הנוגע להטבת מצב עמינו, והרמת קרן תורתנו, או אז אולי ירצה ה׳ את פעלינו, ויוציא כאור צדקנו, לעשות גם לנו כהבטחתו ויעידו מאז: „והקימותי לי כהן נאמן כאשר בלבבי ובנפשי יעשה״ 12).

ג.

באהבתו לשלום ובחפצו למצוא דרך ישרה ועצה נכונה לאחד את כל המפלגות לעבודה אחת — בקש ומצא את רעיון עבודת בנין הארץ, לרעיון כולל ומקיף שיש בכחו לאחד את הלבבות ולקרבם כדי לעבוד יד ביד את עבודת הבנין והתחיה. תחלת עבודתו במקצוע זה היתה עוד בשנת תרל״ה, בהיותו עדיין רב בראדום. להשר משה מונטיפיורי

12) מתוך מאמרו „היראה וההשכלה״ שנדפס ב„הלבנון״ שנה ט׳ (תרל״ג) גליון טו־טז.

נמלאו אז תשעים שנה ובכל תפוצות הגולה חגגו את חג־התשעים הזה. בערים שונות נאספו אז סכומים ידועים לטובת קרן „מזכרת משה" שנוסדה לשם יסוד ישוב עברי בארץ־ישראל ואז נאסף על־ידי הרב מוהליבר סכום הגון לטובת הקרן הזאת ומאז שם את כל מעינו בדבר הישוב והוא נעשה לתוך־לבו וחיי רוחו. בשנת תרמ"א, שנת „הרעמים והפרעות" ליהודי רוסיה, יצאו או יותר נכון: נסו וברחו רבבות יהודים לחוץ־לארץ. לאלפים ולרבבות התגוללו היהודים האומללים האלה תחת כפת השמים בלבוב ובברודי. ומגדולי אחינו במערב־אירופה נאספו אז בלבוב לטכס עצה ולתקן סדרים בדבר העזרה והתמיכה ליוצאי־גולה אלה, והחליטו לשלוח את הנודדים האלה לאמריקה. אז נסע גם הרב מוהליבר לבובה, על חשבונו הפרטי, והשתדל להטות את לבות נדיבי עמנו, להסב את זרם ההגירה לארץ־ישראל. שם התודע להברון שמואל מונטגיו, זה שהיה אחרי־כן ללורד סוישלינג, וליתר גדולי המערב. אבל לדאבוננו לא הצליח אז להשפיע על „הגדולים" האלה כי יקבלו את הצעתו בדבר ההתישבות בא"י. ואולם דבריו הנלהבים שיצאו מעומק לבבו הטהור ושהשמיעם באזני הנדיבים האלה על דבר עצם הרעיון של יצירת ישוב עברי גדול בארץ־האבות נכנסו ללבות מונטגיו וחבריו. ואלה היו אחרי־כן לידידי נפשו וגם לחובבי רעיונו, רעיון הישוב אשר אהב סלה 13).

בימים ההם נתפרסם בפעם הראשונה בין היהודים שמו של הנוצרי האנגלי לורנס אוליפנט בתור אחד המסורים בכל לב לרעיון ישוב ארץ־ישראל והעובדים לטובתו בחריצות יתרה. כשנתאספו גדולי היהודים שבמערב ללבוב לדון ע"ד מצבם של היהודים הנודדים מרוסיה בא גם אליפנט להם. ושם התודע גם רבי שמואל אליו ודבר אתו רבות וארוכות על הרעיון של ישוב ארץ־ישראל. את הדברים שדבר אליו אליפנט ואת דעתו של רבי שמואל עליו יכולים אנו לדעת מפי מכתב אחד שנשאר מכתב־ידו של רבנו, שלוה לאחד מידידיו וזהו:

ב"ה

לידידי כמאז כן עתה, הרב המופלג ושנון
חכם ושלם מ' אבא יצחק עפשטיין נ"י. רב
שלום וברכה. 14)

ראדום ג' בהר"ב לה' לסב"י תרמ"ב

מכתבו קבלתי לנחת גדול על כי עסקיו הנם במצב טוב ותקותו בו אשר ליסים יוצרו עוד יצליח מעלה, יתן ה' ודבריו יתקיימו והצלחתו תעלה

---

13) הרב ניסנבום מספר: כאשר עזב הגרשים את לבוב, בא מונטגיו לבית הנתיבות לראות אותו, ובדברם ביניהם הוציא מונטגיו מכיסו חמשים לי"ש והושיט אותם להגרשים. ועל שאלת הרב: מה טיבו של הכסף הזה? ענהו מונטגיו: זהו לכתיר הוצאות נסיעתו. אז נרתע הרב ממקומו וקרא בקצף גדול: „ומי יהוור דכבודך את הוצאות נסיעתך, אתה?". מונטגיו נשאר כמשתומם ובקש סליחה מהרב. ואח"כ, בשנת תרכ"ו, כאשר בקר מונטגיו בערי רוסיה, סר לביליסטוק ולא רצה להתאכסן בכל בית עשיר או בית מלון שהציעו לפניו, כי אם בבית הרב.

14) המכתב הזה מגוף כ"י של הרב נמצא ת"י הסופר מר ש. רפאלי בירושלם. הרב עפשטיין שאליו נשלח המכתב הזה התישב אח"כ בירושלם ונפטר פה לפני י"א שנה בערך.

מעלה. בדבר אשר הוגד לו בשמי בשם ה' אליפאנט כי ישנו בידו תיק מיליאן רו"כ לפעול ישועות אצל הסולטאן עבור אחב"י, — עיקר הדברים אמת, אבל בשינוי קצת. הוא אמר שכאשר יהי' יסוד נאמן לקניות קרקעות בא"י, היינו שנגידי רוסיא ופולין יצאו בפועל להתחלת הדבר הגדול הזה, למען יראו בני חברתו כי באמת רצון אנשי רוסיא ופולין לצאת לא"י, אזי מבטיח הוא כי הוא יעמיד מאנשי חבורתו על הדבר הזה סך 50 מיליאן ליט' שטערלינג, ובל יחשבו אחב"י כי רצונו חלילה יוצא מאיזה סיבה תלוי' בהחזקת דת הנוצרית ולהתעות את בני עמנו מדתם — אמר כי זה כחמש ועשרים שנה אשר יצא מכל הכנסיות הדתיות הנוצריות רק רצונו ורצון חברתו שיתקיימו מאמרי הנביאים בשיבת ישראל לארצם, ובאופן שישמרו דת ישראל בכל פרטי'.

והנה הארון הנ"ל הוא באמת מחסידי אומות העולם כנראה מכל פעולותיו ודבוריו, אמנם לערוב ערובה בעד דבריו ולקבלם כמזומנים — זאת לא יתכן, כי הסכום הוא מבהיל למאוד, אם כי הארון הנ"ל לא ישקר; אמנם יתכן להיות שהוא משער כן, ולפי טוב לבבו חושב שגם כל בני חברתו הם כמהו. איך שיהיה, אף אם נקבל החומש מדבריו לאמת ג"כ הוא סך עצום ורב אשר יהי' זה לעזור רב. לע"ע נסע הארון הנ"ל לסטאמבול להתראות עם הסולטאן אודות זה, כי זה לא כביר פרסם הקאנזעל מתורגמא היושב בארעסא שהסולטאן לא יתן להעמיגראנטען להתיישב בא"י אמנם התקוה לה' שהאדון אליפאנט יפעול רשיון הסולטאן כרצונו. לע"ע צריכים להשתדל להרבות אנשים אשר יתאחדו בחפץ זה לקנות שדות וכרמים ולבנות בתים בא"י וברצות ה' כאשר יבוא רשיון הסולטאן ורשיון ממשלתנו לצאת, אזי יעלו אחב"י ויצליחו. ודאי כבר נודע לידידי מאת הנעשה בווארשא בדבר זה, ועוד הרבה עיירות גדולות וקטנות ברוסיא ובפולין וגם חוץ למדינה כמו: ויען, לעמבערג וכדומה. מהראוי לעורר ג"כ ע"ז לב נדיבי עמנו בלאדז' שיתאחדו בחפץ זה ואולי יאבה כבודו להיות מהעוסקים בדבר מצוה רבה כזו בעירו, ייטיב נא להודיעני והנני ידידו עוז דו"ש וחפץ בהצלחתו.

שמואל בהרב מוהרי"ל מאהליוועד.

ואמנם גם מה „שנעשה בוורשה בדבר זה", נעשה הכל על־פי האינציטיבה של רבנו שמואל, כי בשובו מחוץ לארץ לרוסיה עבר דרך וורשה והתהיל לעורר את טובי אחינו שמה, לעזור לישוב ארץ־ישראל על־ידי יסוד מושבות, ובבואו אח"כ עוד הפעם לוורשה בשנת תרמ"ב נוסדה אז על ידו האגודה הראשונה של „חובבי ציון", שהיתה למופת ליתר האגודות שנוסדו אחריה ברוסיה ובשאר ארצות.

בהיותו בוורשה נזדמן לפונדק אחד עם הגאונים: הרב יוסף בר סולוויצ'יג מבריסק והרב אליהו חיים מייזל מלודז'[15]) ובהשפעתו באו כולם להסכמה אחת: להתחיל בתעמולה

15) המשתדל בזה, להזמין את שלשת הגאונים האלה לפונדק אחד כדי להתיען בדבר ענין ישוב ארץ־ישראל — היה הגאון ר' הלל דוד הכהן טריוויש ז"ל (מי שהיה עורך „הפסגה") ורבות ספר לי הגאון המנוח הזה ע"ד הפגישה הזאת, אך לא פה המקום למסור את פרטי הדברים.

וחבה בשביל ישוב ארץ־ישראל. לתכלית זאת חתמו שלשתם על קול־קורא אחד, שנשלח לכל רב מישראל לעורר אותו לעבודה זו בעירו ובקהלתו. הקול־הקורא הזה מענין הוא גם מצד תכנו וגם מצד כותביו וחותמיו, וכמדומה שהוא גם הקול־הקורא הראשון שהחתום עליו הרב מוהליבר בדבר ישוב ארץ־ישראל, וזה לשונו:

„מסבב הסבות הביא אותנו לווארשא, ובמשך הענינים לא נמנענו להעלות על לבבנו גודל אחינו המדוכאים והנענים. דרכים רבים חשבנו לשיבתם ומצאנו עליהם קששינים. ואשר מצאנו לנכון היא אך לקדם פני הרעה אם חיו תצמח שנית, והננו מבינים בזה את אשר הסכמנו, ומאת כבוד גאונו נחלה, כי ישקול גם הוא את כל האופנים, וימצא כי עצתנו נכונה, והננו מעתירים פני כבוד גאונו לבלי ימנע טובו ויואיל נא להשתדל לאגוד אגודת עשרה אנשים לכל הפחות גם בעירו כי יהיו נמנים לדבר מצוה רבתא דא, והיה אם ככה יעשו בכל עיר ועיר, אם ראשיתם מצער תהי, הנה אחריתם תשגה מאד ותכון הארץ לעולם ועד.

הלא כה עתירת מיחלים לתשועה ומצפים לתשובתו

יוסף דובער הלוי

שמואל בהרב מהרי״ל מאהליוועֶר

אליהו חיים מייזל חב״ק לאדז׳

ההכרח הביאנו להגיד דברים אחדים אשר לפי קוצר דעתנו מצאנו נחוצים לקדם פני הרעה שלא תבוא ח״ו. לא לנועם היא לכל רואה מישרים לכל חובב עמו ודתו, כי יראה עם ה׳, אלה נפוצים, אלה הולכים, ואלה בורחים, מחמת המציקים יפחדו, ולתורת אלקים ידאגו, והיה אם נשאלם: מאין ולאן? הלא קול ישיב אומר: מן הפח אל הפחת ח״ו, אמריקה פניהם מועדות, מה ימצאו שמה? שם יפגשו עוינים, גם שם ימצאו נותנים שם ישראל לשמצה, גם שם יראו אגרוף מקנאים ביעקב, אך אחת אשר לא יראו שמה: דת ומוסר, תורה ויראה, ותחת זה אך גלים יראו, גלי אבני הדת הנפולים. ועי״כ לא יוכר שם איש יהודי לרעהו כי לא יכירום כי מבטן יהודה יצאו, חס כי לא להזכיר שם ישראל — יקראו איש אל רעהו — פן נהיה לבוז.

ע״כ מצאנו עצמינו כמחויבים לבקש מכל אשר תורת ה׳ יקרה בעיניו לבלי יעלה אמריקא על דעתו, ופת חריבה במדינתנו אם גם הי׳ בלי שלוה, טוב לנו כי נשמור לעשות את כל הכתוב בתורתנו הקדושה שבכתב ובע״פ.

אך אם ראוי ונכון לבקש מפלט לרצוצים ונענים המוכים ולוקים, ד ר ך א ח ת ה י א ל ע ל ו ת א ל א ר צ נ ו ה ק ד ו ש ה, אבל לא בחפזון ולא בבהלה כי אם בדעת ובחשבון. לזאת הנכון מאד אשר בכל עיר יעשו להם אגודות ובכל אגודה יהיו לא פחות מעשרה אנשים אשר כל אחד מהם יתן אלף רו״כ, ובהסך עשרת אלפים רו״כ שיהיה להם יקנו קרקע ויבנו בתים ויכינו כלי מחרישה ושורים ופרות וצאן. סוף הדבר יכינו כל המצטרך, אך בתנאי מפורש שהנכנסים להאגודה אל ידמו כי יביאו תיכף אל הנחלה אשר קנו, אך הנחלה הזאת יזרעוה לכל הפחות שנה אחת טרם יבאו לשבת, למען אשר בבואם ימצאו מוכן לפניהם את הברכה אשר נתן ה׳ מפרי הארץ, אשר לתכלית הזה יבחרו להם איש אחד או שני אנשים שיסעו לשם,

הם יקנו את כל והם ישתדלו בזריעת וקצירת הקרקעות ולהכין את הכל, וממילא מובן שהאנשים יהיו בעלי כיס אשר בתתם הסך אלף רו״כ לא יגרע מחמת זה תהלוכות מסחרם בפה, עד אשר יצו ה׳ את ברכתו להם מן האדמה שיקנו, ואז יעלו לציון ברנה, או ירצו ויושיבו אחרים על אדמתם, או בשכירות כשיקצבו להם מדי שנה, או בנדבה, או ימכרום לאחרים לשלם להם על יד על יד. — והיה אם יצו ה׳ את דברו ויצליח לנו את הדרך הזאת, יהיה זה לבית מנוס אם ח״ו תקום צרה, וזכות ארצנו הקדושה תעמוד לנו שלא נדע מהיום עוד מכל צרה, וישכון ישראל לבטח, אמן״ 16).

ואולם גם לאחרי שהצליח הרב מוהליבר להשפיע על אלה גאוני הדור הנזכרים כי ישתתפו גם המה בתעמולה לטובת ישוב ארצנו — קשה וכבדה היתה העבודה לפני רבי שמואל בדבר הישוב. מספר ה„חובבים״ בימים ההם היה מעט מאד, והעם באלפיו וברבבותיו עמד מרחוק לכל התנועה. הרבנים ברובם התנגדו, או התיחסו בקרירות, לכל התסיסה הלאומית הזאת וגם אלה היחידים מגאוני הדור אשר בהשפעת רבי שמואל הסכימו בראשונה לרעיון הישוב, נסוגו אחור אחרי זמן קצר והוא נשאר כמעט יהידי על שדה עבודת הישוב העברי בארץ־ישראל. ולכן החליט, בשילהי דקייטא שנת תרמ״ב, לנסוע עוד הפעם לערי המערב ולנסות להשפיע שם על גדולי עמנו בדבר רעיון הישוב. לתכלית זאת עבר ערים רבות באשכנז והתראה עם רבים מנדיבי ישראל, אבל כל עמלו להטות את לבם ליסוד מושבות בארץ־ישראל עלה כמעט בתהו. בלב נשבר ונדכא עזב את אשכנז ושב פעמיו לפריז בירת צרפת, שמה ישב אז הברון הירץ גינצבורג, וכפי השמועה שנתפשטה בימים ההם נדב הברון הזה ליסד מושבה בארץ־ישראל בשביל המשים משפחות עבריות, ורבי שמואל נסע לפריז כדי להשפיע עליו למהר בהוצאת הדבר מכח אל הפועל ויחד עם זה קוה להטות שם שוב את לבותיהם של ראשי „כל ישראל חברים״, אלה שיסדו את „מקוה ישראל״, כי יחדשו עוד הפעם את עבודתם על שדה הישוב בארץ־ישראל אחרי הפסקה של יותר מעשר שנים. אבל כמה נעצב הרב בבואו לפריז ובהודעו התם כי גם בטחונו בהברון ג״ב וגם תקותו להשפיע על ראשי חברת כי״ח — הכל היה לשוא. כאחיהם באשכנז כן גם הצרפתים התיחסו אז בבטול לרעיון הישוב, ובנוגע להברון גינצבורג נודע לו כי לא היו דברים מעולם, וכי מעולם לא נדב לעשות איזה דבר ממשי לטובת ישוב ארץ־ישראל. ואולם לאחרי כל אלה לא אמר רבי שמואל נואש ונסה להשפיע על הרב צדוק הכהן מי שהיה ראש הרבנים בפריז כי יתן גם הוא את ידו לעזור לישוב ארץ־ישראל על־ידי התישבותם של יהודי רוסיה על האדמה בארץ־קדשנו. הרב צדוק הכהן התיחס אמנם בתשומת־לב מיוחדה לדברי הרב מוהליבר, אבל הוא ככל אחינו שבמערב בימים ההם התיחס בבטול ליהודי רוסיה, ועל־כן כשהציע לפניו רבי שמואל מוהליבר להושיב את יהודי רוסיה על האדמה בארץ־ישראל לא יכול הוא להתאפק מלהעיר במנוד ראש „כי היהודים ברוסיה אינם מוכשרים לעבודת האדמה״. הדברים האלה עשו רושם מעציב על

16) בהיותי באמריקה העתקתי זאת מגוף הכ״י של קול־הקורא הזה שהיה בידי הרב אברהם עביר הירשוביץ מבורה־פרק (ניויורק).

רבי שמואל ומתוך עצב ענה לו: „גם קולו של הברזל נשמע יותר אם הוא מוכה על־ידי הברזל אחיו... אמנם רגילים אנו לשמוע מפי שונאינו ומנדינו כדברים האלה, אבל כמה גדול הכאב לשמוע כי גם אחד מאחינו והוא גם רב נכבד, הוא גם־כן מרשה לעצמו לשפוט את אחיו, חמשת מיליונים נפש אדם, במשפט חרוץ כזה". ומתוך התמרמרות הוסיף ואמר: „האם מכירים אתם את אחיכם שברוסיה? אתם הצרפתים הנכם דנים עליהם רק על־פי היהודים הבאים הנה לבקש תמיכה ועזרה, בעוד שאלה הם מן הפסולת של יהודי רוסיה, ואולם הרוב היותר גדול של יהודי רוסיה חותרים בכל עוז להתפרנס מעמל כפיהם ואינם נמנעים גם מן העבודות היותר קשות והיותר כבדות.." דברי הרב מוהליבר עשו רושם עז על רבי צדוק הכהן והצטדק כי לא הוא חרץ את המשפט הזה, אלא ראשי חברת כל ישראל חברים, ועל־כן אין כל תקוה מהם כי יתנו את ידם לעבודת הישוב, ובנוגע להברון גינצבורג, — הוסיף רבי צדוק הכהן לומר להרב מוהליבר — אם אמנם הברון ה ר ו ס י השיב את פניו ריקם, הנה יש פה א ב ר ך אחד, גם־כן ב ר ו ן, ואולי כדאי לנסות ולדבר אתו על־אודות הרעיון הזה". ועל־פי השתדלותו ובעזרת מר מ י כ א ל ע ר ל נ ג ' ר, הואיל ה א ב ר ך ־ ה ב ר ו ן ה א ל מ ו נ י הזה להסכים לקבוע „ראיון" להרב מוהליבר.

בערב חג הסכות, שנת תרמ"ג, הודיע רבי צדוק הכהן להרב מוהליבר, כי רצון אותו ה ב ר ו ן לדבר אתו פה אל פה בראשון לחג הסוכות בשעה השניה אחר הצהרים. רבי שמואל, כמובן, שמח להתודע אל הברון ההוא, ובשעה הקבועה הלך להתיצב לפני אותו האיש הדגול מרבבה, שהפיץ בעולם שמו ושנודע אחרי־כן בצדקת פזרונו: ה ב ר ו ן ע ד מ ו נ ד ר ו ט ש י ל ד.

הברון רוטשילד, שמיום גלות ישראל מעל אדמתו לא קם כמהו איש לנדיבות ומעשים גדולים וחשובים בארץ־ישראל, התיחס גם הוא בראשונה בבטול להצעת הרב מוהליבר, ואולם רב גאון זה בדבריו המחוכמים שיצאו מלבו הטהור ובדמעותיו החמות, שבכה על עמו האומלל וארצו השוממה, הצליח להטות את לב הנדיב ההוא לעבודת הישוב העברי בארץ־ישראל.

ואלה הדברים אשר ספר הרב מוהליבר בעצמו על־אודות פגישתו הראשונה עם הברון, כפי שמוסרים עדים נאמנים מה ששמעו מפיו ממש:

„אל הברון הלכתי בלויתם של הרב צדוק הכהן ושל מיכאל ערלנגר. הם היו המתווכים ביני ובין הברון ועל ידם קבע לי זמן לראיון. בשעה הקבועה נכנסנו ללשכתו. הברון הושיט לי את ידו ובתנועה קרה ומגומגמת הראה לי על הכסא, שעמד סמוך לשלחנו. לאחרי רגעים אחדים שאלני, וישוב בטון קר, שאין בו אלא משום נמוס:

— מה שאלתך, רבי?

„שאלה זו ואופן הבעתה לא יכלה לעורר תקוות רבות בלבי. ובאמת לא הייתי אנכי הרב הראשון, שפנה להברון. רבנים רבים מארצות שונות, לבושים בתלבושת־רבנים כמוני, היו פונים אליו לתמיכה ולעזרה, רובם לצורך עצמם ומעוטם לשם איזו חברה או

אגודה, וכיצד אפשר להשפיע עליו, שידע להכיר את מטרת בואי אליו ויתיחס אליה בכובד־הראש הראוי? ואמנם ברגע הראשון נסתתמו דברי, אולם תיכף ומיד נזכרתי במטה הגדולה שלשמה נסעתי ולא השגחתי בכחותי הדלים ובמצב־בריאותי הרופף—,התעוררתי ואמרתי לו:

— „יסלח לי, אדוני הברון, אם דברי אליו יהיו באופן שאני רגיל לדבר לבני־עדתי. רב אנכי, רב מבית־המדרש הישן, ורגיל אני לדבר במשל ובמליצה".

„בת צחוק עברה על שפתיו ובפנים מסבירות ובטון חם ולבבי אמר אלי:

— „בחפץ לב אקשיב לדבריך".

— „מיום שעמדתי על דעתי — פניתי אליו — אני מבקש פתרון לשאלה קשה וחמורה: מפני מה נבחר משה רבנו, שהיה כבד־פה וכבד־לשון, להיות רועם ומנהיגם של ישראל, להוציאם מארץ מצרים ולהוליכם לארץ־ישראל? הרי בתור מנהיג מדיני היה עליו לבוא בדברים עם מלך מצרים, עם שרי־המלוכה ואחד התנאים ההכרחיים בהנהגה מדינית הוא להיות בעל־לשון, להשפיע בכח הדבור, ותנאי־הכרחי זה היה חסר למשה בהיותו כבד־פה וכבד־לשון? ימים רבים ישבתי על מדוכה זו ולא מצאתי פתרון, אולם בנסיעתי זאת, כשהגיע לידי להעשות שליח־מצוה לבוא בדברים עם אילי־הכסף לשם ישוב ארץ־ישראל, אורו עיני ואמצא את הפתרון הנכון".

„משה רבנו נבחר להיות לא רק מנהיג בישראל אלא גם נותן התורה, הוא נבחר מפי הגבורה לא רק להוציא את בני ישראל ממצרים אלא גם להביאם למעמד הר־סיני ולמסור להם את התורה, ואלמלי היה למשה רבנו לשון למודים, אלמלי היה יודע להשפיע על אנשים בכח־פיו ובדבור־שפתיו, היו המינים מונים את ישראל, שהתורה אינה מן השמים, אלא משה השפיע על יוצאי מצרים בקסם־לשונו ותחת השפעת הרגע נתקבלו דבריו, אולם כשמשה היה כבד־פה וכבד־לשון ואף־על־פי־כן קבלו בני ישראל את התורה מידו, הרי זו לראיה ולמופת שהשכינה היתה מדברת מתוך גרונו של משה ולא היה אלא שליח להולכה, למסור את התורה לישראל".

„אדוני הברון—הוספתי לדבר—לפני השלחן הזה, שאתה יושב עליו, באים צירי מדינות, שלוחי עמים כבירים, באי־כח מוסדות פיננסיים ובפיהם הצעות ותכניות שונות, על בנין מסלות־ברזל, על חפירות תעלות ועל ישוביהן של ארצות נשמות, כולם באים אליך מזוינים בידיעות רחבות ועשירות על הענין שהם דנים בו, ובכח לשונם הם מבררים ומלבנים לפניך את הצעותיהם ותכניותיהם, את הריוח הגדול שבצדן ואת הטוב הצפון בהן לעולם. גם אנכי באתי אליך שלוח מאת אחי בני עמי, בהצעה גדולה וחשובה שנשמת עמנו תלויה בה — ישוב ארץ־ישראל. אולם כבד־פה וכבד־לשון אנכי לברר לפניך את כל גדלה וחשיבותה, את האושר הצפון בה לך ולעמנו, ואם תשמע להצעתי ותענה לבקשת עמך, להחיות את הארץ השוממה, אין זה אלא משום שגורל עמך האומלל, הדווי והסחוף נגע ללבך, ואם גם לא תשים לב לדברי וריקם תשלחני מאתך לא אתחרט על נסיעתי הקשה שעלתה לי בכל־כך יסורי גוף ונפש, אנכי מלאתי את חובתי המוטלת עלי, עשיתי את שליחותי".

„דברי אלה עשו, כנראה, רושם עז על הברון, וכשהרצתי לו אח"כ פרטי ההרצאה הקשיב לה בהקשבה רבה ומתוך כובד ראש מיוחד".

כשתאר אח"כ הרב מוהליבר לפני הברון את ענות אחינו ואת השאיפה הנשגבה והתקוה הגדולה התלויה ברעיון הישוב — ענה הברון ואמר לו:

„רבי, אם באת לבקש ממני עזרת כסף לצרכי העבודה הזאת — נקבה את הסכום הדרוש ואתנה. אבל, אם באת לרכוש את נפשי עלי מתחלה להתהלך עם לבי, וגם לעשות קודם נסיון, למען דעת איך יפול דבר".

ועל זה ענה לו הרב: „אדוני הברון, גם אנחנו אין אנו יודעים עוד את הענין הקדוש בכלל עפ"י הנסיון, כי זה קרוב לאלפים שנה שנתרחקנו מארצנו ומעבודת אדמתה, וע"כ לא נוכל גם אנו לומר בהחלט כי נעשה ונצליח. ואולם א נ ח נ ו מ ק ו י ם כי יברך ה' את פעלנו ואת חפצנו ישלים".

התוצאות של הפגישה הזאת היו כי הברון הסכים לעשות נסיון בעבודת הישוב ואת ידי הרב מוהליבר מלא למצוא מספר משפחות, המסוגלות לעבודת האדמה ולקנות בישבילן קרקעות על אדמת ישראל על מנת לעבדן ולשמרן, ויחד עם זה בקש ממנו להציע לפניו את תכנית הצעותיו הישוביות בכתב. בהוה"ש סוכות ערך רבי שמואל בכתב את הצעותיו בדבר הרחבת הישוב העברי בארץ־ישראל, ומסר את הכתב לידי רבי צדוק הכהן, על־מנת למסרו אל הנדיב ושיודיע לו גם הוא אחר־כך בכתב את התשובה האחרונה בענין זה. ב י ו ם כ"ה ת ש ר י תרמ"ג, קבל הרב מוהליבר תשובתו של ר' צדוק הכהן, שבה הוא חוזר בקצרה על־דבר השיחה שהיתה בין הברון ובין הרב מוהליבר במעמדו הוא. המכתב הזה הוא מעין „תעודה הסטורית" בנוגע לראשית מעשיו של „הנדיב הידוע" בארץ־אבות הודות להשפעתו של הרב מוהליבר, ועל־כן אנו מוצאים לנכון להעתיקו ככתבו וכלשונו:

„פאריז 8 אקטבר 82.

אדון ורב נכבד, הנני נדרש לשאלתו לתת לו בכתב תוכן הדברים שדברנו יחד עם... וגם דברי המכתב ששלח לי.

מפורש ובאר היטב נאמר כי אנחנו בפאריז לא ניעץ לאיש כי יעזוב ארץ רוסיה ללכת ארצה־פלשתינה להתישב שם, ורק אם הוא אדון ורב, יבחר אנשים אחדים צעירים לימים ובעלי כח אשר כבר למדו עבודת אדמה, והמה יתרצו לעלות לארץ־ישראל להכין למו שמה אחרית טובה, הנה האנשים הנבחרים האלה, עשרה או שנים עשר במספר, יתקבלו במקוה ישראל, רצוני לומר בהקולוניה אשר לחברת כל ישראל חברים ביפו. שם יוכלו לשבת חדשים אחדים, ויעבדו עבודת אדמה תחת הנהגת גנן אחד אשר ילמדם איך לעבוד את האדמה בארץ ההיא, ובמשך הזמן הזה ישיגו די מחסורם אשר יחסר למו.

כאשר יעברו החדשים האחדים האלה ויתברר כי האנשים האלה יכולים לפרנס את עצמם ואת בני משפחתם מעבודת האדמה שיעבדוה בעצמם, תנתן להם אחוזת נחלה אשר בעבדם את אדמתה תספיק להם תבואתה די מחיתם. גם יעזרו כי תשיג ידם לבנות למו ולבני משפחתם בתים לשבת

ולקנות להם כל הדברים הדרושים לעבודת אדמתם, בין לעבודת מזרע ירקות בין לנטיעת עצי פרי ובין למזרע חטים ושעורים וכו'. הכסף אשר יצא להשיג בו את התכלית הזאת ינתן להם בתורת הלואה, והיה כי יברך ה' את עבודתם בשדה כתקותנו, ישלמו אחרי כן את הכסף ומשפחות אחרות תעזרנה בו.

אם המפעל הזה יצליח באמת בעזרת הש"י, נקל יהיה ללכת בדרך הזה הלאה, ונורהו לאחרים מאחינו כי ילכו גם המה בו.

אדון ורב אהוב, בשם כל ידידי שישנם פה, אוסיף לאמר לו כי בהתבוננות וזהירות ילך בדרך המפעל הזה, לבל, ה' ישמרנו, תצא תקלה מזה. את האנשים יבחר בשימת עין ולב למען היות תקוה להמפעל הזה כי תהיה לו אחרית טובה. ובכן הנני חותם דברי בהבטחה כי אכבדהו מאד.

אוהבו הגאמן **צדוק כהן** רבי' 17).

---

17) המכתב הזה הדפים הר"י בריל בעל „הלבנון" במחברת קטנה אחת בשם „יסוד המעלה", שהדפים במגנצה, בשנת תרמ"ג, באותה השנה שבה נכתב המכתב, ומתוך המכתב הזה וכמו כן מכל מה שמסרנו מפי עדים נאמנים (הרב ניסנבום בספרו „הדת והתחיה הלאומית", הסופר העסקן מר י. ל. אפל מוילנה ב„אספקלריה" שנה א' חוברת י"ג והעסקן הציוני מר ליטמן רוזנטל מביליסטוק ב„העברי" שנה ח' גליון י"ח) הדבר ברור כי הרב מוהליבר היה הראשון שהשפיע על הברון רוטשילד להכנס לתוך עבודת הישוב; ואולם אלה שעינם רעה לראות ולדעת כי אחד מן הרבנים הגדולים הכנים לנו לתוך עבודת הבנין והתחיה את הנפש הגדולה הזאת בדמות „הנדיב הידוע" — הלכו ובדו מלבם כי את הרב מוהליבר כבר קדמוהו אחרים בעבודת-השפעה זו. הסופר מר ש. ל. ציטרון במאמרו „רשימות לתולדות העתונות העברית" אשר „בהעולם" שנה ששית, גליון ח' כותב שהר"ד גורדון בעל „המגיד", הוא שהשפיע על הברון רוטשילד בדבר עבודת הישוב באה"ק וכותב שם בתוך דבריו: „חובבי ציון האמינו בימים ההם — ואפשר שיש מאמינים בזה עד היום — כי הרב ר' שמואל מוהליבר רכש את לבו של רוטשילד לענין הישוב, אבל באמת אין זו אלא טעות, שגרם לה רד"ג עצמו בענותנותו היתרה"; ואולם בספרו „תולדות חבת ציון" כפי הנראה עמד מר ציטרון בעצמו על טעותו ובדברו ע"ד פעולותיו של ר"ד גורדון לטובת הישוב לא הזכיר כלל את הבדותא הזאת ע"ד השפעתו של גורדון על הברון, אבל כדי למעט את דמות-השפעתו של הרב מוהליבר על הברון מצא לו לנכון להבליע בנעימה בספרו צד 232 כי מר יוסף פיינברג, אחד ממיסדי „ראשון לציון" השפיע בראשונה על הברון ורק אח"כ הסביר הברון פנים להשתדלויותיו של הגאון רש"מ, ואחד מן הלבלרים ראה את המציאה הזאת ונפל עליה והלך ופרסם בעתון „הארץ" גליון תתרנ"ה כי לא אמת הדבר שהגאון רש"מ הכנים את רוטשילד לתוך עבודת הישוב, אלא שיוסף פיינברג היה הראשון שהטה את לב הנדיב אל הישוב ורק אחריו בא גם הרש"מ אל הנדיב; ואמנם היטיב אשר כתב הד"ר מוהליבר ב„הארץ" גליון תתרצ"ב להכחיש את הבדאים, כי באמת הרב מוהליבר התיצב לפני הברון בראשית שנת תרמ"ג (סוף שנת 1882) בשעה שמר פיינברג היה אצל הברון בשנת 1883 והר"י בריל במחברתו „יסוד המעלה" הנ"ל צד 164 כותב מפורש כי מר פיינברג בא לפריז אחרי אשר כבר חרש הרב הגאון מגהרש"מ את תלמי לב נדיבי עמנו לזרוע בם זרע לצדקה לטובת ישא"י ע"ש.

ומוצא אני לנכון להעתיק כאן גם מכתב אחד מאת הרב ר"י לובצקי מפריז, שמלבד

הערך החשוב שיש למכתב זה לתולדות עסקנים ידועים של הישוב, יש לו ערך מיוחד גם בדבר השפעתו של הגאון רש״מ על הברון, המכתב נכתב מאת הרב לובצקי להרב ר״מ גימפל מרוזינוי בספר ימים לאחרי ה„ראיון״ של רש״מ עם הברון. ומר ש. ח. קוק מיפו המציא לי את ההעתקה מגוף הכת״י וזהו:

יום ד׳ לחדש מרחשון תרמ״ג, פאריש.

שלום וכט״ס לכבוד הרב הגאון הגדול חו״ב
סוע״ה נר עמנו פ״ה כקש״ת מוהר״ר מרדכי גימפל
האב״ד דק״ק ראזניי, ע״ש ב״ב וזרעו לברכה.

ידעתי כי הדר״ג ישאת עלי חטאת אשר זה זמן כביר לא באתי בכתובים, הלא ארע כי כת״ר יתענג לשמוע אך משלום צעירי אוהבו, ומה גם כי הדלתי לקבל ממני ברכתי ולכתוב לו מכתב קודם י״כ – ידי הצדקה ודי רק בשת הפנים. אולם התנצלתי הפעם לא דברי מליצה רק קושט אמרי אמת, כי היו ידי מלאות עבודה בדבר האורח הנכבד אשר הי׳ פה הלא הוא הגאון המרומם הרב ר׳ שמואל מאהליווער האב״ד דק״ק ראדום, בענין טובת ישוב א״י וכי ידיו עשו חיל בפה, ויקירהו עפ״י פעלו הטוב, שהקדיש הונו וכחו לעשות בזה, וכערך שש מאות רו״כ מהונו הי׳ לו הוצאות הנסיעה לבד אשר התחייב ליתן בערך שני אלפים רו״כ משלו לזה. והוא דימה בנפשו ונסע גם לארץ בריטניא, אולם פה נתנו מתנ והסן בעד תשוקתו. אולם אל ידמה הדר״ג כי הוצבו לו מכשולים על דרכו אין זאת, רק פה פעל ועשה והפיק זממו הטוב שחפץ, אקוה לד׳ כי על ידו יתישבו לע״ע כעשרים עד שלשים בתים מישראל הראוים באמת לעבודת אדמה. ואם רק יצליחו המה בשנה ראשונה ושניה אז יש מקום נאמן אשר אח״כ למאות וגם לאלפים יתישבו כי לא יחסר להדבר הישוב כסף ולא אדמה, רק נחסר הנביון לדעת אם יש כשרון לארבי להתיישב שמה יכי יהם ידים תוצים להצליח. ולזאת אין להתחיל הדבר רק ברעש ולא בהרבה בתי אבות פן באמת אין נפש היהודי הרוסי חפץ להרוש אדמתו — הגאון רש״ש הנ״ל בעצמו בעוד שנה יעזוב את מדינת רוסיא וילך להשתקע בא״י אצל יפו ויקנה לו שמה בית ואחוזת נחלה לטעות גן עושה פרי, וגם מפרי כפיו יחיה וישגיח על אחב״י אשר יביא שמה לעבוד אדמתם. דעתי המהורה כי עוד שני רבנים מובהקים יבאו שמה להשתקע שמה, וע״ז יעשה ג״כ יסוד נאמן למען יוכלו לחיות שמה חיי כבוד מבלי הבט הי״ש אל לחם הקלוקל — הוא הגיד לי כי גאון אחד ממיודעינו חפץ לעזוב את מקומו ולשב שמה, אנכי הגדתי לו כי גם הדר״ג הוא אחד מאוהבי אה״ק בלו״נ וכי רוח הקדש ישוב א״י החל לפעמו עוד לפני שנים אחדות כאשר ארע את הדר״ג מעת אשר ראיתיו בפעם ראשונה בבריסק, והוטב בעיניו עד מאוד. ועיקר הדבר ואיך ומה. ומה מעיינו ויסודו לא אוכל עוד כעת לגלות לשום אדם, והדברים הללו לא הורשתי ג״כ לגלות, אך אהבת הדר״ג קלקלה את גדרי, יען הוא וכן העוזרים ע״י חפצים להיות הדבר כמוס, עד אשר יוציא הדבר לאור כי באמת עד עתה הי׳ רעיון ישוב א״י בארצות האלה מוצאו מאנשים בלי שם כמו הא״ש ראבטשינאווסקי אשר הוא כעת בפה, אשר הוא

ד.

בלב מלא שמחה ותקוה טובה יצא הרב מוהליבר מפ״ז 18) על־מנת לשוב לא־ץ־מגורתו ולביתו ולמצוא שם את האנשים, הדרושים לחפצו ולמטרתה, כדי לעשות על ידם את הנסיון הראשון בעזרת „הנדיב הידוע". ידע הרב מוהליבר וגם לבו נבא לו כי מעשה הנדיב על שדה הישוב רק „ראשיתו יהיה מצער — ואחריתו ישגה מאד", ולכן הבין כי הרבה זהירות יתרה דרושה בבחירות האנשים האלה, שצריכים יהיו לשמש בתור חומר לבנין הא־ץ, בדרכו סר גם לעיר וורשה ושם התיעץ עם אלה שהיו מסורים בלבם ונפשם לרעיון הישוב, ותהי עצת אחדים מהם לפנות לכפר אחד הסמוך לעיר רוז׳ינוי שבליטה, שישם נמצאו אז עובדי אדמה מאחינו, אנשים תמימים ישרים, ולבחור מהם מספר משפחות שתהיינה נכונות לעלות לא־ץ־ישראל ולעבוד שם את אדמתה. ההצעה הזאת ישרה בעיני הרב מוהליבר, ובעזרת הרב מרדכי גימפל יפה ור׳ יהיאל בריל בעל הלבנון הצליח לבחור אחת־עשרה משפחות שעלו לארץ־ישראל ושעל ידן ובשבילן נבנתה על־ידי הנדיב המושבה העברית הראשונה בארצנו, היא המושבה ע ק ר ו ן, שהוסב שמה, על שם אמו של הנדיב: „ מ ז כ ר ת ־ ב ת י ה ".

בעצם השנה ההיא, שנת תרמ״ג נסע הרב רש״מ לערים שונות ברוסיה כדי לעורר את לבות העשירים־הנדיבים לקנות קרקעות בארץ־ישראל. בדרך למסעיו סר לביאליסטוק

איש בלי הכמה ותבונה ורוח השממין יפעסיהו, גם אין בו יראה ותורה וגם אין כסף לאדון זה והרבה הילל את כבוד עמינו בפנותו בלונדון אל אנשים לא מעמינו אשר המה עומדים בראש המיסענערין, ואף כי גם שמה עוד לא פעל ולא עשה, כי לא על אנשים כמהו יבישו אף הנוצרים אשר מחורי הארץ הם הנם. עכ״ז רבות יחרה אף חורי עמנו בצרפת כן בבריטניא מהרעש אשר הרעיש על כותבי העתים אשר לבנ״י כאילו ע״י הנוצרים יושע עמינו ובאמת יש כח גם לאחב״י לעשות הרבה בזה, גם מיציאות הבתי אבות ובראשם ר׳ נתן פרידלנד ובנו לא נחה רוח גדולי עמינו בזה, כי המשלחים הטה העוטדים בראש המיסענערין המה, האשה פין היא בת המוסר אשר חיבר ספר נתיבות עולם ימ״ש נגד התלמוד, ואם כי לדעתי אין לפחד פן יסיתו את העם לקבל עליהם דת נוצרית, עכ״ז אי כבוד היה לישראל. — הגאון ריש"ן הנ״ל הי׳ פה יותר מחודש ימים הוא אכל ביו״ט אצלי וגם חלק כבוד כראוי לי ואף יותר מהראוי... — — — — — — — — — — — — — — — — — —

והנני עבדו דו״ש ומכבדו

יהודה זמיל לובעצקי

רב ומו״צ לעדת רוס בעיר פ א ר י ש

18) הרי״ל עפל מספר ב„אספקלריה" כי כשנפרד הגרש״מ מאת ר״מ ערלנג׳ר מסר לו זה האחרון בשם הברון סכום כסף להוצאת דרכו — והרב לא חפץ לקבל, מר ערלנג׳ר העירו כי הברון יתרעם על שהוא בועט בנדבתו לצרכי הוצאות הנסיעה, ויענהו הרב מוהליבר: הברון כבר שלם לי די והותר, אנכי קניתי את ל ב ו ו נ פ ש ו וזה יקר לי מכל הון. גם הרב

והצליח להשפיע על ראשי העיר ונכבדיה לקנות להם אחוזות־נחלה במושבה „פתח תקוה" כדי לעזור להחיש את בנינה אחרי שנעזבה ונחרבה מפני סבות וגורמים שונים. האספה בנידון זה היתה ביום החמישי בערב, ואחרי האספה בקשוהו ראשי העיר להשאר ליום השבת ולדרוש בבית־הכנסת. הרב לא עלתה על מחשבתו לחשוד כי יש „דברים בגו" והסכים למלאות את בקשתם. כשנפרדו ממנו נשאר אתו בחדרו ר' ככדך „בעל המאמרים", שהיה ג"כ מראשי „חובבי ציון", והלה גלה את הסוד לרבי שמואל, כי ראשי העדה שמו את עיניהם בו להושיבו על כסא־הרבנות שהיה פנוי אז בביאליסטוק. כששמע הרב את הדבר מהר לארוז את חפציו ועוד באותו לילה עזב את העיר, לבל יחשדו בו כי בא באמתלא של „חבת ציון", כדי לרכוש לו את כסא הרבנות... ואמנם באותה שנה נתקבל באמת לרב בביאליסטוק, אבל תמיד היה מצטער על מקרה זה, שאלמלא ידע זאת מראש כי אז לא היה סר בעת ההיא להתם כדי שלא לתת מקום לחשדים, והיה מתנחם רק בזה, כי בנסיעתו זו עלה בידו לעזור לטובה למצב המושבה „פתח תקוה". בהתישבו בביאליסטוק פנה גם במכתבים רבים גם לגדולי עמנו אשר במערב אירופה, לעוררם על מצבם הנורא של המושבה ההיא ועל הצורך לעזור להתחדשותה ולבנינה. בתוך המכתבים האלה מענין ביחוד מכתב אחד שכתב להרב הירשוביץ שנסע אז בערי מערב אירופה לטובת ישוב ארץ־ישראל וזה לשונו:

„ב"ה כ"א מרחשון תרמ"ד.

לידידי הרב—מ' **אברהם עביר** נ"י, שלום וכט"ס.

מכתבו מברלין קבלתי — — — — בדבר שהגיד לו ידי"נ הגאבד"ק בערלין מהר"ע הילדעסהייסער נ"י שהוא טרוד אודות פתח תקוה לייסד שם תורה ויראת שמים, ידרוש נא בניני בשלומו הטוב, ויאמר לו בשמי, כי לייסד תורה בפתח תקוה אינו דבר נחוץ, כי בע"ה כמעט כל בני פתח תקוה הם יודעים תורה ויראי ה', ולייסד ישיבה שם אין המקום גורם, כי מציון תצא תורה וגם אודות בית ת"ת אין לע"ע מה לדאוג כלל, כי לע"ע רוב הנוסעים נסעו רק בעצמם, ור"ב נשארו בביתם, וכשיצטרכו לזה לא יחסרו לומדי תורה בירושלם, ובעד הוצאות מועטות ישיגו מלמד לבניהם, ואין לנו לדאוג רק בעד ישוב הארץ, היינו שלא יחסרו להם הבהמות והכלים, הדרושים לעבודת האדמה, ובתים לשבת בם.

ידידו הדו"ש ומברכו שיצליח במלאכותיו.

שמואל בהרב מהרי"ל מאהילעווער" 19).

הכולל של מדינת צרפת הי' איזידור לב חפץ להעניק לו מכסת כסף להוצאה ולא קבל. אז ברך הרב הכולל ברכת „שהחיינו" כי בפעם הראשונה נזדמן לו לראות רב פולני שאיננו מקבל כסף להוצאות...

19) העתקתי מגוף הכ"י שבידי הרב ר' אברהם עביר הירשוביץ.

בשנת תרמ״ה, כאשר נמלאו מ א ה ש נ י ם לחיי השר מונטיפיורי, היה הרב מוהליבר בין הראשונים לעשות את היום הזה ל ח ג כ ל ל י בכל תפוצות הגולה ולהשתדל בו ביום בשביל רכישת כספים ונפשות לרעיון הישוב. על פי הצעתו קראו באותו פרק לאספה ראשונה של אגודת „חובבי ציון", זאת האספה שהיתה בימים י״ח־כ״ג למ־חשון בעיר קטוביץ. הרב מוהליבר היה נשיא־הכבוד של אותה האספה ההסתורית וגם אחד מ־ראשי המדברים בה. נאומו ע״ד „העצמות היבשות" שנדפס בפרטי־כל של האספה, היה ימים רבים אחרי־כן לנושא מיוחד בפי כל הדרשנים והמטיפים הלאומיים והציונים. וכמעט בכל האספות, שקראו חובבי ציון אחר־כך בערים שונות, לעשות סדרים בעניני עבודת הישוב, לקח הרב מוהליבר חלק בראש. לעתים קרובות היה הוא בעצמו נוסע ·לאחת מן הערים הגדולות והיה משתדל שם לקרוא לאספה את טובי העיר ואת ראשי הקהלה כדי לעוררם לעזור לעבודת הישוב. באספות כאלה היה מוכרח לא פעם אחת להתוכח על עצם הרעיון של „חבת ציון" ולתת תשובות מספיקות להשאלות השונות שהיו מתנגדי רעיון הישוב מונים בהן את החובבים.

ומעין אספה כזו היתה לו פעם אחת בפטרבורג.

הוא בא לפטרבורג לצרכי עניני „חבת ציון" ושם השתדל אצל הברון ה. גינצבורג כי יסכים לקרוא ל ב י ת ו אספה בדבר הישוב בארץ־ישראל. הברון, התנגד אמנם בתוך לבו לכל הרעיון הזה, אבל הוא לא יכול להשיב את פני הרב ריקם והסכים למלאות את בקשתו; ואולם מקורביו של הברון, אשר ידעו את מחשבותיו והשקפותיו בדבר חבת ציון השתדלו בכל כחם לקלקל את ת כ ל י ת האספה. בראשונה באו אחדים מהם, הפרופיסר בקסט והד״ר קנטר, לבית־מלונו של הרב והתחילו להתוכח עמו בדבר עצם הרעיון של חבת ציון והקיפוהו בשאלות וקושיות שונות. הרב שמע במנוחה את דבריהם והשיב במתינות על כל שאלותיהם. אבל פתאום התחילו המלומדים האלה להוכיח להרב שהרעיון הזה הוא נ ג ד א מ ו נ ת ה מ ש י ח. פה כבר פקעה סבלנותו של הרב ומתוך כעס עצור ענה להם: „א מ ו נ ת ה מ ש י ח — זהו ענין ש ל י, ה מ א מ י ן בה, ולא ש ל כ ם, ה כ ו פ ר י ם בה!"... הדבר יצא מפיו ופני שני המלומדים האלה אדמו וחורו מבושת...

בעת האספה שהיתה אמנם בביתו של הברון ג״ב והשתתפו בה רבים מגדולי היהודים בעיר הבירה, יצא הפרופיסור בקסט בשם עשירי הקהלה, בנאום ארוך נגד רעיון הישוב. ויענהו הרב: הרב ישי״ר מקנדיה בעל ספר ה„אילים" שהיה אחד ממתנגדי הקהלה חבר „לבקשת גביר אחד" את הספר „מצרף לחכמה" בשבח הקבלה, ואולם כל מי שקורא בעיון בספר זה הוא מכיר מתוך דברי ה ס נ ג ו ר י ה ש ל ו את ה ת נ ג ד ו ת ו של המחבר להקבלה, ואנכי להיפוך: מתוך נאומו של הפרופיסור בקסט נ ג ד חבת ציון, הבינותי עד כמה גדולה באמת ח ב ת ו של מלומד זה לציון, אבל „לבקשת גביר אחד" מוכרח היה לחפות על מחשבותיו בדברי ה ת נ ג ד ו ת...

הערה חריפה ועוקצת זו עשתה אמנם רושם עז על כל הנאספים, אבל לאחרי כל זאת לא הצליח הרב מוהליבר להשפיע על „הגדולים" האלה שיתנו את ידם ולבם

לרעיון הישוב. ואז, כשנפטר מהם, פנה אליהם ואמר להם: חכמינו הוציאו משפט קשה על שאול מלך ישראל לאמר: שאול באחת ולא עלתה לו, וכנגדו המתיקו את דינו של דוד מלך ישראל ואמרו: דוד בשתים ועלתה לו. ואולם האם יודעים אתם את נמוקי חכמינו לחייב את זה ולזכות את זה? דוד בחטאיו הישנים, חטא כאדם פרטי, אבל את משלחתו כ מ ל ך בישראל מלא באמונה. לא כן שאול, אשר אף כי בתור אדם פרטי היה נקי וצדיק, אבל חטא למטרת־עמו הכללית, להיות אמיץ לב בעבדו את עבודת המלוכה בישראל, ועל־כן לא היתה כפרה לחטאו זה. גם אתם גדולי עמנו בשבתכם בעיר המלוכה, ויש בכם אנשים הקרובים לגדולי שרי הממשלה, ומטרתכם היחידה היא להשתדל להשיב ל כ ל ל עמנו, אתם בעברכם על מצות התורה הנני מבטיחכם כי ה' הטוב יכפר על עונותיכם אלה, אבל בהתרשלותכם בעבודת כ ל ל עמנו — סליחה לא תהיה לכם.״ ובדברו את הדברים האלה פרץ בבכי גדול, וכה נפרד מן חברי האספה.

ואמנם גם כשלא הצליח בנסיעתו — לא רפתה ידוהו ולא התיאש, ובשנת תרמ״ז כשהכנסת „חובבי ציון״ היתה מעטה וההוצאות לצרכי הישוב נתרבו, יצא הוא עוד הפעם למסעיו לארצות המערב, בקר ערים רבות באשכנז וגם את פריז ולונדון ובכל מקום בואו עשה נפשות רבות לרעיון הישוב, ביחוד פעל אז הרבה על „הנדיב הידוע״ להרחיב את פעולותיו על שדה הישוב, וזה האחרון הסכים לקחת את הנהגת הישוב החדש בארצנו תחת רשותו, ואז זרחה שמש חדשה לישובנו העברי בארץ האבות.

בשנת תרמ״ח, כאשר פרצה המריבה בראשון לציון בין פקידי הברון ובין האכרים והנדיב קצף אז קצף גדול על בוני־הישוב הראשונים, עמד הרב מוהליבר בפרץ ועל־פי מכתביו ובקשתו מאת הנדיב שלח זה האחרון את בא־כחו, מר זימל מברלין, להשקיט את המהומה ולהשלים בין המריבים. בשנת תרמ״ט, כאשר קרבה שנת השבע, שנת השמטה, והישוב העברי החדש בארץ־ישראל, שעמד אז בעצם ימי גדולו ושפיחו, היה צפוי להרס ולחרבן אלמלי היו האכרים מוכרחים להפסיק את העבודה בשדה — יצא הרב מוהליבר להתיר ב כ ח ת ו ר ת ו את העבודה בשביעית בשנה ההיא וגדולי דורו הסכימו לדבריו ולהוראותיו.

וכה היו עניני הישוב הולכים ומתפתחים הודות להשפעתו ולעבודתו המרצית של רב־גאון זה, ועל־ידי השתדלותו להכניס לתוך תנועת חבת ציון את כל ב ח ו ר בעם, כל כח הישוב שישנו בתוך כל הזרמים השונים שבאומתנו. ואמנם עבודה כפולה ומכופלת היתה מוטלת עליו: מצד אחד היה עומד בקשר מכתבים תמידי עם כל עסקני הישוב בימים ההם ומצד השני היה עומד על המשמר והיה בא בחליפות מכתבים עם כל הכחות החשובים שהיו עומדים עדיין מרחוק וגם מנגד להרעיון והיה משתדל להשפיע עליהם מרוחו ומהשקפותיו. גם עם שבי הרבנים בכל תפוצות הגולה היה מרבה להחליף מכתבים בדבר עניני הישוב וכפעם בפעם היה צריך להיות במכתבים האלה מעין סניגור ומליץ־יושר כלפי כל הטענות שהיו מפיצים אז נגד הישוב החדש ונגד כל הטענות והקושיות על כל עצם מהלך התנועה שנשמעו מפי מתנגדי הישוב.

ומכתב אחד מעין מכתבים כאלה אנו נותנים פה — וזהו: 20)

ב״ה ב״ך כסלו תרס״ו

כבוד ידידי״נ הרב הגאון המפורסם לתהילה, בנן של קדושים מגזע היחס והמעלה, כש״ת מו״ה שמחה ביק. האב״ד דק״ק מאהיליב, רב שלום וברכה.

גיה״ט קבלתי, ומתוכו ראיתי כי כמוהו כמוני לבו הטהור בוער בשלהבת י׳ באהבת הארץ הקדושה, ובכל נפשו יחפוץ ביישובה ותיקונה. אמנם חלוקים אנחנו מעט באופן האהבה, כבוד תורתו מתפלל במכתבו, וז״ל .אלקי יחנני ויברכני לשחר בית דבירו השמם והחרב, וללהוך עפרותו, ולרצית אבניו ורגבי חרבותי׳ ואנכי אתפלל לאל׳ עושי ובוראי, אשר יזכני לראות בית דבירו בנוי ומשוכלל, ואם חלילה עוד לא אזכה בימי לזה, אזי לכה״פ יעזרני על כבוד שמו לעלות לאה״ק ולפדות איזה כברת ארץ מיד זרים, ולקחת חלק ביישובה לבנות עלי׳ בתים לזרוע שדות ולטעת כרמים ובני ציון היקרים ישבעו מטובה ויתענגו על פריה, אז אדע כי פעלתי מה בימי היי הבלי לטובת עמינו הנדכא וארצנו הקדושה והאומללה — והנה יען כי כ״ת משתוקק רק לצרכי גבוה והחלק הרוחני אשר בישיבת האה״ק, ע״כ נסתייע מד׳ הרמב״ם ז״ל על גודל החיוב לישב באה״ק כדי לקיים חשבון וקביעת המועדים, ואי משום הא לא איריא, כי בטוחים אנו בעוה״י אשר לא יחסר המזג משלשה רבנים מובהקים בירושלים, וגם עדה שלמה במספר עשרה (כד׳ הרלב״ח) רבנים מובהקים ימצאו בה בכל עת וזמן, ובלא״ה עדן לא נתברר לנו כוונת הרמב״ם בדבריו אלה על בורים, ועי״ש בדברי בעל מגלת אסתר, אבל לו שם כת״ר את פני הפצו גם להלק החומרי באה״ק (אשר לדעתי העניה גם החלק החומרי אשר באה״ק הוא רוחני מאד נעלה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה) הלא יש ראי׳ ברורה מד׳ הרמב״ם ז״ל על גודל מצות יישוב א״י, כי בפ״ג מהל׳ מילה הל׳ ט׳ פסק דלצורך מילה אסור לאמר לעכו״ם לעשות מלאכה דאורייתא, ובפ״ו מהל׳ שבת הל׳ י״א פסק שהלוקח בית בשבת בא״י מן העכו״ם מותר לאמר לעכו״ם לכתוב לו שטר בשבת (ואע״ג שכתיבה מלאכה דאורייתא) משום יישוב א״י לא גזרו בדבר זה, וכמבואר בגיטין דף ה׳ וב״ק דף פ׳ ובד׳ התוס׳ שם, מזה מוכח דמצוות יישוב א״י גדולה מהמצוה היותר גדולה שהיא בכרת ונכרתו עליו י״ג בריתות. והנה רש״י ז״ל כתב שם בגיטין על הא דקאמר משום יישוב א״י לא גזרו, דהיינו שמגרש משם הנכרי ויושב בה ישראל, וכוונתו נלע״ד דהנה מה נקרא יישוב הארץ מצינו הילוקים, דבב״מ דף ק״ח ע״ב אמרו ארעא לבתי וארעא לזרעא ארעא לבתי עדיף משום יישוב, מוכח מכאן דשדה לזריעה לא חשיבה יישוב, ובב״מ דף ק״א ע״ב אמרי׳, דאם ירד לתוך חצר חברו ובנאו שלא ברשות ואמר בניני אני נוטל שומעין לו, אבל אם נטע שלא ברשות ואמר אילני אני עוקר אין שומעין לו מ״ט משום יישוב א״י, מכאן מוכח דעיקר הישוב הוא נטיעת אילנות, ואפי׳ בנין בתים לא חשיבי יישוב, אמנם לענין התרת אמירה לנכרי התירו בין בקונה בית ובין בקונה

20) גוף המכתב בכ״י ישנו תחת ידי הד״ר מוהליבר בירושלם.

שדה, ומשמע אפי׳ לזריעה, משום יישוב א״י, ע״כ כתב רש״י ז״ל, דהכא שאני דמאחר שהוא מגרש את הנכרי וישראל מתיישב בה, איכא בכולהו משום יישוב, והוא הוא יישוב א״י אשר אנחנו עסוקין בו 21).

מה שכתב כת״ר שקיבל מכתב מירושלים עיה״ק שאנשי הקאלאניעס הפכו עורף ומחללים את יום שבת קודש ועושים בו כל מלאכה כבימי החול. מה אומר ומה אדבר על מכתבים כאלה המוצאים דיבת שוא ושקר על אחינו היקרים אשר עזבו את ארצם ומשפחתם לעבוד אדמת הקודש, והם סובלים כל עמל ותלאה רק בשביל קדושת וחביבת הארץ, אנשים כאלה יחללו את יום השבת? הן הקאלאניע פתח תקוה ידועה לי היטיב, וכל אנשיה הם יראים ושלמים, יש להם גם שני רבנים אחד הוא ממחנינו אשר הוא מורה צדק אצלם, יורה גם ידין, והשני הוא הרה״ג ר׳ ליב פרוסקין נ״י שהי׳ אב״ד בעליקבאט אצל קאוונא. הוא יסד בית תלמוד תורה יפה אף נעים, וכעשרים נערים ילמדו תחת השגחתו. ולו ראה כ״ת את אגרותיהם, איך בגודל ענים ולחצם ועמלם הרב הם מלאים שמחה על כי זכו להפריש מעשרותיהם, אזי הי׳ יודע מעצמו הדיבת שוא של המכתב מירושלים. ואם כותב המכתב הנ״ל עשה זאת בזדון להבאיש את ריחם לא יאבה ה׳ סלוח לו.

---

21) בתוך המכתב במוסגר ישנה הערה זו: „מדי דברי בזה לא אוכל מ״מ מלכתוב לכת״ר איזה דבר קטן שאמרתי עפ״י הסוגיות דמציעא הנ״ל, ליישב קושיית התוס׳ בר״ה דף י״ג ע״א על הא דאמר שם קצירך אמרה והתמנא ולא קציר נכרי והלא בע״ז דף נ״ג אמרו עה״כ ואשריהם תשרפון באש מכדי א״י ירושה היא מאבותיהם ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו. ואמרתי דמאחר דבאילן אין ביכולתו לאמר אילני אני עוקר, א״כ שפיר פריך גבי אשיריהם דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, מאחר דאין ביכולתו לעקרו, משא״כ גבי תבואה דביכולתו לקצור את התבואה, דהא אפילו בית ביכולתו ליטול וכמ״כ זריעה כו׳ וכמש״כ הרא״ש בב״מ דף ק״ח, א״כ שפיר פריך קצירך אמר רחמנא ולא קציר נכרי. עוד זאת מה שהביא כת״ר בשם הגאון האמיתי ר׳ בערוש אשכנזי ז״ל לתרץ קושיית התוס בביצה מצליית פסחים, ספרו של הגאון הנ״ל אין אצלי, ולא אוכל לידע בדיוק מה שכתב, אבל לפום ריהטא נראה שדבריו ישרים, דבשלמא אם הצלי׳ היתה מצוה בפני עצמה, דהיינו שאף אם אין ביכולתם לאכול הפסח אעפ״כ מחויבים לצלותו, היתה קושייתם קושיא, דמאחר שהצלי׳ היא מצוה בפני עצמה, אעפ״י שממילא יכולים ע״ז לאכול, העיקר הוא צורך גבוה (ואע״ג דגם אם היתה הצלי׳ מצוה בפני עצמה עדיין יש לחלק בינה לבין שרפת תרומה). משא״כ שאם אין ביכולתם לאכול אין מצוה כלל לצלות, א״כ הצלי׳ היא רק צורך אכילה דהיינו כדי לאכול הפסח. רק שהתורה לא התירה לאכול באופן אחר רק ע״י צלי׳ וא״כ מדוע לא תדחה יו״ט. וכי מפני שאכילת פסחים מצוה, גרועה באכילת הרשות, צורכי אוכל נפש דרשות דוחה יו״ט וצרכי אוכל נפש דמצוה לא ידחו, ואפיית מצה בלילה הראשונה של פסח מפני שהיא מצוה לא תדחה יו״ט? אמנם תירוצו של כת״ר אינו מובן לי, דמאי קאמר דצרכי פסח לא מיקרי צורך גבוה דעיקר הפסח לאכילת אדם קאתי, דמאי נ״מ לן בזה, אטו אנן איירינן בשחיטת הפסח, דע״ז הוה שפיר משני, דשחיטת הפסח אינו דומה לשארי קרבנות, משום דעיקרו לאכילת אדם. אבל אנן הא בצלית הפסח איירינן. ופשיטא דהפסח נצלה רק לאכול רק שאם הי׳ הצלי׳ מצוה בפני עצמה אף אם לא הי׳ ראוי לאכילה, הי׳ עדיין אפשר להקשות דעיקר הצלי׳ הוא צורך גבוה. ואולי כוונת כת״ר דמאחר שהוא חיוב לאכול, א״כ אינו דומה לתרומה שנטמאת, דהתם אין חובה להנות מאתה. ע״כ העיקר צורך גבוה אבל הכא דחובה לאכול, א״כ אף אם הי׳ הצלי׳ מצוה בפני עצמה נ״כ לא הי׳ העיקר צורך גבוה״.

כן הקאלאניע יסוד המעלה מאנשי מעזעריטש בפולין, הם כולם יראים ושלמים. הקאלאניע עקרון, אשר אנכי יסדתיה על הוצאות השר הנדיב עדמונד דע ראהטשילד מפארים, כאשר פעלתי אצל השר הזה כשלש שנה ויותר עת היותי בפאריס — והדברים בזה ארוכים — הם כולם עובדי אדמה מנעוריהם, כשרים ויראי ה' למאוד.

מה שכתב כת"ר שקיבל אתרוג מאתרוגי אה"ק עם הכשר כנהוג, והעידו עליו שניתקן בהפרשת תרומה כדת, וגבהל מראות, והלא פירות א"י שיצאו לח"ל פטורים מתו"מ, ומדהא לא ידעי איכא מילי אהרנייתא כו', ובעבור זה אמר כ"ת להיות בשב וא"ת, „ואם כי עריבים עלי מאוד דברי כ"ת, עכ"ז לא אוכל להבין מה נוגע הסיפור הזה להאקאלאניסטים, האם הם שלחו אתרוגים לח"ל או הם נתנו הכשר עליהם. האתרוגים שלחו בלי ספק סוחרי אתרוגים מתושבי ירושלים עיה"ק וההכשר הי' בלי ספק מבד"צ אשר בירושלים, ולו טעו הבד"צ אשר בירושלים בדין, האם הקאלאניסטים הם עריבים בעד זה? אבל בעיקר הדין אינני רואה שום שגיאה, דבוודאי לא נעלם מעיניו, מה שכתב המשנה למלך בפ"א מהל' תרומות הל' כ"ב, דאם כבר נקבעו לתו"מ בהיותם בא"י, לא נפטרו במה שיצאו לח"ל, והגם שצריכים דברי המ"ל הנ"ל קצת עיון מהא דקאמר בירושלמי פ"ג דערלה וז"ל „מה מקיימין רבנן טעמא דר"א בכל מושבותיכם בחדש שיצא להוץ' ע"כ, משמע דבלא הריבוי דבכל מושבותיכם הו"א דכשיצא לחו"ל נפקע איסורו, משום דאינו נוהג אלא בארץ, עכ"ז בשביל זה אין לדחות הלילה ד' המ"ל ז"ל, ודבריו ברורים, וא"כ הא כתורה עשו, דבוודאי כבר נקבעו אצל ישראל בא"י הפירות בחיוב תו"מ, דעיקר האתרוגים הם בכרמים של נכרים והם פטורים מתו"מ, רק מחמת שגמר מלאכתן הי' ביד ישראל הקונה ע"כ נתחייבו אצלו בתו"מ כמבואר בש"ע יו"ד סי' של"א סעיף ד', ולפלא בעיני קצת על כ"ת שכותב שהעובדא הי' זה כשלשה שנים, וא"כ הי' זה בסוכות תרמ"ג והוא הי' מוצאי שביעית, והאתרוגים הם גידולי שביעית, וא"כ הא היא משנה מפורשת בפ"ו דשביעית דאין מוציאין פירות שביעית מא"י לח"ל, וע' בתוס' פסחים נ"ב ב', והגם שיש עדיין הרבה לעיין בזה, אבל עכ"פ מדוע לא עמד כת"ר על זה, אבל מזה מוכח שהאתרוגים נקחו מגינות של נכרים, דאין בהם משום פירות שביעית כמבואר ברמב"ם פ"ב מה"ש הלכה כ"ט, יעו"ש בכ"מ 22).

והנה יען כי עריבים עלי דברי דודים, ע"כ הארכתי בכל פרט ופרט מדבריו, ואקוה כי כאשר ישים כת"ר אל לבו גודל הענין של יישוב אה"ק ומה גם שתמיכת הקאלאניסטין הוא פיקוח נפשות ממש, גם הוא יתאמץ במחנו קדוש ובכל מקום אשר דבריו מגיעים, לחזק ידים רפות, וברכים כושלות יאמץ,

---

22) גם כאן באה הערה במוסגר. וז"ל: הגם שדבריו ז"ל צריכים קצת עיון, דלכאורה קושיית הכו"פ על הרמב"ם ז"ל היא חזקה דאם הוא סובר דיש קנין לגוי להפקיעה מידי שביעית בזמן שהיא ת"י א"כ מאי קאמר שלא גזרו על הספיחין אלא כו', דמאחר דאין בהשדה קדושת שביעית איך יגזרו על הספיחים, ואם יש בה קדושת שביעית, א"כ מה יועיל היתר הספיחין להיתר הפירות, גם מש"כ דההיא עובדא דחלק דף צ"א הביא מעשה לסתור ג"כ אינו מובן דנהי דאין מזה סייעתא לד' כו"פ, אבל גם סתירה ליכא לדבריו, דהא כתב לחלק בין קדושה ראשונה לקדושה שני', והתם איירי בהעכו"ם שישבו בה מימי בית ראשון וע"כ סמכו עליהם בשביעית.

ומפילא כאשר יתחילו הרבה מגדולי הדור להכניס עצמם בהענין הנשגב הזה, אזי יהי' ביכולתם לחזק שם גם עמודי התורה והיראה, אם אולי יש איזה מקום הצריך חיזוק, משא״כ כעת שרוב גדולי התורה עומדים מרחוק, וכל הענין נמסר בידי סוחרים או גם בידי משכילים מדור החדש.—ממילא מובן, שהם אינם משגיחים כ״כ על זה, הנה פה במחנינו ת״ל מתנהגת חברת חובבי ציון על טהרת הקודש באמת בכל הפרטים, וכן יהי' בכל עיר ועיר כאשר גדולי התורה ישגיחו על כל מעשי החברה. והשי״ת יורנו הדרך הישרה, ויכוון את מעשי ידינו, וירים קרן עמו וארצו. כנפשות כל בית ישראל ונפש ידידו הדו״ש באה״ר מוקירו ומכבדו כערכו הרם.

שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליווער 23)

ה.

עבודתו של הרב מוהליבר בתוך התנועה הלאומית. תנועת „חבת ציון" המעשית נעשתה קשה וכבדה מיום ליום, ובשעה שמצד אחד היה צריך להשתמש בכח תורתו לבטל את הטענות והתלונות כלפי התנועה הזאת ולהשפיע מרוחו על החרדים להתקרב לעבודת הישוב — הנה מצד השני צריך היה לעמוד על המשמר ולהגן על העבודה הישובית נגד החפשים שלא ישפיעו הם מרוחם עליה. רב־גאון ואוהב־שלום זה ראה בתנועת חבת ציון את האפשרות לשתף בעבודה־לאומית אחת את כל הזרמים והמפלגות השונות שביהדות, אבל יחד עם זה ראה והרגיש כי החפשים הולכים ומבצרים להם עמדה בתוך התנועה הלאומית והם משתמשים בהשפעתו כדי לחבב את רעיון הישוב על ההמונים התמימים, אבל תחת זאת מנהלים המה את עצם העבודה רק על פי דעתם מבלי להתחשב כלל עם היהדות החרדית והרישותית. יחס כזה היה מורגש ביחוד כשהיו מגיעים לפרשת התמיכה שהיתה ניתנת לבני המושבות. על הרוב היו מכבדים בתמיכה זו את רוקי נדיה המעטים על בני־משפחות פתח־תקוה המרובים, משום שהראשונים

---

23) בשילהי המכתב נכתבה הערה זו: והנה מד' הראב״ד שכתב דריש אזיל בתר קביעותו למעשר מוכח ג״כ כדברי המ״ל ז״ל, ובאמת היא ג' להוכיח כן מד' הרמב״ם ג״כ שהתוי״ט בריש פ״ב דדמאי רמי ד' הרמב״ם אהדדי דבפירושו על מתני' דאלו דברים מתעשרים דמאי בכ״מ כתב בין בארץ בין בחו״ל א״כ דפירות א״י שיצאו לחו״ל חייבים בתו״מ, ובפ״א מהל' תרומות פסק דפטורים אפילו מדבריהם, ע״ש. וא״כ שלא נצטרך לאמר שחזר בו, ע״כ נאמר דבריש פ״ב דדמאי כוונתו כשנתמרחו בא״י, ובפ״א מהל' תרומות איירי כשנתמרחו בחו״ל כדברי המ״ל ז״ל, אמנם אחר העיון אין מד' הרמב״ם הנ״ל שום ראי' להמ״ל והתוי״ט במח״כ הרב שגה בכוונת ד' הרמב״ם בפירושו למשנה דדמאי הנ״ל שהוא כתב שם וז״ל, כבר כתבנו שמכזיב להלן פטור מדמאי ואמר עתה שאלו הדברים מתחייבים בדמאי בכ״מ א' שיהי' בא״י או בחו״ל" וכוונתו בזה לאמר שכבר הקדים דמכזיב ולהלן הוא המקום שהחזיקו בו עולי מצרים וחייב במו״ת אבל אין דמאי נוהג בו והוא חו״ל לענין דמאי וזה קאמר דאם נמצא בחו״ל (היינו לענין דמאי) והוא מכזיב ולהלן מתעשר דמאי, והם ממש דבריו בפי״ג מהל' מעשר הי״ד ה' ע״ש, וגם הר״ב כתב מפורש אפי' מכזיב ולהלן כו', והוא כדברינו, ולפלא בעיני על התוי״ט וז״ל איך לא הרגיש בזה.

נחשבו למשכילים והאחרונים לחרדים. ומצב כזה בתוך התנועה גרם כי הרב מוהליבר, זה הגאון המתון ומלאך־השלום יצא מגדר סבלנותו, ועפ״י דרישתו נקראה אז ועידה מיוחדת מאת באי־כח החברות והאגודות השונות של חובבי־ציון כדי לשנות את סדרי ההנהגה לטובה. הועידה נועדה להיות בוילנה בימי ט״ו־ט״ז לחודש מנחם־אב, תרמ״ט.

ועידה זו היתה הראשונה בדברי ימי חבת ציון שהשתתפו בה מספר הגון של רבנים ועסקנים חרדים, ושבאו לקול קריאתו של הרב מוהליבר כדי לעזור להגברת השפעת היהדות החרדית על העבודה הלאומית. בראש האופוזיציה נגד ההנהגה הקימת עמד הרב מוהליבר בכבודו ובעצמו והדבר הזה כמובן גרם כי החפשים הקצונים שבתוך התנועה התחילו לנהוג בו קלות־ראש, אבל יחד עם זה הועילה ה ב ק ר ת נגד ההנהגה ונגד מעשיה שיצאה מפי גאון חובב־ציון זה להכנים שנויים בתוך ההנהגה ולבחור הנהגה חדשה בת שלשה חברים, מצורפת מכל המפלגות. בתור חברי ההנהגה החדשה נבחרו אז: הרב מוהליבר, רש״י פין ומר גרינברג, ומלבד זה נבחרה על יד ההנהגה גם מועצה מיוחדת שלתוכה נכנסו גם הרבנים הגאונים הנצי״ב מולוזין והרב עלישברג מבויסק ושאר רבנים ועסקנים חרדים, באופן שהיה מקום לקוות כי השפעת היהדות החרדית בתוך העבודה הישובית תהיה מעכשו חשובה וניכרת.

ועידה זו שעזרה להתבצרותה של היהדות החרדית בתוך העבודה הלאומית ושקבלה החלטה מפורשת לבטל את הטפול ה מ י ו ח ד שהיתה ההנהגה הקודמת נוהגת ביחוד לבני גדרה ושמכאן ולהבא צריכה הנהגת חבת־ציון לשים לב ל כ ל המושבות, לתמכן לפי מחסוריהן ולפי מצב הקופה — כל זה כמובן לא היה לרצון להחפשים שבתוך התנועה, והללו תלו את הקולר בראש הרב מוהליבר, והיו מהם כאלה שהרשו לעצמם לזלזל בכבודו בכתב ובע״פ באופן היותר גס. אבל למרות כל זאת הוסיף הרב מוהליבר להמשיך גם להבא את עבודתו האנרגית לטובת חברת חבת ציון ולהרחבת הישוב העברי בארץ־ישראל.

בשנת תר״נ, ה׳ אדר כאשר נתאשרה חברת „חובבי ציון" מטעם ממשלת רוסיה התחילה תקופה חדשה בתנועה לטובת הישוב העברי בארץ־אבות. בתוך האגודות השונות של „חובבי ציון" שהמשיכו עד אז את עבודתן בסתר ובחשאי — גדלה מאד ההתלהבות, והאפשרות שנתנה להם לפעול לטובת הרעיון בגלוי ובפומבי, הגביהה בקרבם את המרץ ואת התשוקה לעבודה. עסקני הישוב למקומותיהם חשבו מחשבות וחפשו עצות איך להבטיח כי הועד החדש שיבחר ושיתאשר מטעם הממשלה לא יהיה למושל יחידי על כל העבודה. על־פי התקנות שנתאשרו מאת הממשלה הרוסית לא היתה כל רשות לאיזו אגודה שהיא להשתתף בבחירת הועד בתור אגודה, ורק בתור ח ב ר י ם ב ו ד ד י ם יכולים היו להשתתף באספה המכוננת ובבחירת הועד החדש. ובאופן כזה היתה באמת סכנה צפויה כי רק החברים היושבים באודיסה, המקום שנתאשר בתור מרכז חברת „חובבי ציון", תהיה דעתם נשמעת ומכרעת. כדי להציל את המצב באה אז הצעה מצד צעירי „חובבי ציון" שבמוסקבה לקרוא מקודם באופן בלתי רשמי לאספת באי־כח האגודות כדי לדון ע״ד הבחירות ולקבוע תקנות קבועות באופן שלא יהיה הועד ברשות עצמו, אבל היו

כאלה, וביחוד ללילינבלום וסיעתו שהתנגדו להצעה זו, והקנאה הזאת הביאה לידי סכסוכים בתוך האגודות השונות. כמובן עמד גם הרב מוהליבר על צד אלה שדרשו להבטיח כי הועד לא יוכל לעשות שום דבר על דעת עצמו, כדי שלא תצא תקלה מתחת ידו; ואולם גאון־ישראל הזה השתדל עד כמה שאפשר להשפיע כי השאלה הזאת לא תהיה לסלע־המחלוקת בין האגודות, והשתדלותו זאת יכולים אנו לדעת מפי מכתב אחד שכתב להעסקן ר״א בן טובים (24) מספר שבועות לאחרי שנתקבל האישור לחברת ״חובבי ציון״ וזהו :

בעז״ה

עש״ק כ״ב אדר התר״ן

כבוד ידידי המופלג ונכבד חכם ושלם יא״מ מ
אייזיק בן טובים נ״י רב שלום וברכה סלה :

מכתבו מן יום ב׳ ויום ג׳ העברו קבלתי, ומאוד העציבו את לבבי, כי באמת צדקו אחינו אגודת מאסקוא. וכל דברי ידידי כמעט כנים, אבל מה לנו לעשות? הן בני מאסקוא כבר כתבו לאדעססא, כפי דברי מכתבו. גם אנכי כתבתי היום לאדעסא לידידנו הג׳ הר״א גרינבערג, כי ישמע לקול האגודות הנכבדות אשר יפצירו לבל יהיו באי כחם דבחירת הועד באדעסא, ויעכבו את בחירת הועד עד ביאת המשולחים, וכן כתבתי לידידנו הרה״ג רש״י פין, שיכתוב ג״כ מצידו להרא״ג כנ״ל. ואם ישמעו לדברינו טוב מאוד, אבל אם לא יתנו אוזן קשבת לדברינו, מה נוכל לעשות? הן אמת כי עוד ימצאו לנו הרבה אגודות ואולי רובם ככלם, אשר לא יסורו מדברינו ואם נוציא קול קורא אליהם לא ישיבו ריקם, אבל היתכן כי הדבר אשר כמעט מסרנו נפשנו עליו, נשחית חלילה בידים, והדבר היותר נכבד, והוא השגת הרשיון, יתהפך לרועץ לנו חלילה. כי על ידו יתהוה פירוד הדיעות, ואולי עוד יצמח מזה מחלוקת חלילה, אשר הוא הדבר היותר גרוע ומזיק למאוד לכל עם ועם, ובפרט לנו עם אומלל, ע״כ צריך יישוב הרבה ומתינות למאוד. ולפי דעתי מהראוי להתאסף תומ״י אחר הפסח שלוחי האגודות הנכבדות באיזה מקום שיבחרו ולהתיישב בדבר איך ומה לעשות. היום קבלתי מכתב מווארשא כי עשו כדברי שכתבתי להם זה כשני שבועות ושלחו לאדעססא שלשה מאות רו״כ, גם הודיעו אותי כי קבלו מכתב ממאסקוא שיכתבו לאדעססא שלא יעשו הועד עד אשר יבואו שלוחי האגודות, ושאלו אותי אם יכתבו להם כדברים הנ״ל. והשבתי להם כעת שתומ״י יכתבו כפי בקשת אגודת מאסקוא והנני ידידו הדו״ש ושלום כל ידידנו הנכבדים הו״צ בכלל וביחוד המזכיר הנכבד והשלם ה׳ אבושקין נ״י.

שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליווער

אחרי משא־ומתן בין העסקנים האודיסאים ובין האגודות שבערי־המדינה נקראת סוף־סוף האספה המכוננת הראשונה שהיתה ביום ז׳ אייר שנת תר״ן בעיר אודיסה. הרב

24) מגוף הכ״י שבידי ר״א בן־טובים.

מוהליבר היה כמובן אחד מראשי המשתתפים בה, ונתכבד אז מאת האספה להיות ל„חבר נכבד" תמידי לחברת „חובבי ציון" בעד עבודתו לטובת הישוב.

לאחרי האספה נדבה רוחו, למרות זקנותו ורפיון־כחו, לעבור ארחות ימים ולעלות בראש השיירה הראשונה לארצנו, שיצאה בימים ההם מטעם החובבים כדי לראות את הארץ וישובה העירוני והחלקאי, הישן והחדש. מטעם אנשים ידועים נפוצו אז בחוץ־לארץ מכתבי־פלסתר ושמועות־שוא על מצבם המוסרי של בני המושבות, ומצד אחר נסו אחרים לבטל בבטול גמור את כל הישוב הישן ומוסדותיו. וע"כ הרב מוהליבר שכל מה שנעשה בארץ־ישראל היה יקר וקדוש בעיניו — החליט לעלות ולראות בעיניו את המצב כמו שהוא.

ביום י"ט אייר שנת תר"ן עלה הרב מוהליבר על האניה שהפליגה מאודיסה ללכת לארץ־ישראל. נלוו אליו גם הגבירים ברוידה ודודזון מוורשה, הד"ר חזנוביץ ורי"א בן־טובים מביאליסטוק ועוד מספר נכבדים שהצטרפו לשיירה זו. וביום ג' בבוקר, ר"ח סיון, הגיעו ליפו. על האניה באו לקדם את פני חברי השיירה וביחוד פני הרב מוהליבר רבים מחשובי העיר יפו. גם מלאכות מיוחדה מטעם האשכנזים בירושלם באו לקדם את פניו בברכה. בבית המלון קדמו אותו בברכת „ברוך הבא" מר שייד, מר בלוך ומר הירש ושאר פקידי הברון; גם הרבנים מיפו ומפתח־תקוה יחד אם הרב ר' מרדכי גימפל שכבר ישב אז בארץ־ישראל — באו לברכו בברכת שלום. ביום ד' סיון בא לירושלם ושם יצאו רבים מראשי הכוללים ונכבדי העדה לקדם את פניו. ולמחרתו ביום השבת פ' במדבר לאחרי קריאת ההפטרה נאם אחד מעסקני ירושלם נאום ארוך לכבוד האורח החשוב הזה 25). ורבים מגדולי הרבנים וחכמי ירושלם באו אחרי כן לקבל את פניו במלונו. עפ"י בקשת הגר"ש סלנט דרש הרב מוהליבר בביהכנ"ס של ה„חורבה" דרוש נפלא ממולח בהלכה ובהגדה, בחריפות ובקיאות, והקסים את כל השומעים.

אחרי שבקר את המוסדות היותר חשובים שבירושלם עיר הקודש וחקר על־דבר פרטי מצב הישוב הישן — יצא לראות את המושבות. הוא בקר את פתח־תקוה ואת המושב „יהוד" שהתקיים בימים ההם, את המושבות ראשון לציון, ודי־חנין, עקרון, גדרה, קסטינה וזכרון יעקב, ובכל מקום בא בדברים אם האכרים ועם חברי הפקידות והשתדל בכל כח השפעתו להשלים בין פקידי הנדיב ובין האכרים 26).

כשחזר לחוץ־לארץ פרסם אז ברבים את מכתבו בשם „מטרת נסיעתי לארץ הקדושה" שאנו מוסרים אותו פה בשלמות:

---

25) הנואם היה הריי"ן, ובנאומו נגע אגב־אורחא ב„שאלת השמטה" והטיח דברים כלפי המתירים. הגרש"ס הבין את העקיצה, ואחרי התפלה כאשר נגש הנואם לברכו בברכת „שבת שלום" העירו הרב מוהליבר בהיתך־קל ויאמר לו: בשתים העוית את הישרה: א) כי רב ואורח אני והיה עליך לקחת רשות ממני לדרוש; ב) אנכי באתי לחוג בירושלם את חג השבועות יום שבו נתנה תורה מסיני, ומה ענין „שמטה" אצל הר סיני?..." — ופני הנואם חפו.

26) פרשת־המסע של הרב מוהליבר נתפרסמה בשעתה ב„החבצלת" וב„המליץ" ובשאר עתונים. פרטים אחדים מנסיעה זו נזכרו ג"כ בחוברת מיוחדת „על הרי ישראל" שהוציא לאור מר ת. א. מושקט, מי שנסע בצוותא חדא עם הרב מוהליבר לא"י.

בעז״ה

מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה

ידידי היקר ! (27

א) הנני שולח לך את מאמרי „מטרת נסיעתי לאה״ק״ אשר רשמתיו בשובי מארץ הקדושה בהיותי באניה על הים התיכון בחדש תמוז שנת תר״נ. ואם כי הוא צריך תקון באיזה מקומות וגם איזו הוספות ושנוים בעקר של דברים שנתחדשו מאז עד היום, אבל הוסכם אצלי שלא לשנות בו מאומה ולהניחו כמו שיצא מעטי אז בהיותי יושב באניה בלב ים המרחפת על פני תהום. וגם רוחי מרחף אז על פני תהום רעיונות נשגבים וקדושים, מקדושת ויקרת הארץ ע״ש אבותינו, אשר זה תמול חבקתי את עפרה, בכיתי על חורבנה ועלזתי על אשר זכני ה׳ לראות בראשית בנינה, עָריה ואחוזותיה, מטעי כרמיה, חוצותיה ופרדסיה, אשר קמו ונתיסדו בשנים האחרונות בהקולוניות החדשות, ולבבי מלא מתקות ישראל לעתיד ורב טוב הצפון לה, כאשר ילך בדרך הישר והטוב, וכבוד עמו יהיה יקר בעיניו מאהבת עצמו . . .

והנה יען כי מאמרי הנ״ל מדבר ע״ד ארצנו הקדושה רק בנוגע אל מצבה החומרי, ואינו מדבר רק מעט מזעיר בנוגע למעלתה במצבה הרוחני ע״כ אמרתי לדבר פה בנוגע למעלתה הרוחנית : א) מעלת הישיבה בארץ ; ב) מעלת ישוב הארץ. —

ב) והנה במעלת הישיבה בארץ נשתוו בעלי התלמוד עם בעלי המדרש ז״ל והוא אמרם ז״ל בכתובות ק״י ע״ב : „לעולם ידור אדם בא״י אפילו בעיר שרובה עו״ג ואל ידור בחו״ל אפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בא״י דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחו״ל דומה כמי שאין לו אלוה״. והקשה הגאון האמתי בעל ההפלאה ז״ל, דלישון דבריהם מורה ההדר בא״י הוא רק ד ו מ ה כמי שיש לו אלוה אבל באמת אין לו, והדר בחו״ל הוא רק ד ו מ ה כמי שאין לו אלוה אבל באמת יש לו אלוה, וא״כ עדיף חו״ל מא״י ? ותירץ הוא ז״ל שכוונתם כך היא : דבאמת המקבל עליו עול תורה ועול מצות יש לו אלוה, והפורק ממנו עול תורה ומצות אין לו, אמנם מעלת א״י גדולה כל כך שכל הדר בה אפילו אין בידו לא תורה ולא מצות כבר דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחו״ל אפילו מקבל עליו עול תורה ומצות ובאמת יש לו אלוה עכ״ז ד ו מ ה כמי שאין לו אלוה. וא״כ לפי הדברים הנ״ל כוונת ראשית דבריהם לעולם ידור אדם בא״י אפילו בעיר שרובה עו״ג, ר״ל ועי״ז פורק ממנו עול תורה ומצות, ואל ידור בחו״ל אפילו בעיר שרובה ישראל, ר״ל ועי״ז ישמור התורה והמצות בשלימות. וכן אמרו במדרש ילקוט דברים אלו בסגנון אחר (וכן מבאר להדיא בתוספתא פ״ה דע״ז „ישרה אדם בא״י אפילו בעיר שרובה עכ״ם ולא בחו״ל אפילו בעיר שכולה ישראל, מלמד ש י ש י ב ת א ״ י ש ק ו ל ה כ נ ג ד כ ל ה מ צ ו ו ת ש ב ת ו ר ה ״) וז״ל הילקוט איכה ג׳ : „ודכותיה בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותם, אמר הקב״ה הלואי יהיו בני עמי בארץ ישראל אף על פי שמטמאין אותה״.

---

27) המכתב הזה שלח ההמנוח הקדוש ר א ״ י ס ל ו צ ק י להדפיסו ב„שיבת־ציון״, וחלק ממנו שלח גם לחבריו בהנהגת „חבת־ציון״ כמו הרש״י פין ואחרים.

ג) על פי הדברים אשר נתבארו, מה מאד צדקו דברי מהרי"ט ז"ל שכתב בתשובותיו על דברי התוס' שם בד"ה „הוא" שכתבו בשם רבנו חיים „דעכשו אינו מצוה לדור בא"י כי יש כמה מצות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין להזהר בהן ולעמוד עליהם" עכ"ל התוס', וכתב המהרי"ט על זה דזה אינו דברי רבנו חיים כלל, רק איזה תלמיד טועה כתבו, דכפי מה שכתבנו הלא מבואר מדברי הברייתא דאפילו אם היה לו חלילה איזו מצות התלויות בארץ שאין ביכלתו ליזהר בהן, עכ"ז מחויב לעלות לא"י ולישב בה. והנה כמעט כל הפוסקים, ולכהפ"ח רובם ככולם, הסכימו עם דברי מהרי"ט ש ג ם ב ז מ נ נ ו ח י ו ב ה ע ל י ה ל א " י ב מ ק ו מ ו ע ו מ ד. ומה מאד נפלאתי על כמה גדולי עמנו המופלגים בתורה וחסידות שהתנגדו לעקר ישוב אה"ק על ידי קנית שדות וכרמים ולהושיב עליהם אכרי ישראל, באמרם כי האכרים ובפרט הצעירים לימים אינם שומרים את התורה, כי לו היו דבריהם כנים, הנה כבר כתבנו שהקב"ה רוצה יותר שישבו בניו בארצו אע"פ שלא ישמרו את התורה כראוי ממה שישבו בחו"ל וישמרוה כראוי, ובפרט כי אפילו השונא היותר גדול להישוב לא יאמר חלילה שבאה"ק נעשו גרועים ממה שהיו בחו"ל, ואדרבא כולי עלמא יודו, שאף היותר גרועים שבאו לשם שבו מדרכם והטיבו מעשיהם מבתחלה, וא"כ אפילו אם היה אמת כדברי מוציאי הדבה שהם עדיין חוטאים ולא עזבו דרכם הרעה לגמרי, עכ"פ הלא הטיבו את אשר עשו בתרתי: א) שהמצוה הגדולה ישיבת א"י בידם, וב) שגם בשמירת התורה והמצות הוטבו הרבה, אמנם אחרי שזכני ה' והייתי באה"ק בעצמי ובקרתי בעצמי את רוב הקולוניות, רובם ככולם כמעט, הנני אומר בפה מלא, כ י כ ל מ ה ש ד ב ר ו ע ל י ה ם ב פ ר י צ ו ת מ ע ש י ה ם ה י א ד ב ת ש ו א ו ש ק ר, יש מהם הרבה אשר הם צדיקים באמת, כי זכו לישב באה"ק ולישמור המצות התלויות בארץ וליהנות מיגיע כפיהם ממש, בלי אונאה ותרמית, וגם לעסוק בתורה ומצות בדחילו ורחימו, וליתן צדקה כפי כחם; ויש מהם בינונים בקיום התורה והמצות כמו אצלנו הבינונים, אבל עכ"פ יש להם שלש מעלות אלה: הישיבה באה"ק, העסק בישוב הארץ, ושמירת המצות התלויות בארץ, ואם אולי נמצאים בהם גם גרועים, הוא רק כדרך כל עיר ועיר, אשר הטבע מחייב להיות בהם גם גרועים, אבל אצלם הם מיעוטא דמיעוטא, ולא יזדמן אצלם כמו אצלנו שיחלל שבת או יעשה עבירה אחרת בפרהסיא.

ד) והנה כמה גדלה שמירת המצות התלויות בארץ נוכל להבין ממאמר אחד בפסיקתא דר"כ הובא בילקוט פ' לך, וז"ל: „לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך שהרי אברהם אבינו זכה ע"י מצות העומר לירש את ארץ כנען, הה"ד ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך: ע"מ ואתה את בריתי תשמור, ואיזו זו מצות העומר"—והנה צריך להבין מדוע דוקא בשביל העומר נתנה הארץ לאברהם וזרעו, הלא בשביל שמירת כל התורה נתנה להם הארץ, כמש"כ (תהלים ק"ה) „ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו, בעבור ישמרו חקיו ותורתיו ינצרו", ואיזה ראיה היא מהכתוב ונתתי לך וגו' שנתנה בשביל העומר, האם כל התורה אינה בכלל ברית?—והנלע"ד ע"פ מה דאמרינן בר"ה (דף י"ג ע"א) בעו מיניה חבריא מר"כ עומר שהקריבו ישראל בכניסתן לארץ מהיכן הקריבו

א״ת דע״ל ביד עו״ג, קצירכם אמר רחמנא ולא קציר עו״ג. ונתקשו שם התוס׳ דהא אמרינן בע״ז (דף נ״ג ע״ב) על הכתוב ואשריהם תשרפון באש מכדי ירושה היא להם מאבותיהם ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו, עי״ש מה שתרצו ומה שפלפלו בזה המשנה למלך בספרו פ״ד והשאגת אריה בספרו ט״א, אמנם זכורני כי ראיתי בתשובת כנס״ת יחזקאל סי׳ ק׳ שכתב ליישב קושית התוס׳ שהגמרא דר״ה פליגא אגמרא דע״ז וסברא באמת דא״י אינה מוחזקת מאברהם, אבל באמת אם נימא כמ״ד דא״י מוחזקת לא קשה מהיכן הקריבו העומר, שהקריבו משל עו״ג.

ה) ועתה יתישבו דברי הפסיקתא היטב, דהנה בלי ספק זכו ישראל לירש את הארץ בשביל שישמרו כל המצות ובפרט המצות התלויות בארץ. אבל מדקאמר הכתיב, „ונתתי לך ולזרעך את הארץ הזאת״ ע״כ דכבר נתנה לאברהם, מדקאמר „לך״, וגם לשון נתתי מורה שכבר נתן להם, כדאמרינן בירושלמי ריפ״ב דחלה „תמן שלא נכנסו למפרע ירשו, דאמר ר״ה בשם רשב״נ „לזרעך אתן״ אין כתיב כאן אלא „לזרעך נתתי״ כבר נתתי. וא״כ למה נתנה הארץ לאברהם, הלא הוא לא קיים המצות התלויות בארץ, וע״כ לאמר הנתנה לו כדי שתיכף כשיכנסו ישראל לארץ יהיה ביכולתם להקריב העומר מתבואת העו״ג, וזהו שאמר לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך, ר״ל הגם שלכאורה היא מהקלות שבמצות הארץ, בערך מצות תרומות ומעשרות וכו׳, וכמ״ש במגילה (דף ט״ז) „אתי מלי קומצא קמחא דידכו וכו׳״ (ואע״ג ששם מוכח דקאי אמנחת יחיד אמנם בילקוט אסתר מבואר דקאי על מנחת העומר) ואעפ״כ היא גדולה כל כך עד שבשבילה זכה אברהם בעצמו לירש את הארץ. וע״ז מביא ראיה מהא דקאמר הכתוב ונתתי לך ולזרעך אחריך וגו׳ וא״כ על כרחך הא דקאמר אחר כך: ע״מ ואתה את בריתי תשמור, היינו שיהיה ביכולת ישראל להקריב את העומר תיכף כשיכנסו, דהא למצוה אחרת לא היה שום תועלת מזכות אברהם בעצמו. והנה אם מצות העומר גדולה כל כך שבשביל הקרבת העומר פעם אחת זכה אברהם לרשת את הארץ, הלא בטוחים אנחנו כי כשנשמור מצות תרומות מעשרות פאה וכו׳ שנזכה בזכות זה לגאולה שלמה. —

ו) האמנם כי עיקר מעלת הישיבה בארץ היא כאשר הישיבה בארץ גורמת ישוב הארץ והיא המעלה השניה שחשבנו אבל היא העקרית, כי הישיבה בארץ לבד זולת העסק בישובה לא תתחשב למצוה גדולה כל כך. דהנה הרמב״ן ז״ל בספר המצות שלפי דעתו שכחם הרמב״ם ז״ל לחשבם, חשב ג״כ מצות י ש י ב ת ה א ר ץ ו י ש ו ב ה, וז״ל „מצוה ד׳ שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן האל יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה כו׳ או לשממה, והוא אמרו להם והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה כו׳ כו׳. ואומר אני, כי המצוה שהחכמים מפליגים בה והיא דירת ארץ ישראל עד שאמרו: כל היוצא ממנה ודר בחו״ל כאלו עובד ע״ז, וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה, הכל ממצות עשה הוא שנצטוינו לרשת הארץ לישבה בה; א״כ היא מ״ע לדורות מתחיב כל אחד ממנו ואפילו בזמן גלות כידוע בתלמוד במקומות הרבה. ולשון ספרי: מעשה בריב״ב ורמב״ח ור״ח בן אחי ר׳ יהושע ור״י שהיו יוצאים חוץ לארץ והגיעו לפלטיא וזכרו את א״י וזקפו את עיניהם וזלגו דמעותיהם

וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה: וירשת וישבת בה ושמרת לעשות, ואמרו ישיבת א"י שקולה כנגד כל המצות" עכ"ל הרמב"ן ז"ל.

ז) והנה מה שכתב הרמב"ן שהיא מצוה לדורות ואפילו בזמן הגלות לרשת את הארץ ולשבת בה, כוונתו מבוארת שהירושה אינה ע"י מלחמה, שאין אנו יכולים ולא רשאים ללחום בזמן הזה, כמבואר בכתובות דף קי"א שהשביענו הקב"ה שלא נמרוד באומות ישאנחנו חוסים בצילם (וכמו שהורו אותנו חז"ל בכמה מקומות לאהוב ולכבד לירא ולעבוד באמת ואמונה את המלך והממשלה אשר בצילה מצאנו מחסה) ושלא נעלה בחומה, פירש"י ז"ל ביד חזקה. וע"כ המ"ע של ירושה שנוהגת גם בזה"ז אינה כ"א שנשתדל לקנות את הארץ מיד בעליה, וכל כברת ארץ שנקנה הננו מקיימים המצוה של ירושה, וגדולה מצוה זו מכל המצות שבתורה, כמו שכתב הראב"ע ז"ל והובא ברמב"ן בפ' וישלח על הכתוב „ויקן את חלקת השדה" וז"ל: „והזכיר זה הכתוב להודיע כי מעלה גדולה יש לא"י ומי שיש לו בה חלק, חשוב כחלק לעולם הבא" עכ"ל. אמנם בקנית קרקע לבד עוד לא קיימנו המצוה בשלימותה, דבמצוה זו יכללו שני דברים: ו ה ו ר ש ת ם את הארץ. ו י ש ב ת ם בה, והנה הקניה היא הירושה, אבל הישיבה עוד לא נתקיימה, והישיבה לפי דעת הרמב"ן ז"ל היא ב' מיני הישיבות שבארנו: א' הישיבה בארץ, וב' ישובה של הארץ. וזה כתב הרמב"ן ז"ל שלא נעזבה כו' או לשממה. שלא נעזבה כו' היא הירושה, ושלא נעזבנה שממה רק לעבוד אותה היא הישיבה, דהיינו שנשב בארץ וגם לעשותה ארץ חמדה בנטיעות וזרעים. וא"כ מאחר שהרמב"ן ז"ל חשב הירושה והישיבה למצות עשה אחת, ומצות הירושה דהיינו הקניה של קרקע הארץ היא החלק היותר נכבד בהמצוה, כמו שהבאנו מהראב"ע והרמב"ן ז"ל, ובחלק המצוה של הישיבה נכללו שני דברים הישיבה בארץ וישוב הארץ, א"כ מובן מאליו שהישיבה בארץ לבד היא רק חלק קטן מהמצוה הגדולה הזאת, ואם חז"ל הפליגו כל־כך בחלק קטן הזה, עד שאמרו שהיא שקולה כנגד כל המצות שבתורה וכמו שהבאנו לעיל באות ב' בהגמרא דכתובות והתוספתא ומהספרי שהבאנו לעיל בשם הרמב"ן ז"ל, על אחת כמה וכמה גדולה המצוה בכללה, דהיינו קנית קרקעות בא"י ולישבה בנטיעות כרמים ועבודת שדה ולדור בה.

ח) והנה בגיטין ד"ח ע"ב אמרו: הקונה שדה בסוריא כקונה בפרוארי ירושלים. למאי הילכתא? אמר ר"ח לאמר שכותבין עליו אונו (שטר מכירה) ואפילו בשבת, בשבת ס"ד, כדאמר רבא אומר לכותי ועושה ה"נ אומר לכותי ועושה, ואע"ג דאמירה לנכרי שבות משום ישוב א"י לא גזרו ביה רבנן, וכתב רש"י על ישוב א"י, לגרש כותים ולישב ישראל בה. הנה למדנו מדברי הגמ' ורש"י הנ"ל דעיקר ישוב א"י היא הקניה מיד כותי, והיא גדולה כל כך עד שדוחה שבות דאמירה לנכרי בשבת, ואע"ג דלדעת התוס' בשביל מילה אין דוחים שבות דאמירה לנכרי במלאכה דאורייתא, גדולה מעלת הישוב ממצות מילה, אע"ג שמצות מילה היא גדולה מאד מאד. — גם נטיעת אילנות היא בכלל ישוב הארץ, כמו דאמרינן בב"מ דף קי"א היורד לתוך חורבתו של חברו ובנאו שלא ברשותו ואמר עצי ואבני אני נוטל, ר"נ אמר שומעין לו, רב ששת אמר אין שומעין לו כו', מאי הוי

עלה. אמר ר׳ יעקב אמר ר׳ יוחנן בבית שומעין לו בשדה אין שומעין לו. בשדה מאי טעמא משום ישוב א״י. ופירש״י הוריד לתוך שדה ונטעה שלא ברשות ואמר נטיעתי אני נוטל ע״כ. אלמא דבנטיעות איכא ישוב הארץ. אבל לפי זה מוכח דבנין בתים אין בו משום ישוב הארץ, אבל הוא דבר שלא יתכן לאמר כן, והשכל מנגדו. וכי יש איזה עיר או מדינה או כברת ארץ מיושבת בלי בתים. ומפורש אמרו (שם קח ע״ב) ארעא לבתי וארעא לזרעי ישוב עדיף ולית בה משום דינא דבר מצרא. ופירש״י ישוב דבתי עדיף, אלמא דגם בבתי איכא ישוב. וע״כ הא דקאמר "בשדה מ״ט משום ישוב א״י" ר״ל דבנטיעות איכא ישוב גדול. ואין ביכלתו לאמר נטיעתי אני נוטל, אבל בבתי ליכא ישוב כל כך, ע״כ לא עשו שם תקנה, וביכלתו לאמר עצי ואבני אני נוטל, אבל פשיטא דגם בבתי איכא ישוב הארץ.

ט) האמנם לבאורה מוכח דבזריעה ודאי ליכא משום ישוב דהא אמר ארעא לבתי וארעא לזרעי ישוב עדיף, עלמא דבזרעי ליכא ישוב. אבל באמת זה הוא נגד השכל, דאיך יתכן לאמר שזריעת השדה לא תהיה בכלל ישוב, והלא הם עיקר פרנסת האדם, ובשבח הארץ נאמר בראשונה חטה ושעורה, ועל כרחך שכוונתם ז״ל היא שבתים הם ישוב יותר גדול מזרעים אבל בלא ספק גם זרעים בכלל ישוב, וכמו שאמרו דבבתים אין בהם משום ישוב, והיינו לגבי נטיעות, כמו כן הוא שאמרו בזרעים אין בהם משום ישוב, הוא לגבי בתים, אבל באמת יש גם בהם ישוב. ע״כ״פ יכולין אנו להוציא דין חדש מדברי הגמרא הנ״ל, שאם ירד לתוך שדה חברו שלא ברשות ואמר זריעתי אני עוקר שומעין לו, שהרי בבית אם אמר עצי ואבני אני נוטל, אע״ג דישובו גדול מזרעים, עכ״ז שומעין לו, כש״כ בזרעים דשומעין לו. ע״פ זה מיושב היטב קושית התוס׳ ב״ה (דף י״ג) שהבאנו באות ד׳ מסוגיא דב״ה ושם אסוגיא דע״ז (דף נ״ג), דבאמת שתי הסוגיות סברי דא״י מוחזקת מאבותם. ויש להעכו״ם דין יורדים לתוך שדה חבריהם שלא ברשות, ועל כן באילנות שאם אמר אילני אני עוקר אין שומעין לו, שפיר פריך בע״ז מכרי א״י ירושה היא מאבותיהם, ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו. אבל בב״ה גבי קציר שאם אמר תבואתי אני נוטל שומעין לא שפיר פריך קצירך אמר רחמנא ולא קציר עכו״ם.

י) מכל האמור נתברר לנו, שמה שאמר הכתוב והורשתם את הארץ וישבתם בה, היא מצות עשה אחת השקולה כנגד כל המצות שבתורה, והחלק היותר נכבד הוא הרושה, היינו הזכיה בכברת ארץ באה״ק, מזמן שהיו ישראל לעם בפני עצמם ע״י מלחמה, ובזה״ז— ע״י קנין כסף, והוא חשיב כחלק לעוה״ב, וגם הוא דוחה שבות במלאכה דאורייתא, דהיינו ע״י אמירה לנכרי, והחלק השני מהמצוה הנ״ל הוא ה י ש י ב ה, וגם הישיבה מתחלקת לשני חלקים: א) הישיבה בארץ, ב) ישוב הארץ, וחלק ישוב הארץ ג״כ יתחלק לשליש מדרגות: א) נטיעת כרמים ופרדסים הוא הישוב היותר גדול: ב) בנין בתים; וג) זריעת תבואה וירקות. וכן אמרו במ״ר ויקרא פרשה כ״ה "מתחלת בריתו של עולם לא נתעסק הקב״ה אלא במטע תחלה, אף אתם כשתכנסו לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחלה, הה״ד כי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל".

דברי התלמוד והמד׳ הנ״ל נתקיימו כעת ע״פ הנסיון, כי לו היו כל הקולוניסטים

נוטעים כרמים בראשית ביאתם לארץ זה כשמנה שנים ויותר, כבר היה ביכלתם לישב במנוחה איש תחת גפנו, והיו מתפרנסים בריוח מהכנסת כרמיהם, כאשר אנו רואים בראשון לציון. והא דאמר רבא ביבמות (דף ס"ג ע"א) מאה זוזי בעיסקא כל יומא בשרא וחמרא, מאה זוזי בארעא מילחא והפורא", היינו בשדה זריעה כמבואר שם, ולזאת אמרו שנטיעות הם עקר הישוב ושעסק הנטיעות קודם לשארי דברים, יען כי מהנטיעות תוצאות לפרנסת האדם בריוח. וכן כתב הרמב"ם ז"ל בפ"ה מהלכות דיעות הלכה י"א וז"ל: דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחלה, ואח"כ יקנה בית דירה ואח"כ ישא אשה כו', הרי שחשב הרמב"ם ז"ל נטיעת כרם למלאכה המפרנסת אותו, וע"כ צריך להקדימם.

יא) אחי ורעי, בני עמי, החביבים ויקרים לי כנפשי, אשר זכיתם לעלות לארץ הקדושה ולקנות כברת ארץ, וגם כבר נטעתם כרמים ובניתם עליה בתים אשריכם ואשרי חלקכם, עולמכם תראו בחייכם, הנכם חפשים מגלגלי המסחר אשר הייתם אסורים לו בחבלי שוא, ומלא תרמית ואונאה, ובכל רגע ורגע הייתם נכונים שיהפך עליכם אופן גלגליו, עתה איתן מושבכם, ואתם נהנים מיגיע כפיכם, אתם עובדים אדמת הקדש במנוחה והשקט, לא תפחדו עוד מישאון המסחר וזעפו, תהפוכותיו לא תדעו, מי יכול להעריך אשרכם וטובכם בזה ובבא! וה' יתברך ישים חלקנו עמכם, אמן.

מטרת נסיעתי לארץ הקדושה היתה — לידע על בורין את הדברים האלה:

א) אם אפשר לאיש ישראל לחיות מעבודת האדמה בארץ הקדש, הוא וביתו, ואם אפשר לו לחיות מזריעת תבואה לבד או מוכרח לטעת כרמים ג"כ, או די לו בכרמים לבד, או אולי יותר טוב לזרוע ירקות ולנטוע פרדסים, היינו תאנים, זתים, רמונים, אתרוגים, פאמעראנצען, ואולי גם שושנים יקרים או עצי תות לגדל תולעת המשי?

ב) כמה כסף צריכה משפחה שלמה עד שתכין די חיותה בבית ובשדה?

ג) אם יש לקנות עדיין קרקעות באה"ק אם יתרבו העולים ברשיון ממשלתנו יר"ה?

ד) איפה היא הקרקע היותר טובה באה"ק, ואיפה הישיבה טובה ביותר, ומחיר הקרקע אם הוא שוה בכל הארץ?

ה) האם ממשלת תוגרמה מבטת על יהודי רוסיא בעין טובה כשהם מתישבים באה"ק?

ו) הקולוניות אשר הן תחת מחסה חובבי ציון ברוסיא איך מצבן, ובמה אפשר לעזור להן ולהעמידן על בסיס נכון וקים?

ז) הקולוניות אשר תחת מחסה הנדיב נ"י איך מצבן, ומתי יצאו הקולוניסטים לרשות עצמם?

ח) אם בדעת הנדיב לקבל עוד קולוניסטים, ואם יוסיף לקנות קרקעות באה"ק?

ט) מה יעשו חו"צ בכלל ובפרט?

י) איך הוא מצב ירושלים עיה"ק ברוחניות, ובמה נוכל להועיל לה במצבה הגשמי?

והתשובות על כל השאלות הנ"ל אחר החקירה היטב הן:

א) אם תהיה למשפחה שלמה אדמה טובה ערך 250—200 דונם אדמת זריעה, יהיה ביכולתה לחיות מהאדמה כשיעבוד אדמתו בעצמו. אמנם טוב יותר שיטע ג"כ

40—60 דונם כרמים, אשר מזה יהיה לו כסף ארבע שנים כעשרת אלפים ויותר גפנים, אשר יכניסו לו בשנה החמישית איזו מאות רו"כ ובשנה הששית וכו' עוד יותר. אמנם אם יזרע ויטע ג"כ גן ירק ופרדס כשתהיה האדמה מוכשרת לגן ופרדס, היינו שיהיה סמוך לו באר ומתוכו הפירות נמשכות להגן והפרדס, אז יהיה בריוח בלי ספק ברצות ה'. ובדבר נטיעת תותים ושושנים וכדומה, יתכן להיות כי ישאו הרבה שכר אבל צריכים אנו להמתין איזו שנים עד שנדע מה הורה הנסיון לאנשי הנדיב.

ב) כשיתאספו כעשרים או שלשים בעלי משפחות ביחד ויקנו חבל אדמה ויחלקו אותה בגורל ולא יסעו כלם בבת אחת לאה"ק, רק יסעו כשנים או שלשה אנשים בריאים ומוכשרים לעבודה גם בקיאים בדבר, וההברה תשלם להם והם יחרישו ויזרעו את האדמה (מובן מאליו שישכרו עולי ימים לסייע להם בעבודתם או שישכירו האדמה העומדת לזריעה למחצה לשליש ולרביע) ויטעו עבור כל אחד 40—60 דונם גפנים גם יחפרו באר או בארות, ויזרעו לכל אחד גן ירק ופרדס, אזי במשך ארבע או חמש שנים יהיה לכל אחד שדה, גן וכרם, אשר יהיה ביכלתו להיות מזה בריוח ובהוצאות מועטות, וכשיבנה לו בית ורפת ויקנה לו סוסים ושורים ופרות, יכנס הוא וביתו לאה"ק ובאופן זה די בערך 3.000—3.500 ולכל היותר 4.000 רו"כ. אמנם כשיאבו כלם ליכנס תיכף ולעשות הכל בבת אחת, אזי יצטרך כל אחד בערך 5.000—6.000 רו"כ.

ג) יש עדיין הרבה קרקעות לקנות ביהודה, בגליל ובעבר הירדן. ועצתי אמונה לגבירי עמנו שיחישו וימהרו לקנות אדמה בארץ הקדושה, ויקנו הרבה כפי יכלתם, כי מלבד הגאולה אשר יתנו לארץ, יעשו מסחר גדול וטוב מאד, אשר עוד לא נראה ריוח כמהו, כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם יאמרו לאה"ק מאין כמוך, וכל אחד מהם רוצה לקנות אדמת הקדש, וע"כ עלינו להיות זריזים בדבר, למען לא נצא בפחי נפש וידים ריקניות אח"כ כשנאבה להשיג אדמת קדש. ממילא מובן כי שדות יהודה קודמות לשדות גליל. ואם תהיה חבורה גדולה ממאה משפחות ויותר, שלא יהיה מורא של הבעדואינים עליהם, אזי יותר טוב לקנות אדמה בעבר הירדן מפני שני טעמים: א) מפני שהיא בזול למאד. וב') מפני שהאדמה טובה מאד.

ד) כבר נתבאר בתשובה שלפני זה שהאדמה היותר טובה היא אדמת עבר הירדן, אבל גם ישיבתה היא היותר מסוכנת, כי הבעדואינים הם פראים ועזי נפש ובלא חבורה גדולה ממאה משפחות ושיהיו גבורים ואבירי לב אשר לא יחתו מפני כל, א"א לדור שם בלא סכנה. אמנם עוד נמצאת אדמה טובה סביב טבריא וים כנרת, סביב צפת ויסוד המעלה, ואם אינה כל כך בזול כמו בעבר הירדן, עכ"ז היא בזול נגד יהודה, וגם על הרוב רוצים בעליהם למוכרם במקח השוה. ממילא מובן כי הדבר הזה צריך להיות טמיר ונעלם מהסרסורים שדריעתם מזקת מאד, וע"כ מחויב אנכי להאריך מעט בענין זה, והוא כי חובה עלינו שיהיו לנו ביפו אנשים נאמנים נבונים וידועים ועל ידם תהיה קנית הקרקעות וכל איש אשר יבוא מחו"ל ליפו לקנות אדמה באה"ק יפנה אל האנשים הנ"ל, וחלילה לו לגלות סודו לאיש זר.

ה) השולטן טוב מאד לישראל, והוא איש מלא חסד, ואם הבאים שם יבנו בתים

ויזרעו שדות ויטעו כרמים, וארץ שממה תהפך למטעי כרם וערים חרבות יבנו, והם ישליכו את המסחר אחרי גום ויאכלו מיגיע כפיהם — בלי ספק כי יתקבלו מהממשלה באהבה ועין יפה.

ו) הקולוניות אשר תחת מחסה חו"צ הן „פתח תקוה" ו„גדרה". והנה בשנה העברה קבל הנדיב תחת מחסהו כשמנה ועשרים משפחות מפתח תקוה ולא נשארו על חשבון חו"צ כ"א כתשע או עשר משפחות, אבל כפי הנראה מהמכתב שקבלתי מה' שייד בשם הנדיב לא קבלם להלוטין אבל רק על בחינה ידועה והבחינה לא עלתה יפה, וע"כ אינו רוצה להחזיקם עוד. והנה אם באמת ימשוך הנדיב ידו מן הכ"ח משפחות מפ"ת ישארו ערך שבע ושלושים משפחות על חו"צ לשכללם ולגומרם, והנה כפי החשבון אשר הראו לנו יושבי גדרה, שהם רק שמנה או תשעה בחורים וחמש או שש משפחות קטנות ואעפ"כ להעמידם ברשות עצמם צריך להוציא עליהם סך מאת אלף פרנק, עפ"י חשבון זה צריך להוציא על פ"ת להעמידם ברשות עצמם כפלים מסך הנ"ל, לע"ע לא יתכן שימצא להם אף מאה אלף פרנק, דהיינו שליש משך שליש מאות אלף פרנק הנ"ל. ולו היה בידם מאה אלף פרנק מה היו עושים עמהם? ידעתי כי בני דור החדש לא יתמהמהו אף רגע אחד להשיב לתת את המאה אלף פרנק לבני גדרה, אבל אנכי לא אוכל להסכים על זה, כי במה נתעלו בני גדרה על שאר המושבות, אשר פתח תקוה תשאר תלויה באמצע ועל גדרה יוציאו מאה אלף פרנק בבת אחת, וע"כ לפי דעתי ראוי ונכון הוא או לתקן שניהן כאחת אם אפשר לעשות כן ואם הוא בלתי אפשר אזי יעזרו לשניהן עזר זמני, עד אשר יהיה ביכולת חו"צ לעזור לשניהם כאחד? והנה ה' פרנק מביירוט המשגיח הראשי על כל הקולוניות של הנדיב, כן הדירקטור במקוה ישראל, ה' הירש, שניהם הבטיחו לי להשתדל שיחזיק הנדיב גם להבא את הכ"ח משפחות בפ"ת, מסופקני הרבה אם יהיו ביכלתם לפעול הדבר הזה, ואם יפעלו לא יפעלו להחזיר הדבר לקדמתו, רק שתהיה התמיכה באופן אחר, ואז נהיה מוכרחים ג"כ לתומכם, כי לא יהיה סגי בלא"ה, וגם תמיכה זאת לא תהיה תמידית, ע"כ הננו מוכרחים גם לבקש עצות ולהוציאם ממצוקתם.

מאליו מובן שהעצה היותר פשוטה היא שכל אחינו כעשיר כאינו עשיר, כנדיב לב כאשר איננו נדיב יתנו כולם נדבותיהם לטובת הארץ וישובה, ואז יוכלו חו"צ לתמוך בידי בני גדרה ובני פ"ת כאחד.

מדי דברי לא אוכל להתאפק מלדבר נגדה נא כל עמי: העוד לא תראו אצבע אלהים בכל אשר קרה לנו? הן זה קרוב לעשר שנים אשר השקנו ה' כוס תרעלה ברוב מדינות אירופא ויקומו עלינו בני בלי שם (אנטיסעמיטים) ברדיפות ועלילות שונות, ויש אשר הרעו לנו בפועל. והנה בעת אשר כסה חשך ארץ וערפל לאומים בפתע בא לנו אור המאיר ממערב והעיר ממזרח צדק, וקול קורא אומר: שובו בנים לגבולכם, השליכו אלילי כספכם ואלילי זהבכם ובואו וחסו בצלי בארץ אבותיכם, אחזו איש איש אתו ומחרישתו ועדרו בלא לב ולב, כי כל טוב הארץ לפניכם! והנה במשך שש שנים קמו מעפר ערים וכפרים, בארות ועדרים, השדות מלאות חטים ושעורים, ענבים וגפנים מכסים

כל ההרים. ארבע עשרה קולוניות נתיסדו במשך זה וכם יעבדו יותר משלשת אלפים נפש מאחינו. ותחת אשר הדרך הקדש היתה מלאה קמשונים והוחים ולא היה כמעט ביכולת רגל אנוש להדוך בה, ואף כי לנסוע בעגלת צב, וכעת נוסעים מיפו לירושלים, להברון, לפתח תקוה, לראשון לציון למקוה ישראל, לזכרון יעקב הכל בדרך ישרה בדרך המלך במרכבה רתומה לשלשה סוסים. וירושלם השוממה והחרבה מקדם חדשה כנשר נעוריה ומחוץ לחומת ירושלים הישנה נתוספו בה רחובות ישרות ומהודרות ובהן נבנו בתים למאות, יבקרוב עד אלפים יגיעו, וכל אחת מהממשלות אשר באירופא משתדלת לרכוש לה חלק בארץ הקדושה וניד בעיר ירושלים. האם אין זה אות ומופת, כי זכר ד׳ את עמו ואת ארצו ולא מאס בירושלים עיר קדשו וכל אשר הבינו מידו היתה זאת לנו לטובתנו להעלותנו למרומי הר ציון? אחי ורעי היקרים והביבים עלי כנפשי ממש, בינו והשכילו היטב. כי כל אשר חזינו במחזה הדמיון לפני שש שנים ולא האמין שום איש אשר לו שכל בריא וישר, כי במשך קצר כזה יצא דמיון גדול כזה לאור, עתה זכינו לראות בפועל, ועוד על צד היותר נעלה. האם במקרה היתה כל זאת? האם יש מי שימצא עוז בנפשו לאמר כי לא יד ה׳ היתה בכל אלה? האם אפשר להכחיש עוד כי נ ר ה מ ע ר ב י — ה נ ד י ב מ צ ר פ ת — ע ד ו ת ה ו א ש ה ש כ י נ ה ש ו ר ה ב י ש ר א ל?

ואתם גבירי ונכבדי עמי! אתם אחי ורעי אהובי נפשי כל המון בית ישראל, מדוע אתם מחשים עד כה ועומדים מרחוק מבנין הארץ וישובה? אתם גבירי ומחמדי סעו קדימה, ראו וכחנו בעיניכם את כל הגדולות אשר פעל ועשה כמעט נדיב אחד בעזר ה׳ עליה, ומה יהיו הגדולות והנצורות אשר תעשו כולכם ביחד בכחכם הגדול כח הכללי? התאמצו אחי היקרים להניח כל אחד אבן בבנין ישראל. אז תראו לפניכם בזמן קצר בנין גדול ונשגב עד לב השמים יגיע בעזר אבינו רוכב שמים בגאותו. ממילא מובן שחובה עלינו להחיש ולקנות קרקע באה״ק כל מה דאפשר, כי במשך עשר השנים או לכל היותר מ״ו שנה, כבר עלה מחיר האדמה עשר פעמים בלי גוזמא. ומי יודע כמה יעלה המחיר בעוד איזה שנים, ואולי לא תהיה עוד קרקע לקנות כי כל העמים מכל הארצות מתחילים לקנות קרקעות באה״ק, ע״כ כל מה שיהיה ביכלתנו לקנות עלינו להחיש ולקנות תיכף.

ז) הקולוניות אשר תחת מחסה הנדיב, אם כי עוד הן באמצע מלאכתן, ואם יעזוב הנדיב את הקולוניסטים לא יוכלו עמוד, אבל יען כי הוא דבר ברור שהנדיב לא יעזוב אותם, וע״כ אין ספק בדבר כי בעוד איזה זמן, שנה או שנתיים או שלש שנים, יהיו הקולוניסטים לברכה בקרב הארץ, כי יחיו על אדמתם איש תחת גפנו בהשקט ורוחה. ובדבר התנהגות הפקידים עם הקולוניסטים לא נוכל להרשיע את הפקידים לגמרי ולא כצעקתה הבאה עליהם כן היא, כי באמת כל הפקודות יוצאות מהנדיב בעצמו, והוא בעצמו מתבונן בכל פרט ופרט, ובלי ספק שהוא מתכוין לטובת הקולוניסטים ולהצלחתם, כי כמעט ברור הדבר שכל המיליאנען שהוציא אף שהיא הלואה על מנת שישלמו לו מעט מעט, אבל לא יקבל לעצמו, רק שישוב לקנות קרקע ולהושיב עליה קולוניסטים הדשים. עם כל זה לא נוכל ג״כ לזכות את הפקידים לגמרי, כי פקודות

הנדיב באות לפי ההודעות שמודיעים לו הפקידים מהנהגת הקולוניסטים, וביד הפקידים היה לשלוח הודעות יותר טובות. הקולוניסטים בעקרון אינם רוצים עוד להשאר תחת ידי הפקידים, כי אומרים הם מהיום בכחם לפרנס את עצמם ואינם צריכים עוד לחסדי הנדיב, רק בכדי שיהיה להם במה לשלם את נשים להנדיב, רוצים הם שהנדיב יתן להם על נטיעת גפנים וכדומה עשרים דונם אדמה לכל אחד ועל הוצאות הנטיעות, וכאשר יתנו הכרמים את פרים, יפרעו לו את החוב מעט מעט בכל שנה. ודברתי מזה עם ה' שייד והגיד לי שגם הוא מסכים לזה, ובקש אותי כי כשאבוא לביתי אי"ה אכתוב להנדיב את רצונם, וגם הוא יהיה אז בפאריז וימלא אחרי בקשתי, והוא בטוח שהנדיב יתרצה לזה 28), אמנם עוד דבר אחד יש בזה שיכול להרע למאד להקולוניסטים, כי עפ"י פקודת הנדיב מחויבים הקולוניסטים לתת כל תבואתם תחת יד הפקידים, והם אומרים שאינם מאמינים להפקידים ולא יתנו להם בשום אופן, ולא יכולתי לפעול אצלם שיאמינו בחסדי הנדיב, כי הם אומרים שהפקידים יעשו כרצונם, וע"כ הייתי בבירוט ודברתי עם המשגיח הראשי ה' פראנק והבטיחני לפעול אצל הפקידים שיניחו התבואה בידי הקולוניסטים. בהקולוניא פתח־תקוה אינו רוצה הנדיב להחזיק את הכ"ח משפחות, כפי הדעפעשע מהבאראן ומכתבו של ה' שייד אלי, עכ"ז הבטיח לי ה' פראנק שהוא ישתדל שיחזיקם עוד גם בשנה זו. האמת אגיד ולא אכחד, כי לו היה באפשר לחברת חובבי־ציון להחזיק את הקולוניא פתח־תקוה היה זה טוב מאד בכל הפרטים, כי באמת מהנהגת האדמיניסטראציע עמהם בעת לא יהיה שום תכלית, ורק יעשו אותם לעצלים ובטלנים, כי כל אחד אומר שהוא אינו יודע למי הוא עמל. אבל אם אין זאת באפשרות הועד לע"ע, צריכים לכתוב תומ"י להנדיב, אשר הועד הוא לע"ע בראשיתו ואין לו מוצא לכסף עד אשר תעבור שנה והנדבות תתאספנה מכל המדינה, ע"כ בשנה זו יחזיקם הוא בחסדו, אך עכ"ז חובה על הועד להוציא על פתח תקוה את הדברים היותר מוכרחים, בלי שום עכוב. —

ח) אם בדעת הנדיב לקבל עוד קולוניסטים ולקנות עוד קרקעות? בלי ספק בדעתו לקבל עוד קולוניסטים ולקנות עוד הרבה קרקע, ועל קניית קרקעות כבר נתן פקודות, אמנם מובן מאליו, כי גם הנדיב ברוב עשרו אשר חננו ה' וטוב לבבו, עכ"ז איננו כמעין שאינו פוסק להשפיע כסף וזהב באין שיעור וגבול, וע"כ הכל צריך להיות בהשבון, לפי הזמן והיכלת; אבל נדע ברור, כי כמעט כל רעיוניו נתונים הם להקולוניזאציאן ובכל נפשו יעשה בזה, ויש תקוה גדולה כי בעוד שנתים ימים תכניס את עצמה בזה כל משפחתו הרמה, ואז ממילא יגדל הענין בכפלי כפלים.

ט) מה יעשו חו"צ בכלל ובפרט? כבר כתבנו לעיל שירבו לקנות קרקע בזריזות, וזאת צריך לדעת כל חובב ציון אשר ברכו ה' בהון ועושר, כי לא נדבתו להועד היא העיקר ואף אם ינדב מאות רו"כ לשנה, אבל העיקר הוא שיקנה כברת אדמה

---

28) בעצם הכ"י של הרב מוהליבר ששלח להרש"פ פין (הנמצא ת"י מר טשרנוביין) ישנה בסוסגר הוספה זו: „כבר כתבתי המכתב והדבר יגמר כפי מכתב ה' ערלאנגר אלי".

גדולה במחיר כמה עשרות אלפים רו״כ וימכרנה אח״כ לאחרים. וגם אם ירצה להרויח לא יפסיד מאומה להענין. זה לא כבר קנה ה׳ האנקין כברית אדמה גדולה במחיר כמה עשרות אלפים רו״כ ומכר אותה כעת בריוח (אומרים: שנים עשר אלף פראנק) וכל הקונים מחזיקים לו תודה רבה, כי בכל יום ירבו הקופצים לקנות קרקע, והועד הכללי באדעסא הוא יעזור להקולוניסטים את אשר יחסר להם וגם יתמוך בידי בעלי מלאכה להושיבם בערים שונות. ואם יתן ה׳ שיתרבו הנדבות אזי יקנו גם הם קרקע, וכל זה צריך להיות על ידי הועד אשר נבחר כעת ביפו.

על הועד ביפו חובה היא לדעת את מחסור כל קולוניסט בפרט, ואיזה קולוניסט עובד בחריצות ובלי עצלות, כי קולוניסט חרוץ ראוי לתמיכה ביתר שאת למען יראו האחרים ויהיו כמהו. גם מוטלת החובה על הועד ביפו לדעת את כל המקומות שאפשר לקנות קרקעות. וגם כשיבוא אורח מחו״ל ישגיחו עליו שלא יפול בידי הסרסורים שלא ירמו אותו ושלא יגרמו לו הוצאות יתירות.

ט) **איך הוא מצב עיה״ק ירושלים ברוחניות ובמה להועיל לה במצבה הגשמי?** מצבה ברוחניות טוב מאד ורק חסר מעט תקון. מצאנו בה אנשים לאלפים יראים ושלמים מופלגים גדולים בתורה, צנועים ומתונים ואינם מחקנאים לשם שמים, והם סבלנים צנועים ומעלים, טובי לב עד כי ממזונותיהם המצומצמות מאד יפרסו לעני, אמנם חסרון גדול יש בירושלים והוא כי יחזיקו לאיסור גמור ללמד שפת ערבית וצרפתית לנערי ישראל, אשר באמת הוא הכרח גדול בזמננו לדעת לשון המדינה, ובפרט בארץ ישראל אשר שם אין מבינים כלל לשון המדינה, ורובם ככולם הם כאלם לא יפתח פיו, וזאת היא סבה גדולה לבטול המסחר וההכרח לצפות ללחם הקלוקל לחם החלוקה. ע״כ החובה על גדולי ירושלים אשר דבריהם יהיו נשמעים וגם יש להם דעת בעניני העולם, **להשתדל שתתבטל האמונה הזאת שאסור ללמוד את השפה המוכרחת לחיות האדם ופרנסתו.** ושתי שפות אלה ערבית וצרפתית הן הכרחיות באה״ק, כי ההמון מדבר ערבית וגדולי הממשלה מדברים צרפתית. אמנם לע״ע הלילה לגרום איזה בטול או פחת בכספי החלוקה, ואדרבה עלינו להשתדל שיבוא ויגיע יותר כסף מדי שנה בשנה, כי הכסף המעט הבא כעת לא יספיק רק לדמי דירה. גם עלינו לראות ולהשגיח היטב שהחלוקה תהיה כראוי, היינו לתת להלומדים והזקנים והחלושים כפי צרכם, ולבעלי מלאכות וכדומה אשר יכולים להתפרנס ממעשה ידיהם לא לישא פנים להם ולא לתת כלל לאלה שאינם צריכים. כללו של דבר אם נשתדל שבני ציון היקרים ידעו לדבר בשפות המדוברות כראוי וגם נשתדל להרבות בעלי אומנות ומלאכות שונות ולהלקם בערים שונות, אזי נרים מצבם-הגשמי ונעמידהו על מצב טוב ונכון.--

עוד זאת כאשר ראיתי דרך עברי בעיר ביירוט אשר בסוריא והנה היא עיר גדולה ורבת המסחר, וגם סביב לה שדות וכרמים ופרדסים נחמדים, א״כ אפוא מהראוי לנו לעשות בה ישוב גדול מאחינו ולתמוך בידם שיתחילו לעסוק שם במו״מ ובמלאכות ואומנות שונות וכו׳, אזי נוכל לקוות כי בזמן קצר יהיה שם ישוב נכון וקים. ואם יבואו איזה

עשירי עם לעשות שם עסקים גדולים אין ספק שיצליחו בעז״ה. גם נוכל לקנות שם קרקעות לגנות ופרדסים שדות וכרמים. ואז יש תקוה כי נצליח במעשינו.

עיקר הדבר וחתימת מאמרי היא, שכל אחד האוהב שערי ציון וירושלים באמת לא יסתפק במחשבה בלבד אבל יעשה ויפעול בגופו ובממונו, אז יצליח ה׳ לנו בכל מפעלינו. והארץ החרבה והשוממה תהפך לגן ה׳ והעיר הבזויה והשפלה תהיה לכבוד ותפארת אמן.–

שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליווער.

ו.

בשנת תרנ״א כאשר נתפרסמה ברבים על־דבר חפצו של הברון הירש ליסד מושבות לבני ישראל בארגנטינה, יצא הרב מוהליבר עוד הפעם לארצות המערב להתראות עם גדולי אחינו ולהשתדל, על־פי השפעתם, להטות גם את לב הנדיב הזה כי יתן את ידו לציון או שיקדיש למצער איזה סכום מנדבתו הגדולה ליסד מושבות גם בארצנו הקדושה; גם ערך מכתב־בקשה בשם רבים מגדולי עמנו בארצות המערב אל הנדיב הזה כי יאיר את פניו גם אל א״ץ אבותיו. אבל הפעם לא הצליח חפצו בידו. ואחרי שהתמהמה ירחים אחדים בארצות המערב ואחרי תוחלת ממושכה, נתקבלה תשובת הברון שמתוכה היה ניכר כי אי אפשר לקוות ממנו להשיג עזרה ממשית תכופה בעד הישוב בא״י. וכי הוא חפץ לשלוח מקודם ציר מיוחד לא״י כדי לברר את המצב. התשובה הזאת לא יכלה כמובן להשביע את רצונו של הרב הישיש הזה, ואולם בכל זאת לא נפלה רוחו ולא רפתה תקותו להמשיך כחות חשובים לעבודת הישוב. הוא ראה כי מיום שועד „חובבי ציון״ היה באופן רשמי ל„ועד התמיכה״ לא הצליח כלל וגם לא היה רשאי עפ״י החוקים הרשמיים, לעשות תעמולה רחבה בעד רעיון הבנין והישוב. הוא הרגיש ג״כ כי הועד האודיסאי הזה אי־אפשר לו כלל, על־פי הרכבתו, להיות לכח משפיע השוב על השדרות הרחבות של היהדות, ועל־כן החליט בדעתו לקרוא לאספה חשאית בהסכמת ה„ועד״ כדי להתיעץ ולמצוא דרך לעבודת־תעמולה רחבה מחוץ לגבולת הועד האודיסאי ובהסכמתו באפן בלתי־רשמי. האספה נקראה באלול שנת תרנ״ג בעיר דרוזגניק ושם באספה זו שנקראה על־פי דרישתו של הרב מוהליבר ושהוא היה בה ראש המדברים – נתקבלה החלטה ליסד "מרכז רוחני" לחובבי־ציון, והמרכז הרוחני הזה ינהל את התעמולה הרחבה לטובת רעיון הישוב בין כל השדרות וביחוד בתוך היהדות החרדית וכמו כן הוחלט : לנטוע בארץ־ישראל „גן אתרוגים״ על־פי תכנית מיוחדה. מקומו של המרכז הרוחני הזה שיקרא באופן נוטריקין בשם „מזרחי״ נקבע להיות בעיר ביאליסטוק תחת הנהגתו של הרב מוהליבר, ול„מרכז־הרוחני״ הזה נמסרה גם העבודה בדבר „גן האתרוגים״ בהתאם לתכנית שנפרסמה אז בנוסח זה :

א. מטרת החברה

1. לזכות את אחינו בני ישראל באתרוגי ארץ ישראל: זה שנים רבות אשר גדולי גאונינו יאסרו אסר את אתרוגי יון ולמרות כל האסורים והקלות הנשמעים בביהע על מסורי־קורפו נמצאים עוד רבים בתוכנו המשתמשים בהם והסבה היותר נכונה לזה הוא מחסור האתרוגים אשר בארה״ק; ולו היה לנו גן אתרוגים גדול נטוע על טהרת הקדש כי אז יכלנו להספיק אתרוגים לכל בני הגולה.

2. תקנת הפועלים: בגן כזה אם נטע בארה״ק נתן עבודה ומחיה לאחינו הפועלים שכירי יום אשר בארה״ק, שמצבם נורא מאד; מלבד זאת יביא הגן הכנסה רבה ותמידית לטובת הפועלים.

3. אחדות האומה: בכל עבודתנו בהרעיון הקדוש משאת נפשנו, ישוב ארץ ישראל, עוד לא זכינו כי יהיה לקנין כל העם לכל מפלגותיו. ולמטרתנו זאת תקרבנו ברב או במעט ההשתתפות בגן כללי כזה. כי אם כמה אלפים מאחינו ידעו בנפשם כי יש להם חלק ונחלה בארה״ק אילן אתרוג ואשר ממנו יקחו לשמוח בחגיהם לפני ד׳ אלקיהם אז עיניהם ולבם תהיינה תמיד אל המקום הזה והוא יאחד לבותיהם לעבוד שכם אחד להרמת מצב עמנו וארצנו!

ב. תנאי החברה

1. כל אחד מהחברים יזכה בארה״ק בעץ אתרוג ובאדמה אשר הוא נטוע עליה לערך ארבעה על ארבעה מתר מרבעים (לערך שלשים ואחת אמה מרבעת).

2. כאשר יחל העץ לעשות פרי יקבל כל אחד מהחברים אתרוג מובחר אחד מהעץ שלו לחג הסכות.

3. יתר הפרות אשר ישא העץ הם קדש להחברה לטובת הפועלים ולטעת עוד עצי פרי שונים בארה״ק להרחיב את הישוב.

4. תשלום כל חבר, שנים עשר רו״כ בפעם אחת, ולאלה שקשה עליהם לתת כל הכסף בפעם אחת יקלו לשלם לשיעורין בארבע פעמים, שלשה רו״כ לפעם, אך לא יאוחר מבמשך ארבע שנים.

5. הוצאות משלוח האתרוגים להחברים ותקון האתרוגים אחר בשולם הנה על החברים (ימי גדול עץ אתרוג יארכו מארבע עד שש שנים).

6. כל אחד מהחלקים יהיה מסמן במספר מיוחד ובשם החבר אשר יחרת על העץ והחברים יקבלו שטרי־מקנה על חלקם.

7. החברים אשר בכל עיר ועיר יבחרו מתוכם איש אחד אשר על שמו ועל ידו יקבלו את האתרוגים.

8. כסף התשלומין יאצר לע״ע ת״י הגזבר.

9. כאשר יעלה מספר החברים לסכום הגון יגשו אל המלאכה לנטוע את הגן במושבה חדרה על האדמה, המשים דונם, שנתן הנגיד הר״ר יעקב הינדין נר״ו מרינא למטע אתרוגים; ויתר האדמה הדרושה להגן יקנו או במושבה זו, אשר אדמתה מסוגלת גם למטע שאר אילנות שונים, או במושבה אחרת.

10. הגן יעמוד תחת השגחת הועד באדעסא וחברו הנכבד הגאון רבי שמואל מאהליווער שליט״א

אב"ד דקי"ק ביאליסטאק ותחת ועד מיוחד והשגחת אחד הרבנים הגדולים בארץ הקדושה.

11. החברה תקבל על עצמה לנטוע גם „אילנות־זכרון", אשר פרים יהיה קדש לטובת הפועלים.

ביום כ"ז ניסן תרנ"ד מלאו להרב מוהליבר שבעים שנה ו„חובבי ציון" שבכל העולם לכל מפלגותיהם ואגודותיהם החליטו להוג את „חג השבעים" שלו בפאר והדר, ויחד עם זה החליטו כי „גן האתרוגים" הזה שהחליטו לנטוע בארץ־ישראל כפי ההחלטה שנתקבלה בדרוזגניק ועפ"י האינציאטיבה של החתן היובל — יקראו על שמו בשם „גן שמואל". ביום החג נאספו כמה אלפים רו"כ לטובת ה„גן" הזה, וגיסו של הרב מוהליבר, ר' יעקב הינדין מריגה, איש ירא וחרד לדבר ה' אחד מן החסידים החבדיים המובהקים, נדב מנחלתו אשר בחדרה המשים דונם אדמה מן העדיות שבנחלתו, ועל חלקת אדמה זו נטעו את הגן הזה, הוא „גן שמואל" שעל יד חדרה, שעלה לה„מזרחי" שבביאליסטוק לסכום של ארבעים אלף פרנק ושבזמן האחרון עבר לרשות „קרן הקימת" מיסודה של הציונות.

גדול מאד היה כבוד חג היובל ליום מלאת שבעים שנה לגאון־ישראל זה אשר חגגה עדת ישראל בביאליסטוק עיר מושבו ועמה יחד כל גאוני התורה וחובבי הארץ בארץ ובחוץ־לארץ, גדול במספר האורחים והצירים שבאו מקרוב ומרחוק לברך אותו בשם עריהם וקהלותיהם ואגודותיהם, גדול במספר התלגרמות ומכתבי־הברכות שבאו מכל קצות הארץ, ועוד יותר גדול באיכות הברכות, התודות, התהלות והתשבחות, שהלקו לחתן־היובל, ושכולן יצאו מקרב ולב עמוק, מלב מלא רגשי אהבה וכבוד לרב־רבנן זה.

ימים רבים היה הרב מוהליבר מסרב להוג את חג יובלו זה ובגודל ענותנותו היה אומר: „מה אני ומה ערכי כי יתנו לי כבוד כזה? הן לכך נוצרתי וזאת היא חובתי לה', לתורתו ולעמו, וכי משום שהשתדלתי למלאות את חובתי כפי אשר מצאה ידי — ראוי אני לתודה ולברכה?" — ואולם מוקיריו ומכבדיו הרבים הרבו להוכיח לו כי חג היובל הזה הוא חג לכל ישראל והכבוד אשר יתנו לו הוא כבוד התורה, כבוד ישראל וכבוד ארץ־ישראל, ומלבד אשר החג הזה ירים קרן התורה ומעלת חבת ציון, הנה יביא גם טובה חומרית ליושבי הארץ, ומפני טענה הזקה כזאת אנוס היה הרב מוהליבר לבטל רצונו מפני רצון מכבדיו ומוקיריו — והחג הוחג ברוב פאר ובכבוד ויקר.

בקהלות העבריות היותר גדולות הגגו את החג הזה והרימו נדבות לטובת „גן שמואל" אבל ביחוד הצטיינה החגיגה שנערכה בביאליסטוק ואשר מלבד נכבדי העיר, דיניה חכמיה וסופריה באו להשתתף בחגיגה זו אורחים רבים ונכבדים וצירי חברות וקהלות שונות שבאו מאודיסה, מהורודנה, מוילנה, מפינסק, מבריסק, מקישינוב, מסובלק, מוורשה ומשאר קהלות.

החגיגה התחילה באור ליום כ"ז ניסן ונמשכה למחרתו כל היום כולו. רבנים ומטיפים נאמו לכבוד חתן היובל וחברת „לינת הצדק" שבביאליסטוק שנוסדה על ידי הרב מוהליבר

ושהוא היה גם מנהלה הראשי בכל השנים — חברה לכבודו שיר מיוחד שנתפרסם בימים ההם בעתונים, וזהו נוסחו:

שִׁיר וּשְׁבָחָה.

נָרִיעָה בִּזְמִירוֹת לְרַב גָּדוֹל וְגָאוֹן
נִפְצְחָה שִׁיר וּרְנָנָה עִנְדוּ לְרֹאשׁוֹ עֲטָרָה
כִּי אֵל הֶחֱיָנוּ עַל כֶּתֶר תּוֹרָה
אַף הִגִּיעָנוּ וְחָכְמָה טְהוֹרָה
לְחַג הַשִּׁבְעִים שָׁנָה. שִׂימוּ נֵזֶר תִּפְאָרָה!

מִכְּנַף הָאָרֶץ שָׁמַעְנוּ זְמִירוֹת
יוֹם זֶה, חַג הַשִּׁבְעִים, יְכַבְּדוּ בְּשִׁירוֹת,
וּמֵאֶרֶץ צְבִי צְבִי לַצַּדִּיק יַגִּיעַ
יוֹם מְלֹאת לַצַּדִּיק שִׁבְעִים שָׁנָה
נָבוֹאָה גַּם אָנוּ בְּשִׁיר וּרְנָנָה
וּלְשׁוֹכֵן כָּבוֹד בְּתוֹכֵנוּ תּוֹדָה נַבִּיעַ.

מֵאָז עֲלוּתוֹ כַּיּוֹנֵק נָתַן אֹתוֹתָיו
כִּי יְשַׁנְשֵׁן פִּרְיוֹ, תֶּאֱרַכְנָה פֹּארוֹתָיו
עָלֹה יַעֲלֶה הָעִלּוּי הַלּוּבָּקִי
יְצַלֵּל בְּיַם הַתַּלְמוּד, בְּמַיִם אַדִּירִים
אַף־יַעֲלֶה פְּנִינִים יְקָרִים וּמַזְהִירִים
גָּאוֹן אֲמִתִּי יְהִי הַחַרִיף וּבָקִי

וּמֵעֵת לְכִסֵּא כָבוֹד הֶחֵל שֶׁבֶת
נוֹדַע בַּעֲלִיל עַד־מָה נַפְשׁוֹ חוֹבֶבֶת

אֶרֶץ הַקְּדוֹשָׁה מוֹרֶשֶׁת אֲבוֹתֵינוּ
הוּא הֵעִיר בְּצֶדֶק הָאַהֲבָה לָאָרֶץ
הוּא הִתְאַזָּר עֹז וַיַּעֲמוֹד בַּפָּרֶץ
אַף קוֹמֵם הַיִּשּׁוּב לְעֵינֵינוּ.

כַּמָּה עָמַל וְיָגַע, לֹא יָדַע שֵׁנָה
כַּמָּה שָׂבַע נְדוּדִים, בְּהֶרֶךְ כֹּחוֹ עִנָּה
יֵרָאוֹת פְּנֵי שָׂרִים, שׁוֹעִים וּנְדִיבִים
לְעוֹרֵר אֶת לִבָּם לְטוֹבַת הַמּוֹשָׁבוֹת
לְרַוּוֹת אֶרֶץ צְבִי מִגֶּשֶׁם הַנְּדָבוֹת
לְהַצְמִיחַ יֶשַׁע בַּאֲמָרָיו כִּרְבִיבִים.

מִי שֶׁעָנָה לִ שְׁ מ וּ אֵ ל הוּא עָנָהוּ
בִּדְרָכָיו הִשְׂכִּיל, כִּי ה' נָחָהוּ
וַיִּתֵּן אֶת חִנּוֹ בְּעֵינֵי הַשָּׂרִים
הֵן נִבְחַר מִזֶּבַח רוּחַ נִשְׁבָּרָה
מִטֶּלֶה חָלָב עֲנָוַת צַדִּיק נִבְחָרָה
וּרְצוֹן יְרֵאֵי ה' יִיקַר מִיְּקַר כָּרִים.

מוֹשָׁבוֹת כּוֹשָׁלוֹת בְּמִלָּיו הוּקָמוּ
מִשְּׁפַל עֶמְדָּתָן בְּאִמְרוֹתָיו הוּרָמוּ
מִנֹּגַהּ צִדְקוֹ אוֹר לָמוֹ זָרוּעַ
בְּאֵר מֵי־יֶשַׁע בְּרוּחַ פִּיו כָּרָה לָמוֹ
מַעְיָן לֹא־אַכְזָב בַּאֲמָרָיו הִנְחִילָמוֹ:
לֵב שַׂר נִכְבָּד, לֵב הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ.

הָעוֹבְדִים, הָאוֹבְדִים, פְּנֵיהֶם חֳמַרְמָרוּ
הִבִּיטוּ אֶל מוֹשִׁיעָם זֶה—וְנָהָרוּ.
כִּי כְמַלְאַךְ אלהים חָשׁ צַדִּיק לְרַוְחָתָם
חַלָּשׁ, יָדוּעַ חֹלִי, עָבַר גַּלִּים, מִשְׁבָּרִים
לִרְאוֹת שְׁלוֹם אֶחָיו, בְּנֵי צִיּוֹן הַיְקָרִים
לְחַזֵּק רִפְיוֹן יָדָם, לִמְחוֹת דִּמְעָתָם.

בְּקַטוֹבִיץ, אוֹדִיסָה, דְּרוּזְגְנִיק וְעִיר הַבִּירָה
בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עָם עַל פִּי הַבְּחִירָה
מוֹרֵנוּ יָשַׁב רֹאשׁ, וְעַל כֻּלָּם הַדְרָתוֹ
הוּא נָשָׂא דֵעוֹ בְּטוּב טַעַם וָדַעַת
כִּי כְתוֹרָתוֹ כֵּן חָכְמָתוֹ מוֹפָעַת
דְּבָרָיו צָדְקוּ, כַּעֲצַת הָאוּרִים עֲצָתוֹ.

מוֹרֵנוּ שָׁלוֹם יְבַקֵּשׁ וְיִרְדְּפֵהוּ
תּוֹרַת אֱמֶת יְבַקְשׁוּ רַבִּים מִפִּיהוּ
תּוֹרָה, תּוּשִׁיָּה, יִרְאַת ה׳ וֶאֱמוּנָה
יַחַד עִם חָכְמָה, דַּעַת וּתְבוּנָה
כַּאֲחָיוֹת בְּשָׁלוֹם תְּקַנֵּנָּה בְּלִבֵּהוּ.

הַשָּׁלוֹם! אַךְ הוּא כְּלִי מַחֲזִיק בְּרָכָה
הוּא יַהֲפֹךְ לְעֵדֶן עֵמֶק הַבָּכָא
אַשְׁרֵי הָאִישׁ יְשִׂימֵהוּ אוֹר לִנְתִיבָתוֹ
אַשְׁרֵי מוֹרֵנוּ, כִּי שָׁלוֹם דַּרְכֵּהוּ
הָאֱמֶת וְהַשָּׁלוֹם יֶאֱהַב מִנְּעוּרֵהוּ

וּבְשָׁלוֹם וּמִישׁוֹר יִרְעֶה קְהַל עֲדָתוֹ.

וּמִי כָמוֹנוּ חֲבֵרֵי „לִינַת הַצֶּדֶק״
יוֹדֵעַ כַּמָּה יְחַזֵּק הוּא כָּל בֶּדֶק
כַּמָּה יִפְעַל רַב פְּעָלִים מִי יַבִּיעַ?

עַל כֵּן יוֹם חַג זֶה נָחֹגָּה גַּם אָנוּ
וּבְתוֹךְ הַבָּאִים עַל יוֹם־טוֹב זֶה בָּאנוּ
זֶה הַיּוֹם גַּם אָנוּ נִשְׂמְחָה, נָגִילָה
וּבְרֹב אַחֵינוּ הָאֲלָפִים וְהָרְבָבוֹת
לְטוֹבַת הַיִּשּׁוּב נָרִימָה נְדָבוֹת
וּבְעַד שְׁלוֹם מוֹרֵנוּ זֶה נִשָּׂא תְּפִלָּה:

אָנָּא ה׳ מִמְּעוֹן קָדְשְׁךָ הַשְׁקִיפָה
שְׁנוֹת חַיִּים וְשָׁלוֹם לְמוֹרֵנוּ הוֹסִיפָה
הַחֲלִימֵהוּ, חַזְּקֵהוּ, וִיהִי כְּזַיִת רַעֲנָן
בָּרֵךְ חֵילוֹ, רְצֵה פָּעֳלוֹ לְאֹרֶךְ יָמִים
בְּיָמָיו יִוָּשַׁע יְהוּדָה תְּשׁוּעַת עוֹלָמִים
וְתֶחֱזֶה בְּצִיּוֹן עֵינוֹ וּבְנָוֶה שַׁאֲנָן

אָמֵן וְאָמֵן!

בין אלפי התלגרמות ומכתבי־הברכה שנתקבלו מכל תפוצות עמנו לכבוד חתן־היובל היו גם תלגרמות ומכתבי־ברכה מאת „הנדיב הידוע" מהברון גינצבורג בשם כל עדת ישראל בפטרבורג, מראש ועד חובבי ציון שבאודיסה, מאת אליהו ש״ד, מאת הד״ר אדלר רב הכולל בלונדון, מאת השר ר' שמואל מונטגי, מהד״ר דמבא, מאת הרב ד״ר הילדסהיימר, מאת הרבנים הגאונים: ר' יצחק אלחנן ספקטר מקובנה, ר' חיים ברלין, רצ״ה רבינוביץ, ר״י לובצקי, ר' יונתן עלישברג, ר' בן ציון מביעלסק ועוד מכמה רבנים מפורסמים, מהד״ר הרכבי, מאת מר מ. מ. אוסישקין, מאת הסופר בן־עמי, מאת ר' יוסף כהן צדק, מאת הד״ר קלישר (בנו של רצ״ה קלישר), ועוד מכמה סופרים ועסקנים. מלבד מכתבים ותלגרמות שבאו מערים ומקהילות שונות: מפטרבורג, מפריז, מלונדון, מורשה, מאודיסה, מווילנה, מדווינסק, מקובנה, מיעליסוטגרוד, מקישינוב, מבריסק, ממוהליב, מסובלק, מלבוב, מלומזה ועוד ועוד, ועם כל מכתב באה גם רשימה מאת המנדבים וסכום נדבותיהם לטובת „גן שמואל".

מכל המכתבים המרובים האלה נביא כאן איזו מכתבים לדוגמה, ומהם נוכל לדעת עד כמה גדול וחביב היה רבנו זה בעיני טובי בני דורו.

„חובבי ציון" שבוורשה שלחו מכתב ברכה זה:

ברכות יעטה מורה

מרנא ורבנא, גאון התורה, אדיר אמונה, כביר ונאור במפעלים יקרים הרב הגדול רבי שמואל מאהיליבור שליט״א רב ואב״ד בקהלות סובאלק, ראדאם וביאליסטאק יע״א.

מורנו—מאורנו! —שש מאות שנה ויותר — מימי רבינו הגדול המורה לצדקה ה ר מ ב ״ ן זצ״ל עד ימי הדור שלפנינו, דור אדירי אמונה ושרי התורה כהגאונים הצדיקים רב צ ב י ק א ל י ש ע ר ורבי א ל י ה ו ג ו ט מ א כ ע ר מנוחתם כבוד—היתה המחשבה הגדולה: כי תפנה ארצנו הקדומה, ותתנער מעפר שממותה בידי בניה אשר ישאפו אליה — ומארבע כנפות הארץ לבם ועיניהם אך בה, להזיון רוח — אנשי הרוח, לחמדת לב מרהבת לב ונפש יחידי הדור ואבות הכנסיה הישראלית. אך בכל אלה לא יצאה המחשבה הזאת מעולם האצילות וההזיון לעולם העשיה והמפעל, לא נתלבשה בתמונת מעשה חי וקיים בחיי עמנו על ארץ אבותינו. התעודה הנכבדה—לבצר מקום נאמן להישוב בהר מרום ישראל, לתת לו עוז ועצמה, כח ותפארת מפעל כביר ואדיר, לעשות לקנין כל בני האומה, חזון לבה ותעצומת עוזה בדורות עולמים, התעודה הרוממה הזאת נצפנה ל ך, מ ו ר נ ו מ א ו ר נ ו! מאת ה' השוכן בציון היתה זאת, לבלי השבת גואל להמחשבה הכבירה הזאת בין רועי ישראל אדירי אמונה ושרי התורה בדורנו האחרון, ההשגחה העליונה, הנוהגת בחסדה כל דור העמידה לנו ש מ ו א ל ב ד ו ר נ ו, אשר זה שנים רבות הנהו הולך סובב ערים ומדינות, וממזרח עד קצות המערב יצא דברו להבב ציון על בניה, לפתוח לה שערי רחמים, שערי צדק ונדיבות, ובמעשיך אלה, מורנו־אדוננו, הרהבת לב רבים ושלמים,

רועי־אמונה, גדולי התורה בישראל, לעשות כמעשיך, וירימו גם הם גם ציונה, ויתנו גם הם מהוד תורתם וצדקתם על דבר ישוב בני ישראל באה״ק. רוח ה׳ נחך תמיד. ויט חוט של חסד עליך ועל מ ע ש י ך ו מ נ ד ב ו ת פ י ך נ ח ה ר ו ח נ ד י ב ה ע ל נ ב י ר ב א ח י ו ו נ ד י ב י ד ו ע לשם ולתהלה בכל מקום אשר דבר חבת ציון מגיע ויקם ויהי למגן ומושיע את אחינו אנשי גאולתנו עובדי אדמת הקודש בידים אמונות ומדשניה ומרטיביה בחלב עצמותם, ודם לבבם וזעת אפיהם.

הנה כן קמה המחשבה הכבירה הזאת, ותהי למפעל נשגב ונעלה העתיד לתת מהודו על כל דרכי החיים בעמנו, לתקן עולמו של ישראל באהבת תורה ויראת ה׳ טהורה בהישרת המדות, בחפץ העבודה וכל יגיע כפים לכל בני עמנו יושבי הארץ הנבחרת, אשר משם צוה ה׳ את הברכה לישראל עמו לפני אלפי שנה.

ובהיותך, מורנו, גבור בתורה ונאור ואדיר במעשים טובים, הורה והונה לבך תמיד מחשבות טובות לישראל, וכבוד רוחו ונשמתו—זו תורתו, ה א מ ת ו ה ש ל ו ם כתבת על דגלך, ובשם האמת והשלום היית אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה והדרך זה נראה על פני פעלך, בשבתך כבוד בתוך רועי ישראל, ותהי לציר נאמן לשולחיך קהלות ישראל גדולות ונכבדות, להפליא עצה ולהגדיל תושיה, לכבוד עמנו לתועלת תורתנו התמימה.

אלה הם קצות פעליך, גדול התורה, רב תושיה ומורה לצדקה. והנה כאשר זכנו ה׳ והגיענו לשמוח בשמחתך, ביום מלאת לך „שבעים שנה״ לאורך ימים טובים, ביום עשרים ושבעה לחדש ניסן בשנה הזאת, נועדנו אנחנו חובבי ציון אשר בעיר ווארשא לקדם פניך בברכת טוב, להביע לך אלפי תודות וברכות, כי יחזקך ה׳ השוכן בציון ויחדש כנשר נעוריך, ומצהרים יקום לך חלד; עיניך תחזינה בערב ימיך, כי זרע החסד והצדקה אשר זרעת על אדמת הקדש הכה שרש למטה ועשה פרי תהלה למעלה. — וכאשר כבר עמדו רגליך על אדמת יהודה, עוד תשוב תעלה בהר ציון לשים שלום בפמליא של ישראל, לקרב נפרדים ולאחד נפזרים, וכמלאך השלום יהיו דבריך למנוחת לב, למרבה השלום והאחדות בין אחינו בני עמנו לגאון ישראל ותפארת ארץ חמדתו.

והנה רצונו של אדם גדול שכמותך זה הוא כבודו שכלנו חייבים בו— וידענו בך, מורנו־מאורנו, כ י כ ש מ ו א ל ב ש ע ת ו א י נ ך ר ו צ ה ל י ה נ ו ת מ ג ד ו ל ת ך ו ת ו ר ת ך, לא תדרוש מאתנו אותות כבוד שאינם מדברים אל הלב, כי אם בזאת תחפוץ לתת עבודה לעובדי אדמת ארץ יהודה, לעשות פעולת צדקה להיי משפחות רבות, לירות אבן פנה לבנין עדי עד. בגלל הדבר הזה אנחנו חובבי ציון בני ווארשא, הבאים לקדם פניך בברכה, מרימים איש איש כפי מסת ידו נדבה למפעל קים, נכון ונשא לטובת הפועלים בארץ הקדושה, מפעל אשר שמך הגדול יקרא עליו.

ואותך מורנו נברך כי יאריך כי יאריך ה׳ ימיך ויגיעך לשנות „משה״ רועה נאמן, יתן לך עוז ועצמה לעבוד עבודתך על הרי ישראל, כי יופיע ה׳ עליך ועל כל מעשיך ותזכה ותראה בתשועת ישראל בארץ אבותיו ובכל ארצות פזוריו —תשועת עולמים לדור דורים א׳כ״יר׳.

זאת ברכת אחיך בני עמך, החותמים ברגשי כבוד ויקר, בחדש ניסן שנת ה׳תרנ״ד פה ווארשא.

ועה״ח רבים מחכמי ורשה וסופריה ובתוכם גם מר נ ח ו ם ס ו ק ו ל ו ב.

חברת ישוב ארץ־ישראל שבפ־ז שלחה את מכתב־הברכה הזה:

ב״ה יום ח׳, כ״ו ניסן שנת תרנ״ד.

לכבוד הרב הגאון המפורסם, בישראל גדול שמו,
הר״ר שמואל מאהילובער שליט״א.
רב יקר ומאד נעלה!

שמחנו מאד לשמוע כי הואיל האל הטוב לחוקך, לסעדך ולאמצך עד הגיעך לשנת השיבה, במלאות לך שבעים שנה לימי חייך, ביום כ״ז לחדש זה.

שלש עשרה שנה עברו מעת החל לפעם במחנה העברים הרעיון להחיות את ארץ אבותינו הקדושה, להרימה מעפר שפלותה, לרצות את אבניה, לחונן את עפרה ולכוננה בעבודת האדמה ע״י אחינו הנדחים מקנם.

אחרי אלפים שנות גלותנו התנער עמנו לבנות חרבות ציון ולקומם הריסותיה.

כמונו כמוך, רבנו היקר, יודעים אנחנו, מה יקר ונכבד הרעיון הזה, מה רב הטוב ומה גדולה התועלת אשר יצאו לנו ממנו; הוא הוא אשר הראה עוז גבורתו להפיח רוח חיים בעצמות היבשות; הוא הוא אשר חדש רוח נכון בקרבנו והפליא לעשות בהיותו לתל האחדות בין אחים אשר התרחקו זה מזה בדעותיהם, במחשבותיהם ובדרכי חייהם; הוא הוא אשר הראה את פעולתו הבבירה להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם; הוא הוא אשר השיב שיות נדחות רבות אל עדריהן; הוא הוא אשר השיב את הבנים אל חיק אמם — אמתם; הוא עשה, עושה ויעשה את כל הטובות בבית ישראל פנימה, ובכחו יהיה גם להרים קרננו בכבוד בעיני העמים אשר בתוכם אנחנו יושבים.

אתה, רבנו היקר, היית מן הראשונים אשר הרימו דגל ציון ועשית את כל אשר בכחך לטובת ישוב אחינו בארץ אבותינו, מי כמונו, חו״צ בעיר פאריז, בירת צרפת, יודעים את מעשיך ורוב פעולותיך להוציא את רעיון הישוב לפעולות ידים. עוד בראשית הולד התנועה הזאת נראך פה בפאריז בא בדברים עם גדולי אחינו, עד כמה הביאו מעשיך אז תועלת לישוב הארץ — נדע כלנו.

ובמשך שלש עשרה שנה לא נחת ולא שקטת, עברת מעיר לעיר וממדינה למדינה להעיר ולעורר את האהבה לארצנו הקדושה ואת החפץ להקימה לתחיה. ארצות וימים לא עמדו לך לשטן על דרכך, וכל מכשול, כל אבן־נגף לא הפריעוך מעבודתך הקדושה.

כי לא לחנם עבדת וכי יש שכר לעמנו מפעולתך — ראית בעיניך לפני שנים אחדות בלכתך לראות את שלום העובדים את אדמת ארצנו.

כי יודעים חו״צ להוקיר ולכבד את שמך היקר, עקב אשר התעוררת לצאת לישע עמך בגבורים — גבורי הרוח — תראה ותוכח, רב יקר, ביום חגך חג מלאת שבעים שנה לימי חייך.

אנחנו, חברי הועד לחברת ישוב ארץ ישראל ובני ציון אשר בפאריז, באנו כעת לבקשך כי תואיל לקבל ברצון את ברכתנו ליום שמחת לבך ושמחת לב כל איש ישראל.

בתוך שאר חו״צ בכל מקומות מושבותיהם נתפלל לאלהינו כי יואיל לתת לך ארך ימים ושנות חיים, חיי אשר, כבוד ומנוחה, לטוב לך ולאחיך אשר אהבת.

יתן האל ועיני כלנו עוד תחזינה בשוב ה׳ את שיבת ציון!

על החתום באו:

ראש החברה: הקטן משה בלא״א מו״ר מוה״ר דוד ווייסקאפף זצ״ל;
מזכיר החברה: הקטן אברהם בן המנוח משה נפתלי פראג;
חברי הועד: הפרופיסור יוסף הלוי, נפתלי ווייטץ, אלעזר בוימגארטין ויוסף שפנין.

גם בארץ ישראל הוהג חג השבעים של הרב „ראשון לציון״ ורב פעלים זה בכבוד והדר. במושבות חגגו את החג באורים ובשירי־זמרה; ברחובות ובעקרון התאספו האכרים לבית־הכנסת ואמרו מזמורי־תהלים המתאימים לכבוד היום, נאמו נאומים וברכו את חתן היובל בברכת „מי שברך״, וגם נשלחו אליו מכתבי ברכה.

וזהו מכתב־הברכה ששלחו מרחובות:

רחבות ב״ז ניסן.

אגרת ברכה כתובה ברגשי כבוד ויקר ליום מלאת יובל שבעים שנה לכבוד הרב הגאון הגדול, מעז ומגדל, דגול מרבבה, פאר ישראל, הדר הראל, כבוד שמו המפאר רבנו רב שמואל מוהילובר שליט״א.

יברכך ה׳ מציון וראה בטוב ירושלים כל ימי חייך!

אדוננו, מורנו ורבנו! בין ההמון הרב של הברכות שבאו ליד גאון תורתך שליט״א ביום שמחת לבך, יום מלאת לך יובל שבעים שנה, תבא אל כבוד גאונך גם ברכת לבנו אנו יושבי מושבה רחבות, אשר הננו מקוים כי היא תשמח את לבך הטהור ביתר שאת, יען כי מרחבותיך היא עפה באה אליך; רחבותך, רחבתנו, אשר כמופת מעשי היא מראה באצבע על פרי עבודתך ועמלך לטובת הענין הרם והנשא אשר אליו אתה נושא את נפשך ובו אתה עונה ועוסק מבלי היסח הדעת בדבור ובמעשה ובניעת בשר ורוח, כי מרוחך הטהור אצלת עלינו לקרב ולגשת לפעולה נעלה ביסוד מכון חדש בא״י, כי ממך ראו אחינו וכן עשו לאהב את ארץ אבותינו כמוך ולשאוף אל המנוחה והנחלה, כי מי יראה רב זקן ונכבד טורח ועוסק בכל לב, עוזב ביתו ומקום רבנותו בעיר ועדה גדולה בישראל ויורד הים באניות לעת זקנותו ובחולשת בריאותו, ללכת לראות בעיניו את הארץ אשר נשבע ה׳ לאבותינו לתת לנו ולתקע לו יתד נאמן בא״י — ולא יצא גם הוא ונתן ידו למפעל הגדול ההוא? ממך ראינו, רבנו הגדול, וכן עשינו, להיות עשוים לבלי חת מכל מפגע ומפריע ולבלי חוש כל מכשול בדרך מהלכנו, וכן קמה ונהיתה מושבה חדשה בא״י, ועתה הנה רואות עיניך בזה, אדוננו, את חתימות האנשים היושבים בה ועובדים אדמתה בחריצות כפים ועמלים בכל נפשם ובכל מאדם להצדיק את השם „רחבות״ הנקרא עליה.

ועתה מורנו ורבנו הגדול! במה נברכך ומה נוסיף אנו על כל הברכות שברכוך ליום הזה רבים, רבים מטובי עמנו וחובבי ציון? הברכות אשר ברכך כל עם ישראל על עסקך עם הצבור לשם שמים לטובת כל עמנו זה שנים רבות, הלא כיהודים וכחלק מהכלל כלו גם מלבבנו יצאו, וכחובבי ציון הננו ירחש לבבנו לך את כל הברכות והתהלות אשר ברכוך ויהללוך כל חובבי ציון מכל המקומות שבתפוצות הגולה ושבא"י על עבודתך בישוב א"י בעבודה תדירית בלי הרף ולאות זה יותר מעשר ישנים רצופות! אולם אנחנו בני מושבה רחבות, אשר נתכבדנו להיות שכניך במושבה אחת, אשר אתה היית מבוניה הראשונים ותעזור הרבה מאד להתפתחותה, אנחנו נברכך, נוסף על כל מה שברכוך אחרים: יואל ה׳ אלהי ישראל הדורש את ארץ ישראל, להביאך אל המנוחה ואל הנחלה במושבתנו רחבות ולהראותנו אותך בראש לעדתנו ונשיא האלהים בתוכנו להורותנו הדרך נלך בה והמעשה אשר נעשה, והיית לנו לעינים ולזכותך לראות בעיניך את המושבה בהתפתחותה הגמורה בחמרית ורוחנית כאהה, והשבתה אתה רבנו לנו את אותה העת המאושרת אשר אבותינו ראוה בעיניהם ואנו אך באזנינו שמענו, כי היה היו באומתנו רבנים ונשיאים בישראל עוסקים במטע כרמים ונטיעות שונות ובעבודת האדמה (מגלה ה׳, ב״מ קז, ב״ב ייד וס׳, ברכות ליה, חולין קיה), והיית למופת לשאר חבריך ולתלמידיך גדולי עמנו ותופשי התורה, כי יכינו לבם גם הם לבנות את נדרנו ולשובב נתיבותנו לשבת ועיניך רואות אחרית ותקוה טובה לכל עמלך, והאריך ה׳ ימיך ושנותיך בכל טוב ארץ ושמים בארץ ישראל. בבריאת הגוף ושמחת הנפש, ה׳ יגמר בעדך וכל חפצך ישלים וראית בעיניך בשוב בנים לגבולם ובנחמת ציון וירושלים.

מברכיך ומכבדיך יושבי "רחבות", החותמים ברגשי כבוד ויקר, בעצם יום מלאת לך שנת השבעים, כ״ו להדש ניסן התרנ״ד, פה רחבות.

ועל החתום: **חברי ועד המושבה.**

וגם מ׳ פ׳ ו׳ נשלח לו מכתב־ברכה שהיו חתומים עליו מלבד חשובי העיר יפו גם ראשי המושבות של ראשון־לציון ושל גדרה ומקוה ישראל — וזאת הברכה:

לכבוד הרב הגאון הגדול עט״ת תפארת
ישראל, הארי שבחבורתנו וצבי תפארתנו, כבוד שמו
המהולל רבי שמואל מהילובר שליט״א, רב
ואב״ד בעיר ביאליסטוק יצ״ו. שלום שלום משערי
ציון וירושלים ומכל משכנות יעקב!

צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה שתולים בבית ה׳
בחצרות אלהינו יפריחו עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו.

רבנו הגדול! בתוך כל מברכיך הרבים והעצומים אשר בתפוצות ישראל בגולה ובארץ ישראל, המקדמים פניך בברכות מאליפות מרבבות ביום הזה, יום מלאת לך שבעים שנה, ז״ך ניסן התרנ״ד, גם אנחנו חובבי ציון

אשר בשערי ציון בעיר יפו על יום טוב זה באנו אליך להגיש לפני כבוד גאון תורתך וחכמתך הנעלה את ברכתנו היוצאת ממעמקי לבותינו ואת ברכת כל אחינו שבמקומנו, ואתה באהבתך את שערי ציון מכל משכנות יעקב תואל נא לקבלה ברצון.

יואל נא האלהים מציון אלהי ישראל להאריך ימיך ושנותיך בכל טוב ובנעימות לב וזכית להתברך מברכות פינו במלאת לך שמנים ותשעים לשנות חייך ולמאה ועשרים שנה. יראו עיניך בכל הטוב אשר ייטיב ה' לישראל ולארץ ישראל וזכית וראית בנחמת ציון ועמנו, בשיבת בנים לגבולם.

זאת היא ב ר כ ת נ ו. ומה דמות נערך לך, רבנו הגדול, בבואנו לשים כבוד ת ה ל ת ך, בדברנו נכבדות בפעולתך? כי היש ערך לחקור לפועל פעל במשך שנים רבות רב נאור כביר כח לב וטהור ידים ככבוד גאון תורתך וחכמתך הנעלה? די לך בעבודת רבנותך בערים ואמות בישראל אשר מתוך ארבע אמות של הלכה ועסק התורה כרב גאון בישראל, עיניך גם למרחוק הביטו לעסוק בצרכי צבורנו לגמל חסדים טובים לעמך זה אהבתו בגופך, בנסיעות כבדות ומהירות ובטרחות מרובות ובמתק שפתי חכם ובשבט סופרים, להשיב אחור דבת שונאי ישראל הרעה בעתונים בשפת נכר, ותנגד דבריך גם ליעקב בעתונים עברים. וכל דבר לא יכבד ממך בקומך לעשות תושיה להפריעך להוציא פעלך הטוב אשר חשבת. אולם פעולתך בעשר השנים האחרונות מרוממה על כל ברכה ותהלה ועל כל אמר ומלה. בעשר השנים האחרונות הגדלת ותוסף על כל מה שעשית. זה עשר שנים רצופות אתה יושב ועוסק בענין יא"י והולך בדרכים רחוקות מבלי חוש כל טרח ותלאה, והוצאת כסף מכיסך והנך הולך ועושה גם יכלת ואלהי ישראל חפצך השלים, כי באמת ובאמונה ובאהבה רבה אתה עובר עבודתך החביבה עליך, וכאָב רחום לא יחדל לדאג לבנו יחידו אשר אהב. כן לא חדלת מדאג לישוב מאז החלו. פעליך. רבנו הגדול, בענין יא"י הם פעלים עומדים חיים וקימים לעד על הרי ישראל ובלבות כל בני עמנו. יודע ישראל פעליך זו פעלת בענין שאתה עונה בו בקנאה יתרה זה יתר מעשר שנים, ובספר דברי ימי הישוב קנית מקומך בשורה הראשונה בנותני נפשם ודמם על הישוב.

והננו נפטרים מלפניך ופוסקים את ההלל והברכות, אך לא גומרים, ואלהי ציון יברך את מבורכנו והצליח מעבדך ומעבדנו, והיה אך טוב ושלום רב לכל ישראל בכל ארבע כנפות הארץ ובארץ ישראל — ובירושלים.

מכבדיך ומוקיריך כערכך הרם והנשא, מברכיך על כל פעולתיך שפעלת ואשר עתיד אתה לפעל לעמנו ולקדשינו והמנדבים נדבות לצדקות שונות לזכר היום היקר הזה והחותמים בעצם יום שנת השבעים לחייך, יום ה' כ"ז ניסן התרנ"ד, אתתכ"ה לגלותנו, פה יפו אשר בא"י.

ז

מיום שנוסד המרכז־הרוחני (מ ז ר ח י) תחת הפקחתו הוכפלה עבודתו וכמעט שאף יום אחד מימי המעשה לא עבר עליו בלי איזו עבודה ממשית לטובת הרחבת רעיון הישוב והוצאתו לפועל. מאות מכתבים נשלחו ממנו בכל שבוע ושבוע לכל הארצות,

לאגודות ולאנשים פרטיים, כדי לזרזם ולעוררם לעבודה. עבודה רבה היתה מוטלת עליו ביחוד בקיץ תרנ"ד ובחורף תרנ"ה, בשעה שמבול של כתבי־פלסתר הציף את כל ערי ישראל נגד כל „חובבי ציון" ו„הישוב בארץ ישראל", ובין כותבי המכתבים האלה היו גם אחדים שנהפכו מ„אוהבים" ל„אויבים" ושהרב מוהליבר בעצמו חשבם עד אז ל„חובבי ציון" נאמנים. כתבי־פלסתר אלה לא נמנעו מלפגוע גם בכבוד גאון־ישיש זה שמסר את נפשו על הישוב, והוא היה צריך אז לא רק לעורר את האהבה לציון בלבות כל אלה שעמדו עד אז מרחוק לעבודת הישוב אלא שהיה צריך לטפל בדברי המתנגדים ומוציאי־הדבה מכל המינים שרבו אז במחנה ישראל. בתוך הטענות של מתנגדי הישוב נכנסה ג"כ תלונה לא רק נגד אנשי המושבות אלא גם נגד כל אלה התומכים בישוב החדש שהם כולם חפשים. ועל טענה זו ביחוד פקעה סבלנותו של הרב מוהליבר ובתשובתו כלפי הקובלים ישאל ישנן: מדוע לא ישתדלו כל אלה המתאוננים „להעמיד ועדים כולם מאנשים יראים וחרדים לדבר ה' אשר ישתדלו להמציא עזר ותמיכה לאחיהם הקולוניסטים לבל יצטרכו לידי מתן בשר ודם כאלה שמעשיהם אינם רצויים" בעיני המקטרגים? „לשמע הטענות האלה השתפכה עליו נפשו הטהורה וכה היתה אז תשובתו; „יחד את הנביא הקדוש ישעיהו אקרא: שמעו דבר ה'! החרדים אל דברו אמרו (כלומר: האנשים החרדים אומרים) אחיכם שונאיכם מנדיכם (החרדים אומרים אל העם: אחיכם חובבי ציון האומרים להיטיב עמכם, המה באמת שונאיכם ומנדיכם — כדברי שונאי הישוב בימינו); ועז תבוא תשובת העם להחרדים: למען שמי יכבד ה' (אתם החרדים, מה לכם לדבר דברים בעלמא, רק קול דברים אנו שומעים מכם ותמונת מעשה אין אנו רואים. אדרבה, עשו אתם ויכבד ה'), ונראה בשמחתכם (נראה את פעולותיכם הטובות ותוצאותיהן המשמחות לב) והם יבושו (ואז אותם האחים שאתם אומרים עליהם כי המה שונאינו ומנדינו יבושו ויורידו ראשם כשיראו כי הגדלתם אתם לעשות), אבל כל זמן שלא עשיתם ככה, כל זמן שיראינו וחרדינו עומדים מרחוק, צריכים להזהר מאד מאד מלדבר על „חובבי ציון" [28] - כאלה וכאלה היו דבריו אל מתנגדי הישוב בימים ההם.

ובאחד ממכתביו החוזרים שחתם עליו בתור ראש המזרחי, פנה אל היהדות החרדית בדבריו אלה:

בעזה"י ב' שבט תרנ"ו.

כבוד אהובי, אחי ורעי, נוצרי תורה שומרי מצותיה, אוהבי ציון להקים הרבותיה, דורשי שלומה לשדד אדמתה ולטעת כרמיה ובראשם עמודי התורה הרבנים הגאונים רועי ישראל.

ברכת ד' וכבודו יהל עליכם סלה.

הן לפלא בעינינו החזיון, אשר אנו רואים בדבר הגדול והקדוש ישוב-ארץ־ישראל, אשר היא נזהת מהמצות היותר גדולות. אשר אמרו חז"ל עליה כי

28 ראה „המליץ" תרנ"ד גליון ר"ט מאמר „עזרת סופרים".

היא שקולה ככל המצות ויכולים כל ישראל להשתתף בה אחד המרבה ואחד הממעיט, ובכל מדינתנו אשר יש בה כארבעת מיליאן אחינו [ד׳ ירבה אותם] לא אדע אם ימצא אחד מאלף אשר יקח חלק במצוה הגדולה הזאת, והרבה מהיראים והחרדים עומדים מרחוק. לא שקטתי ולא נחתי עד אשר מצאתי שתי סבות המונעות אותם לקחת חלק בה. א) כי מצב ישראל נתדלדל מאד וכל איש טרוד להביא טרף לנפשו ונפשות ביתו ואף אותם נדיבי לב אשר יש בכחם לתת צדקה אומרים, כי עניי עירם קודמים והם נותנים על הצדקות הכלליות שבעירם, ב) כי אנשים נרגנים בדו דבת שקר על הפועלים האומללים לאמר כי עזבו חלילה את תוה״ק ומצותיה — — והנה להראות לעין כל, כי שתי הסבות לא תספקנה למנוע את איש מהדבר הקדוש ישוב הארץ, באתי במכתבי זה. בפתירת הסבה הראשונה אקדים איזה כתובים: „מבליגיתי עלי ינון עלי לבי דוי. הנה קול שועת בת עמי מארץ מרחקים—על שבר בת עמי השברתי קדרתי שמה החזיקתני“. [ירמי׳ ח. יח־כא]. ר״ל מבליגיתי עלי ינון, נתחזקתי על היגון, עלי לבי דוי, בעת שהדבר נוגע רק אלי ולבי רק דוי. אבל כשעלה קול שועת בת עמי אף שהוא מארץ מרחקים, אז על שבר בת עמי השברתי קדרתי שמה החזיקתני! מזה אנו למדים כי על צרת הכלל מחויב האדם לדאוג יותר מעל דאגת עצמו. וגם מה שאמרו עניי עירך קודמין לעניי עיר אחרת היינו דוקא פרט נגד פרט, אבל עניי העיר נגד צרת הכלל הוא בטל ומבוטל. עתה, אחי, נחשוב נא דרכינו, הן כמעט כל דברי בני בלי שם נגד ישראל הוא רק כי הם אוכלים ואינם עושים; לא יחרשו, לא יזרעו ולא יקצרו ויאכלו כל טוב הארץ יגיעת אחרים בתרמיתם, ובטענתם זאת ירעישו את כל העולם עלינו עד כי הננו בצרה גדולה. על כן הננו מוכרחים להרבות עוברי אדמה בקרבנו. ואם עתה, אשר ישוב הארץ קטן הנהו בערכו עכ״ז פעלו האכרים בארה״ק על רבי הממשלה במדינתנו, אשר העידו, כי לאמר על היהודים שאינם מסוגלים לעבודת האדמה ואינם חפצים בה הוא דבת שוא והמופת לזה הוא א כ ר י ה י ה ו ד י ם ב פ ל ש ת י נ א, ועתה אם יקחו כל ישראל חלק בישוב הארץ, הלא אז יגדל עשרת מונים ועוד יותר הלא יראו כל יושבי תבל וגם צוררינו היותר גדולים יהיו מוכרחים להודות כי דבתם דבת שוא ושנאתם שנאת שקר ורוח והצלה יעמוד ליהודים. מלבד זה הלא ישוב ארה״ק בפני עצמו צריך להיות שמחת כל לב יהודי. ובגמ׳ ברכות [דף ו׳] כשהגדילו מי שמשמח חתן וכלה אמרו כאלו בנה אחת מחורבות ירושלם, עתה כשזכינו שנבנו יותר מעשרים עירות וברובן גם בתי כנסיות ות״ת, בתים לחולים עם רופאים ורפואות והכל בפאר ויפי, כרמים ובהם מיליונים נפנים ושאר אילנות יקרים כמו: זיתים, שקדים, תאנים ורמונים וכדומה, גם פרדסים ובהם אתרוגים, לימונים וכל מיני ארנזים, הלא לנו לשוש ולשמוח למאד אם יש לנו איזה חלק בזה, אשר נוכל להתפאר בצדק, כי זה מאות הרבה שנים אשר לא זכינו לדבר גדול ונעלה כזה. וכאשר החל ד׳ להגדיל חסדו עלינו, כן ניחל לו יתב׳, אשר יוסיף להגדיל חסדו עמנו, אבל עלינו להראות מצדנו, כי אין אנחנו כפויי טובה לו יתב׳ וכל אחד מאתנו

יראה בפועל את חפצו לבבו לשכלל את אדמת אבותינו ולקחת חלק בבנינה לפי ערכו ויכלתו בגופו בנפשו ובמאדו.

הסבה השני' מחמת מוציאי דבה על האנשים היקרים העוסקים בישוב הארץ, הנה כשאני לעצמי אוכל להבטיח אתכם, אחי ורעי, כי זה שקר גמור ולשהיר מגונה, אשר אין כמהו, כי באשר ידעתי ברור רובא דרובא מהם הם שומרי מצוה ונוצרי תורה בכל יכלתם והם צדיקים גמורים, כי רובם מצבם עוד אינו בטוב ומקיימים את התורה מעוני, ונהנים מיגיע כפם ובזעת אפיהם יאכלו לחם ומקיימים מ"ע של ישוב הארץ מבקר עד ערב. ואם אולי יש מעיטא דמעיטא אשר אינם מדקדקים כ"כ במצות, עכ"ז אי"כל להבטיח אתכם, כי אם נמצאו איזה אנשים באלה לא אוירה דאר"י גרם להם להיות כן. ובכל אופן ישיבתם בארה"ק גרמה להם להיטיב דרכם. מלבד זה לא אוכל להבין, הלא בדבר גדול ונעלה כזה עלינו להשתדל לברר את הדבר היטיב, היטיב; ואם באמת יש חלילה מגרעות בהנהגת הישוב הלא מחויבים אנחנו להשתדל לתקן המגרעות. ואם הכל דבת שוא, עלינו לפרסם הדבר למען ירבו העושים והמעשים בזה ועל מי מוטל הדבר יותר אם לא על היראים והחרדים ועוד יותר על הרבנים הגאונים יחיו אשר הם רועי ישראל ומגינם, ע"כ מורי ורבותי אחי ורעי, עצתי אמונה: כאשר אחר הג הפסח הבע"ל תהי' בארעסטא האספה הכללית ברשיון הממשלה יר"ה, אשר היא אחת לשלש שנים, אם כן איפוא יאבו נא הרג"ה יחיו וגם מהיראים והחרדים יהיו לבוא לארעססא אל האספה ושם אי"ה יתברר הכל והצריך תקון נתאמץ לתקן בעה"י. אבקש מאת כל עיר אשר יקבלו מכתבי זה להודיע לי אם מוכנים לקייב מבוקשי, ובאשר אקבל תשובתם אז בל"נ אסע גם אנכי אי"ה לשם. אף כי קשה עלי הנסיעה מאד עכ"ז לטובת הדבר הגדול והקדוש הזה לא אמנע את עצמי מלבוא.

והנני אוהבכם מוקירכם ומכבדכם

ראש המזרחי

ובשעה שהיה עסוק בעבודת התעמולה להרחיב את רעיון הישוב בתוך השדרות הרחבות של היהדות החרדית לא פסק מלחשוב מחשבות ומלבקש תחבולות איך להרחיב את גבולות הישוב לבל יצטרך תמיד להיות תלוי בתמיכות ונדבות, ובשמעו על־אודות ההצעה שדברו עליה בעתוני ארץ־ישראל בדבר יצירת שוקים בחו"ל לממכר יין ארץ־ישראל, היה הוא מראשי המעוררים והמשתדלים להוציא הדבר לפועל. הוא פנה אז בנידון זה גם למר א. מ. אוסישקין, שהיה כבר אחד מראשי העסקנים של „חובבי ציון" ואלה הם דברי מכתבו:

בעה"י. יום ד' ח' אלול התרנ"ה דרוסגעניק.

לידידי הרה"ח השלם אוהב עמו וארצו

מ"ה א. מ. אוסישקין נ"י רב שלום וברכה.

יקרת מכתבו קבלתי, ואם כי אין אצלי כל חדש מה לכתוב, אבל באתי לעורר את כבודו בדבר קביעת הנויות למכירת יין א"י אשר כתוב במ"ע

הצבי, והובאו דבריו במ"ע העברים שלנו. ויען כי הדברים האלה כנים הם כי עיקר הישוב תלוי בזה, מובן מאליו, כי לו לא עלה ביוקר כ"כ לא היינו צריכים להשתדלות, כי באמת היין טוב מאד, רק שהמכס מיין חיל רב, ואם כי לפי ערך טובו, עדיין הוא בזול בערך שאר יינות ח"ל, צריכים לזה השתדלות שיתפרסם טיבו [נתאמתה כעת הנבואה שזרקה בפי חז"ל בשילהי סוטה בעקבות משיחא חוצפה יסגא... הגפן תתן פריי' והיין ביוקר, והנה מאמרם כי חוצפה יסגא, זה אנו רואים בחוש כי החוצפה מתגבר מיום ליום, ומה שאמרו כי הגפן תתן פריה בעקבות משיחא, הוא בנוי על מאמרם ז"ל בסנהדרין צ"ח א', ואמר ר"א אין לך קץ מגולה מזה שנא' ואתם הרי ישראל ענפיכם תשאו, פירש"י כשתתן א"י פריי' בעין יפה אז יקרב הקץ ע"כ. וידוע שנטיעת הגפנים היא על הרוב על ההרים, אמנם איזה נבואה היא שהיין ביוקר ופירש"י שם דחק קצת, ולפי פשטי' ברכה גדולה היא, שבימיהם היו עדיין רוב תושבי ארץ ישראל מעמינו כמבואר בירושלמי פ"ב דדמאי וא"כ כשהיין הוא ביוקר הוא ברכה גדולה לפניהם, אמנם מזה אנו רואים איך שראו למרחוק ודבריהם הוא נבואה רחוקה והוא על זמננו, שהגפנים יתרבו בא"י אבל שם אין מי שישתה כ"כ כי אחינו המעטים הם עניים, והמחמדים אינם שותים יין ועיקר הוצאתו יהי' בחוץ לארץ, וא"כ יהי' היין ביוקר מפאת תשלומי המכס].

ע"כ איפוא עלינו להתחזק ולהתאמץ לקבוע חנויות למכירת יין א"י אע"ג שיעלה ביוקר אבל הוא טוב מאוד, בטוח אנכי באהבתו ליישוב הארץ כי ישתדל לקבוע חנות גדולה מאיזה שותפים, למכירת יין אה"ק וכן בכל מקום שדברו מגיע יכתוב, הכמים אמרו על ריבוי יין אה"ק אין לך קץ מגולה מזה, ואני אומר כי להרבות מכירת היין בחו"ל אין דבר טוב וגדול מזה להחזקת היישוב, אנכי אתמהמה בפה ברצות ה' עד יום ג' הבא ואז אשוב לבית ברצות ה', אולי כבר שב ידידינו הנעלה והנכבד הר"מ מיעדאנסקי נ"י לביתו, ידרוש נא בגיני בשלומו הטוב וכל אשר לו רב שלום, כן הנני דורש בשלום כל ידידינו אוהבי עמינו וארצנו אשר במחנהו, והנני מברך את כבודם בכו"ח טובה ומוצלחת והי"ת יברך את עמו בשלום (אשר נצרך לו מאוד מאוד) הן מבפנים והן מבחוץ, ידידו הדו"ש מוקירו כרום ערכו

שמואל בהרב מוהרי"ל מאהליוועד

בקיץ תרנ"ו מת הברון הירש, ובראשית שנת תרנ"ז צריכה היתה להיות האספה הראשונה של ה ב ר ת י ק " א בדבר העזבון של הברון הירש, והרב מוהליבר שהשתדל הרבה בחיי המנוח להטות את לבו לארץ־ישראל התחיל מחדש להשתדל להשפיע על הנהגת יק"א כי תתחיל לעסוק בעבודת בנין ויישוב בארצנו. כפי שמספר הרב יצחק ניסנבוים, מי שהיה מזכיר ה„מזרחי" בימים ההם, היה רק סולומון ריינק, מי שנחשב אז ראש יק"א, המתנגד העקרי שיק"א תעסוק ביצירת ישוב עברי בארץ־ישראל ונמק את התנגדותו משום שלדעתו ה מ ש י ח ש ל נ ו כבר בא, זה ה ה ו פ ש האנושי, ולא נשארו לנו געגועים אחרים, וגם אמר מפורש: אנחנו רוצים לברוא יהודים

בני המאה העשרים ואתם בפלשתינה שלכם תבראו בודאי בני המאה השתים־עשרה... על הנמוקים האלה ענה לו הרב מוהליבר במכתב ארוך שבו בטל את כל טענותיו של הירש ורמז לו על „מאורע דרייפוס" שהראה בעליל כי גם המשיח שלו עדין לא בא... ובדבר המענה האחרונה ענה לו בקצרה „טעית! אנחנו רוצים לברוא בא"י שלנו לא בני המאה העשרים, ואף לא יהודים בני המאה הי"ב, אלא יהודים מטפוס אחר לגמרי: יהודים שמצד אחד יהיו בני המאה השלשים, אבל מצד שני יהיו מבני התקופות שקדמו לכל ספירת „המאות"... יהודים מתקופות הנביאים והחשמונאים"...

כשראה הרב מוהליבר כי מנהיגי יק"א מקשים את ערפם ואינם חפצים לפנות את דעתם לארץ־ישראל, התחיל הוא להשתדל להשפיע על האספה הכללית של יק"א להטות את החברה הזאת להישוב העברי בא"י, ועפ"י בקשתו נסעו אז הרה"ד הילדסהיימר מברלין ומר מאירסון להשתתף באספה זו כדי לדרוש להכניס לחוג ההתישבות של יק"א גם את ארץ־ישראל.

באספה־כללית זו נצחה אז אמנם דעתו של הירש, ויק"א קצבה אז רק מאה וחמשים אלף פרנק לטובת המושבות „ודי־חנין" ו„חדרה" אבל גם צעד ראשון זה של יק"א על אדמת ישראל נעשה אז בהשפעתו של הרב מוהליבר.

ח.

כשורחה שמשה של הציונות ההרצלית, היה הוא מן הראשונים ששמח לקראת תנועה־מדינית זו והראה לה פנים מסבירות, הוא ראה בהרצל את הכוכב החדש שעלה על שמי היהדות הלאומית, ושמחתו היתה רבה וגדולה על אשר זכה לעת זקנתו לראות כי העבודה הקדושה שמסר נפשו עליה הולכת ונמסרת בידים אמונות 29). את רחשי־הכבוד שרחש לבו הטהור ליוצר הציונית, להרצל, יכולים אנו לדעת מתוך המכתב ששלח הרב מוהליבר למר אוסישקין בקיץ תרנ"ז, שנה שלמה טרם שנעשו ההכנות לקריאת הקונגרס הראשון בבזיל, והננו מוסרים בזה את המכתב ככתבו וכלשונו:

---

29) הרשברג מספר מה ששמע מפי אחותו היחידה של הרב, מפי מרת הינדין מריגה כי תיכף לאחרי שנתמנה לרב בביאליסטוק חלה מחלה אנושה מאד. כשהבריא ספר לה כי כאשר גברה עליו מחלתו תקפתהו שנה ומתוך שנתו שמע קול המון רב מסביב למטתו, ואחד יצא מתוך ההמון ויהס את קול העם ויכריז: שמואל מוהליבר יחיה ממחלתו זאת כי עוד לא השלים את עבודתו לטובת ישוב ארץ ישראל, ומאז התחיל לשוב לאיתנו. כשנתים לפני מותו כשנוצרה התנועה הציונית היה בהברית אותו במעין־היחצה סמוך לקי"ב. פ"א בהיותו תפוש ברעיונותיו בנוכחותה פנה אליה ואמר לה: הידעת כי אנכי כבר גמרתי את עבודתי לישוב א"י. היא התחלחלה לשמע דבריו אלה, כי שמרה בלבה מה שאמר לה כבר כי בעבודת ישוב א"י תלויה מדת ימיו, ותפסיקהו בדבריו, ותאמר לו: למה תדבר כדברים האלה, והלא ישנה עוד עבודה רבה לפניך. אבל הוא לא ענה אותה דבר.

בעזה"י יום ב' ז"ך סיון התרנ"ג

כבוד ידיד"נ חובב ציון יקר ונעלה החכם
השלם הרא"מ אוסישקין נ"י רב שלום וברכה.

מכתבו היקר קבלתי ורב תודות לכבודו כן על הידיעות, וכן על הפר"ש אשר הביא לי בשם האיש המצוין ומאד נעלה הד"ר הרטצעל, ומטוב כבודו להשיב לו בשמי שלוב באה"ר מעמק לבבי, והנני מחבק אותו מרחוק על פעולותיו הגדולות אשר אקוה כי הוא וריעיו הגדולים לא ינוחו ולא ישקטו עד אשר ירימו את כבוד ישראל בגוים לישב שאנן על נחלתו, וה' אלקי ישראל יהיה בעזרם. מאד היה ברצוני להיות באספתם בלאנדאן, אבל זקנתי ונהלשתי עד מאד וכמעט הוא מהנמנע לפני לנסוע נסיעה רחוקה כזאת בעצמי. אמנם כבוד ידידי נ"י כמעט חובה עליו לבוא לאספה, אבל העיקר שישתדלו גדולי לאנדאן ופאריז אצל האלמנה הבאראנית הירש אשר כפי הנשמע היא נדיבת לב ובעלת תבונה להאציל חלק גדול מהנדבה הגדולה אשר הניח הבאראן הנדיב, על ישוב ארץ ישראל, אם אקבל ידיעה ברורה מכבודו כי תהיה אצלם האספה בלאנדאן בכ"ה תמוז או ביום אחר, אתאמץ להשתדל שיסע איזה נכבד גם מרוביה להאספה. והנני מחכה למכתבו. ידידו בלו"נ הדו"ש באה"ר, מוקירו למאוד.

שמואל בהרב מהרי"ל מאהילעווער" 30).

ואמנם האספה שעל־אודותה דבר הרב לא היתה בשנה זו אלא בשנה שלאחריה בשנת תרנ"ז, ולא בלונדון אלא בבזיל, זו הכנסיה הציונית הראשונה שהוא בעצמו השתדל הרבה בשביל סדורה וקריאתה, ובמכתביו להרצל חזק את רוחו לבל יסוג אחור מפני המפריעים והמעצורים שעל דרכו. לרגלי זקנתו ומצב־בריאותו הרופף לא יכול הוא בעצמו לבוא ולהשתתף בכנסיה זו, אבל מכתבו ששלח להכנסיה הציונית הראשונה עשה את הרושם היותר גדול. המכתב הזה שנתפרסם בשעתו ותורגם גם לכמה שפות, ישנם בו הרבה דברים שראויים גם עתה להשמע, וע"כ אנו מוסרים אותו בזה במלואו:

בעזה"י

כבוד אחי ואדוני הנעלים, רמי המעלה,
ראשי עם סגולה, בני ציון היקרים, יחיו לנצח!

כחי ההלש לא נתנני בשום אופן לבא בעצמי לקול קריאתכם, והנני שולח במקומי את נכדי הנכבד נ"י לאות כי לבבי אתכם, ומעמקי לבבי ונפשי אתפלל לה' אלהי השמים: אנא ה' היה עם פיפיות שלוחי עמך בית ישראל,

30) מגוף הכ"י שבתוך תכריך־המכתבים של מר אוסישקין.

הורם מה שיאמרו הבינם מה שידברו ולא יכשלו בלשונם חלילה להוציא דברים נגד תורתנו הקדושה או נגד הממשלות יר״ה. תמכם וסעדם למען יוכלו להוציא מחשבתם הטובה לאורה, תנה אותם לחן ולחסד בעיני המלכים הרוזנים והשרים, אשר יעמדו לפניהם לבקש רחמים על עמך ועל ארצך, תנה־נא בלב כל ישראל רוח חדשה ואהבה גדולה לעמם ולארצם האמללים אמן!

עתה אקח לי רשות להעיר הערות אחדות על אודות הדברים העומדים על הפרק ויעלו על שולחן הנאספים הנכבדים.

א) בדבר מטרות האספה אין לי אלא להעתיק את דברי ראש הועד המספקת על האספה והמזכיר בהודעתם: „הקונגרס שואף למטרות קרובות ואפשרויות; כל הידיעות האחרות על אודתיו קלוטות מן האויר. כל מעשי הקונגרס יהיה בפרסום גמור. בכוחיו והחלטותיו לא תהיה שום התנגדות לחקי איזה ארץ ולהובותינו האזרחיות. ביחוד אנחנו ערבים בזה שכל מעשי האספה יהיו באופן מקובל ומרוצה לחובבי ציון בריסיא ולממשלתם הרוסמה״. והנני בטוח כי הדברים הנאמנים האלה ישמרו בכל תוקף, אף אם ימצאו איזה אנשים שיביעו דעותיהם, בפה או בכתב, דעות מתנגדות להדברים הנאמרים למעלה, לא תכרענה הדעות האלה את הכף ולא תמצאנה אזנים קשובות, בזאת הנני בטוח ועלי רק להוסיף, כי המטרה הראשית של האספה צריכה להיות השתדלות רבה ועצומה בכל כחותינו לפני ממשלת תורגמא, כי תרשה לבני עמנו לקנות אדמה ולבנות בתים, בלי כל מכשולים ומעצורים, להשיג הרשיון הזה עלינו להשתדל ולהתאמץ בכל יכלתנו, כי בו תלוי כל קיום דבר הקילוניזאציא!

ב) בסוד האספה הלא יבחר „מרכז״ חוץ למדינתנו, שהוא ינהל את כל עבודתנו הקדושה. ועלינו להשתדל, כי אנשי המרכז יהיו מסורים למטרתנו בכל לבם ונפשם ולא יסיחו את דעתם ממנה.

ג) בסוד האספה נחוץ לתקן, אשר „בני ציון שלבם נאמן למטרתנו יהיו ביניהם באהבה ואחוה גמורה, אף כי חלוקים בדעותיהם בדברים שבין אדם למקום. ואף שימצאו אנשים, אשר יחזיקו את חבריהם לפורצי גדר, אך עליהם להתבונן לוא היתה שרפה גדולה בביתם והיה הכל בסכנה, הונו גם נפשו, ויבוא אחד, שהוא פורץ גדר בעיניו, להציל אותו ואת כל אשר לו, האם לא היה מקבל באהבה ושמחה? הלא כן, אחי, הננו כולנו היום! אש גדולה יצאה בקרבנו, שלהבת נוראה, וכלנו עומדים בסכנה, שונאינו רבו ופרצו ומספרם כבר למיליונים רבים הגיע, ואלמלא מוראה של מלכות כבר חיים בלעונו, ועתה כאשר נמצאו לנו אחים בעת צרה כזאת, המושיטים לנו את ידם לעזרה, לעשות כל מה שביכלתם להציל את עמנו ולחלצהו מן המצר, האם יהין לב אחד מאתנו לדחותם? יתבוננו כולם היטב וברית אחים לא תופר!

ד) גם צריכים כל „בני ציון״ לדעת ידיעה גמורה ולהאמין אמונה שלמה, כי „ישוב הארץ״ היינו: לקנות אדמה ולבנות בתים, לנטוע פרדסים ולזרוע שדות, היא אחת המצות היותר, גדולות שבתורתנו, וישנם מקדמונינו האומרים כי היא שקולה כנגד כל התורה, והטעם הפשוט של גודל המצוה הזאת, באשר היא יסוד קיום לאומנו. האיש המאמין זאת הוא חובב ציון אמתי

בכל לבבו ונפשו ובלעדי הדעת והאמונה הזאת הנותן ידו אלינו הוא רק כנותן נדבה לצאת ידי כל הדעות.

ה) יסוד חבת ציון הוא, לנצור את התורה כלה כפי שהיא מורשה לנו דור דור בלי כל גרעון ותוספת. אינני מכון בזה להוכיח לאנשים פרטים יחידים בהנהגתם, כי כבר אמרו חז"ל: „תמה אני אם יש בדור הזה מי שיודע להוכיח" כי אם הנני אומר זאת בדרך כלל, כי תורתנו, שהיא מקור חיינו צריכה להיות יסוד תחיתנו בארץ אבותינו.

ו) עלינו רק לבנות ולנטוע ולא להרוס ולסתור, ולכן חלילה לנו לפגוע בקפת „החלוקה" בירושלים, חיי רבבות אנשים תלוים בקפה זו וכל זמן שאין להם מקור אחר לפרנסתם חלילה לנו לקפח את מחיתם.

ז) על דבר הפצת רעיוננו בקרב בני עמנו, עלינו לשים לב לשלח מטיפים טובים בכל ארצות הגולה, להודיעם את רעיוננו ולחבבו עליהם. תועלת המטיפים רבה היא, כאשר ראינו במדינותינו. כמו כן להדפיס בעד העם חוברות המדברות לרוחנו בשפת עבר, בזרגון ובכל השפות שעמנו מדבר בהן, גם נחוץ מאד להדפיס חוברת קטנה בשפות רוסיא, אשכנז, צרפת, אנגליא, איטליא וע"ד, שבה יבואר היטב רעיוננו ומטרתנו ותכתב בשפה צחה מושכת את הלב, בדברים חמים ובהגיון ישר ולחלקה בין גדולי כל אומה ואומה בכלל ובין גדולי אומתנו בכל ארצות פזוריהם בפרט. חסרון חוברת כזאת מרגש מאד וביד האספה למלאות את החסרון הגדול הזה.

ח) על דבר „אוצר לאומי" עלינו להשתדל בכל מאמצי כחנו לפני מנהלי יק"א בפריז, כי יקדישו חלק גדול מהכסף המונח ברשותם לישוב ארצנו הקדושה, וכן עלינו להשתדל בזה לפני שאר גדולי ישראל; גם טוב לתקן כי חלק מהכסף הנאסף בכלל לישוב הארץ יאצל למשמרת לאוצר לאומי.

ט) טוב כי האספה תשלח מכתב תודה להנדיב הבאראן עדמונד די ראטהשילד להביע לו רגשי תודתנו על פעולותיו הכבירות לישוב ארצנו. הלא הוא הראשון בבני עמנו מיום חרבה ארצנו שהתעורר לרעיוננו הגדול וכבר הוציא על זה עשרת מיליונים פרנקים ועוד ידו נטויה לעשות הרבה להחיות שממות ארצנו; וראוי הוא האיש הטהור מעם הזה כי האספה הראשונה לחובבי ציון מכל הארצות תביע לו רגשותיה, רגשות כבוד ויקר.

בסוף דברי עלי להרים כשופר קולי אל אחי בני עמי לאמר: הנה זה כאלפים שנה הננו מקוים לביאת משיח צדקנו שיגאלנו מן גלותינו המרה ויקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ לארצנו, ושם נשב בטח שלו, איש תחת גפנו ותחת תאנתו, האמונה הזאת חזקה בלבנו והיא נחמתנו האחת בימי ענינו ומרודנו הרבים. ואף כי במאה האחרונה קמו אנשים בקרבנו וכחשו באמונה זו וימחקו את תקותינו מעל לוח לבם ויסירוה גם מסדרי תפלתם, אבל החרדים שבקרבנו וכל העם כולו מחזיקים בתקותנו זאת, ועליה יתפללו ערב ובקר וצהרים, ובה מוצאים מרגוע לנפשם הנחלאה. והנה בימים האחרונים קמו אחדים מהרבנים האורתודוכסים במערב אירופא, אחד מהם גלה את דעתו, כי כל היעודים והנחמות שנביאינו חזו לנו אינם אלא בדרך לשון ומליצה, ובאמת כאשר יבא משיח אז לא יבא לישראל להשיבו אל ארץ אבותיו ולשים קץ לגלותו הארוכה ולצרותיו המרובות, כי אם יבא לכל העולם לתקנו במלכות שדי וישראל ילך בגלותו

לאור גוים כמו בימינו. ואחדים מהם הביעו דעתם בקצור כי הלאומית היא נגד אמונתנו בביאת משיח צדקנו, והנני מחויב בזה להגיד את דעתי קבל עם, כי לא כן הדבר! אמונתנו ותקותנו היא מאז וגם עתה, כי יבא משיח צדקנו ויקבץ נדחי ישראל לארץ אבותיו ותחת שהיינו נודדים בארצות זרים נעים ממקום למקום, נשב אז בארצנו ונהיה לעם במלא מובן המלה הזאת; ותחת היינו לחרפה ולשנינה בעיני העמים, נהיה לכבוד ולתפארת ליושבי תבל. זאת היא אמונתנו ותקותנו הנובעות מדברי נביאינו וחכמינו ז״ל ובהן מחזיק עמנו.!

אמנם עיננו איננה רעה כלל בטוב כל שוכני ארץ וגם אנו מאמינים לא פחות מהם ביעודים הכלליים שבדברי נביאינו וגם אנו מתפללים בר״ה וביום הכפורים: „ובכן תן פחדך ד׳ אלהינו על כל מעשיך ואימתך על כל מה שבראת וייראוך כל המעשים וישתחוו לפניך כל הברואים ויעשו כלם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם״. אבל אחרי התפלה הכללית הזאת, הננו מתפללים גם כן: „ובכן תן כבוד ה׳ לעמך תהלה ליראיך ותקוה טובה לדורשיך ופתחון פה למיחלים לך שמחה לארצך וששון לעירך וצמיחת קרן לדוד עבדך״. ואמנם כבוד עמנו תהלתו ותקותו הטובה תלוים רק בארצנו ושמחתה בעירנו ומשושה, ורק אז „עולתה תקפץ פיה והרשעה כלה כעשן תכלה וממשלת זדון תעבור מן הארץ״!

ה׳ יתברך ויתעלה שומר ישראל וגואלו יקיים את דברי נביאו (זכריה ה) „כה אמר ה׳ הנני מושיע את עמי מארץ מזרח ומארץ מבוא השמש והבאתי אותם ושכנו בתוך ירושלים והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלהים באמת ובצדקה״.

בימיכם ובימינו תושע יהודא וישראל ישכון לבטח ובא לציון גואל.

אחיכם מוקירכם

שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליוועד

והכנסיה הציונית הראשונה שידעה והכירה את ערך השפעתו של הרב מוהליבר בתוך עבודת בנין ארץ־ישראל וישובה החליטה לבחור ברב־גאון וזקן זה להיות אחד מן ארבעת המורשים שנבחרו לנהל את העבודה הציונית ברוסיה, ושליח מיוחד נשלח מאת הד״ר הרצל לביאליסטוק למסור להרב את דבר בחירתו ולבקשו כי לא ימנע מלקבל אותה. הרב מוהליבר היה אז חולה מאד, עד שגם בביתו לא היה יכול ללכת מבלי לאחוז בשלחן או בכסא. והרופאים אסרו עליו כל התרגשות וסערת־הרוח, אבל הוא החליט להכנע מפני רצונו של הקונגרס הציוני ולקבל את הבחירה, באמרו: גם שארית כחותי ורגעי חיי האחרונים לעמי וארצי הם.

ואת דבריו אלה קיים במלואם ובשלמותם.

ביום ה׳, בשעה הרביעית בבוקר, י״ט סיון תרנ״ח — שבה רוחו אל האלהים, וימים אחדים לפני פטירתו קבל מכתב מהד״ר הרצל בדבר הקולוניאל־בנק העברי שעמד אז להוסד ושהוא מבקש ממנו לפרסם ברבים את דעתו בזה, וביום ג׳, י״ז סיון שנת תרנ״ח בשעה השמינית בערב, כשלשים שעה לפני פטירתו אשר וקיים את מכתבו האחרון בדבר הבנק העברי בפרט ועיד העבודה הציונית בכלל, ואלה הם דבריו האחרונים:

„הנני מבקש מאת כל אחינו החובבים את ציון באמת ועוסקים בישובה באמונה, להתאחד יחד ולעבוד לטובת המפעל הזה (הקולוניאל־בנק) בכל כחם ויכלתם.—באנק יהודי כזה בהמצאו בידים בטוחות ואמונות לעמנו ולארצנו יוכל להאיר אור חדש על ציון ועל ישובה. וחובה על כל אחד מאתנו להשתדל בקיומו, אך כאשר דבר הבנק הזה הוא המעשה הראשון שהננו עובדים ביחד את אחינו הציונים הנכבדים הנני מוצא לנכון להזכיר את שני התנאים הראשיים, אשר עלינו לשמור:

א) הישוב בארץ־ישראל—צריך להיות אחד מראשי עבודתנו ועלינו החובה להרחיבו ולהגדילו עד מקום שידנו מגעת; ולכן מחויב הבנק הזה להקדיש סכום הגון, חלק גדול מכספו להרחבת הקאלאניזציע— ועם כל העסקים שיעסוק הבאנק הנוגעים לטובת עמנו תעמוד עבודת הקאלאניזציה בשורה הראשונה.

ב) היסוד לחבת ציון היא תורתנו הקדושה, כאשר כתבתי במכתבי הראשון אל האספה בבזל, ובלעדי תורתנו מקור כל חיינו כל עבודתנו מאפע; ולכן חלילה לראשי הציונים לתת מקום בעבודתם הלאומית ללעז עליהם כי הציוניות מחללת תורתנו כאשר מלעיזים בימים האחרונים. אמנם כל הבא לעבוד עבודת עמנו וארצנו איננו שואלים אותו על הנהגתו היהודית ה פ ר ט י ת, אחים הננו כולנו לצרה ואחים נהיה לתחיה, אבל יסוד עבודתנו הלאומית צריך להיות תורתנו הקדושה, ולכן הבאנק היהודי הזה ושמור את יסוד תחיתנו מכל משמר.

אם שני הדברים האלה, התורה והקאלאניזציא, תשמור הציוניות בכל מעשיה בכלל ובמפעלנו הראשון, זה הבאנק, בפרט, אז תקותי חזקה. שבהשיגנו רשיון הממשלה ליסד המוסד הזה ירבו אחינו לחתום על המניות וימלא כל הסכום הדרוש, והמוסד הגדול הזה יוסד על בסיס נכון וחזק והבוחר בציון יופיע על עצתנו, ויברך את מעשי ידינו ויהי המוסד הזה לתפארת לעמנו ולברכה בארצנו.

מלבד העבודה הזאת יש לנו עוד מה לעשות, יש לנו מושבות בארה״ק אשר רבים מאכריהם וכורמיהם עודם זקוקים לתמיכה, יש לנו על הרי יהודה פועלים למאות המחכים ליום שנעמיד גם איתם על הקרקע, ולזה יש לנו ועד נכבד באודיסה מאושר מטעם הממשלה יר״ה, הדואג להאכרים והפועלים האלה ומשתדל לעזרם ולתמכם. עלינו מוטלת חובה גדולה וקדושה לתת ידים להועד הזה. לשכלל את האכרים הדרושים עוד שכלול ולהעמיד את הפועלים על הקרקע. עלינו לדעת, כי אחרי הפועלים האלה עומדים עוד אלפי אנשים מיושבי אה״ק המחכים בכליון עינים ודאבון נפש ליום שיוכלו לעבוד אדמת הקודש גם בשדות אחרים. הוא היום שהפועלים הישנים העובדים בשדות אחרים זה שנים רבות יתנחלו על נחלתם המה. עלינו לדעת כי ביום אחד לא תתישב ארץ ובפרט ארץ שזה מאות בשנים עזובה ושוממה ועוד על ידי עם שזה כאלפים שנה שנתק מעבודת האדמה. ישוב גדול לא יוכל להתכונן טרם נעשו נסיונות רבים לסלול הדרך הישנה, לכן גם המעשים הקטנים, לוא יהי כי

קטנים הטה, של הועד הנכבד באודיסה, נ ד ו ל י ם הטה מאד לעבודתנו הלאומית . . . הישוב באה״ק הראה לנו ולכל העולם כי עוד רוח היים בקרבנו, חיה גם שפתנו וחיים בקרבנו כל הכשרונות הטובים שהוננו מאת אלקינו. המושבות בכרמיהם ופרדסיהם מראים, כי עוד נוכל לחיות מפרי אדמתנו הטובה, וכי אחינו מסוגלים לעבודת אדמה וירושת אבותינו לא אבדה מאתנו — והחובה עלינו להרחיב את הישוב הנהדר הזה ולהחזיק בידי כל המפעלים הדורשים חזוק, כי יוכלו להגדיל פעלם. ובעבדנו לטובת הישוב וכל צרכיו בארץ הקודש עלינו לעבוד גם פה לרומם את רוח עמנו, להבינו בינה מה היא תקותנו ומשאת נפשנו; עלינו לחבב עליו את ציון וישובה ולהטות לבו ועינו אליה. ידע עמנו את גדלו בעבר, וגדלו לא ביד חזקה והרב שלופה, כי אם בתורתנו הקדושה, ברוחו הכביר ובחייו הטהורים על אדמתו, ידע עמנו את מצבו בהוה, שמלבד מצבו החומרי ההולך ורע יום יום, עוד תורתו מקור חייו משתכחת ובנים רבים מתרחקים ממנו רחוק, רחוק; ידע עמנו את תקותו לעתיד מה היא; ידע כל אלה. ועלינו להודיעו, ללמדו, ויתן ידו ולבו לציון. כן, אחים נכבדים, עבודה רבה לפנינו ועלינו לעבוד ולעבוד בלי לאות ובלי הרף. עלינו לעבוד שכם אחד בלי פרוד, באהבה גמורה ובאחדות שלמה. 30).

וכה עבד הרב רב־פעלים הזה את עבודת הקודש, עבודת עמו, תורתו וארצו, עד נשימתו האחרונה.

30) „דברי הגרש״מ האחרונים״, נדפסו ב„המליץ״ שנת תרנ״ח גליון קכ״ה ובהמגיד של־פוכב שנה ז׳ גליון כ״ה.

יצחק ריבקינד

אִגְּרוֹת־צִיּוֹן

לתקופת חבת ציון קמו, בזמן האחרון, הסתוריונים שלה. שני סופרים נעשו גואלים לתנועה ותסיסה זו: יש. ל. ציטרון וא. דרויאנוב. הראשון נסה לתת לנו עצם „תולדות חבת ציון“ (אודיסה, תרע״ד) ובספרו זה „נעשה הנסיון הראשון לשלב את חוליות הפעולות והמעשים הבודדים לשרשרת אחת“, והשני זכה אותנו בספר „כתבים לתולדות חבת ציון וישוב ארץ־ישראל“ (אודיסה, תרע״ט) „שעיקר הכונה בהוצאת „ספר הכתבים“ הוא לעשות שמורה לכל לבנה ואריח, שמהם נבנתה תנועתנו הלאומית, אשר אנו קוראים לה היום ציונות“ (מאת העורך VII).

חבל מאד שמפאת התנאים המיוחדים, וביחוד תנאי המלחמה, נפסקה עבודה חשובה ורבת־ערך זו של „ספר הכתבים“ באמצע, בחלק הראשון, המכיל חומר משנות תרמ״א—תרמ״ו והוצאת יתר הכתבים נדחתה „לימים טובים מאלה“.—

בינתים הצלחתי להשיג אגד של אגרות־ציון, שנשארו מעזבונו של הגאון ר׳ נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי״ב) ז״ל מולוזין בידי בנו הרב מאיר ברלין, נוירק, אשר מסר לידי לעבור עליהן ולעמוד על ערכן. בתוך קובץ־מכתבים זה ישנם ששה מכתבים מאת הגאון ר׳ שמואל מוהליבר ז״ל להנצי״ב, והשאר—מכתבים שנכתבו אמנם מידי אחרים אבל גם להם יש קשר ישר לתכנית העבודה של חבת־ציון בהתאם להשקפותיו של הגאון מוהליבר ז״ל, ועל־כן אמרתי לפרסם את כל אגד־המכתבים בקובץ הנערך עתה ע״י ידידי הרב י. ל. הכהן פישמן לזכרון הגאון מוהליבר שביום י״ט סיון שנה זו תמלאינה עשרים וחמש שנה לפטירתו.

כל המכתבים ערוכים אל הנצי״ב, מלבד שנים שהם פרי עטו, הם משנות המשבר של תקופת „חבת ציון“, שנות תרמ״ח—ט, ימי הסכסוכים והחכוכים הפנימיים והתחרות היחוסים בין שתי המחנות שבתנועה זו, בין הרבנים והמשכילים, המשמרים והמתקדמים, החרדים והחפשים—או יותר נכון בין חבת ציון הדתית לזו הלאומית, „הטבעית“. ערך מיוחד יש למכתבים הללו כי על ידם אנו עומדים על טיב הפולמוס שבין שני הזרמים, הללו: החתי־לאומי והחלוני, אשר אינם פוסקים אפילו בציונות המודרנית, כמעט אותן התביעות

—ביטויות, התלונות, התרעומות והתאונות שהיו לחובבי ציון הדתיים אז, בימים ההם, יש להמזרחי כיום הזה ביחס אל ההסתדרות הציונית. יש שנוי אולי רק באי־אלה שמות אולם אין הבדל בעיקר, בתוכן ואין כל חדש תחת השמש.

וזאת אף זאת, על ידי המכתבים הללו נוספים כמה קוים ושרטוטים גם לצורתו ההגותית דמות־דיוקנו „החובב־ציוני" של הגאון ראש הישיבה הוולוזינית רבי נפתלי צבי יהודה ברלין שהיה עמיתו וחברו של הגאון מוהליבר ישלא פ"א באו זה עם זה בדברים בדבר העבודה הלאומית. על הגאון הזה בתור חובב־ציון, הקדשתי מחברת מיוחדת „הנצי"ב וחבת ציון" וכן הוספתי אי־אלה פרטים במקום אחר, ועתה נתבררו ונתלבנו הרבה דברים ופרטים ביתר בירור ודיוק.

מן הסקירה הראשונה אולי יפליאנו הדבר כי כמעט כל המכתבים דנים על נושא אחד—שאלת־הדת ביחס לעניני הישוב. אין כאן „הישוב" ענין בפני עצמו עיקר לשמו ולשמה, אלא הכל הולך וסובב רק מסביב נקודת־הדת. והנה כמה טעמים בדבר. ראשית הזמן גרם, שנות תרמ"ה, שנות הבילו"ים ושמיטה, ושנית, זה העיקר, כבר רשמתי במחברתי הנזכרת אודות הנצי"ב, כי הוא השתמש במשרת הגבאות רק כמנהיג דתי, בעורדו בלי־הרף על ענינים דתיים ומוסריים ועל מנת כן קבל עליו את עול הגבאות. זה היה מבט הנצי"ב על תפקידו בתור „גבאי ציון" וידוע הביע רק לפני חבריו הגבאים הגאונים וכן במכתב לד"ר פינסקר בראשית התמנותו (ישוב, 42). ובהתאם לצביונו ומחשבתו מלא הנצי"ב את תעודתו באמונה שלמה ובמסירות רבה כפי שיש לראות ממרוץ המכתבים הרבים והתכופים שלו בעניני־הישוב בארצות שונות נוסף על טרדותיו המרובות בעניני הישיבה שבשבילה היה תמיד „עמוס בעבודה רבה".

ואם הצעותיו ותכניותיו בודאי לא נשאו חותם ישובי במובן הפשוט, אלא היו יותר הצעות דתיות והרוחניות ישוב הארץ ברוח התורה והמצוה (על כל פנים לא הצעות „ישוביות שונות" כלשונו של לילנבלום)—הלא אחרת אי־אפשר היה לקוות מאישיות דתית כאישיותו האידיאלית של הנצי"ב, אשר היה כלו תורה, אמונה, איש־דת. ומהשקפת־עולמו הדתית על ציון וישוב ארץ ישראל אין להגיד כי „מרד את היין של פינסקר בהצעות משונות" (קלוזנר, ספר פינסקר 42) אלא רק פרי כונה טהורה, תמימה וישרה, כונה לשם שמים ולשם תחית ארץ־ישראל, כשם שכונת פינסקר היתה טהורה וישרה לשם תחית האומה וארץ־ישראל.

ועוד פרט אחד אנו למדים מן המכתבים. כשם שהיה הנצי"ב דתי בין החובבי־ציון כך היה חובב־ציון בין המתחרדים והמתחסדים ביותר, גורל־המשנה של כל הציונים־הדתיים, וכמה הרפתקאות עברו עליו: „נבהלתי לראות עד כמה גבר השקר והחנופה, לעולל עלילות ברשע על אחינו יושבי הקאלוניות באה"ק כי המה מפירי ברית ומחללי שבתות בפרהסיא, וכמה כי כל שפת חלקות ישימו מצוה של ישוב הארץ לעבירה, ומונעים את הרבים מלעשות מצוה, אשר הוא מעשה הדברים המעכבים את התשובה".
(עין להלן מכתב י"ד).

ולא בכדי בקש פינסקר את השתתפותו של הנצי"ב גם לימים יבואו, בחשבו שמפאת השמיטה יחדל מלהשתתף, ולא חת כלל פן „ימרה" את היין „בהצעות משונות"

כי שניהם מחובבי-ציון היו ושניהם התכונו רק לשם הרעיון הקדוש, כל אחד, כמובן, מהשקפת-עולמו ולפי שאיפותיו האידיאליות.

באחרונה עלי להטעים, כי למותר להגיד שמסרתי את כל הכתבים ככתבם וכלשונם, גם האורתוגרפיה המיוחדה שבמכתבי הרבנים. מלבד זאת סדרתי אותם בסדר כרונולוגי וקשר הגיוני וצרפתי והוספתי הערות והארות, עד כמה שהייתי זקוק לתת, למען יהיה מובן מהלך-הענינים ותוכן כל הדברים די-הצורך.

כל הציטטים וקטעי-הכתבים שהשתמשתי בהם בהערותי, כמו המכתבים החוזרים הנזכרים שהם, כמו גם מכתביו העבריים של פינסקר, הערוכים וכתובים על ידי לילנבלום וחתומים בידי פינסקר—היו לפני והם תחת ידי.

א.

מאת רבי שמואל מוהליבר להנצי"ב.

ב"ה יום ה' כ"ה תשרי תרמ"ס ליון.

כבוד ידיד ה' ועמו וידיד"נ הרב הגאון הגדול מופת הדור
כש"ת מוה' **נפתלי צבי יהודא ברלין** נ"יו אביד ור"מ
בק"ק וואלאזין ישמרהו ה' ויחזקהו, וכל אשר לו רב שלום
וברכה.

אחדש"ש הטוב, באתי להודיע להמעכ"ת כי מכתבו מן ערב סכות הגיע לידי ומאוד התענגתי על דבריו היקרים והמאירים. ומתוך דבריו ראיתי כי נתון הוא בכל לבו אל הרעיון הקדוש מיסוד תקותנו יישוב אה"ק, ורבה שמחתי על זה. — גם זה נודע לי מתוך כ"ק ומהרבה מכתבים אשר באו לידי, כי בעזה"ת דברינו עשו פרי ובמעט בכל העירות העמידו קערות בעזה"ב, ואחד המרבה ואחד הממעיט. אחת לאחת יצטרף לחשבון גדול ברצות ה'. ע"ד המבואר במכתב הדר"ג שנקבל גם אנשי ירושלים בתוך הקאלאניות הנני מסכים ע"ז מאד 1) אבל לזה צריכים לקנות אדמה. כי האדמה שבכבר

---

1) כמעט מראשית השתתפותו של הנצי"ב ב"חבת-ציון" הוא מטעים ומדגיש את ערך ההתישבות והתנחלות של ילידי-הארץ. בכל המכתבים שפנה אל הד"ר פינסקר הוא מעורר בלי הרף את תשומת לבו על הדבר הזה ועל גדל חשיבותו ותועלתו להישוב ועתידו. בכל מקרה והזדמנות הוא חוזר על הצעתו ומחשבתו „הנני להזכיר ולהעיר כי נבון מאד להשתדל להושיב באיזה קולוניען שלנו אנשי ירושלים תוב"ב החפצים בעבודת האדמה" וכו' „דרך לעבור גולים" 97 (ועי' להלן המכתבים ג' הערה 3 ; ו' הערה 6 ומכתב י).

וד"ר פינסקר הביע גם הוא תמיד את תמימות-דעתו עם הנצי"ב „שהעצה הואת טובה

יושבים עליה אינה מספקת גם להיושבים בתוכה. ובפרט כי יובש, האדמה היא קנין כספם ואין לחברה חלק בתוכה. ודעתי מסכמת אשר חלק גדול מאשר יואסף מהקערות ומהנדבות ביום שמחת תורה יקנו אדמה חדשה. ואם כת"ר יסכים עמדי וגם ידידנו הגאב"ד דק' בייסק יסכים לזה, בלי ספק יסכימו אתנו גם יתר הגבאים, ואז נחליט הדבר. כמדומה לי אשר כבר הודעתי את כת"ר מנדבת הגביר הנכבד המפורסם ר' ליב פרידלאנד אשר שלח לידי על יישוב אה"ק, אבילעט פריצענטעם על סך אלף רובל, ששוו כעת ערך והוא רו"כ מלבד פריצענט שכבר עבר. נדבה כזאת עוד לא התנדב אף אחד מגבירי מדינתנו עולם. וראוי להודה ולברכה. ויתנה עמי שלא יתפרסם הדבר במכה"ע. הנני הדו"ש באה"ר מוקירו ומכבדו כערכו הרם והנעלה

שמואל בהרב מוהרי"ל מאהליווער.

ב.

מאת רבי שמואל מוהליבר להנצי"ב.

ב"ה ועש"ק י' מרחשון תרה"ס.

כבוד ידיד ה' ועמו וידי"נ הרב הגאון הגדול המפורסם בכל הגולה פאר דורינו מוהר"ר **נפתלי צבי יהודא ברלין** נ"י האב"ד ור"מ דק"ק וואלאזין, רב שלום וברכה.

מכתבו קדשו מן יום ג' הנה הגיעני, והש"ת יחזק כחו להגדיל ישיבתו הרמה ולהרבות תורה ברבים וגם שידו ביכולתו להאציל עת על המצב הגדולה ישוב אה"ק.— בדבר התמנות כין למנהל בגדרה לא הסכמתי לזה, כי ידוע [illegible] ואח"כ נתחנך ונתגדל בבית הספר בפראנקפורט רחוק מאד מיראת ה', ואם [illegible] להעמיד על הבילו"ים בני גדרה מה יהיה מהם ? 1). אם הכרח הוא למנות להם מנהל צריך שיהיה איש ירא ה' היודע בטיב עבודת האדמה ממדינתנו אשר הרבה יש למצוא, וביחוד יש א' המוכשר לזה, והוא ראש ומנהל במדינתנו בהקאלאניא של אחינו אצל ראזינאי, אשר מאה הקאלאניא הנ"ל נבחרו בני עקרון אשר ת"י מהשה הנדיב הידוע, וכולם יראים ושלמים עם ה' ותורתו, וכמה פעמים אשר רצינו לשלוח את האיש הנ"ל לאה"ק למשגיח אבל הוא לא היה ביכולתו אז ליסע, וכעת רוצה הוא ליסע לשם, ואין טוב ממנו לדעתי— לו היו בני ביל"ו היושבים בגדרה עוזבים את הקאלאניא, וילכו להם להיין

וישרה" אולם בדאבון לבו אנוס הוא לבלי לקבלה משום שהתגשמותה אי־אפשרית, כי אין אמצעי חו"צ מספיקים, (עי' להלן מכתב ז הערה 6 ו„בדרך לעבור גולים" 99). רק פעם אחת נכר שינוי עקרי במהלך מחשבתו והשקפתו בשאלה זו ונתן נמוק־התנגדות פרינציפיוני, מיוסד על נסיון הסטורי וטעם הגיוני, שבא לידי גלוי בתשובותו מד' שבט (עי' להלן מכתב י"א).

1) עי' להלן מכתב ד' ומכתב ה' הערה 6.

לארץ, היה טוב מאד 2), כי שתי הקאלאניות הנותרות אשר תחת מחסה שלנו, פתח־תקוה הגדולה, ואחותה יסוד המעלה הקטנה ממנה כל בני הקאלאניות הנ״ל הם יראי אלק׳ ושומרי תורתו, ורק בני גדרה לבדם הם מושבים עליהם קו של חשד, עד כי גם הנדיב הידוע אינו רוצה להשגיח עליהם בחסדיו המרובים, אבל מה לעשות?

והדבר אין בידינו, כי יש להם צד גדול במדינתינו, אשר נחשבו אצלם לבני סגולה.

אמנם לפ״ד החובה להשתדל לכה״פ למנות עליהם מנהל ירא ה׳ בקי בעבודת האדמה, ע״כ אין לנו להסכים על התמנות בין הנ״ל.— מחמת טרדת שבת הנני מוכרח לקצר, והית״ב ישגיא שלומו ויחזק כוחו וחילו, ועיניו ועינינו יחזו בשוב ה׳ את שבות ציון, ידידו הדוש״ת באהבה מוקירו ומכבדו למאד.

שמואל בהרב מוהר״ל מאהליווער.

ג.

מאת הד״ר פינסקער להנצי״ב.

אדעססע יב מרחשון תרמ״ה.

כבוד הרב הגאון הגדול מאור הגולה כ״ש מוהר״ר **נפתלי צבי יהודא ברלין** נ״י.

את מכתבו מיום ו׳ מרחשון קבלתי 1). מראש ידענו כי כבוד גאונו טרוד במצוה רבה החזקת תלמוד תורתינו הקדושה שהיא אבן פנה לכל המצות, ועל זה שמנו עינינו לבחור בכבוד גאונו הרם למען יראו אחינו שלומי אמוני ישראל כי גדולי עמנו באמת ככבוד גאונו, המקדישים כל ימיהם לתורה הקדושה עוסקים גם במצות ישוב הארץ ששקולה ככל המצות. הודות לאל כי מרבים אחינו מכל המפלגות להשתתף במצוה זו, ומי יתן והיה עם כל אחינו לבב אחד לדבר הגדול והקדוש הזה להושיב נשמות ולבנות נהרסות בארץ הקדש, כי לעת עתה כל נדבות הקערות ביחד מכל הערים אינם אפילו כקומץ לפני הארי.

לפי דעתי לא השמועה האומרת על אחינו המתישבים באה״ק שאינם שומרים את תורתנו הקדושה היא הסבה העיקרית למה שרוב אחינו לדאבון לב עומדים מנגד לדבר הקדוש הזה. הן חובבי ציון תומכים זה כארבע שנים שליש קולוניות, פתח תקוה, אשר יושביה שקבלו תמיכה היו יותר משלשים משפחות (ואשר אך זה כחצי שנה באו תחת מחסה הנדיב נ״י), יסוד המעלה, אשר יושביה עשר משפחות, וגדרה שיושביה מתי מספר. על פתח תקוה ויסוד המעלה שהם הרבים לא נועז מעולם שום איש להגיד

2) השוה מכתב ז הערה 4.

1) נתפרסם בעיקרו ע״י לילינבלום ב„דרך לעבור גולים" 93/4.

שאינם שומרים חלילה את תורתנו הקדושה, ואף על פי כן לא עלה על לב איש מחרדים ממתנגדינו לשלוח נדבותיהם ביהוד בעד פתח תקוה ויסוד המעלה לידי אי ליך הגאון מוהרש"מ מביאליסטאק נ"י. שעבר הישני ינני יאים שגם עוברי תורה ומפירי חק מתנגדים לתמיכת הקולוניות ולישוב הארץ;

אך אם השמועה הנ"ל היא הסבה העיקרית להתנגדות אחינו להישוב או לא,— אין אני מסופק אפילו רגע אחד, כי אחינו המתישבים באה"ק צריכים להיות נאמנים עם ד' ועם תוה"ק, ועוד בראשית הנהגתי הוהרתי את הצעירים של הקולוניא גדרה להתרחק מן הבעור ומן הדומה לו, ואוכל להעיד לפני כבוד גאונו הרם שמעולם לא הגיד לי איש מן העוברים ושבים מפה לאה"ק למאות, כי קולוניסט פלוני עבר על דבר פלוני, ביחוד עתה שנתמנה לסופר להו"צ הרב ר' יחיאל מיכל פינס נ"י תלמיד אהוב להגאון מוהר"ר גימפל יפה נ"י מרוזנאי ואהוב ידיד להגאון ר' שמואל סלאנט נ"י מירושלים ת"ו, ובעצמו הוא שומר מצוה וחרד על דבר ד', ועל כן אין ספק בעיני כי יצלח בידו לנהותם בדרך התורה והמצוה ויסוק רצון מאת יראי ד' והישבי שמו 2) אך על פי כן חלילה לי להשיב אחור את הצעת כבוד גאונו על אודות הרב ר' נפתלי הערץ מביאליסטאק שהוא כעת רב ביפו ת"ו ובמכתבי לכבוד הגבאים היועצים שאשלח אי"ה בשבוע זה אציע לפניהם את דברי כבוד גאונו נ"י.

ובדבר הצעת כבוד גאונו לטובת אנשי ירושלים תוב"ב המציעים להושיב אותם במחיר שליש מאות מארק 3), הנה באמת יאוי היה להושיע אותם, אך אם רק מאיתם

---

2) ציטרון ב„תולדות חבת-ציון" 335 כותב: „כפי החלטת הועידה הדרוזגניקית, נתמנה י ח י א ל מ י כ ל פ י נ ס לסופר לחובבי-ציון בארץ ישראל ולמשגיח על המושבה גדרה". ולאמתו של דבר, יש להעיר כי התמנותו של הרי"מ פינס באה א ח ר י הועידה ונתמנה לא ע ל י ד ה כי אם על ידי הגבאים היועצים, כי במכתב החוזר אל הגבאים היועצים מיום ט"ו כסלו תרמ"ה כותב הד"ר פינסקר במפורש: „הנני מתכבד להודיע לכבוד גאונו הרם, כי כמעט כל הגבאים היועצים הסכימו למנות את הרב ר' יחיאל מיכל פינס נ"י למשגיח דתי על בני גדרה, ועל יסוד ההסכמה הזו כתבתי לו ביום ח' כסלו, כי מטעם הגבאים היועצים נמסר בידו להשגיח על בני גדרה בעניני התורה ושמירת המצוות ולהורותם הדרך שילכו בה למצוא חן בעיני אלקים ואדם".

3) בעצם מכתבו של הנצי"ב, שנמסר ע"י מל"ל (לעיל, הערה 1) כנראה בקצור ובחוסר-דברים, אין הצעה זו, אולם ממכתב שיש לפני אפשר לעמוד על טיב ההצעה, שבאה מאת ועד החברה „שלום ירושלם" „הנוסדה ע"י בני ציון לכונן מושבות ולהרחיב הישוב בארץ ישראל".

במכתב שפנה ראשי הועד להנצי"ב באותו הזמן (במופס המכתב ח ס ר זמן הכתיבה) בנידון זה, שמפאת אופי-הכתיבה, הבנת הענין ושלמות-הדברים הנני מוצא לנחוץ להביא קטע ממכתבם בכתבם ולשונם, המה בתוך שאר הדברים, כותבים: „ממרום הר ציון, מעומק „שפל מצבינו נקרא, נפיל את תחינתינו ובקשתינו לפני הדר גאון עוזו, הנה אנחנו אלה

שיש להם אחוזות אדמה בפתח תקוה אין הו"צ יכולים לעשות בעדם מאומה, כי אחת גזר הנדיב, הסובך עתה על פתח תקוה, לבלי לקבל אל הקולוניא אנשים שאין להם לפחות שמונת אלפים פראנק, ואם הם אין להם עוד שום קרקע הלא לפי החלטת האספה לא נוכל להושיב חדשים עד שבלול הקולוניות הישנות, וכסף הו"צ לא יספיק עוד בעד הקולוניות הישנות, ומאין נוכל להושיב חדשים, בשעה שנצטרך להוסיף לכל אחד יותר מחמשת אלפים וחמש מאות מארק על השליש מאות מארק שיש לו.

והנני מוקירו ומכבדו כערכו הרם והנישא מאד

ד"ר ל. פינסקער

„פה בני ציון וירושלים, אשר מאז אונו אנחנו ואבותינו, לשכון כבוד בארצינו, לא על „החלוקה שמנו מבטחינו, ותמיד נכספה וגם כלתה נפשינו, לשבת על אדמתינו ולהנות „מיגיע כפינו אכן בעוד הזמן ישוב אה"ק עוד טרם פרץ בארץ מאהבת וחיבת ארצינו הקדושה „אשר כוננה בלבינו, סבלנו על שכמינו, את כל המוטל עלינו, חיינו חיי צער, ולמורת רוחינו „הוכרחנו לקחת לנו למסעד גם את החלוקה אשר נפשינו היתה יודעת עד מאוד כי להם „מגואל הוא, ועצומים כל תחלואיה, אבל ההכרח לא יגונה — — — — — — —בראבון „לבבינו הקשבנו את חרפתנו הטילו מום בנו, מום אשר אין בו תקוה, כל יושבי ציון נרפים „המה,אוהבי עצלות ובטלות ואוהבי חלוקה כלמו. לשוא הרבינו להתחנן ולבקש על נפשותינו,ולהודיע „כי לא כן האמת כי אין דן דינינו למזור לנו, וגם רפואות תעלה אין לנו, נחר גרוננו „עד כי נאלמנו דומיה עד ירחם ה' ! עתה כאור שחר תקותינו נשקפה, כי רוח ה' התנוסס „על בחיריו ראשי הגולה גאוני ישראל, ובראשם כבוד קדושת הדר גאון עוזו לצאת לישע „עם ה' ונחלתו, ומעתה תקותינו תאמצינו כי מעתה יתנהלו כל עניני ומעללי כל חובבי ציון „בשום לב על פי דרכי התורה והמצוה ברשיון ה' ויראיו, ואנחנו יושבי ציון וירושלם „לא נהיה עוד כשיות נדחות אשר הדיחו אותנו בשתי ידים על לא אשם בני, וגם עלינו „ישימו עין למובה להומלה עלינו, לפקדינו בדבר ישועה ורחמים, לזאת באנו לפני הדר גאון „עוזו לבקש ולחלות מאת פני כבודו, ולהציע לפניו את שאלתינו ובקשתינו, כי אנחנו החברה „שלום ירושלם" מאה משפחות תמימים ונאמנים, מוכנים אנחנו שיתן כל אחד מאתנו את „שארית ביהו ערך שלוש מאות פראנק, על יד כל חברה או נדיב אשר יואיל במובו להודיענו „ולהושיבינו על אדמתינו, לתת לנו נחלת שדה וכרם ובית ורפת בקר וכלי מהרישה ושאר „דברים הנצרכים, ומקבלים אנחנו עלינו לשלם את נשיינו זה במשך הזמן אשר יושת „עלינו, כפי אשר תשיג ידינו בעזר ה' אשר יעזור לנו !"— — —

(ועל ההתום בשם ועד הכללי וועד הפועל: יהודה בלומענפעלד, יצחק צבי ריבלין, משה צבי לעווענזאן, שמואל ראפאפלאוויטש, אברהם יעקב ארינזאהן ועוד, ובסוף חותם ועד חברת „שלום ירושלם") ועי' לעיל מכתב א' בהערה.

ד.

מאת רבי שמואל מוהליבר להנצי״ב.

ב״ה אור ליום ה׳ כ״ג מרחשון תרה״ס

כבוד ידידי הרב הגאון הגדול המפורסם, זקן ויושב בישיבה
פאר הדור בקשית מוה׳ **נפתלי צבי יהודא ברלין** נ״י
אב״ד ור״מ דקיק ואלאזין, רב שלום וברכה.

יקרת מכתבו מן יום ג׳ דנא קבלתי ומאד הכאיב את לבבי כי הוא חושד את חובבי ציון אשר בליבא, כי זייפו את חתימתו 1) והוא מסופק אם גם חתימתי היא בזיף או באופן אחר. ומה אשיב על דברים מדאיבים כאלה. אם כנים הדברים שזייפו חתימת כ״ת, בלי ספק זייפו גם חתימתי. הן אמת ידע אנכי כי נשלחו הרבה מכתבים בח״י ותחי יד כת״ר והתימת יד הגאון מבויסק כי נשלחו לפה הרבה מכתבים והח״צ דפה ישלחו להסביבות, אבל לא קראתי אותם ואיני ידע עד היום מה הי׳ כתוב בהם, רק אנכי חשבתי שהמכתבים הנ״ל הם העתק מהמכתב שכתבנו בהיותנו ביחד בווילנא ושלשתנו חתמנו עליו, כאשר היה כת״ר עמדי ועם הגאב״ד מבויסק ביחד בבית האכסניא שלי 2), והנה הלא גוף המכתב הנ״ל בלי ספק נשאר בליבוא אצל חו״צ דשם, ייטב נא כ״ת לדרוש מאתם גוף המכתב, ויראה אם הוא מכוון עם המכתבים שנשלחו ע״י העתקה ליטעגראפעש, או אולי ניתן להם רשות במכתב הנ״ל לשלוח מכתבים בשמינו, כי איני זוכר מה כתבנו אז בהיותנו בווילנא, ואולי יזכור כ״ת מה הי׳ כתוב שם כאשר יאבה להעלות זה על זכרונו הטיב. או אולי ידע הגאב״ד מבויסק מה נכתב שם. ואיך שהוא לא ידעתי יותר רק מהמכתב הנ״ל שכתבנו וחתמנו יחד, ואם חלילה עשו בוה איזה זיוף, וזייפו את חתימת שלשתנו. אבל באמת דאבה נפשי אף לשמוע זאת כי לחשוב עליהם דבר אסור ומגונה כזה,כי כל העוסקים בענייני הישוב מאה״ק בליבוא, הם אנשים ישרים ונמצא בהם גם יראי ד׳ באמת, ואיך יעשו מעשה רע כזה, ע״כ כ״ז שלא יתברר הדבר שבאמת נעשתה התועבה הזאת, מנוקים הם אצלי מכל חשד זיוף חלילה.

יאבה נא כ״ת להטריח ולכתוב להגאב״ד מבויסק אולי זוכר הוא מה הי׳ כתוב בהמכתב ששלחנו מווילנא להו״צ בליבוא.—

כאשר אדמה נשלחו גם לכ״ת מכתבים כאלה שיצוה לעושי רצונו לשלחם בהעיירות הקרובות אך בלי ספק גם כ״ת לא קרא אותם.—

לפלא בעיני שהד״ר פינסקער במכתבו אלי חשב את דעת כ״ת בין המסכימים

1) מתברר מתוך המכתב הסמוך.

2) כפי שספר לי מר יעקב סרק עד־מעשה היתה שאלת ה„זיוף״ רק בנוגע

על ה' כין למנותו למשגיח על גדרה, היתכן דבר זה ? 3).

האם יש ספק בדבר שילד אדעססע ונתחנך בבתי הספר הכלליים בפריינקרייך עוד יהי' שומר תורה ?, ולו היו בני גדרה יראי ה', לא הייתי חוששׁ כ"כ, אבל מאחר שנתפרסמו למפירי תורה, ועוד יתחבר להם איש כמוהו למנהל מה יש לנו לקוות, והנה אם כי אין לנו לבאר להדר"ר פינסקער, שמטעם זה לא נחפוץ בו, אבל הלא באמת בלא"ה מה לנו להוציא הוצאות 1800 פראנק לשנה בחנם ?

ומה שכת"ר רוצה לתקן זה במה שנמנה את הרה"ג מוה' נפתלי הערץ מפה למנהל בעניני התורה בגדרה, לפ"ד לא יועיל זה מאומה, כי הם אינם ילדים קטנים אשר יחתו מקול מורה, ובפרט כי הרב הנ"ל הוא איש חלוש, ואין זה בכחו לגדור פרצת בני גדרה 4) — והשי"ת יגדור פרצת עמו, כנפשו הקדושה ונפש ידידו הדו"ש

שמואל בהרב מוהר"ל מאהליווער.

ה.

מאת הד"ר פינסקר להנצי"ב

אדעססא כ"ה מרחשון תרמ"ה

כבוד הגאון הגדול מאור הגולה כ"ש מוה"ר **נפתלי צבי יהודה ברלין** נ"י.

את מכתב כבוד גאונו נ"י מיום כ"ד דנא מווילנא קבלתי לנכון 1) בדבר המכתבים

ל מ כ ת ב הפרטי שנצרף להקו"ק מטעם שלשה הגאונים הללו, שעליו חתמו כשנזדמנו לפונדק אחד כאמור במכתב זה, ונשלח אל הרבנים ופרנסי הקהלות במספר יותר מאלף מכתבים — משום שהיה ערוך ליטוגרפית ובמהומה לו שגם שנו קצת את נוסח המכתב שחתמו עליו הרבנים, אבל עצם ה ק ו ל ק ו ר א להעמדת הקערות היה נ ד פ ס והשגת חתימות הרבנים הגאונים היתה כפי שתאר מר מרק ב„מכתב אל המערכת" („העברי" (ברלין) שנה י"א (תרפא— 1921) גליון א').

ועיין שם פרטי הדברים על טיב העבודה החשאית, הדפסת הכרוז ואופן הפצתו על ידי חו"צ בליבוי שקבלו עליהם להפיצו בכל מרחבי רוסיה.

3) עיו לעיל מכתב ב' ולהלן במכתב הסמוך.

4) ע"י „תולדות חבת ציון" 342/3 ; להלן מכתב ו'.

אגב כדאי אולי להעיר על דבר אותה ההשתדלות המרובה והתמוהה כבר קצת של הנצי"ב בדבר התמנותו של הרב היפואי רבי נפתלי הערץ, השתדלות שהיא חוזרת ונשנית בכמה וכמה מכתבים, שהיא אולי פרי מסירות של רב לתלמיד החשוב לו, כי זה האחרון היה תלמיד-הישיבה, מסירות-אב מיוחדת במינה, שבה הצטיין הנצי"ב ביחסו לתלמידיו.

1) המכתב הזה מזכיר הנצי"ב במכתבו מר"ח כסלו (דרך לעבור גולים 94).

שנשלחו עם הקול הקורא בח״י כבוד גאוני הגאונים מביאליסטאק ומבריסק דנני מודיע לכבוד גאונו הרם, כי שני מיני קול קורא נשלחו לערי ישראל, האחד נשלח ע״י ידי מפטרבורג שנדפס בדפוס המ״ל המליץ, והשני נשלח מליבויא שלא בחוברת עם הדפוס.

עם הראשון, היינו מה ששלחתי אני מפטרבורג לא היו שום מכתבים. אך עם השני, היינו הנשלח מליבויא, היו רצופים גם מכתבים לרבני ישראל ועשיריהם, והדוגמא משני המכתבים רצוף בזה 2). אם יתבונן כבוד גאונו היטב במכתבים ההם יראה כי אינם מכתבים פשוטים הכתובים כדרך בידי איש, אך מכתבים **נדפסים** במכונת ליטאגראפיע, וחתימת כבוד גאונו עליהם היא באמת דומה לחתימתו. אדמה כי כבוד גאונו עם הגאונים הנ״ל באמת ערכו מכתב אחד כזה להדפיסו ולשלחו להרבנים ולהעשירים, ואין בזה חלילה שום זיוף כלל. בכל אופן ישאל נא כבוד גאונו הרם את ה׳ יוסף זקהיים בליבויא על הדבר הזה, כי הוא **שלח** את המכתבים ההם.

כבוד גאונו מתפלא עלי כי כתבתי להגאון מביאליסטאק כי כבוד גאונו מסכים שיהיה ה׳ כהן למנהל בגדרה 3) בעוד שאנכי שאלתי אך אם ראוי למנותו על עבודת השדה, וגם זה בתנאי אם הוא הולך מישרים. והנה התנאי האחרון זכרתי במכתבי החוזר, כאשר יראה כבוד גאונו בגוף המכתב, אך בנוגע לענין ההתמנות הנה לא כן היתה כונתי, וישלח נא לי כבוד גאונו הרם את מכתבי הראשון ע״ד ה׳ כהן שכתבתי בסגנון אחד לכל הגבאים נסמכתי על זה שרובם עוסקים מכבר בענין הישוב ויודעים את דבר ההתמנות הנ״ל ועל כן קצרתי במקום שהיה לי להאריך בעד איתן הגבאים נ״י שאך מקרוב החלו לעסוק בדבר הישוב, ועוד לא נתברר להם מה טיבה של התמנות מנהל או משגיח.

ידע נא כבוד גאונו הרם, שבני גדרה העוסקים בעבודת האדמה זה איזה שנים אינם צריכים עוד למורה בדבר זה. ועבודת המנהל או המשגיח איננה ללמדם את עבודת האדמה, כי אם לפקח על כל צרכיהם החומריים, לראות מה חסר לאחד ומה חסר להשני, להביא בחשבון את הכסף הדרוש להם לכל השנה, לקבל את הכסף הזה מיד ה׳ הירש, שאין זמני מופנה לעסוק בעניני גדרה בפרט, ולחלקם בין הקולוניסטים, להשגיח עליהם שיעסקו בעבודתם ולא יהיו כפועלים בטלים, לראות ולהביא בחשבון מה שזרע ומה שקצר כל אחד מהם, להשתדל בערכאות הממשלה בכל דבר הצריך, לשלם את המסים והנהגא וכיוצא בזה. מובן שאין שום צורך שיהיה איש כזה בן תורה, ודי הוא אם לא יהיה פורק עול. מובן ממילא, כי ה׳ כהן שהוא בקי גם בעבודת האדמה יותר מוכשר לכל הנ״ל מאיש אחר, כי הוא יבין יותר מה שנצרך להקולוניסטים, וכן יש יתרון לו בזה שהוא יודע שפת צרפת, שהיא השפה המתהלכת שם גם בערכאות הממשלה. כבוד גאונו יבין, כי ה׳ כהן בעצמו לא יעבוד את האדמה גם בחול וכל שכן בשבת. מובן גם כן, כי התמנות ה׳ כהן, אם תקום, לא תהיה לשטן כלל להתמנות גדול בתורה על המישבה להשגיח על עניני הדת, כי אין מלכות אחת נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא.

---

2) השוה המכתב הקודם.

3) עי׳ שם.

ובדבר הרב ר"ל פרומקין הנה אנכי אינני ידע אותו, אך ידע אני שאינו מרוצה לעם, ואפילו בפתח-תקוה, שהם לכל הדעות יהודים כשרים ונאמנים עם ד' ותורתו, אין אוהבים אותו.

כבוד גאונו אומר כי אם יתפרסם כי שם החופש במצות ה' אז יחדלו לתמוך אותם. צר לי מאד מאד כי כבוד גאונו נ"י משים לבו הטהור לדבות רעות ועלילות שקר שמעבירים שונאי הישוב על עם ד' בארץ הקדש. אם אמנם אמת הוא כי אין דעותינו שוות בענינים כאלה, כמו שאמר כבוד גאונו, אבל יאמין נא לי כבוד גאונו הרם, שדבר הזה, היינו בנחיצת שמירת התורה לאחינו עובדי האדמה בארץ-הקדש, דעת כבוד גאונו, דעתי ודעת הנדיב הידוע (שגם הוא אינני לא רב ולא גאון ונתגדל בארץ החופש, בצרפת) עולות ממש למקום אחד, ומאז החל הישוב הננו משתדלים בכל עז שישמרו הקולוניסטים את התורה והמצוה וחלילה חלילה לאיש מהם לחלל את השבת בפרהסיא (כי אין אנחנו בוחני כליות לדעת מה שיעשה איש בחדרי חדרים), וכל שכן לעבוד עבודת השדה ביום השבת 4). ובדבר המצוות התלויות בארץ הנה כפי שחקרתי ודרשתי יש בהקולוניא גדרה לוי אחד, ה' צבי הורוויץ ממינסק, שנותנים לו מעשר (כמדומה לי שאחרי הפרישו תרומת מעשר הוא נותן את המעשר להם במתנה). ובלי ספק קרא כבוד גאונו בהמליץ נומר 231 ע"ד השמחה הרבה שהיתה בגדרה בשעה שקבלו ספר תורה מאת הח"צ בפאלטאווא, והובילו את הספר לאחד האהלים שיחדוהו למנין להתפלל שמה 5), שמע מינה שיש להם מנין והם מתפללים, גם במכתב שקבלתי היום מאת ה' פינס מיפו הוא כותב לי כדברים האלה: „השנה הבאה תהי שנת השמטה, אשר לפי הנראה לא יהיה היתר לעבודה, לכן גמרו בדעתם כל בני גדרה לזרוע השנה הזאת כל השדות לתבואות. החורף".

באור הדברים האלה כך הוא: בנוהג שבעולם מחלקים את השדות, חלקה אחת זורעים במרחשון לתבואת החורף, כמו חטה, שעורים, תורמוס וכו', והלקה אחת זורעים בימי האביב, תבואת הקיץ, כמו דורא, אבטיחים וירקות וכיוצא בזה. והנה תבואות הקיץ מביאה ברכה מועטת לבעליה, ושכרה הקטן אין שוה להתעסק בה, אבל מתוך שאי אפשר לזרוע מדי שנה בשנה תבואת החורף על מקום אחד, שלא להכחיש את האדמה, לפיכך מחליפים התבואות משנה לשנה, ובמקום שזרעו בשנה אחת תבואת הקיץ זורעים בשנה השנית תבואת החורף.

והנה מתוך שבשנה הבע"ל תהיה שמטה, ולא יזרעו עוד תבואות החורף, לפיכך לא יאו בני גדרה להשאיר חלק בשנה זו לתבואת הקיץ, שאין עוד צורך בה, ויזרעו כל השדות תבואות החורף.

הנה יראה כבוד גאונו כי אך דבת שקר ועלילות כזב מעלילים שונאי הישוב

---

4) השוה לעיל מכתב ג'.

5) הכונה להקורספונדנציא ב„המליץ" של אותה השנה (תרמ"ח—1887) במחלקת „עזרת סופרים" בדבר פרשת-החגיגה ב„גדרה" על סיום כתיבת ספר-תורה, מתנת חו"צ בפולטבה, מאת מאיר בעלקינד.

על בני גדרה ילחמו יחדו כביר גאוני הדור גדולי על החופש דישם שלא היה ולא נברא, וחלילה להוציא לעז על בני ישראל קדושים שמסרו נפשם ועתידותיהם על קדושת ישוב ארץ הקדש.

והנני מודיע לכבוד גאונו הרם, כי לבלי לתת מקום לפירוד הדעות הנני מסלק את שאלת ה׳ כין מעל סדר היום, וביחוד אחרי שלעת עתה ה׳ פינס עוסק בעניני גדרה6).

מוקירו ומכבדו בערכו הרם והנשא.

ד״ר ל. פינסקר.

---

6) ציטרון בספרו „תולדות חבת ציון״ עשה את הנצי״ב לסמל הקנאות (331, 342—345) בהיותו ברוך, ביחוד בפרק ט״ז, אחרי ספרו של לילנבלום „דרך לעבור גולים״. ומשום שלא היה, כנראה, לפני ציטרון כל החמר הוא זוקף כל סכסוך דתי שבאותה התקופה על חשבון אישיותו של הנצי״ב ולפעמים שלא כדין ובאופן טנדנציוזי (עי׳ למשל מכתב ז׳ הערת 3, 4).

גם בפולמוס אודות מנויו של אגרונום כ״ץ מטיל ציטרון האשמה רק על הנצי״ב בכתבו: „אבל הנצי״ב השפיע על הרבנים, שלא יסכימו עם הד״ר פינסקר מטעם זה: „הן לא ידענו את האיש ואת שיחו—ואם הוא ישר הולך גם את אלהים גם את אנשים ולא יהי למפגע למי אשר יבוא ויורה בהלכות הארץ עפ״י התורה״ (לשון מכתבו מו׳ חשון ב„דרך לעבור גולים״ 94—י. ר.). הדברים עשו רשם, וההצעה בדבר מנויו של האגרונום כ״ץ למשרה בגדרה—נדחתה (שם בספרו 342), בשעה שהתנגדותו של רבי ש. מוהליבר להתמנות זו היתה חזקה והריפה יותר מכפי זו של הנצי״ב כמו שיש לשפוט ע״פ מכתביו לעיל ב׳ וביחוד ד׳ שהוא מביע עוד להפך את תמהונו מדוע „הד״ר פינסקר במכתבו אלי חשב את דעת כ״ת בין המסכימים על ה׳ כין למנותו למשגיח על גדרה, היתכן דבר זה ?״. ולילינבלום בספרו 94 הערה 2 מטעים ומדגיש מפורש שהתמנותו של כ״ץ נדחתה משום „שלא באה עליו הסכמת הרבנים, והד״ר השיב בדאבון לב ריקם את פני המבקשים״, אבל לציטרון יש רק אחד הראוי לתלות עליו את הקולר של סכסוכי-דת והוא—הנצי״ב.

ו.

מאת רבי שמואל מוהליבר להנצי״ב.

ב״ה ה׳ וישלח תרח״ס

כבוד ידיד ה׳ וידי״נ הרב הגאון המפורסם זקן ויושב בישיבה, פאר עמנו צדיק ונשגב, כש״ת מוהר״ר **נפתלי צבי יהודה ברלין** שליט״א אב״ד ור״מ דק״ק וואלאזין, רב שלום וברכה.

מכתב כ״ת מן יום א׳ העבר הגיעני, והנה בדבר אנשי גדרה, אין לי ידיעה אמתית מהנהגתם. את אשר כתבתי לכ״ת כי הרה״ג ר׳ הערציל לא יתקן אנשים כמוהם, היינו רק עפ״י השערתי, ועפ״י השמועה 1), אמנם לו יהי שכל הדברים שכתבו עליהם הם כנים, עכ״ז חלילה לנו מלילך עמם בקרי, כי בלי ספק! כשנאמר להם שיעזבו את מקומם וילכו להם באשר ילכו, לא יתנו לנו אזן קשבת, ויפנו לנו עורף, ואז חלילה יפרצו את התורה בגלוי, ע״כ גם לפי דעתי טובה עצת הד״ר פינסקר בזה, למנות עליהם לראש ומנהל את הרר״מ פינס, והוא יהי׳ המשגיח עליהם בחומריות ומוסריות, בתורה וד״א. ולפי השערתי, הוא ידע איך להתנהג אתם וגם הם יטו אזן לדבריו כי הרבה טובות עשה עמם בהתחלת בואם, ובמשך הזמן יש תקוה כי יחזרו למוטב, ואם יאמר כת״ר מה לנו ולצרה הזאת, לא נתן להם שום תמיכה, וממילא יהיו מוכרחים לעזוב את מקומם, ובפרט כשינתן לכל אחד סכום נכון שיהי׳ לו לבנות בית בחו״ל, ידע כת״ר כי לפי דעתי אין הדבר כן, כי רבים אשר אתם, אשר אינם דואגים כ״כ על קיום הדת, וכאשר ישמעו מה שאנו רוצים לעשות להם, בלי ספק יחזקו אותם בכל מיני חיזוק שישארו דוקא על מקומם.—

והנה השי״ת אמר לאברהם אבינו „לא אשחית בעבור העשרה״ אעפ״י שכל המדינה היו רעים וחטאים למאוד, כש״כ שאין לנו להשחית חלילה את כלל היישוב אשר כמעט כולם צדיקים היינו אנשי פתח תקוה ויסוד המעלה, שהם כמה מאות נפשות, בשביל עשרה חוטאים שנמצאו בגדרה, ומה גם כי נקוה לה׳ כי במשך הזמן יתוקנו גם הם, וכמ״ש חז״ל „יתמו חטאים כתיב״. ואיך עלה על דעת כת״ר להסתפק בדבר, שאולי נקבל יותר שכר על הפרישה, ואם נעזוב מאות נפשות לגוע ברעב חלילה, ולאבוד את כל הונם ועמלם, נוכל להסתפק עוד כי נקבל ע״ז שכר? והגאון הצדיק מו״ה יהושע מקוטנא נ״י אשר הוא גדול מאד בכל מדינות פולין, כמעט אין שני לו בתורה והסידות, והוא היה בעצמו באה״ק בקיץ תרמ״ה, כתב אלי במכתבו מן ר״ח כסלו דנא וז״ל „הכלל שאין להשגיח על מוציאי דיבה שהם נוגעים בדבר, כי אני בעצמי הייתי בפתח תקוה וראיתי כי הם אנשים כשרים וטובים, וכן בהיותי בירושלים שמעתי מפי מגידי אמת שדברו טוב על אנשי עקרון וכו׳ עכ״ל.

הכותב בחבצלת המוציא דיבה על זכרון יעקב, עדן לא נדע אם כנים דבריו, הצלה

1) עי׳ לעיל מכתב ד׳.

הנ״ל שנשלח לי ג״כ מירושלים, לא ארע ממני, דבגרתי איתו בקאנווערט ושלחתיו לפאריס, ואקוה לקבל תשובה ודיעה בירור מתנהגות בני זכרון יעקב, ואיך שהוא, לא עלינו תפול אשמת זכרון יעקב, כי אינם בני הר״פ רק בני רומעניא, ולא תחת מחסינו, רק תחת מחסה הנדיב, עכ״ז אקוה להי כי אם יש קורטוב אמת בהדיבה הנ״ל, נתאמין ע״י מכתבים לפאריס לתקן הדבר 2) ואם נצטרך ע״ה, אכתוב אי״ה להשר הצדיק בארון ירו״ע ראטשילד מפ״פ אמין הותנו של הנדיב, שיהי׳ לאריי״ט. הנני הד״ש באה״ר מוקירו ומכבדו כערכו הרם

שמואל בהרב מוהר״ל מאהליווער.

ז.

מאת ד״ר פינסקער להנצי״ב.

אדעססא ה׳ כסלו תרמ״ה 1)

כבוד הרב הגאון הגדול מאור הגולה כו׳ מוהר״ר **נפתלי צבי יהודה ברלין** נ״י.

את מכתבו קבלתי 2) לעומת דברי האחד מגדולי ירושלים שהפליג לפני כבוד גאוני בגנות יושבי גדרה, הנני להודיע לכבוד גאונו הרם דברי ה׳ פינס שקבלתי היום ויאמר כי מאשר אין שוחט בגדרה אינם אוכלים בשר אלא מחג לחג ועל כן הוא מבקש ממני להעמיד להם שו״ב, למען יוכלו לאכול בשר לפרקים. מובן שאמלא אי״ה בקשת ה׳ פינס ואעמיד להם שו״ב בשכר 3), אבל איך עלה על הדעת שבנים משחתים והיוצאים ימנעו עצמם מאכילת בשר מחג לחג, בשביל שאין שוחט להם

1) עי׳ לעיל מכתב ד׳.

2) עי׳ „תולדות חבת ציון״ לציטרון 349/352 ולהלן מכתבי ח׳, ט׳.

1) על שני מכתבי הד״ר, על המכתב הנוכחי ועל הקודם מכ״ח חשון באה תשובת הנצי״ב במכתבו מיום י״ט כסלו, נדפס ב„דרך לעבור גולים״ 96/7.

2) הכונה מר״ח כסלו. נתפרסם שם, 94/5.

3) ציטרון בדרכו מנסה גם בענין מנויו של שו״ב בגדרה להבליט, שלא בצדק, את קנאותו של הנצי״ב אפילו במקום שאינה כלל וכלל, באמרו: „לאחר שהסכים הד״ר פינסקר על-כרחו לדרישתו בדבר העמדת שוחט בגדרה, בא הנצי״ב אל ההנהגה בדרישה חדשה״ וכו׳ —„תולדות חבת ציון 243 — בשעה שממכתב זה מוכח כי מנוי השוחט לא היה נגד רצונו ו ב ע ל כ ר ח ו של הד״ר פינסקר, אלא אדרבא הוא בכבודו בעצמו מלא ת י כ ף את הצעת פינס, מבלי שאול אפילו על זה את פי הגבאים, בהמעיטו עוד במכתבו החוזר מי״ט כסלו „כי מתוך שאין שוחט בגדרה, ואפילו שוחט עופות, לכן מוכרחים בני גדרה

שיכין להם בשר כשר? אינני יודע אם אותו הגדול שבירושלים נסמך אך על השמיעה, כמו שדעתי לדאבון לבי כי רבים מגדולי עמנו סומכים על שמועות פורחות באויר שישמעו על אודות הילול הדת, בטרם יגבו עדות כשרה כהלכה וכדין תורה, או שהוא מדבר דבריו כעד ראיה, בכל אופן יתמו חטאים ולא חוטאים, וסמוך לבי בטוח כי עתה תחת השגחת ה' פינס יפיקו בני גדרה רצון מאת כל בני ישראל.

בכל זאת חלילה לי להעמיד על דעתי ואציע את הצעת כבוד גאונו הרם להחליט בני גדרה ביושבי ירושלים לפני כבוד הגבאים נ"י 4).

יחד עם זה עלי להודיע לכבוד גאונו הרם כי דבר הריב שהיה בראשון לציון, שעל ידי זה צוה הנדיב להושיב הרשים תחת איזה מן הישנים לא היה כלל בדברי תורה, אך מפני שרבו עם פקידו של הנדיב והקלו בכבודו.

ובנוגע ליסוד חמעלה, להעמיד שם כהן או לוי שיגיד לעם מוסר ודברי תורה בימי השבת ותהי פרנסתו ממעשר התבואה והגפן—הנה הצעה זו אי אפשר למלאות. ביסוד המעלה יושבים עשר משפחות עניים מרודים המקבלים תמיכה, ואחר שיתנו חלק העישירי מתבואתם למס המלך ישאר להם אך תישעה חלקים. בתים אין להם והנם יושבים בצפת תובב"א, מובן שבימי השבת הם יושבים כל היום בצפת ויכולים לשמוע דבר ד', אבל האם יוכל איש להיות מחלק עישירי שיקבל מאת עשר משפחות עניים מרודים, אחרי שהם בעצמם אחרי תתם מס המלך וזרעם תבואתם לא תספיק להם תבואתם לפרנסה והם מקבלים תמיכה? והאמת אגיד כי מאד אתמה לראות כי כבוד גאונו חושד את בני ישראל על המעשרות, בעת שהפרישת המעשר אינו גורם להם אפילו הפסד מועט, כי יכולים הם לחזור ולקנות את המעשר ההוא מיד הכהן או הלוי, וישראל בחזקת כשרות עומדים וחלילה לנו לחשדם בדבר זה וכיוצא בזה.

כבוד גאונו אומר כי הוא וחבריו אינם יכולים לותר על דעתם כאשר דעת התורה תנהלם, אבל אני ואשר עמי עלינו לותר. ידע נא כבוד גאונו הרם כי אם היה הדבר תלוי אך בכבוד גאונו ובי, כי אז עם יותר דעותינו היינו יכולים להשתתף לדעה אחת, אך אנחנו יש לנו עסקים עם אלפי בני ישראל ממפלגות שונות ומה שאותר אני לא

למנוע את עצמם מאכילת בשר מחג לחג, ודבר זה מתיש את כחם, כידוע". והוא מודיע: „על שתי ההצעות (דבר בנין חמשה בתי-עץ עראיים ומנוי שוחט בגדרה—י. ר.) האלה נתתי לו (לפינס) את הסכמתי — — — כתבתי לה' הירש ולה' פינס למנות שוחט בגדרה בשכר ארבעים פראנק להדש" ובמכתבו אל הנצי"ב מר' שבט (עין להלן מכתב י"א) הוא כותב „וגם צ ו י ת י למנות להם שו"ב". והנצי"ב במכתבו אליו מי"ט כסלו (לעיל, הערה 1) כותב: „הן ידידנו הר' פינס נ"י בקש להעמיד שו"ב ליושבי „גדרה", ו מ ע " כ מ ל א ד ב ר ו ל א מ ר ש י מ ל א ב ק ש ת ו" וכו'...

4) לילנבלום שם 94 בהערה 3 כותב: „כדי לשים קץ להצעות כאלה ולהראות להו"צ מושג מן הצעות שהגבאים החדשים מציעים לפניו: יעצתי להד"ר להעמיד „שאלת הגרוש" למשפט הגבאים".—

יותרו הם, ואם רבים הם חובבי ציון מן החרדים לדבר ד׳, הלא רבים הם גם כן לאלפים מאלה שלמישר לא יתרצו בשום אופן ל ה ע נ י ש את הקולוניסטים אם לא ישמעו בקול המשגיח הדתי כהצעת כבוד גאונו במכתבו הקודם, ואם ישמעו כזאת — ונפרדו מעלינו, וסוף סוף יתמעטו חובבי ציון. חלילה לי לומר לכבוד גאונו הרם, שעליו לותר

ומכיון שמסביב הצעה זו נתרבו דברים בדין ושלא כדין, מן הראוי למסור פרטי-השאלה, אופן התפתחותם וסדר השתלשלותם.

במכתב החוזר הנזכר מט״ו כסלו העמיד הד״ר את הצעת-הנצי״ב לפני הגבאים היועצים ודרש את חות-דעתם. וכה דבריו: „הגאון מוולאזין נ״י כותב, כי הגיע לו מכתב „מאחד מגדולי ירושלים המפליג בגנות יושבי גדרה, כי חוטא אחד מהם בכחו להדיח „את הרבים, ומכמה קהלות נודע לו, אשר מונח אצלם צרור כסף ואינם רוצים לשלוח „עד אשר נטהר את הארץ מבנים משחיתים, וגם אחד הגבאים הגאונים כתב לו כי „קשה לגדור פרצת בני גדרה אפילו אם יהיה הרב ר׳ נפתלי הערץ האב״ד מיפו למושל „ביראת אלקים על אנשים כאלה. מעתה נבין כי הצעותי על אודותם המה לזרא, ומוב „יותר לפזר כמה אלפים פראנק ולתת להם לשוב לחוץ לארץ, ולהושיב בגדרה אנשים כשרים „מיושבי ירושלם החפצים בעבודת הארץ באמת, ונטיב בזה גם ליושבי ירושלם הנאנקים „בחוסר להם, והיינו ברוכים בפי שומרי תורה בגלילות אלו.

„כבר כתבתי שעוד לא נתברר, עד כמה יש ממש בשמועות לא טובות הבאות „על בני גדרה, ועדות ה׳ פינס, שמאין להם שוחט הם נמנעים מאכילת בשר מחג לחג— „דיה היא להוכיח כי האנשים ההם אינם פורקי על הלילה. מלבד זה, הנה רוב אחוזות „גדרה, שרכשו אגודות הו״צ עוד לפני אספת קאטאוויץ, נקנו אך בעד אותם האנשים, „בידוע, ועל כן ראוי לחקור, אם יש לנו רשות לשנות מרעת הנותנים ולתת את האדמה „שנקנתה בעדם לאחרים. עוד יש לחקור, אם יש לנו רשות לפזר כסף חובבי ציון, הנתון „לשם עבודת האדמה בארץ הקדש, ולתתו להוצאות הנסיעה בחזרה מארץ ישראל. והנני „מבקש מכבוד הגבאים נ״י לחוות לי דעתם בזה״.

והנצי״ב במכתבו מי״ט כסלו כותב: „והנה ע״ד מבוקשו של מבוקשי לחפטר מיושבי „גדרה״ ולהושיב טובים מהם תחתם, לא אמרתי כי אם יהיה ברצונם הטוב ולתת כמה „אלפים מארק עבור עבודתם עד הנה יהיה הדבר נכון כו׳ אבן שלא ברצונם אין מקום להרחיקם בשתי ידים. אך ישמע נא מע״ב, הן ידידינו ה״ר פינס נ״י בקש להעמיד שו״ב „ליושבי „גדרה״, ומע״ב מלא דברו לאמר שימלא בקשתו, עתה הנני להוסיף להשתדל „שיהי׳ השו״ב מופלג גדול בתורה מלבד שו״ב, (ואצל ציטרון בספרו שם 343 מקבלים „הדברים הללו משמעות כזו: „לפי הסכים הנצי״ב, שישאירו את בני גדרה בארץ-ישראל „א ב ל א ך ב ת נ א י (?!) שיעמידו עליהם שוחט, שיהיה „עם זה גם״ וכו׳—

על דברי תורה, אך ראוי לגדולי ישראל לבלי להפריז על המדה, לבלי להעמיד דבריהם על דין תורה מוטב שיהיו שוגגין וכו׳. למה ידרוש כבוד גאוננו שיתנו הקולוניסטים את המעשר לכהן או ללוי ל צ מ י ת ו ת, אם על פי התורה מותר אחרי ההפרשה לקנות את המעשר ההוא בחזרה (5. למה לא ישתדלו גדולי ישראל להמציא היתר לעבודת הגפנים בשנת השמטה לא למאכל, אבל כפי הצריך לשמירת הגפנים, בעת שכמעט אי אפשר לדרוש מהקולוניסטים לחדול לגמרי מעבודה זו, שאז ילכו כל גפניהם לאיבוד ומה שטרחו במשך שנים רבות ילך לטמיון, ובלי ספק לא יאבו לשמוע לקול האוסרים. אנכי אינני בקי בעבודת הגפנים ואינני ידע באיזה עבודה תלוי קומם, אבל אפשר לדעת זאת מפי בקיאים וראוי להמציא היתר לאותן העבודות, שקיום הגפנים להיות תלוי בהן. אם כדברים האלה יעשו גדולי ישראל, אם ישתדלו למצוא דרך טובה וממוצעת בעד הקולוניסטים למען יפיקו רצון גם מאת יראי האלקים באופן שגם החרישים לא יראו בזה הפרזה על המדה, אז יתחברו כל מפלגות עמנו לחבת ציון ובעזרת אלקי ציון נעשה גדולות.

את הצעותיו ע״ד הקופות והחרישנים וע״ד התמיכה ליושבי ירושלים אציע לפני הגבאים נ״י. (6

י. ר.) ויהי יודע ולומד למעשה הלכות השייך לקדושת הארץ, ואשר לא ידע להכריע „יהי׳ עכ״פ יודע לשאול מגאוני ירושלים תוב״ב, וגם יהא השו״ב ש״ן וקורא בתורה, שיהא „נכון לאמר עליו דברי יאשיהו המלך, בדה״י כ׳ עובד את ה׳ ואת עמו ישראל, „היינו שיהא הוא הממוצע בין היושבים ועובדים בין אביהם שבשמים, וממילא יהי׳ יודע „להטיף דברי אגדה ומוסר לפניהם בש״ק ומועדים״ וכו׳.

ובתשובת הד״ר פינסקר מד׳ שבט על מכתב הנצי״ב הנ״ל כתוב לאמר: „כבוד „גאוננו מברר את הצעתו בנוגע ליושבי גדרה, כי לא היתה כונתו אלא אם יהיה ברצונם „הטוב לעזוב את הארץ, והנה אחרי שנודע גודל חבת האנשים ההם לארץ הקדש שמסרו „נפשם עליה והשליכו חמודות התבל לסבול רעב ומחסור בארץ ישראל ועד היום הנם „נכונים לסבול כל עמל ולהתגולל כמעט תחת כפת השמים בלי מחסה ובלי לעזוב את „הארץ אשר כל מעינם בה — הנה גם כבוד גאוננו מבטל את הצעתו, ואי״ה אודיע זאת „במכתב החוזר הבא״.

ובמכתב-החוזר מט״ו טבת תרמ״ח, אחרי שמביא הד״ר את תמצית דברי מכתב של הנצי״ב אליו בכתבו ולשונו הוא מוסיף: „על פי הדברים האלה ועל פי הנודע כי בשום אופן לא יאבו בני גדרה לעזוב את אדמתם ברצונם הטוב נסתלקה השאלה הזאת מעל הספר מאליה״ —

(5 עי׳ „דרך לעבור גולים״ 95 הערה 1.

(6 נמסרו לחות-דעתם של הגבאים היועצים במכתב החוזר הנזכר מט״ז כסלו ושם כתוב: „כן מציע הגאון הנ״ל להזהיר לכל ערי ישראל שלא לעשות קופות לישוב הארץ

אם יאבה כבוד גאונו להעיר את אזן הנדיב על איזה דברים יוכל לכתוב ישר להרב הנדיב הישיש היקר הנכבד מצוין ר' מיכאל ערלאנגער נ"י, ויוכל לכתוב לי בלשון הקודש על אדרעססע שלו:

Mr. M. Erlauger, Paris, Place des Nosges 9

את ה' יוסף זאב מסלאוויטא אינני יודע.

ויהי ד' אלקים את כבוד גאונו לגבר חילים ולעשות גדולות גם בעבודתו הקדושה בישיבת עץ החיים וגם בעבודתו להארץ הקדושה אשר עיני ד' בה ואליה תלויות עינינו ויטוב בטוב ובעבודת הקדש עד זקנה ושיבה כברכת מוקירו ומכבדו כערכו הרם והנשא

—"י ל' פינסקער.

כדי שלא לקפח פרנסת יושבי ירושלים, ושלא לשלוח דרשן לקבץ מהמון ישראל פרוטה פרוטה, כי גם זה לחם יושבי ירושלים, ואם היה עולה בידנו להשתתף לצדקה זו של מחזיקי יושבי ירושלים באיזה אופן שיהיה אזי היינו לברכה בישראל, גם שתי ההצעות האחרונות מאלה השלש צריכות עיון, על שליחת דרשן כבר באה הסכמת הו"צ בדרוזגעניק, ובפירוש נאמר שההחלטות החן נעשו לשלש שנים, ואינני יודע אם ראוי לנו לבטל מה שהוחלט שם בהסכמת שליחי הו"צ, ובנוגע להעזרה ליושבי ירושלים הנה יש לעיין אם לא נהיה משנים מצדקה לצדקה בעוד שמן חבוללים אינם נותנים להקולוניסטים אשר באו מארצנו, וגם בלא זה מרובים צרכי הקולוניסטים יותר ממה שיש ביד הו"צ להספיק להם. והנני מתכבד לבקש מאת הגבאים נ"י להגיד לי את דעתם גם על שלשת ההצעות הארה".

ובמ"ח ממ"ו שבת מודיע הד"ר: „הגאון הנ"ל במכתבו מיום כ"ג כסלו (נתפרסם ב„דרך לעבורגולים 9 ,98 — י. ר.) כותב לאמר: „ואשר כתבתי כי יש לתת עזרה ליושבי ירושלים רצוני להשתדל להושיב מהם הראוים לעבודת האדמה בקולוניות ולא להחזיק אותם בשענות ומעונות". מזה נראה ברור כי לא היתה כונת הגאון נ"י לתת מכסף הו"צ לטובת הכוללים, אך לבחור מבני ירושלים אנשים ראוים לעבודה ולהושיבם על האדמה בהקולוניות. גם מירושלים קבלתי מכתב מאיזה צעירים לימים המבקשים בשם מאה משפחות לנהל אותם בעצה טובה ויוצאת לעזרתם למען יוכלו לעבוד את האדמה. לדאבון לבי, עם הודאתי שהעצה הזאת טובה וישרה ועם כל חפצי להושיע להם, אין לנו אדמה חפשית בא"י, וכל מה שהיה לנו נתחלק כבר להקולוניסטים".

ועי' לעיל מכתב א' בהערה.

ח.

מאת ר״מ ערלאנגער-לובצקי להנצי״ב.

כ״ה יום ג׳ דחנוכה תרה״ס לפ״ק פאריס.

החיים והשלום ושפע רב טוב יחול על ראש הרב הגאון הגדול ראש גלות אריאל פאר עדת ישורון כקש״ת מוה׳ **נפתלי צבי יהודא ברלין** הי״ו האב״ד ור״מ בוואלזין יע״א.

אחדשה״ט כנהוג.

בבואי לבית האדון המרומם מהר״ם ערלינגער הי״ו, הראה לי מכתב כתר״ה בדבר הנהגת המושבות באה״ק, ויען כי טרדותיו רבות עד מאד בעניני דעלמא ודמתא, לפעמים הנני לעזור לו בדבר מצוה זו, שלא לעבור על בל תאחר להשיב מכתבים לרה״פ, אשר שם שפתינו אתנו, כי בשפת אחרת מוכרח הוא בעצמו להשיב כיד ד׳ הטובה עליו ולא ימצא עוזר לו. ובטח יבא בדו״ש בעצמו תחת מכתבי זה, למען כבוד הדר״ג הי״ו.

והנני להודיעו בקצרה תוכן תשובתו על בקשתו „כי יואיל הבאראן הי״ו למנות אדם גדול בתורה להושיבו באחד המושבות למען יהא מושל ביראת אלקים וישגיח על מצות תרומות ומעשרות״ לפי דעתו עוד לא בא העת להציע דבר זה לפני הבאראן, יען כי כבר הואיל בחסדו הגדול ליסד בתי כנסיות בתי סופרים לנערים אשר ילמדו מקרא ומשנה והלכות, ומקואות בכל המושבות. כן נמצא שמה בעלי תורה ומסומכים להוראה להשיב לשואליהם בדיני או״ה אשר יקרה במושבות ההם. וגם בזכרון יעקב נמצא אחד מוסמך להוראה מרומניא הר׳ פאלק שמו, אשר אף על דברים קלים שאדם דש בעקביו (כמו מחולות הבחורים והבתולות ביום החונה) לא ימנע להודיע להבאראן למען ימנעם מזה 1). גם מנהלי המושבות יטיבו להם תמיד שיתנהגו עפ״י היושר והד״ת. וגם דיני תרומות ומעשרות יתנהג ישם עפ״י התורה כמצוה לנו. ואם אולי ימצאו עוד אחדים, אשר לא עזבו את פורה ראש ולענה אשר נשרשו בקרבם עוד בארץ מולדתם, נקוה כי במשך הימים, ישובו מדרכם כסל למו, יען כי מצות הבאראן על פקידיו כי כל איש אשר יטה ארחו מן הדרך הישר וישליך את מצות התורה אחרי גוו, יגערו הצנם ממנו ולא יוסיפו לתומכו. ומה יש לנו הצדקה, עוד לזעוק לפני הבאראן הי״. האם, אם אחד מאתי ומגני יתקע אהלו בתוך המושבות למשול ביראת אלקים ויפרק הויות וישיב ישו״ת לקצוי ארץ, היטיבו בזה דרכם יותר מאשר יטיף להם מטיף שאינו מפולפל כ״כ ? וגם כבר נודע לנו כי דורנו זה לא יסורו מדרכם כ״א במקל נועם, ולזה יותר נאה לנהל המושבות באנשים ממוצעים מלפתוח בגדולים. ואם במשך הזמן ברצות ד׳ דרכנו ימצא בתוך המושבות הרבה ת״ח אשר יהא נחוץ לקבל אליהם לראשם אחד מגדולי ישראל, אז בטח לא יבצר גם זה. כל זה ששמעתי מפי האדון הר״מ ערלינגער הי״ו להשיב לו. והנני עבדו הדו״ש ומברכו בכט״ס

הק׳ יהודא לוביצקי.

---

1) עי׳ המכתב הסמוך ובהערה שם

ט.

מאת הרב לובצקי להנצי"ב.

ב"ה יום ועש"ק פ' ומשפטים תרמ"ה לפ"ק פאריז

כבוד הגאון הגאון הגדול האמיתי רשכבה"ג וכו' מוה"ר
נפתלי צבי יהודא ברלין נ"י אב"ד ור"מ בוואלזין יע"א.

מכתבו השני הגיע לידי לנכון ומסרתי אותו להגביר הר"ר ערלנגער הי"ו ואקוה להזכירו להציע בקשתו לפני הבאראן, אבל כעת הוא טרוד גדול כי בעוד שבעה ימים יוביל להופה את בתו תחי'.

אמנם בעיקר מכתבו כבר דברתי בזה עם האדון מ' אלי' ששיד נ"י אשר הוא עתיד ליסע אחר הפסח לבקר בפקודת הבאראן את הקולוניות ואנכי לא הראיתי לו מכתב כ"ת פרק פן יגיע לו באמת היזק אבן הזכרתי ברמיזה כי מפי דהו את הרב פאלק בשתי ידים על אשר התערב בדבר עניני הדת 1). ואמר לי כי הוא בעצמו אשר היה בו, ובאמת במעט הצדק עמו, כי לא הי' לו לכתוב ישר להבאראן אשר מדותיו רכו מאד גם בעיקר אשר הגיש קובלנא לפניו לא הי' נשרש לחטא גדול בעיני הבאראן כי כתב שפעם אחת בנישואין רקדו בחורים ובתולות יחד, ואיש הצרפתי אשר הגיל בזה מנעוריו איננו נחשב לו לחטא, לכן עצתי אשר כת"ה יעיר את הרב פאלק כי יפנה במכתבו אל השר מ. ערלנגר במכתב בלשה"ק וכן להר' ששיד במכתב על לשון אשכנז, ואם יאבה יכתוב גם אלי והי' עיקר הקובלנא על חילול שבת וגילוחות זקנם ומכשול נדות, אולם הכל יכתוב בלשון רכה ואנכי אערבנו כי לא יגיע לו מזה שום היזק כלל וכלל, ואדרבא מיום אשר הודיתי לדבר לאט לאט על המכשולים אשר בזכרון יעקב, הוי דברי הרמ"ע והר"ר ששיד כי הר"ר על פאלק איש ירא אלקים ולכן לא יאבו הר"ש להחליף דבריהם בהגיע להר"פ נזק התערבותו בזה, אבל כל הדברים צריכים מתינות והשכל.

כן הנני להעיר את אוזן כת"ה להודיעני מה דעתו בדבר השמיטה אשר באמת אם לא נמצא איזה היתר נבליע למאות משפחות בזה. לו יהא אם השר יטה אזנו (אשר באמת מסופק אנכי בזה הרבה) ולא יעבוד בשביעית אצל הר' מושבות אשר לו אבל הרבה משפחות שהם תלוים בחסדי הנדיב, אשר עוד לא קבלום תחת מחסהו במה לא יעזרם בשנה ההיא אף פ"א וכן הרבה משפחות העתידות לבוא להתנחל בשנה הבע"ל וזה יהי' מניעה גדולה, וגם ידי השר ירפו הרבה.

לפי דעתי אם נעשה שטר מכירה כנימוס על שם איזו יהודי כדרך שמוכרים הצירות בארצנו ועובדים בשבת ע"י בהמת היהודים המכורים בשטר מכירה זו ואז אולי

1) במכתב מכ"ו טבת תרמ"ה כותב הרב לובעצקי להנצי"ב: מכתבו היקר אלי הגיעני ישוב מאד עשה ששלח לי העתקה מהרב ר"ה פאלק 1) ולפי הנראה יש לאל ידי בעהשי"ת לפעול בענין הקדוש הזה, ואראה לטכס עצה באופן שלא יגיע הו"ש שום נזק להר"פ הנ"ל כי לפי הנראה מכותלי מכתבו הוא ירא אלקים ואיש תם וישר אשר כ"ב, וצר לי מאד שלא ידעתי מהנעשה שמה עד היום כי או כבר הגענו למטרה, וכאשר יעלה בידו לפעול דבר מה בזה לא אמנע להודיע לכת"ר בזה...

יש לסמוך על דעת הרז"ה שהביאו בס' התרומות שאינו נוהג שמיטה בזמן שאין היובל נוהג וכמש"כ הלבוש ג"כ בס' סז, וכן דעת רש"י ז"ל נראה בגיטין פ' הניזקין דבקרקע גוי בשביל מותר לישראל לחרוש, ולכל הפחות ע"י ישמעאלים בטח יש לסמוך על זה וכ"כ דעת המבי"ט דשביעית בזה"ז דרבנן, יעו"ש בח"ב סי' י"ב.

וגם אין חשש משום מכירת שדה בא"י לא"י דבטה ימכרה אח"כ לישראל ואין בזה משום לא תחנם, וכדעת הר"ן בגיטין במעשה דר"א ששיחרר את עבדו, ואנכי לא באתי להראות לו כחי בזה כי ידעתי כי אין לי לפנות הדך לפני אשר נהדין לו שבילי דשני תלמודים היטב.

אמנם זאת אוכל להגיד לפני הדר"ג כי אין קין לדוחק וצער של מאות משפחות ואלפים נפשות אשר יסבלו בזה, והלא גם הש"ת בתוה"ק הבטיח לנו וכי תאמרו מה נאכל וצויתי את ברכתי לכם לשליש השנים, ואחרי כי שביעית לרוב דיעות בזה"ז אינו מה"ת וגם קללת אלקים רובצת על כל מדרך כף רגלינו האיך נאמר כי הבטחת תוה"ק היא גם בזה"ז בזמן שאין ישראל שרדים על אדמתנו הק'.

אקוה כי הדר"ג יחוש לו דעתו בזה וכבר אמרתי לידידי השר ערלנגער כי אכתוב בזה להדר"ג.

היום שלחתי להוארשא שתי מאות מס' ההשלמה ומשם יהי' בנקל לשלוח בכל עדי רוסיא ורשמתי שישלחו אל כבוד הדר"ג ג"כ עקס'.

והנני עבדו הכותב בחפזון מנחיצת השבת

ה"ק יהודא לובעצקי הופ"ק רר"פ.

י.

מאת הנצי"ב לד"ר פינסקר 1)

ב"ה ד' כ' טבת תרמ"ה וולאזין.

כבוד החכם המפורסם שש לעשות חסד את מושיבי ארצנו כ"ש הד"ר **פינסקר** נ"י.

מכתב מע"כ ביום ז' טבת הגיעני 2), ולא נפניתי מרובי טרדותי עד היום. והנה

---

1) אף שעל ידי לילנבלום נתפרסם ג"כ מכתב הנצי"ב מדטה וו (כ' טבת) ב„דרך לעבור גולים" 99/101, בכל זאת הנני מוצא לנחוץ להדפיס מכתב זה משום שהוא שונה הרבה מהמכתב שנתפרסם על ידי רמל"ל בספרו. אמנם המכתבים משתוים בגוף הפרטים ובשתוף הרעיון והענינים שביניהם, אבל נבדלים זה מזה בסגנון, הרצאת הדברים והתכן וביחוד בטון והנוסח שהוא במכתב שלפנינו נוח יותר. כפי שיש לשפוט מן המכתב הסמוך, מתשובתו של פינסקר, היה לפניו טופסו של המכתב שנתפרסם ע"י מל"ל, כי הד"ר בתשובתו משתמש בבטוים אחדים שבאותו המכתב— אבל איך בא מכתב־כפול וזה אם הוא טיוטו של מכתב או הנצי"ב חזר וכתב מכתב שני בנוסח חריף יותר, כל זה יש לברר.

2) נתפרסם ב„דרך לעבור גוליס" 97/99 ועי' גם ציטרון „תולדות חבת ציון" 343/4, ששמש תשובה על מכתבו של הנצי"ב מי"ט בסלו (עי' לעיל מכתב ז' הערה 1)

יאחז שהוא קושר דבריו על אחדות ה' ישראל [illegible]. כסבור [illegible] שמראש דברי עליו
[illegible] שהוא [illegible] ישראל [illegible] עליהם [illegible]
את ה' ישראל [illegible]. לא כן [illegible], דבר זה הוא [illegible] מן העיקר
שהוא [illegible] איש [illegible] את בני [illegible] מה שבנים לאבינם
שבשמים.

[illegible]

[illegible] ישראל [illegible] 14)

[illegible]

[illegible]

13) [illegible]

14) [illegible]

ערלאנגר נ״י, שהבאראן הנדיב יצ״ו הזהיר הרבה על שמירת המצות (3. וכאשר נודע לי שאחד שומר שמשון בשבת, ירחיקו מארצנו. ועד רבני עשו בזה. ואם כי לא ידעתי שיצא בזה ידי חובתו כ״צ. אכן הלא הוא איש שגדל בפאריש, ואין לו דיעה ברורה איך להזהיר את האנשים הנשענים עליו. אבל אנחנו בני רישא ואגפיה, אשר תורת ה׳ אתנו, יודעים אנחנו שמחויבים אנו להזהיר ולהבריח את מי שבידנו לדבריו לעשות כתורה.

ויותר מזה נפלא ממנו משל״ב מע״ל בוה״ל אבל אין לנו להתערב בעסקים פנימה. להעמיד להם ש״צ ויקרא בתורה מפני דברי מוסר כ״י הקולוניסטים אינם ילדים קטנים הצריכים לחנוך ששומרי מצוות כ״י הקולוניסטים ועד כ״י כשרים ככל אחינו, שאין איש מן הדין מתערב בענינים יפתי להם מורים יקבעו עתים לתורה כפי ענין. ע״ז השיב מדברי מע״כ במכתב העבר שהקולוניסטים המה מתהללים ואין בהם יכולת להרויח מעשר ליתן ללוי כמצוה עליהם מה״ת. וא״כ מאין ישנו מגיד ומפני דברי מוסר ולדרוש לפניהם ברצון הכשרים שביניהם. הלא עלינו שעשינו עמהם טוב לדי שעה מכש״ל, אשר עלינו לראות להם טוב בחיי הישראלי הנכון, ללמדם תורה ומצות אשר רק חפצים לשמוע ולעשות אלא שהמה אינם יודעים במה להורות, והרי בכל קהלה בה׳ ... ועירים מקופת הקהל או בא״א אנשים מיוחדים להראות ולהתפלל ולקרא בתורה וכו׳

והא , האנשים שנתקבלו בזכלאנד בחפשיות מן המצות, הלא המה בקטנים שנשמעו בין ... ועלינו לחנכם ולהבינם לאשר המה מחויבים בכל מה שנמצא. אם אפשר בהטפת דברי מוסר ודעת ישרה ודאי יותר טוב. אכן אם יתנו כתף סוררת הו״ל עלינו ל... ולא נזדקק למחסורם. ישימו לב לכל הדברים, ויעשו כרצוננו ורצון כל המנדבים בגלילות הללו. ואם ישמעו כי כן נעשה, אזי יוסיפו אומץ ועוז להביא להם מעי זו. ואם מע״כ והסמוכים לו והטובים מבעלי הדור החדש, שמתחדשים מישובים ... ישו מרחה לדברינו, ועוף השמים יוליך את הקול כי בקולוניות גרים ... תורה ... ואיש הישר בעיניו יעשה, אזי ירע הרבה מהנדבים בגלילות אלו. כאשר ... נעשה.

... הקיפות. אם כי גם אני יודע שיש להשיב כדברי מע״ל. בכ״ז עלינו להורות קיץ שעת ויושבי ירו׳ תוב״ב. כי חיים תלוי בזה (4 ומתוך כך המה מסירים דעת ... הקהלות יצ״ו ממצוה זו. וגורם בזה הפסד הרבה. וא״כ אין כדאי לפנינו להתעקש בזה.

מדוע לא נשמע להרבה מאנשי צפת תוב״ב אשר יש להם אדמה ומשתדלים לעבודתה ויש להם כשרונות לזה יותר מאנשים הבאים. להתנן מראש עבודת אה״ק, לא יותר טוב להיות נשמע להם. ולשלוח איש מיוחד לחקור ולעשות הטוב והישר.

וברכת אובד תבוא עלינו. הנני שולח עה״פ חיבורי על שה״ש אשר נכלל בו קונטרס שאר ישראל.

3) עי׳ לעיל מכתב ה׳.

4) עי׳ לעיל מכתב ז׳ הערה

ה׳ יראה בעניינו, עניות בפרנסה עניות בדעת. וירחיב לבבנו ודעתינו להיות לפניו.
בנפש המצפה לישועה
נפתלי צבי יהודא בערלין.

יא.

מאת הד״ר פינסקער להנצי״ב.

אדעססע ד׳ שבט תרמ״ה.

כבוד הרב הגאון מאור הגולה כ״ש מוה״ר **נפתלי צבי יהודא בערלין** נ״י.

את מכתבו מיום כ׳ טבת קבלתי ורואה אנכי כי כבוד גאונו לא שם לבו הטהור לדברי כראוי, ועל כן יצאה בזה אי־הבנה. אם אמרתי כי מודים אנחנו לכבוד גאונו רום ולדעת חבריו נ״י שהקולוניסטים חייבים בשמירת התורה, הנה לא היתה כונתי להפקיע אחרים, ח״ו, אך מתוך שבקולוניסטים אנו עסוקים, לפיכך דברתי עליהם. וכונתי היתה בזה לומר, שבעיקר הדבר אין שום מחלוקת בינינו, וכבוד גאונו רואה כי תיכף כאשר הציע כבוד גאונו את דבריו נתמנה הרב ה׳ פינס למשגיח דתי עליהם, וגם צויתי למנות להם שו״ב. אך לדעתי אין ראוי למנות לבני גדרה ש״ץ, קורא בתורה וכו׳ ואין ראוי למנות לבני יסוד המעלה מוכיח ודרשן, כי חזקה על כשרים כבני יסה״מ שלא יעברו על הפרשת תו״מ ושאר דברים גם בלי דרשן וממונה על המעשר, וחזקה על הרב ה׳ פינס שלא יניח את בני גדרה לחלל את התורה, וכמו שאין אנו ממנים אפיטרופסים על כל בני ישראל בערים הקטנות, ואנו מוסרים דברים כאלה להם עצמם, כן נעשה ביסוד המעלה, וכן נעשה בגדרה אחרי שה׳ פינס משגיח עליהם.

אמת הוא כי בזכרון יעקב נתמנה רב, וגם בפתח תקוה היה הרב (ועודנו גם עתה) מקבל תמיכה מאת הר״צ, אבל במה דברים אמורים בעדה גדולה, כמו בזכרון יעקב שיש בה כשבעים משפחות, או פתח תקוה שיש בה כחמשים משפחות, כן יכון, אבל לא ביסה״מ ובגדרה שיושביהן מתי מספר, והלא גם בארצנו יקרה שיהיו עשרה משפחות מאחב״י בכפר, ואף על פי כן אין ממנים להם מורי הוראה ומגידים, ולמה נעשה להקולוניסטים מה שלא נעשה לאחרים?

והנה צריך אני להגיד לכבוד גאונו כי ללא אמת הגידו לו שאין לבני גדרה שום ידיעת בית רב, כאילו הון תינוקות שנשבו לבין העכו״ם. ולהפך יש בהם כמה יודעי ספר ובני אבות כשרים בישראל שנתחנכו על דרכי התורה הקדושה. ה׳ בעלקינד יודע היטב שפת עבר, ואביו ר׳ מאיר בעלקינד שהיה כל ימיו מלמד בישראל נסע לעת זקנתו לאה״ק ויושב עתה בגדרה: שנים מבני גדרה הם בני שוחטים מרוסיא, האחד שוחט במחוז קאוונא והשני בעיר פאלטאווא, ואיך יצטרכו אנשים כאלה לש״ץ ולקורא בתורה או למגיד מוסר ומדריש? הלא יוכלו בעצמם לעבור לפני התבה, לקרוא

בתורה וללמד מדרש ומוסר. כן גם ביסוה"מ יש בן תורה אחד, פישל סאלאמאן מבריסק, וגם הוא יכל לקרוא מדרש ומוסר בשבתות לפני הבריו, ומה לנו להתערב בזה. אי"ה ויתרחבו הקולונית, ויצאו מכלל כפרים קטנים, אז נמנה עליהם בעז"ה גם רבנים כמו בכל ערי ישראל, נקבע שם חדרים ונתן להם כל צרכי צבור.

כבוד גאונו אומר כי אנשי צפת צועקים כי יש להם אדמה וכו', ורק צריכים עזר לבנינים וכו' ומדוע גרועים הם מבני גדרה אשר שלחתי להם כ"ג אלף פראנק לבנינים ? עכ"פ ישלחו איש נאמן לצפת ויחקור וידע את אשר לפנינו. אבל במה תשובות בדבר : א) לצעוק הנה יש אדמה, אך תנו לנו כסף ואז נצא לעבודה נקל מאד. לא כן עשו בני פתח תקוה, יסוד המעלה וגדרה, גם הם לא היו להם בתים בתחלה ובסוד המעלה אין בתים גם עתה, וגם בגדרה יש אך חמשה בתי עץ שנבנו עתה, ואף על פי כן לא חכו עד שיבנו להם בתים ויצאו לעבודתם, והנה עובדים זה איזה שנים ומדוע לא יעשו גם אנשי צפת כן, הלא נוצר תאנה יאכל פריה וסוף הכבוד לבוא. ב) מן החשבון שנדפס בהמליץ יראה כבוד גאונו כי ישקר העדה לפניו ששלחתי כ"ג אלף פראנק לבנינים בעד גדרה, וכי באמת קבלו לנטיעות לזריעה ולתמיכה ולבנינים על פי פקודתי פחות משמונה אלף פרנק 1). ג) ידע נא כבוד גאונו נ"י כי כמעט כל הנותנים לישוב א"י נותנים אך בעד הקולוניות של הגולים מרוסיא ורומיניא, והלא גם הגאון רצ"ה קאלישער צוה כברוביא לישוב הארץ, ואעפ"י כן לא התעורר איש לזה, מדוע ? אך הטעם פשוט—האחד נותן מפני שיש לו שם קרוב או מודע, השני נותן בעד בן עירו, והשלישי, רואה בהקולוניות אתחלתא של קבוץ גליות, אבל אם נפזר את כספינו בעד יושבי הארץ הקדושה מאז, כי אז יחדלו רוב הנותנים לתת 2) כאשר חדלו לתת בימי הגאון הנ"ל. ד) אם באנו לשלוח אנשים נאמנים לחקור אחרי כל הצועקים ומבקשים לכונן להם קולוניות אין אנו מספיקין, כי העוני גבר מאד באה"ק בעוה"ר, וצעירי ימים מבקשים עבודה ואין, ומה כוחנו כי נושיע להם ?

והנני מבטיח לכבוד גאונו, כי גדרי התורה, לפחות מעתה, אינם פרוצים, חלילה בהקולוניות, וחלילה לנו לומר כי איש כל הישר בעיניו יעשה, וכי להפך בהשתדלות הרב פינס, הי' בעלקינד הנ"ל והשו"ב דשם ילכו הקולוניסטים בדרך התורה והמצוה ויפיקו רצון מאת יראי ד' וחושבי שמו ית'.

הנני נותן תודתי לכבוד גאונו על הקונטרס „שאר ישראל" שכבדנו בו 3). והנני מוקירו ומכבדו כערכו הרם והנישא

ד"ר ל. פינסקער

---

1) עי' „דרך לעבור גולים" 101/2.

2) עיין לעיל מכתב א' בהערה.

3) במכתבו מי"ט כסלו הציע הנצי"ב לפני הד"ר „אם יבקש מע"ל קונטרס אחד שהדפסתי בזה הענין יבי' לא אמנע הטיב ממנו, אחרי שהננו משתתפים בענין נשגב כאחד עלינו להתקרב כל האפשר" (דרך לעבור גולים" 97) על מה שהשיב לו פינסקער כי „בכל לב הייתי חפץ לקבל את ספרו" וכ' (במכתבו מר' טבת).

יב.

מאת רבי שמואל מוהליבר אל הנצי"ב.

ב"ה יום ה' ט"ז שבט, תרח"ם ניון לפ"ק.

כבוד הרב הגאון הגדול וכו' פאר דורנו כ"ש מוהר"ר **נפתלי צבי יהודה ברלין** נ"י אב"ד דק"ק וולאזין.

זה לא כביר שלח הד"ר פינסקער מאדעססא, את דבריו לראשי חובבי ציון, וז"ל (בתוך שאר דבריו) במכתבו מן כ"ז טבת: „כבר הודעתי כי לרצון אגודת ביאליסטאק „כתבתי לה' אסועצקי לתת לבני פתח תקוה 2600 פרנק, עתה מודיע לו ה' פינס „במכתבו הנ"ל כי בשעה שקבל ה' אסיעצקי את פקודתי הנ"ל קבל ג"כ דעפעשא מה' „שייד לתת שני אלפים פראנק להצריכים בפ"ת. המעשה הזה יוכיח כי עין הנדיב צופיה „לטובה על פ"ת, וכי לא עלתה ח"ו על דעתו למנוע חסדו ממנה, אין אני צריך לאמר, „כי אלו הייתי יודע זאת מראש, כי אז לא הייתי נכנס לגבול צדקותיו של הנדיב, „ולהיות לו כמסייע לדבר מצוה, או כמתחרה עמו בנדבותיו המרובות. על פי הדברים „האלה אחשוב לצדק, כי הכסף הנמצא ביד הו"צ ראוי שיהיה לצרכי יסוד המעלה וגדרה „וביותר להאחרונה, אשר אך אל הו"צ תלוית עיניה, ע"כ לדעתי ראוי היה לנו באמת „לדאוג על דבר הוספת אדמה לגדרה, כדי להפטר מתמיכתם".

ע"כ דברי הד"ר פינסקער בקצרה; אנכי השיבותי לו אז: „להוציא הכסף על קניית עוד קרקע עבור בני גדרה, לא אוכל להסכים בשום אופן; ומה שכ' כה"ר כי בזה נרויח שלא נצטרך עוד לתמכם, היום ההוא לפי ראות עיני עוד ירחק הוק, ואיזה יושר הוא אשר נעזב הקאלאניע הגדולה והנכבדה פ"ת ואחותה יסוד המעלה, לנפשם, ונשליך אותם אחרי גונו, ונוציא כל הכסף על בני גדרה! ומה שכ' כה"ר כי אלו היה יודע שהנדיב ישלח 2000 פראנק לפ"ת לא הי' נכנס בגבול צדקותיו, כלומר שלא הי' מרשה ליתן הסך 2600 פראנק עבור בני פ"ת, הם דברי יושר! כי התמיכה לתשעה חוקים ועוד איזה אנשים עולה לאלפים (היינו התמיכה על הוצאותיהם לצרכי הזריעה), ובפ"ת יותר משלשים משפחות די להם בשני אלפים פראנק"

ע"כ דברי תשובתי 1) אז לא כתבתי לכבוד הגבאים מחו"צ את דעתי, יען כל א' בלי ספק קבל מכתב הד"ר והשיב עליו כפי דעתו. אמנם כתבתי אז להגביר הנדיב והנעלה אשר כל דברי הנדיב בהקאלאניות נחתכים על פיו, ה' ערלאנגער מפאריס נ"י להודיעני אם באמת קבל הנדיב הידוע את הקאלאניע פ"ת תחת מחסהו, והשיב לי במכתב מן יום ד' העבר, וז"ל: „מצב פתח תקוה עדיין אינו בטוב, כי הנדיב לא לקח את המושב הזה תחת צל כנפיו, ואין בדעתו לע"ע להרחיב את גבולו ולהוסיף על המושבים אשר כבר תחת מחסהו: רק אמת שתמך את בני מושב פ"ת תמיכה קטנה וזמנית, כי

1) ותשובת הד"ר פינסקר על תלונותיו וטענותיו של הגרש"מ עיין ב„דרך לעבור גולים" 114/5.

אמרנו לו שהם שרוים בצער ואין להם להביא זרע לזרוע, אך לא אבה קחת את המושב תחת מחסהו בכל מכל, מי שאמר כן אינו אלא טועה, ונא אל תעזובו את בני פ"ת כי עדיין לא באו אל המנוחה ואל ההצלה". עכ"ד ה' עללאנגער. כאשר קבלתי את מכתבו זה, אמרתי הובה עלי לכתוב לכל א' מכבוד הגבאים, למען יכתבו כלם להד"ר פינסקער, אשר חלילה לו מלהוציא את כל הכסף עבור בני גדרה, אשר כבר הוציא עליהם יותר מן הראוי, ולהניח את הקאלאניע הנכבדה פ"ת לגוע ברעב חלילה: כי אם חלילה נחריש לעת כזאת, יהי' אח"כ מעות לא יוכל לתקון.

אקוה כי יאבה כבוד תורתו לכבדני בתשובתו על מכתבי זה. *)

מחמת כי אנכי בהעדר הבריאות כעת ולא הי' ביכלתי בשום אופן לכתוב כל המכתב בעצמי, ע"כ נעשה מלאכתי ע"י אחרים ואת הדר"ג הסליחה. הנני ידידו הדו"ש באהבה מתפלל בעד שלומו והצלחתו

שמואל בהרב מוהר"ל מאהליווער

יג.

מאת יחיאל מיכל פינס להנצי"ב

גדרה

כ"ה לסדר נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה' ירושה, לפ"ק י"ב תשרי תרמ"ט.

ישאו הרי ציון שלום וברכה לראש מורי ואלופי הרב הגאון הגדול המפורסם וכו' מו"ה **נפתלי צבי יהודא** נ"י אב"ד ור"מ דק"ק וואלאזין יע"א.

את מכתבו מליבוא קבלתי והנה ע"ד הועד אשר אומרת נפשו להכין בימו אשר יהיה תכליתו להמציא קרקעות למקנה מי שיבואו יצהיר כספם בידם. אישי גאון גדול! לא אתפלא על המחשבה הזאת שעלתה על לבו, כי אמנם למי שאינו בקי במצב הענינים פה, מחשבה הגונה היא. אך באמת אין לה מקום כלל מכמה טעמים. ואקדים לו בראשונה איזו הקדמות. א) יחיד שבא לקנות קרקע לעצמו אינו יכול, כי לא יתקיים לבדו, ונצרך לו איפוא להספח אל אחת המושבות הנוסדות מכבר או שיהיה נמנה לחברה חדשה אשר תאמר להכין מושבה חדשה. ב) לא נמצא פה קרקעות עומדות אם למכירה במחיר קצוב, אלה יש שהבעלים דוחקים לפעמים למעות ומבקשים המה קונים. ומי שימצא באותה שעה ומקדים בזה יוכל לקנות בזול מאד, ויש שהקונה מחזר אחרי מקום לקנות ואם ימצא מי שיאות לו עליו לשלם דמים מעולים מאד. ג) לא

---

*) עד כאן במסירת קולמוס מכאן ואילך עצם כתב ידו של הגרש"מ—י. ר.

כל הקונה קרקע בידו לגמור המקנה בזמן קצר (זה עכשיו קנה הנדיב אדמה בעד בני כסיבה, „באר טביה" שם המקום. ואחר פורין הוצאה רבה מאד עלתה בידו לגמור הדבר בזמן יותר משלשה חדשים) ד) לא כל הקונה קרקע יוכל לבנות אם לא ברבוי הוצאות ובהמתנת זמן. על פי כל הדברים האלה, יבין כי אלה האנשים אשר יבואו הנה לכונן מושבה על רגל אחת לא יועילו להם כל הועדים שבעולם ואלה אשר ישלחו לכתחלה שלוחים כי יתמרמרו פה בארץ לתור היטב ולבנות מקום למושב אינם צריכים לועדים כי המה יתקנו וידרשו מאליהם. ואמנם לא ירחק הדבר כי יפלו לפעמים בידי סרסורים פוחזים, אך הנסיון הורה לנו כי למחלה זו הועד לא יעלה ארוכה, כי הבאים מחדש אע"פ שבראשונה הם באים אל הועד בבטחון ובאמונת לב, אבל סוף סוף יעלה בידי הסרסורים לפתותם כי בני הועד בעצמם סרסורים ואין לשמוע להם, ולמרות רוחינו ראינו כמה בני אדם שנכשלו על דרך זה מפני מדת ה„להפך" הנטועה בעו"ה בלב בני אדם.

והנה אמנם טוב היה אלו תוסד קופה ל„גאולת הארץ", היינו כי יתנדבו גבירים אדירים הון של מאה אלף פר' למשל, שבו יקנו קרקעות בא"י, קרקעות מסוימות ששכינו הקונים בראשונה את המקום בכל דבר הדרוש ליסוד מושבה ואח"כ ימכרו חלקים חלקים לבני אדם בלי שום הפסד באופן שיחזור הסכום לקופה שנית ע"מ לקנות קרקעות אחרות. אם קופה כזו תוסד אז יש מקום להועד אשר יאמר מעכ"ת. אבל כפי שהדבר היום אין מקום כלל ליסוד ועד. הדברים האלה דברתי ברוח נכון ובלי שום פניה כי בשאני לעצמי הנני מקבל עלי רשות כמה ועדים ולא איכפת לי מאומה.

ועל"ד ידידנו הרב הג' מוה' נפתלי הירץ האב"ד דק"ק יפו, הנני מסכים בכל לבי שיקבל פרס מחה"צ, ולא בתור מחזיר על המושבות, כי הדבר הזה לא יתנו פקידי המושבות של הנדיב ואין בזה תועלת, ומה גם בהתפרסם הדבר שעושה זאת בשליחות חה"צ, אבל בתור רב של יפו שהוא המרכז לכל המושבות וכל המושבות צריכים לה ותלויות ממנה בכל דבר, וכן המשפט שהישובים ישאו בעול פרס הרב של העיר המרכזית. וכבר יש תקוה שהנדיב בעצמו יקבע פרס להרב נ"י ובעוד ימים אחדים יהיה הדבר על כן אין הזמן גורם לדבר כעת על הדבר הזה עם גבאי חה"צ. ובהגמר הדבר אודיע למעכ"ת אי"ה ואז נראה מה שיש לעשות בזה. את ד"ש להשו"ב מסרתי *). חדשות אין אתי להודיעו בלתי אם כי ב"ה גדרה הולכת ונבנית. ועל"ד השמיטה מנוחה וגמורה אצלינו לבלי לעבוד עבודת זרע באדמתנו, אלא שהנני משתדל למצוא קרקע של גוים שבני המושבה יעבדו בתוכה בתור שכירי יום גם הכרמים יעבדו לפי ההיתר שהורו לנו רבני ירושלים. וד' ישפות שלום לעמו ולארצו כעתירת נפש תלמידו דו"ש

יחיאל מיכל פינס.

---

*) הוא לבי יחזקאל השו"ב דגדרה, מי שהעיד על ישרת בני גדרה, שגם הם הולכים בדרך התורה והמצוה. (עי' „שיבת-ציון" לסלוצקי ח"ב צד 19, ולהלן מכתב הנצי"ב הסמוך). בשו/י מכתבו של הרים"פ דורש השו"ב בשלום הנצי"ב ומודה לו על ברכתו אליו.

יד.

מאת הנצי"ב לחובבי ציון בבאר

כ"ה ת' לסדר ולתת עליכם היום ברכה תרמ"ט.

יאושרו בברכות הוד נורא. מחזיקי ישוב אה"ק בחבורה, חבור הנאה להם ונאה לעולם. להושיב נשמות ארצנו ה"ק בטוב פעלם. כולם אהובים וברורים כולם יהיו דגן בחורים, ויזכו לראות בעמוד האורים. הן המה בעלי ה"ק חובבי ציון בק' באר. וביחוד למנהלי החבורה ה"ק יבורכו איש לפי פעלו, ואיש לפי מהללו בהליכות עולם לו.

הן הייתי בדרך עשרה שבועות ויותר לטוב בית התלמוד הישיבה הק' היא האבן הראשה להחזקת תורה בישראל אלקים יכוננה עד ביאת הגואל.

בבואי ראיתי מכתבם מן פ' בשלח, ונבהלתי לראות עד כמה גבר השקר והחנופה, לעולל עלילות ברשע על אחינו יושבי הקאלניות באה"ק כי המה מפירי ברית ומחללי שבתות בפרהסיא. יכרית ה' כל שפת חלקות. אשר בחלקות ישיתו מצוה של ישוב הארץ לעבירה, ומונעים את הרבים מלעשות מצוה, אשר הוא מעשרה דברים המעכבים את התשובה. . .

ואני הנני להגיד למע"כ נ"י אשר שני קלניות היינו פתח תקוה ועקרון, המה שובתי שביעית כדעת גאוני ירושלים תוב"ב, ולא שמו לב למקילים בדבר.

ואני ראיתי שני אנשים אשר עזבו את בני ביתם באה"ק והמה ישבו לחו"ל להרויח באומנות לפרנס את ב"ב, עד אשר יגיע ישנת עבודת הארץ. וזה מכבר היו מרננים על יושבי גדרה כי מתחלה נתיישבו שמה בני בלי תרבות עול מ"ש. ובכ"ז הנני להעיד כי מנעו עצמם מלאכול בשר כי לא הי' להם שו"ב כראוי עד ששלחנו להם שו"ב אדם י"א והגון לזכות את הרבים. 1) ונודענו כי גם המה בעלי אחוזה זו הולכים בדרך התורה והמוסר. 2) אכן אינם שומרי שביעית עפ"י דעת גדולי ישראל יצ"ו שהקילו להם. עתה ברוכי ה' אל תהושו למנינכם. התחזקו ועשו ברכה ושלחו מראש לבעלי פתח תקוה ועקרון על אדרעס הרב ר' הערין נ"י בן יפו. ותודיעו לו כי יחלקם לשומרי שביעית ביחוד. 3)

ובזכות זה תזכו לעבודת הארץ בקדושתה ועבודת מתנה בבית בחירתינו ב"ב. וזכות הארץ יעמוד למישביה ומכוניה, להתברך במע"י ויאושרו בארץ החיים. ויתענגו על טוב ה' מלא חפנים, בנפש העמוס בעבודה רבה.

נפתלי צבי יהודא ברלין.

---

1) עי' לעיל מכתב ז'.

2) עי' „שיבת ציון" לסלוצקי ח"ב עמוד 18/19 ; „דרך לעבור גולים" 93 הערה 1

3) עי' מחברתי „הנצי"ב ויחוסו לחבת ציון" 17.

טו.

מאת ד״ר פינסקר להנצי״ב.

אדעססא י״ז אדר ב׳ תרמ״ט

אל כבוד הרב הגאון הגדול מאור הגולה מוהר״ר **נפתלי צבי יהודא ברלין** נ״י

את מכתב כבוד גאונו מיום י׳ לחדש זה קבלתי, ומה שהתפלא כבוד גאונו על שאני ממעט את תמיכתי מבני עקרון ובני פתח תקוה הוא מפני ששתי המושבות האלו, כשאר מושבות אחרות, חוסות בצל הנדיב נ״י. את עקרון יסד הוא מראש בכספו ומאז לא חדל לשום עינו לטובה על יושביה. ואת פתח תקוה קבל תחת חסותו בשנת תרמ״ז בחדש אדר, ואם אמנם אפשר שבשנה הזאת המעיט את תמיכתם או מנע אותה מפני איזה מריבות ותרבנות (מה שלא אדע עוד ברור) בכל אופן, אם גם יהיה כן לא יאות להח״צ לצאת לעזרתם, כי אחרי שאין קופתנו מספקת אפילו לתמיכת יסוד המעלה וגדרה, הנה אם נבוא עתה לתמוך בידי אלה שהוא היה תומך אותם תמיד יתראה הדבר כאילו חפצים אנו להקניט אותו ולקרב את אלה אשר לשעה העלים עיניו מהם בשביל איזה סבות אשר לא אנו אדונים לשפוט עליהן, ואנחנו חלילה לנו לעשות דבר הדומה לבעור אשר יתן מקום לאחרים לחשוב כי חפצים אנו להקניטו, כי כל מעשיו לשם שמים ופעולותיו גדולות ונכבדות מאד לטובת הישוב, 1)

ובדבר מחלוקת הגאונים ע״ד העבודה בשנה זו הנה מאמין אני לדברי כבוד גאונו נ״י שגם כונת האוסרים, גם כונת המתירים היתה לש״ש, ואין חלקי בין הסופרים המדיינים בזה ובאים בתוכחות לגאוני ירושלים תוב״ב 2).

ואם נכנסתי בזה בעובי הקורה וצויתי למנוע התמיכה מבני גדרה אם ישבתו בשביעית, היה זה מפני שהרבה אגודות הודיעו לי החלטתן שאם ישבתו הקולוניסטים לא ישלחו את כספן, ובנגדן לא היתה אף אגודה אחת שהבטיחה לשלוח כספה לשומרי שביעית וראיתי בעדם, ועל כן היו די ידים לחשוב כי ענין הישוב יהרס חלילה אם יעמדו הקולוניסטים על דעתם, אף על פי כן עמדתי בענין זה מרחוק עד שקבלתי מכתב ה׳ הירש מצד אחד, כי אין להקולוניסטים במה להחיות את נפשם ומכתב ה׳ פין מצד השני שקרא את פסק ההיתר של הגאונים מארצנו ואין מקום לפקפק 3).

---

1) עי׳ המכתב הסמוך.

2) עי׳ לעיל המכתב הקודם הערה 3.

3) במכתב ההוא הנזכר, מר׳ חנוכה תרמ״ט, כותב הד״ר פינסקר: „ראיתי כמה גדולים „דברי חכמים, שהתירו להקולוניסטים לעבוד אדמתם בשנה זו, אשר מלבד ישוב הארץ התלוי „בזה לפי מצב הקולוניסטים עתה הנה תלויים בזה גם חיי נפשות הקולוניסטים, על יסוד „כל הנ״ל ועל יסוד דברי הרב החכם הרש״י פין נ״י במכתבו אלי מיום ה׳ כסלו, כי

אדמת פתח תקוה, כפי שהודיעו לי כבר נתחלקה, ורק אדמת הנחלה הישיבת להנדיב לא נתחלקה עוד וכל זמן שלא החליט הנדיב לתת אותה לבני פ"ת אי אפשר לבקשהו לחלק אותה, כי מה ענין הקולונסטים ל א ד מ ת ו ש ל ו ?

והנני מוקירו ומכבדו כערכו הרם והנשא מאד

ד"ר ל. פינסקער.

טז.

מאת ר' שמואל מוהליבר להנצי"ב.

בעז"ה עש"ק ט"וב אלול תרמ"ט

כבוד ידידי ה' וידי"נ הרב הגאון הגדול הצדיק המפורסם פאר דורינו בקש"ת מוהר" **צבי יהודא ברלין** האנ"ד ור"מ דק"ק וואלזין, רב שלום וברכה.

אחד"ש הטוב, בדבר אברי עקרון, צדק מעכ"ג, כי לנסוע לאסוף כסף עבורם או אף לאסוף אסיפות בשביל נדבות, אינו טוב לפניהם, ולפי דעתי הוא יעה גדולה לפניהם כי הנדבות יגרמו, רק שיפנו עורף להנדיב, וישמעו בקול המסיתים, ויסמכו על הנדבות אשר הם רק כענן בוקר, ואף חיי שעה לא יספיקו, ואיך יעזבו מקור מים לילך אחר בארות נשברים ? וצויתי להעתיק את שני המכתבים שקבלתי מפאריש, מהרב צדוק כהן ומה' ערלאנגער, והנני מסגירם פה למען ידע מעכ"ת, כי לא כצעקתם הבאה כן הוא. ולפי דעתי טוב וישר שיכתוב להם מעכ"ת עצתנו אמונה שימלאו את רצון הנדיב אשר היטיב עמהם באין שיעור וגבול ובלי ספק לא יטשם לימים הבאים 1). בדבר החזקת הישיבה הרמה בוואלזין, הן מה שיהיה באפשרי לא אמנע מלעשות ולעזור בזה, הנני ידידו הדוש"ת מברכו בכוה"ח טובה להייש ישתא הבע"ל לאלתר בספרן של צדיקים לחיים וברכה בריות גופא ואורך ימים ושיבה טובה,

שמואל בהרב מהרי"ל מאהליוועד.

„קרא את פסק ההיתר של הגאב"ד מקאוונא ואת פסק ההיתר של הגאב"ד מביאליסטאק ורבני ווארשא וקוטנא, וזכור הוא שלא נאמרו בהם אותן הדברים שבהם חפץ ה' פינס למצוא „זכות להקולוניסטים אשר לא הלכו לאור ההיתר של גאוני ארצנו נ"י ועל יסוד בקשתו „לפקוד על ה' פינס שלא ישנה מדברי גאוני ארצנו שהתירו את העבודה בשנה הזאת, שלחתי „ביום א' דחנוכה דעפעשא להי' הירש כי ימנע תמיכתנו מאת השובתים מעבודה"— ועי' „תולדות חבת ציון" לציטרון 352/3.

1) עי' „דרך לעבור גולים" 142

הרב אברהם יצחק הכהן קוק.

גָּדוֹל וְגִבּוֹר

„נאמר בשמואל: ונתת לאמתך זרע אנשים, זרע שמשוח בשני אנשים"

(ברכות ל"א, ב').

בתוך השדרה הרוחנית שלנו, בתוך השדרה של גדולי התורה והאומה, ישנם שני סוגים של גדולים: גדולים סתמיים, בלי כל שם לווי וגדולים־גבורים: ואולם אנחנו, אשר הלהלה של גלות הארוכה והממושכה לקחו ושללו מאתנו את הטעם הטוב של הוד־הגבורה, אנחנו הננו מסוגלים יותר להבין את הערכתם של הגדולים הסתמיים, או לכל הותר את ערכם של אלה הגדולים אשר צד הגבורה שלהם איננו כלום ואיננו ניכר בעליל, אבל קשה לנו להבין כראוי את ערך גדולתם של הגדולים הגבורים; אנחנו, ספוגי־הגלות, כיון שאנו באים להסביר את ערכם של הגדולים הנאורים גם בגבורה, את אלה הגדולים „אנשי־החיל" שכל הויתם והנהגתם מלאה גבורה גלויה, את אלה הגדולים שיש בהם גם ב ה ת ג ל ו ת מתוכן החיים והגודל הקדמוני של הזמן אשר „גאותם של ישראל" עוד לא נטלה מהם „וניתנה לאומות העולם" — הרי אנו מתלבטים מאד בדרך הערכתם של הגדולים האלה מתוך הסברה טבעית תמימה.

הגדול יכול להיות גדול בתורה, בעל בעמיו, נכבד בעדתו וגם גדול בדורו גם אם לא בא למדרגה של הגבורה. בלבו של הגדול הסתמי אין זרמים שונים שולטים: הוא איננו מוצא את עצמו כי אם במצבו של מלך על כסאו או לכל היותר של מלך במדינה, אבל לא במצבו של מלך במלחמה. המצב האחרון, זהו כבר מצבו של גבור, והגבור הרוחני זהו איש הלב, „הלב בנפש", כ„מלך במלחמה" (ספר יצירה).

כשנפשו של אדם מוצאת לה ספוק בתפיסתה של החיים הרוחניים, בצורה אחת מיוחדת ומאוחדת, בצורה שיש בה אמנם עושר גדול והון רב והיא כוללת ומקפת אמנם הרבה פרטים וסעיפים, מכל מקום מאחר שכל הפרטים והסעיפים הללו הם הולכים על

כונה אחת ורוח אחד, אפילו אם יגיע האדם בצורה זו למדה של גדלות וגאונות, איננו צריך לקרוא לעזרה את תוכן הגבורה בעבודת חיי הרוח שלו ואיננו צריך להצטיין בתור גבור בעבודתו מאחר שהיא מרוכזה בתוך סוג אחד, וצורה אחת ותכונה אחת להם.

ואולם במצב נפשי, כשישני סוגים שונים של תפיסת חיים מוצאים להם מקום בלבו של אדם, שני סוגים שסבות שונות גרמו להם להיות מרוחקים זה מזה—אז על האדם להתאזר בגבורה כדי לכבוש את כח האיתנים הזה עד כדי לאחד את הזרמים השונים האלה שיהיו שניהם הולכים למקום אחד וישתארגו יפה יפה בלב אחד ושניהם בבת אחת יתמלאו במדה הראויה והמתאימה.

ושני סוגים של תפיסת חיים רוחניים מוצאים להם מקום גם במהלכם של חיי אומתנו, מצד אחד תפיסת־החיים הרוחנית הקדמונית המתגלה לפנינו מתקופת ההוד והזוהר של האומה, מימי השלוה, הפריחה, העוז והשיגוב המלאים הדרת קודש ורעננות של חיים ומצד השני הולכת ונמשכת בנו תפיסת־החיים של תקופת השברון והדכדוך הכללי, שאמנם הגבורה הרוחנית המסתתרת אשר סללה לה מסלות בקרב ימים זועפים של חיי קדושה ושל זהר וטהרה היא עולה למדרגה עליונה מאד ועושר הגדולות של היצירה הוא נפלא לאין חקר, אבל תפיסתם של חיי גדלות אלו היא תפיסה שגדולתה מונח בשברונה וגבורתה בחולישתה בבחינת „והיה כאוב מארץ קולך ומעפר אמרתך תצפצף״. ואלה מבני העליה של האומה, הגדולים שבתוכנו שהם מוצאים להם ספוק בתפיסת־החיים השניה המתאימה לעם עני ודל אשר גבורתה הגלויה נשתה, הם המה הגדולים שאנו קרובים להבין את רוחם: אבל כשאנחנו באים להעריך את מהלך הרוח של גדול הדור ואחד הגאונים המפורסמים ששלטו בלבו שתי תפיסת החיים־הללו גם יחד וביחד של גבורה שלט על מהלכי הרוח השונים, שָם שלום במרומיו ונשאר עובד נאמן בשתי המחנות של תפיסת־החיים השונות כ״כ זו מזו—אנו באים להחליט כי זה הגדול הוא גדול נאזר בגבורה, ג ד ו ל ו ג ב ו ר יחדיו.

ודוקא לגדולים־גבורים כאלה צריכים אנו להציב ציונים ולהסביר את ערך גדולתם וגבורתם כדי שלא יהיו יותר מדאי כ„צלוחית של פליטון המוקפת צמיד פתיל״ וכ„הדס במדבר״ שאין הקהל נהנה מריחם הטוב, ואין אדם סופנם ומחשיבם לפי גדולת ערכם באמת.

ומסוג ג ד ו ל י ־ י ש ר א ל אלה היה הגאון רבי שמואל מוהליבר זצ״ל.

מפעולותיו הגדולות הידועות ומפורסמות ומשאיפותיו וארחות חייו האצילים שנתגלו לי עוד בימי נעורי ושנתחוורו לי עוד יותר אחרי שנזדמן לי להפגש אתו בשנת תר״ן בערך במרחץ הובלן ברוסיה—עשה עלי האיש הגדול הזה רושם של ג ד ו ל ־ ג ב ו ר, של רב ר ב ־ פ ע ל י ם המושל בשני זרמים של חיים ומשקיע בכל אחד מהם את כל תשומת לבו, את כל נפשו ואת כל כשרונותיו. מצד אחד: רב גאון גדול מלא תורה ומעשים טובים, מחמיר על עצמו במילי דחסידותא, גם

בדברים כאלה שרבים וגדולים נתנו לתקל בהם — ומצד השני: נפש רעננה מלאה עוז וחיים וציפיה צפיה עמוקה לתשועתם של ישראל באופן מוחשי בהוה, לגאולת ישראל שישובו, לארץ־ישראל שתשתכלל והרים גבעות, לאפיקים ולגאיות שלה, שיהיו פורחים בכל זיום והדרם ולהוד גבורים ותפארת קדושים שיאירו יחד על דור בנינו, בארץ הצפיה והתחיה: בתוך לבו הרחב של רבי שמואל היתה חיה תמיד ההכרה הברורה כי אנחנו כלנו חייבים לעבוד בעד שני זרמי החיים הרוחניים שלנו גם יחד, ומתוך הכרה זו היה ממשיך את העבודה היה הקדושה הזאת לאחד ולשלב את שני הזרמים ולמזגם יחד מתוך גבורה פנימית ומתוך ידיעה סודית כזאת אשר חוננו בה יראי ה׳ האמתיים אשר עליהם נאמר: „סוד ה׳ ליראיו ובריתו להודיעם".

לזכר עולם יהיה צדיק ולדורות מוכרח זה להכתב, למען ידע דור אחרון בנים יולדו כי שני זרמי חיים מלאים אוצרות־הון־רב ישנם בקרבנו: הזרם האחד, זהו זרם החיים אשר סגלה לה האומה הישראלית בגבורה נפלאה, במשך ימי נדודיה הרבים, במשך תקופת הגלות הנפלאה בדלדולה החצוני ובגבורתה הפנימית, זהו התקופת־הדלדול־הלאומי המעולפת בלבוש של רפיון ושל חולשה, אבל כחה פנימה איתן ונפלא הוא, וזרוע ה׳ שמה נגלתה ונשמת הוד מלכות חכמת ישראל סבא על ידה היא מתגלמת; וזרם־החיים השני זהו הזרם עוד מהתקופה הקדמוניה, מימי הנוער של האומה, מימי החוסן והזיו ושאין אנחנו אסירי־עוני מסוגלים להציץ אל יפעת התוך שלו בטהרתו הנותן לנו את הוד גבורתו כי אם ע״י ההשתמשות שלנו עם כל הרכוש הגדול של אוצר הנפלא אשר לזרם החיים של הגדולה שאינה מתגלה במעטה של גבורה כי אם היא מסתתרת בחולשה ורפיון מתוך קללתו של אחיה השילוני: „והכה ה׳ את ישראל כאשר ינוד הקנה במים" שהיא באמת טובה מברכתו של בלעם הרשע שהמשיל את ישראל לארז. הקנה המתנודד והנכפף מכל רוח מצוה כיון שנשתתקו הרוחות הרוהו נשאר עומד במקומו חסון בשרשיו המרובים והמשתרגים היונקים מלשד פלגי מים רבים (סנהדרין ק״ה): ואולם אשרי האיש שהצליח להגיע גם למדרגה של „צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה". הארז שסגל לו את כל סגולותיו של הקנה אחרי כל הרוחות החזקות שסערו עליו ממזרח, וממערב, מצפון וימים, והוא נשאר עומד בגאון־חסנו, ארז זה יש בו מברכת צדיקים אשר רק ברכה ולא קללה בו.

שני הזרמים האלה אשר רק יחידי הסגולה של גדולי־גבורי ישראל הצליחו לאחדם להטיבו אחת ולשלבם בהם בגדלות ובגבורה — צריכים גם אנו להשתדל ולמזגם יחד בצורה תרבותית־מעשית, ואז נדע כי לא לחנם הגלה הקב״ה את ישראל לבין האומות: אז ידע כל העולם כולו כי הרבה יותר מן הרכוש הגדול שהוצאנו אתנו ממצרים אנו עתידים להוציא מתוך שעבוד מלכיות בעזרת עבודתנו הצנועה והמסתתרת בתוך החולי רפיון והחולשה החצונית, זאת העבודה שעבדנו במשמרת היהדות ובהפרחתה של תורה במשך ימי־הגלות המרובים, במשך דורות ותקופות שזרמי־חיי גבורה גלויה וחצונית היו חסרים לנו ואז נדע איך להעלות אל מרומי את זה האיתנים של גבורת־החיים אשר בתחיה הלאומית ההולכת ומפעמת בקרבנו „והיה כגבור אפרים, ושמח לבם כמו יין, ובניהם יראו ושמחו, יגל לבם בה׳" (זכריה י׳).

וכדי לשמור את משמרת הקודש ולתמם את שני החזיונות הגדולים: חזון הגלות וחזון הגאולה גם יחד, שמהרכבתם המזגית המתאימה תצא לנו נשמתה של התחיה הלאומית בכליל הדרה—ישמשו לנו זכרונותיהם של גאוני ישראל, אלה הגדולים־הגבורים אנשי־השם, יחידי הסגולה, כרבי שמואל מוהליבר וחבריו שהם־המה, מתוך מלחמות פנימיות רבות ועצומות שהן הרבה יותר קשות וכבדות מכל מלחמה חצונית— יצרו לנו את זיו נשמתה העדינה, החסינה והאצילה של התחיה הלאומית שלנו; וע"י הופעתם של פרצופי הגדולים־הגבורים האלה אשר ברוח ממוזג בגבורה־נשמתית רבת־ערך מצאו את אבן הראשה אשר לתחיתנו הלאומית, את האבן האחת אשר עליה שבעה עינים ואשר לפניה כל הר גדול למישור—נמצא שוב את המסלול והדרך לפנינו לעבוד את עבודת ה' וישראל עמו כימי עולם וכשנים קדמוניות.

מ. אוסישקין

שָׁלֹשׁ פְּגִישׁוֹת

מתחלת תנועת חבת־ציון ואני עוד צעיר לימים—שמעתי את שמעו של הרב ר׳ שמואל מוהליבר ומבלי להכירו פנים הוקרתיו.—עלי, על סטודנט, עשה רושם בעיקר מה שאיש העומד כולו על בסיס המסורה בהשקפת עולמו התחבר להעולם החדש לגמרי ועובד אתו יד ביד לתחית האומה בצורה המתחדשת, וכשאחרי זמן ידוע נפגשנו פנים־אל־פנים או היינו כמו מכרים מאז ומקדם. ההערצה שלי להרב הגדול הזה נתגברה כי אז עוד יותר— ואת בני יחידי שנולד שנה אחרי פטירתו קראתי בשם היקר והחביב לי, בשם „שמואל".

שלש פעמים נפגשנו איש עם אחיו. בפעם הראשונה בעיירה הקטנה דרוזגניק פלך גרודנה בתמוז תרמ״ז. שמה התאספו ראשי חובבי־ציון שנתים אחרי הועידה הראשונה ההיסתורית בקטוביץ. הרב בן ששים ושלש, ציר מבילסטוק— ואני סטודנט בן עשרים וארבע, ציר ממוסקבה. מרגע הראשון שנפגשנו—נתקשרנו איש לאחיו, ובמשך כל הועידה לא נפרדנו בדעותינו. ראיתי בו לא רק איש מורם מעם, כי אם גם אישיות מרכזית, איש העומד בין הימין והשמאל, בין החרדים־הקיצונים שדרשו התבדלות גמורה מן החובבים־החפשים ובין החפשים־הקיצונים שבכל רב ורב ובכל ציר וציר שישב בכסא ראש ראו קלקל מסוכן להחפש הלאומי. הראשונים דרשו התפטרותו של הד״ר פינסקר בתור ראש של ח״צ והעיקר של מזכירו בעל „חטאת־נעורים", לחדול מלתת תמיכה להמושבה החפשית גדרה מיסודו של הבילו״ים, להעמיד בראש ההסתדרות ועדה של רבנים שתשגיח על בנין הארץ על פי דרישות הדת; והקיצוניים משמאל דרשו את ההיפך: להגביר את כח המרכז שבאודיסה, מבלי לתת שליטה אף במשהו לביאליסטוק ולשאר המרכזים האחרים ולהודיע בגלוי שאנחנו נבנה את א״י

א ד ו ר ק על פי הדרישות המודרניות,—והקרע היה קרוב לבא. אחדים מהרבנים שהיו בזמן הועידה בדרוזגניק בתור אורחים (דרוזגניק הוא מקום רפואה) השתדלו בזה בכל תוקף וגם אחדים מהרדיקלים העזו לקרא בנשף אחד את הרבנים בשם „זואיטים". המצב היה מעציב ודי רציני—אבל לאחרי כל הויכוחים והחבוכים הצלחנו להציל את המצב.

שני גדולי האומה היו אז בדרוזגניק—הד"ר פינסקר והרב מוהליבר—והם אחו את הקרעים. המרכז נשאר באודיסה תחת הנהגתם של פינסקר ולילינבלום, וחמשה חברים, גבאים־יועצים, נבחרו משאר עירות: הסופר ר' שמואל יוסף פין מוילנא, הסוחר ר' מאיר פרידנברג ממסקווא, ושלשה רבנים: ר' שמואל מוהליבר, הנצ"ב מוולוזין ור' מרדכי אלישברג מבויסק—והמרכז הזה המשיך את עבודתו עד שנתאשרה החברה של חו"צ באודיסה בשנת תר"ן.

הפגישה השניה שלי עם הרב מוהליבר היתה באודיסה באייר תר"ן בהועידה הראשונה הרשמית, אחרי אישור של „החברה לתמיכת בנ"י עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריה ובא"י".

השמחה במעונם של חובבי־ציון היתה גדולה: כמאתים ציר באו מכל ערי רוסיה, רובם צעירים ובעלי השכלה גבוהה. תקוות גדולות מעשיות מצד אחד ותסיסה רוחנית מצד השני ע"י התחלת העבודה ההיסתורית של אחד־העם ביסדו את „בני־משה",—והרב מוהליבר נשאר אז כמעט בודד במועדו: האגף הימני היה בועידה זו חלש למאד, חבריו הרבנים עזבו אותו—לא חפצו יותר ללכת אחריו: וקבוצות ידועות מקובנה ומקווב החלו גם להתנפל עליו שהוא „נותן יד לפושעים"—והוא על משמרתו עמד בלי להתרפות ובלי להתיאש.

וגדול היה בעיני עוד יותר בשמעי פעם את שיחותיו בישיבה אינטימית אחת על תפקידם של הצעירים במחננו, על העבודה של החלוצים הראשונים ועל העבודה הרוחנית של בני־משה. בפעם הראשונה והאחרונה נסע אז, אחרי הועידה, לארץ־ישראל (השירה הראשונה), הוא נסע אז יחד עם הד"ר הורנביין, י. א. בן־טובים, כלם מבילסטוק, ז. טומקין מיליסווטגרד שעמד אחרי כן בראש הועד־הפועל של חו"צ ביפו, ר' מיכל מידנסקי מיקטרינסלב ועוד אחרים. אנחנו כלנו לוינו אותם אל האניה, ואנכי לעולם לא אשכח את פרצופו המזהיר של הרב הגדול הזקן הזה, כשישב על מכסה האניה ודמעות זולגות מעיניו וקורא מתוך הדוה. פנימית „אני נוסע לא"י"—את כל אחד ואחד מהנפרדים ברך בלחיצת־יד ובברכה מיוחדה, ועל ראשי שם את ידיו ובהתלהבות מיוחדה קרא: „הנני מברך אותך להשאר תקיף בדעתך, להתישב ולעבוד ברוחך בארצנו".

ברגש־קדש עזבתי את האניה—ולעולם לא אשכח את הברכה הזאת.

ופגישתנו השלישית האחרונה היתה בחשון תרנ"א בוורשה. קטסטרופה עברה אז על הישוב: גזרת הפסקת־העליה, שמטת כספים צבוריים, התנפלות הקיצונית על חו"צ מכל הצדדים, מהלתו האנושה של פינסקר וה„שירה החדשה" של המושיע הגדול, של הברון הירש, שאמר להעביר את כל היהודים לארגנטינה ... אי־אפשר היה בזמן ההוא לקרא אספה של יהודי־סגולה ל א ו ד י ס ה, במקום שנמצא הועד ה ר ש מ י של חו"צ, פשוט מפני שחששו פן יסבול הועד ע"ז מהרשות, ועל כן התאספנו בוורשה.

זוכר אני את הערב הגדול הזה שנמשך משמונה עד שלש אחרי חצי הלילה; הויושב

יאוש היה הכרי מאז העוקרדין הצעיר ועכשיו הרב הזקן שבמוסקבה יעקב בן ישעיהו מזאה. כולנו היינו נמצאים במצב רוח מדוכא, אין תקוה, אין זיק של אור והזקן אשכנזי, אחד מגבורי ורשה, עשיר ונצמד לישוב של ארגנטינה: הכל פה יש—ארץ רחבת ידים, הסכמה של הממשלה: ארגנטינה—לכניסה רוסיה—ליציאה, והעיקר מאות מיליונים במזומנים...

וקם הזקן שבחבורה הרב מוהליבר ובקול נמוך אבל חזק ואמיץ דבר כשעה תמימה. זה היה כבר אחרי חצי־הלילה, והוא נחם את כלנו, לבלי להתיאש ולא לאבד את תקותנו: „נצח ישראל לא ישקר“—קרא הרב מתוך עומק לבו—נסבול ונשאר נאמנים לארצנו — בל נלך אחרי אור מתעה, הרוח יותר חזק מהחומר, לפרוטות הדל יש כח מעשי יותר מאשר להמיליונים של הברון אשר מגמתו לא מגמתנו“.

כאלה וכאלה הוסיף הרב לדבר ולנחם אותנו.

„מה שלא קרה אחרי שתים־עשרה שנה בהקונגרס הששי האוגנדאי—קרה באולם בורישה. פה אחד נשארנו כולנו נאמנים— לציון!

בבקר־השכם נפרדתי לעולם מר׳ שמואל מוהליבר, אבל זכרו נשאר חי וקיים בלבי וישאר לעולם למזכרת כבוד בתולדות תחית עמנו.

פרופיסור חיים פיק

הִרְהוּרִים לְיוֹם הַזִּכָּרוֹן

החוטים הרוחניים והתרבותיים שנארגו ושנטוו במשך שנים ודורות בין היהדות שבמערב אירופה שעליה נמנו גם יהודי גרמניה ובין היהדות התורנית־התלמודית ונושאי דגלה שבמזרח־אירופה, רוסיה ופולין—התחילו להנתק ולהפסק עוד לפני מאה שנה בערך כשהחלה שמשה של היהדות הנאמנה, המקורית, לרדת במערב. ההמונים, אם אפשר להשתמש בכינוי זה ביחס ליהודי גרמניה, החלו להתנכר לאחיהם שבמזרח, וגם להתיחס אליהם בבטול גמור, והרבנים וחכמי־התורה שבמערב, אלה שהיתה להם הזכות לעמוד בשורה אחת עם ראשי היהדות התורנית שבמזרח ולהתקשר עמהם בקשר חברים, מספרם הלך והתמעט משנה לשנה. האחרונים שברבנים האלה היו אולי הרבנים הגאונים ר' צ. ה. קלישר ור' א. גוטמכר, אלה שהיו למאורות ליהודי המערב בתור רבנים גאונים אבל גם המה מקור מחצבתם היה במזרח.

להצעירים בגרמניה, לאלה הצעירים שנשארו נאמנים להיהדות המסורתית ושבמשך הזמן נתבגרו והיו לאנשי־השם ובעלי השפעה מרובה וניכרת בתוך היהדות שבמערב— הגיעו מזמן לזמן ידיעות שונות מעבר לגבול, ידיעות משמחות על אדות קברניטי היהדות החרדית ברוסיה, על תורתם ויראתם הקודמת לחכמתם ועל ההשפעה המוסרית החיובית שיש למורים־מאורים אלה על השדרות הרחבות של היהודים במדינתם. ביחוד התפרסמה במערב אישיותם של שלשה גדולי ישראל, שלשה כוכבים מאירים ומזהירים בתוך היהדות שברוסיה: הרב ר' נפתלי צבי יהודא ברלין (הנצי"ב) מולוזין, הרב ר' יצחק אלחנן ספקטר מקובנה, והרב ר' שמואל מוהליבר מביליסטוק.

מפליאות ומקסימות היו לנו ביחוד הידיעות שהגיעו על־אודות זה האחרון. היהדות החרדית, ביחוד זו שבגרמניה, התנגדה לתנועה הלאומית־הציונית בכל התקף, ואנחנו הצעירים שמצד אחד היינו נמצאים בסביבה שהיתה כמעט כולה ספוגה רוח של התבוללות, רוח של התכחשות ללאומיות העברית ולארץ העברית, ומצד השני לא חדל לצלצל באזנינו הד־קול מחאותיהם של הרבנים כלפי הציונות בתור דעה המתנגדת לדת ישראל,—אנחנו לא יכלנו להבין כיצד יכול רב־גאון, אחד מגדולי הרבנים של

היהדות במזרח־אירופה, הבריטיש מזקני הדור הישן, כיצד יכול רב כזה להסביר פנים לציונות ולהיות גם מנושאי דגלה בגלוי ובפומבי. כן, הדבר הזה היה נפלא בעינינו, אבל העובדה כשהיא לעצמה עוררה בנו מחשבות להתקרב אל התנועה הזאת, ללמוד ולהכיר אותה ולעמוד על מהותה ושאיפותיה, ולאט לאט התחילו אחדים מאתנו, מאלה הצעירים שהתרכזו מסביב לבית־ לבנים של הרב [illegible] ל,,חיבת ציון בנפשם״ ולתת גם הם את ידם לתנועה מקסימה זו, לתנועה הציונית.

ואישיות נפלאה זו בדמות הרב ר׳ שמואל מוהליבר שהיה אחד מיוצרי התנועה הלאומית ומנהיגה—מעוררת גם עכשו (לאחרי שעברו חצי־יובל שנים מיום פטירתו) בתוך לבנו רגשות יתרים מיוחדים: כפעם בפעם כשהתנועה הלאומית פוגשת מכשולים בדרכה או שהיא מעכבת את ארחותיה מתעוררים בנו קטעי־זכרונות והרהורי־מחשבות על ארות קברניטי אומתנו לפנים יהיים. מרגישים אנו כי דוקא עכשו, כשעומדים אנו על סף העליה השלישית חסרים לנו מנהיגים כאלה שיהיו נושאי דגל התורה והעם כאחד. דוקא עכשו הרוש לנו דבר בשביל העם בדמות איזה כח עליון שילך לפנינו להורות לנו את הדרך הישרה בעבודת התחיה והבנין.

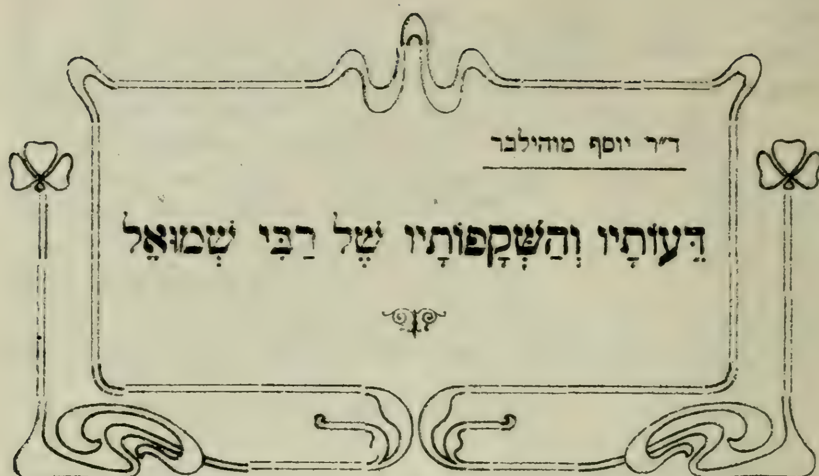
בתנועתנו הלאומית כמו בתנועות אחרות מתעוררת כפעם בפעם השאלה בדבר שלטון העם או שלטון היחיד. התנועה הציונית היא דמוקרטית ביסודה, והקונגרס הציוני, והדרישה הנמרצת מצד נושאי דגל הציונות לקרוא לקונגרס יהודי כללי—מאשרים את ההנחה הזאת. ואולם כשעולים על זכרוננו אלה יחידי־הסגולה שהיו למנהיגי תנועתנו עד לפני חצי־יובל שנים. כשתמונתו של מוהליבר או של הרצל מופיעה לנגד עינינו, אז מתעוררת בקרב לבנו המחשבה: אולי הבטחת־קיומה של איזו תנועה שהיא, איננה תלויה דוקא בהכרעה הדמוקרטית של העם, אלא בכשרונותיו המיוחדים של המנהיג עצמו, במדותיו התרומיות ובסגולותיו הנפשיות.

הרב מוהליבר או הד״ר הרצל—האם לא היו עולים למדרגת מנהיגים גם בלי יבחירה הפורמלית באופן דמוקרטי? ואולי היתה נפתרת גם עתה שאלת ההנהגה בתנועתנו בלי כל התנגדות והפרעה,אלמלי היו נמצאים גם עתה בתוכנו אנשי־רוח כמו אלה. אולי?..

אמנם יפתח בדורו כשמואל בדורו, ואם לא זכינו עדיין למצוא אישיות אחת, יחידי שתהיה כלילת־השלמות והמדות—עלינו כמובן לכנס סביבות ההנהגה שלנו כל אותם הניצוצים המפוזרים שבאומתנו, באפן שבהצטרפם ובהתכנסם יחד ימלאו הם את מקום האישיות האחת והיחידה שאליה אנו מצפים.

וזו סודה של כל ההסתדרות וביחוד של המזרחי. מרכזיותו זו, שהיה לנשמת נשמתו של הרב מוהליבר בשנות־חייו האחרונות ושאישיותו הגדולה היתה לנקודה המרכזית של המרכז הזה,—צריך לקבץ ולרכז סביבותיו את כל הניצוצות, ואם אין לנו עכשו שמש מאירה אחת—יבואו נא הכוכבים הקטנים למלאות את מקומו של המאור הגדול, יתאחדו כולם לגוש מוצק אחד כדי להאיר את החשכה ולפזר את העננים שמסביב לנו...

יהיה יום הזכרון לפטירתו של מורנו הגדול לזכרון לנו ללכת בדרכיו ולהמשיך את עבודתו הגדולה בשביל תחית האומה העברית בארצה וברוח תורתה.

ד״ר יוסף מוהילבר

דֵּעוֹתָיו וְהַשְׁקָפוֹתָיו שֶׁל רַבִּי שְׁמוּאֵל

אבי־זקני הגאון ר׳ שמואל מוהילבר ז״ל, ידוע היה לרבים בתור ראש וראשון לחובבי ציון. כשרונותיו המצוינים, לבו הרגש ומסירותו בלי גבול לרעיון ישא״י עשוהו למנהיג בעל פעולות ומעשים כבירים, שעליו אמר חברו לחבת ציון הגאון ר׳ מרדכי עלישברג מבויסק בספרו „שביל הזהב״: „דלותי וקלותי בעיני נגד רבות פעליו בהענין הגדול ישא״י, אשר לא מצאתי דוגמתו בין הרבנים שלפנינו״.

הוא היה ידוע כמו כן לרבים בתור אחד הגאונים הכי גדולים בזמנו, שמאות רבנים מפורסמים פנו אליו בשאלותיהם, אבל אלה שידעו אותו מקרוב וראו את מעשיו את מדותיו, ודרכי חייו, ידעו יחד עם זה, כי לפניהם אישיות נעלה ונשגבה, זכה וטהורה, שהיא תפארת לעמה, אישיות, אשר כל מעשיה, מחשבותיה, דבריה וחלומותיה היו רק שרשרת אחת קדושה, שחוליותיה הן הקב״ה ואורייתא, עם ישרא׳ וארצו, האדם והיהודי. אישיות כזו שהיא חדורה כלה „חיי עולם״ — אי אפשר לה בלי השקפת עולם; אי אפשר לה בלי דעות והשקפות על אותם הדברים והשאלות, שנפש האדם והיהודי דורשת להם פתרונים. אולם אבי־זקני הגאון ז״ל לא פרסם את דבריו בדפוס, ודעותיו והשקפותיו כמעט שאינן ידועות בכלל לקהל.

מגמתי במאמרי זה לתת לקהל תמצית דעותיו והשקפותיו של גאון־ישראל זה, אבל לא מפי השמועה ולא עפ״י הזכרון ולא עד מפי עד אלא מפי דבריו וכתביו ממש. לתכלית זו אספתי ולקטתי מתוך כתביו בהלכה ובאגדה הנמצאים תחת ידי את מה שנוגע באופן ישר לעניני דעות והשקפות. מטעם זה היה עלי

לבור עפ"י הרוב את הקטעים המתאימים מתוך ענינים שלמים ולהביא מתוך דברי תורה המרובים הקשורים בהם רק את אלה המבליטים בעיקר את הרעיון היסודי המונח בקטעים הללו. הדברים שאני מביא במאמר זה הם המה עצם דברי אבי־זקני הגאון ממש ולא הרשיתי לעצמי לשנות כלום בדבריו הן בצורה, הן בבנין והן בלשון. משלי היא רק בחירת הקטעים וסדורם עפ"י תכנית שקבעתי לי אחרי עברי על כתבי־היד, וכמו כן השמות שנתתי להפרקים ולהענינים.

מכיון שערכתי את המאמר הזה עפ"י הענינים ועפ"י הקשר הפנימי שביניהם, מובן, שאין בעבודתי מוקדם ומאוחר מהצד הכרונולוגי, ולפיכך ראיתי חובה לעצמי לרשום בצד כל ענין בסוגרים [ ] את השנה שאפשר היה לי לקבוע מתוך כתב היד. כשלא מצאתי בכת"י את השנה רשמתי בצד „סמן השאלה" מוקף בסוגרים [?].

עוד זאת: כל מה שאני נותן במאמר זה לא בא עדיין בדפוס מלבד שנתתי בסוף להשלמת ערך „הגאולה": קטע מנאומו באספת קטוביץ.

א

הבריאה והאדם.

מדת החסד ומדת הגבורה [תרמ"ו]

דריש בר קפרא גדולים מעשי צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ, דאלו במעשה שמים וארץ כתיב ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים וגו' (כתובות ה' ע"א).

הארץ נבראה עפ"י חוקי הטבע שהטביע הבורא ית' בכל חלקי הדומם, הצומח והחי, והחוקים לא ישתנו כל ימות עולם, כל הנמצא בארץ הכל שומר את תפקידו עפ"י החוקים האלה. השמים (לא השמים הגשמיים הנקראים רקיע אלא השמים במובן הרוחני) זהו מה שלמעלה מן הטבע, הבא ברצון לדעת לעת הצורך והכשר לשנות את הטבע שהוטבע בהנהגת התחתונים, וא"כ איפוא נבראו השמים בימין ר"ל במדת החסד, כי הפעולה הבאה לשנות את הטבע, את החוק והדין היא מדת החסד. אמנם הארץ נבראה בשמאל ר"ל במדת הגבורה, היינו הפעולה שנגבלה ע"י החוק והדין בלי שנוי ויציאה מחוקי הטבע. והנה האדם נתערבו בו כח החסד גם כח הגבורה, כי גופו נברא במדת הגבורה, ר"ל כחות גופו הגשמיים חוק וטבע קיים להם בלי שנוי, כמו כלי העיכול, ההזנה, הנשימה והצמיחה. כל אלה הכחות אינם עפ"י רצון ובחירה אלא ממלאים את תפקידם עפ"י חוק קיים. אבל נפשו, לה כבר יש רצון ובחירה, דעה ותבונה, והיא בבחינת חסד, וז"ש שבאדם נשתתפו כחות העליונים והתחתונים, וא"כ גם במעשי האדם מעורבים שני הכחות האלה, כח הימין והשמאל ביחד, הכחות הגופניים שהם ממדת שמאל והכחות הרוחניים שהם ממדת ימין, וע"כ

גדולים מעשי צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ, כי בהם כבר נכלל מעשה שניהם יחד.

תכלית הבריאה והאדם. [תרל״ו]

הדומם והוא הארץ, מובן, שהיא נבראה לתכלית העמדת היצורים אשר עליה. הצומח הוא לתכלית פרנסת החי והמדבר. כן החי הוא למזון להמדבר ולהשתמש בו לתועלתו. אבל מה היא תכלית המדבר בעצמו? האם נאמר שתכליתו גלייה לכל והיא החיים? אבל מה הם החיים בעצמם? אם נשיב, כי אכל ושתה וכדומה הם החיים, הן נשאל ע״ז, הלא האכילה ושתיה וכדומה היא רק הכנה לחיים. או אולי נבער כ״כ עד שנאמר, כי תכלית חיינו הוא לגדל את בנינו, יא״כ איפוא כל הדורות שעברו כבר כלו שנותיהם בלי תכלית רק למעננו, וגם אנחנו נכלה ימינו רק למען בנינו ודור יֻלָּד אחרינו, ומה תהיה תכליתם? וכמו שאמר קהלת „ראיתי את כל החיים המהלכים תחת השמש עם הילד השני אשר יעמד תחתיו. אין קץ לכל העם לכל אשר היה לפניהם גם האחרונים לא ישמחו בו כי גם זה הבל ורעיון רוח״ (ד׳, ט״ו־ט״ז). ההכרח לאמר, כי החיים הם חיי הנפש ותכלית האדם היא צמיחת הנפש וקיומה לנצח, יבין כל הדעות של הפילוסופים והמקובלים בחקירת הנפש נראה היותר מתקבל על הלב, כי הנפש תצמח בצמיחת הגוף וגדולי ע״י הכח האלקי, אשר הוכן בקרבה מעת יצירתה. וכאשר ישתלם הגוף על שלמותו בלי שיושחת במדות ובתאוות נשחתות, אזי כשתגיע עתו הפרד מאתו נפש שלמה זכה ובהירה לחיות חיי נצח. ואין לשאול מדוע זה יהיה גדול הנפש ע״י הגוף העכור ומדוע זה לא יתגדלו נפשות בלי גוף, באשר לא נוכל לשאול מדוע זה לא יצמח הפרי מהארץ עצמה ולא ע״י האילן. וכמו שלמעלה מידיעתנו הסכימה חכמתו הנעלה להצמיח הפרי ע״י האילן כן הסכימה להצמיח הנפש ע״י הגוף. עתה נבין ליישב הקושיא המפורסמת, מדוע לא הזכירה התורה מגמול העתיד ואושר הנפשי מאומה. כי מאחר שכתבה כמה פעמים כי היא חייך גו׳ אשר יעשה אותם האדם וחי בהם וגו׳ כבר בארה לנו האושר הנפשי, כי אין חיים לגוף רק ע״צ ההשאלה, באשר כתבו חכמי הטבע בנסיון שעשו עם יונה שחתכו מאתה חלקי המח והיא חיתה אח״כ איזה שבועות אבל בלי רגש ורצון רק חיי צומח, היינו חיים מוכרחים עפ״י חוקי הטבע כצומח. גם האדם כשיהיה חיי הגוף בלי אושר נפשי אינם חיי מדבר אלא רק חיי החי. וז״ש ה׳ לאדה״ר „כי ביום אכלך ממנו מות תמות״, רצונו, כי מאחר שתאוות הגוף יתגברו על כחות הנפש לבטלם, א״כ מות תמות, והחיים לא יהיו רק על צד ההשאלה כנ״ל, וזה אמרו חז״ל „רשעים בחייהם קרואים מתים״. והנה כל התורה בכללה ובפרטה היא עקרית בכל תרי״ג מצוותיה, אבל תכליתן היא רק לשבר תאוות הגוף ולא להחלישו ולהחלותו, כי כל מה שהגוף יותר בריא גם הנפש יכולה להיות יותר שלמה, וכמ״ש „אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר״, אבל באופן שיהיה נזהר מכל תאוה נמבזה, מכל שוד ועול, שיהיה בעל מדות נעלות.

האדם נברא בצלם. [?]

מעלת האדם גדולה מאד, כמו שאמרו חז"ל בפ"ג דאבות „חביב אדם שנברא בצלם" כו'. נלע"ד שחז"ל באו בזה לעקור את דעת המתפלספים מחכמי הטבע, אשר שמו את האדם בחיר היצורים כמטרה לחצי לענם ועקמימיות דעתם, כאשר הרעיש תבל ומליאה חכם הטבע דארוין האנגלי לאמר כי האדם לא נולד בתחלת הויתו בדמותו ובצלמו כמו שהוא עתה, אלא רבואות אלפי שנה פעלה הטבע להפיך כחומר חותם מצמח לחי שפל המדרגה כמו תולעת וכדומה, ואח"כ החליף תמונתו ונתהוה לבע"ח יותר חשוב ועוד יותר חשוב עד שנתהיה לקוף, אח"כ החליף הקוף עשרת מונים עד שנולד ממנו אדם פראי, ומאדם פראי זה נולד ברבות הזמן אדם בעל דעת ותבונה בצלם ודמות שאנחנו כעת; והנה לא הוא הראשון בדעה הבזובת הזאת, ועוד מחכמי יון נמצאו מסכימים על זה, אשר לכן אמרו חז"ל בר"ה דף י"א „כל מעשה בראשית לקומתן נבראו, לדעתן נבראו, לצביונן נבראו", ר"ל שמתחלת ברייתן היו על זה האופן שיגדלו בקומתם וישיגו את דעתם וצביונם כמו שהם לפנינו, שלא כדעת חכמי יון שהטבע החליפה אותם עשרת מונים עד שעמדו על צלמם ודמותם שהם כעת. אמנם גם לפי דעת חז"ל נוכל לומר שרק בבריאה אשר לפנינו יצאו כל היצורים בדמותם וצלמם הנכון, אבל כבר עברו תקופות בעולם התהו שהיו על אופן ומתכונה אחרת, רק שאותם העולמות נחרבו ויצא אח"כ העולם הקיים כמו שהוא לפנינו, כמו שאמרו ברבה בראשית „מכאן שהיה הקב"ה בונה עולמות ומחריבן". אבל לפי אמונתנו היתה הויתו הראשונה של האדם בחיר היצורים רק בזה העולם הקים, ובראשית הויתו יצא בדמותו וצלמו כמו שהוא כעת, וזהו כונתם ז"ל „חביב אדם שנברא בצלם", רצונם בריאתו הראשונה היתה בצלם ודמות הנכונים לו.

האדם והשתלמותו [תרכ"ח]

תכלית בריאת האדם היתה שיעלה לשלמות גדולה, יותר ממלאכי מעלה, כי באדם נרכבו שני כחות, כח הנפשי השכלי וכח החמרי המתאוה, אמנם בתחלת בריאת האדם היו שני כחות אלה הנטועים באדם נפרדים אחד מהשני. הכח השכלי היה דבק רק במושכלות אלקיים ובצורות העליונות הקדושות, אבל דבקות זו לא היתה על דרך התאוה והתשוקה והבחירה, דהיינו שבוחר בתאותו להגות במושכלות, אלא רק ע"ד ההכרח והטבע, שכן הטביע בו ית', כמו כל הכחות הנמשכים אחרי פעולתם בטבע קיים, וכמ"ש אלו אומרים ברוך ואלו אומרים קדוש ואין ביכלתם לבחור להם ההיפך, שזה יאמר קדוש וזה ברוך, וכמ"ש אין מלאך אחד עושה ב' שליחות, וכן היו שני הכחות האלה כל אחד לחוד וכאו"א על צד ההכרח והטבע, ותכלית כונת הבריאה היתה שלאט לאט יתגבר הכח השכלי הנפשי על הכח החמרי המתאוה עד כי בשעור החיים הגשמיים אשר קצב הבורא ית' לאדם יתהפך הכח החמרי המתאוה ויזדכך להכלל בכח השכלי הנפשי, ואז יגיע האדם לשלמות יותר מהצורות העליונות, מפאת שיהיה בכח שכלו להתאות, להוסיף להתחזק

וללכת מחיל אל חיל להשיג כביד ה׳, כמ״ש רז״ל שלהי ברכות (דף ס״ד) „צדיקים אין להם מנוחה כו׳ ילכו מחיל אל חיל כו׳״, יוזהי בחינת האדם שנקרא „מהלך״ משא״כ המלאכים שהם בבחינת „עומדים״ דהיינו שעומדים על מדרגתם הראשונה.

האדם יאשר׳ [?] „הוא היה אומר יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעוה״ז יותר מכל חיי העוה״ב ויפה שעה אחת של קורת רוח בעוה״ב מכל חיי העוה״ז״ (אבות פ״ד משנה י״ז). לכאורה המאמר סותר את עצמו ועי׳ במפרשים, והנה כבר נתפרסמה הקושיא, מדוע עמס השי״ת על האדם עבודה רבה וגדולה לקיים כל התורה בדקדוקיה ופרטיה ואז יקבל חלקו בעוה״ב, הלא אל טוב הוא ומדוע לא חנן את האדם באושר האמתי בבא בלי עמל ויגיעה מקודם, וידוע התרוץ שנאמר ע״ז כדי שלא יאכלו נהמא דכיסופא, וזה אינו מספיק לע״ד, כי איזהו כיסופא לקבל טוב הבורא מקור כל הדברים? ע״כ נלע״ד לתרץ את הקושיא באיפן זה:

האושר והתכלית הם רק קבוץ ממוצעים הרבה. רצוני, הן ידוע שתכלית ואושר האדם בעוה״ז הוא להאריך ימיו על האדמה. לתכלית אריכות החיים יש ממוצעים הרבה והוא לאכול ולשתות בעת רעבונו המזון היותר ראוי לגופו, לשאוף אויר טוב וצח, לשמח נפשו בעונג ושעשועים וכדומה. אלה הם הם הממוצעים להשגת התכלית והוא החיים. יהנה לכאורה הלא התכלית היא העיקר והממוצעים המה רק כדי להשיג התכלית על ידם, ולו היה ביכלתנו להשיג התכלית בלי ממוצעים היה יותר טוב לפנינו. עתה נצייר לפנינו את התכלית בלי ממוצעים והיא החיים בלי אכילה ושתיה, בלי שאיפת אויר זך, בלי עינג ושעשועים, בללו של דבר בלי שום ממוצע המביא לתענוג הגוף או להתפעלות הנפש, — הישא מי חיים ארוכים כאלה? האם לא יהיו למעמסה על האדם? האם לא יקוץ בהם? ומדוע? יען כי החיים הם רק קבוץ ממוצעים, ובלי ממוצעים גם החיים לא יחשבו למאומה. כן הם חיי הגוף בעוה״ז וכן הם חיי הנפש בעוה״ב. אם כי חיי הנפש בעוה״ב הם התכלית ולמוד התורה והחכמה ומעשי הטוב הם רק הממוצעים לחיי הנפש, אבל גם חיי הנפש בבא הם רק קבוץ ממוצעים הרבה והוא פעולות המצוות ולמוד התורה, וחיי הנפש בלי עונג יהתפעלות מהתורה והמצות, אשר הם מזון הנפש, לא יחשבו למאומה. ולפי זה מה נכבד המאמר הנ״ל „יפה שעה אחת בתשובה ומע״ט בעוה״ז יותר מכל חיי העוה״ב״. אמנם להרגיש את עונג התורה והמצוות בעולם השפל הזה כבד מאד, כי החומר הוא המסך המבדיל בין המצוות והנפש להרגיש על ידם הנועם והעונג הראוי, עכ״ז מי שגבה על חמרו והגביר את נפשו על יצרו כבר זכה להרגיש נועם אין קץ בעשיית הטוב ומקבל עונג ממעשה הטוב הרבה יותר ממה שמקבל האדם עונג מתענוגות החומר. וזהו מאמרם ז״ל בפרק שני חכמים הנוסף לאבות „גדולה תורה שנותנת חיים לעושיה בעוה״ז ובעוה״ב״. וזוהי ג״כ כונתם ז״ל במ״ש „צדיקים אין להם מנוחה לא בעוה״ז ולא בעוה״ב״, רצונם ז״ל כי זהו עיקר החיים כנ״ל. והנה הגם שהצדיקים זכו לעונג המצות גם בעוה״ז במאמרם ז״ל „שכר מצוה מצוה״, עכ״ז

אין זה בערך ידמיון כלל והעונג המגיע מהמצוה בעולם הבא, וזה מה שסיימו באבות שם „יפה שעה אחת של קורת רוח בעוה״ב מכל חיי העוה״ז".

ב

הנפש.

השארת הנפש תרבי״ח

בענין השארת הנפש אפשר להביא ראיות רק עפ״י מושכלות ראשונים, כי ידוע שבדברים הנעלים ממושג החמרי א״א להביא מופת חותך כמו בחכמת ההנדסה וכדומה, אבל כבר הסכימו, כי מושכל ראשון אין להכחישו, יסוף סוף גם המופתים החיתכים יסודם והתחלתם הוא מושכל ראשון באין מופת.

מופת א׳

„ר׳ יוחנן כד הוה מסיים ספרא דאיוב הוה אמר הכי סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה והכל למיתה הם עומדים, אשרי מי שגדל בתורה ועמל בתורה כו׳" (ברכות דף י״ז ע״א). יש לנו ג׳ סוגים בעלי בריין היינו מדבר, חי, צומח, כי הדומם כמעט שאינו בגדר הבליין בערך לזמן המרובה של קיומו, כמו דכתיב והארץ לעולם עומדת. והנה מושכל ראשון שהאדם היא יותר נעלה מסוג החי והצומח, וגם זה מושכל ראשון שכל מי שערכו יותר גדול ונעלה מחברו לא תהיה לו תכלית פחותה ושפלה מאשר החברו הקטן ממנו בערכו. עיקר תכלית הצומח הוא רק לאחר הבליין כמ״ש עצים הנאתן לאחר ביעורן, כן גם סוג החי אעפ״י שיש להם תכלית גם בשעת הייתם, אבל עיקר תכליתם היא לאחר הבליין, וא״כ איפוא האדם הנעלה בערכו מהם, היתכן לומר, שכל תכליתו היא רק בשעת הויתו פה בעולם השפל ובשמתו אין לו עוד זכר וכלה ונאבד וא״כ תכליתו פחותה ושפלה מזו של החי והצומח וע״כ מוכרחים אנו לקיים מציאת הנפש לאחר מותו, ועיקר תכליתו עונג הנפש, וזה מ״ש רז״ל: ר׳ יוחנן כד הוה מסיים ספרא דאיוב — ר״ל שמשם למד להתבונן בטבעיות וללמוד מזה דרך בדרכי ה׳ — הוה אמר הכי: סוף אדם למות, ר״ל עיקר תכליתו היא אחר המיתה והוא עונג הנפש, דהא אנו רואים שסוף בהמה לשחיטה, ר״ל עיקר תכליתה שאוכלים את בשרה אע״ג שיש לה תכלית גם בחייה, והכל, ר״ל החי והצומח, למיתה הם עומדים כלומר עיקר הוייתם הוא רק בשביל הבליון, וא״כ האדם הנעלה מהם פשיטא שיש לו תכלית אחר מותו, וא״כ איפוא אשרי מי שגדל בתורה וכו׳.

מופת ב׳

ונלע״ד להביא מופת אחר על השארת הנפש. אנו מבחינים: א) התכלית. ב) ההכנה לתכלית. והנה להבין מי השיג התכלית ומי עומד עדיין בהכנת התכלית אנו יכולים עפ״י ב׳ דברים אלה: א) מי שהשיג כבר את התכלית לא ייגע ולא ייגע בפעולתו, דמאחר שזהו תכליתו א״כ איך יתיגע בזה, הלא יהיה זה חסרון גדול בחוק בריאת ה׳ שהנברא המלא תכליתו יתיגע בפעולתו, וזהו מהמושכלות אשר א״צ למופת, וע״ז נאמר

בצבא מרים ששים ושמחים לעשות רצון קונם, ר"ל הא די שאינם מתיגעים בפעולתם, אדרבא הם מתענגים בזה. אמנם מי שהוא עדיין בדרך ההכנה לתכלית ע"ז יתכן שהוא יתיגע בפעולתו, דהיינו שמתיגע להשיג תכליתו יאז ינוח. ב) מי שהשיג כבר תכליתו אינו בגדר התמורה וההעתקה, דהא התכלית לא הומר ולא תוחלף, יא"כ ממילא אין בו טבע התקוה, דעל מה ולמה יקוה? שכרו אתו ופעולתו לפניו, כי פעולתו היא שכרו יהיא תכליתו אבל העומד בהכנת התכלית אצלו מצייה התקוה, כי הוא מקיה לגמר ההכנה יאז ישיג תכליתו. וז"ש „גמירי דלמעלה אין בו לא ישיבה ולא עיפוי" (חגיגה ט"ו ע"א), אין בו ישיבה ר"ל תמורה יהעתקה יע"כ אין לו תקיה כנ"ל, וגם אין בו עיפוי כי מלאכי מרום כבר השיגו תכליתם מתחילת הוייתם, יע"כ הם מתענגים ושמחים בפעולתם כנ"ל. ומזה לנו מופת על השארת הנפש, דאם נאמר שאחרי מות האדם הוא כלה ונאבד והעוה"ז היא תכליתו, א"כ לא היה לו להתיגע בפעולתו וגם לא לקוות, כי על מה ולמה יקוה, והוא כבר השיג תכליתו. האם יקוה לכליון? וז"ש הכתוב (איוב ז') „הלא צבא לאנוש עלי ארץ" (הפי' של צבא הוא על ב' פנים: א) מלשון מצב, ר"ל שיש לו זמן מוגבל וקצוב פה עלי אדמה, ב) מלשון צבאית והיא לשון שררות וממשלה), ר"ל היא המושל בכל בריאי הארץ כמ"ש כל שתה תחת רגליו, וא"כ היה לו לשמוח בחייו, ואעפ"כ „כימי שכיר ימיו, כעבד ישאף צל", ר"ל שמתיגע בפעולתו ורוצה לנוח כאלו היה עבד נשכר לקבל פרס, שעבודתו היא הכנה לתכלית היינו תשלום השכר, „וכשכיר יקוה פעלו", ר"ל שבכל יום ורגע יקוה לרגע ויום הבא. מכאן מופת שהעוה"ז הוא רק הכנה לתכלית והיא האושר הנצחי בעולם הנפשות.

כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב. [תרל"ו]

לפי דעת הפילוסופים עיקר השארת הנפש ואשרה הוא ציור המושכלות שנתעצמו בקרבה אחרי הפשיטה מאתם את המוחש הגשמי, וע"כ לא יזכו לפי דבריהם לאושר הנפש רק החכמים והפילוסופים ושאר העם יכלו ויאבדו חלילה במות גופם, ועי' במלחמות השם להרלב"ג ז"ל מאמר א' פי"ג. עוד זאת: כל ציורי המושכלות יתכנו רק אם יתפסו בדבר מה, כמו למושכל שכל קו נוכל לחלקו לשני חלקים אשר ערך הקטן יהיה אל הגדול כערך הגדול אל שניהם יחד, או שערך המעושר מכל עגול לערך המשושה כערך המשושה אל שניהם יחד, — למושכל זה אין מקום בלי ציור הקו והעגול, וכן צריכים כל המושכלות להתפס בדבר מה. והנה לפי קבלתנו ואמונתנו שהעולם מחודש הרי לא יתכן לקנין מושכלות כאלה שיהיו נצחיים ודו"ק. ע"כ לאשרנו הנצחי חנן ה' אותנו בתוה"ק, אשר על ידה נתפסה ונקבעה ונחקקה אצלנו השגת ה' אחד, וכלנו כחכמים כאשר אינם חכמים מאמינים באמונה שלמה באמיתת מציאותו יתעלה, ע"כ כלנו נזכה לאושר הנצחי הבלתי כלה לדור דורים כמאמרם ז"ל במשנה דריש חלק „כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב". וזה אמרו חז"ל: „יש כנפים לארץ שנא' מכנף הארץ זמירות שמענו, יש כנפים לשמש שנא' שמש צדקה ומרפא בכנפיה וכנפים לחיות כו' וכנפים לכרובים כו' וכנפים לשרפים כו' בא וראה

במה גדול בחן של צדיקים כו׳ שאינם חסים לא בצל כנפי ארץ ולא בצל כנפי שמים כו׳ אלא בצל כנפי מי שאמר והיה העולם שנא׳ מה יקר חסדך אלק׳ ובני אדם בצל כנפיך יחסיון״ (מדרש רבה רות). רצונם, לכל הדברים הנבראים יש כנפים וחסית בצלם, והוא כשנהפיך את ההשגה החושית להשגה שכלית כנ״ל יע״ז תשיג הנפש אשר המושכלות יתעצמו בה, אבל לא לעולם חסנם כנ״ל, אבל במה גדול כחם של צדיקים שחסים בצל כנפי ה׳.

הנשמה והגוף. (תרל״ו)

ידוע שיש ב׳ מיני עצבים, עצבים חיצוניים שפועלים על כלי הראיה, השמיעה וכו׳, הדבור, ההליכה וכדומה ועצבים פנימיים שעל ידם נעשית פעולת העכול, סבוב הדם ועוד. והנה לכאורה העצבים הפנימיים אין לשכל האנושי שום חלק בהם, שהרי פעולתם נעשית בלי רצוני והסכמתו. אבל באמת אין הדבר כן, שהרי אני רואים כשיש דאגה ועצב לאדם יפסיד תאות האכילה ויתקלקל גם העכול, וכשהאדם מתבייש יאדמו או ילבינו פניו. וע״כ אנו מוכרחים לקיים שגם לפעולות הפנימיות יש לשכל חלק והוא המנהיג גם בזה ואם כי נעלמת גם מאתנו פעולת שכלנו בזה. ולדעתי כבר בארו לנו הדבר חכמי התלמוד ז״ל בקצרה בברכות דף י׳ „מה הקב״ה זן את כל העולם כן הנשמה זנה את כל הגוף, מה הקב״ה מלא כל העולם כן הנשמה מלאה כל הגוף״, רצונם בין בבחות החיצוניים בין בכחות הפנימיים כנ״ל.

ג׳

ההכרה.

חמשת החושים [?]

האדם מכיר את העולם וכל אשר בו רק ע״י חמשה חושיו ולו היו לנו חושים אחרים היינו מכירים ותופסים את העולם על אופן אחר ממה שאנו מכירים אותו כעת, וזוהי מליצתם ז״ל ש„העוה״ז נברא ב„הא״ (מנחות כ״ט ע״ב).

השגה חושית והשגה שכלית. (תרל״ו)

רוב הפילוסופים הסכימו, אשר כל דבר שאנו רואים ומשיגים אותו בחוש, ההשגה החושית הפרטית היא רק כצל עובר, אין לה קיום רק בשעת הראיה, אבל ההשגה השכלית המינית היא הקיימת. רצוני, כשהשכל מפשיט את תארי וטבעי המוחש מהמוחש בעצמו יעשה מהם ציורים שכליים הם נחקקים ונתעצמים בנפשנו לנצח. ההשגה החושית הפרטית והזמנית נהפכת ע״י כך להשגה שכלית כללית ונצחית. על הרעיון הזה רמוז בתוה״ק: „ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה היא שמו. ויקרא האדם שמות לכל הבהמה ולעוף השמים ולכל חית השדה״ (בראשית ב׳). רצונו להורות שיתרון האדם הוא בנפש המשכלת אשר בקרבו, כי כל החיים זולתו אין להם רק השגה חושית פרטית, אבל האדם

מהפך את ההשגה החושית הפרטית להשגה שכלית כללית או מינית, ויע"ב הוא יידע להבחין ולהבדיל בין הפרטים של החיות והבהמות והעופות ולכללם הדת המין הכללי, כל אחד למינהו.

השכל והדמיון. [?] האדם הוא בן המלך מלכו של עולם שנתן לו שני מלאכים ללותו, מלאך טוב ומלאך רע כאמרם בשבת קי"ט, או יצ"ט ויצה"ר כאמרם בברכות דף ס"א, או פשוט השכל והדמיון כאשר כנם המורה בי"ב לשני. והנה השכל נתלוה לו לרב ומורה והדמיון להכין כל צרכי גופו. אמנם האדם אינו רוצה לשמוע בקול רבו השכל או היצ"ט ונוטה הרבה פעמים אחרי הסתת עבדו הדמיון, אבל עדיין זה אינו מסוכן כ"כ, כי יש תקוה לאחריתו שרבו היצ"ט יחזירהו למוטב, אבל האיש אשר נחלש שכלו והדמיון גנב את לבוש השכל ייתחפש תחתיו והאדם קבל את היצה"ר לרב ומורה, אזי אין תקוה לאחריתו, כי כל התועבות אשר הוא עושה הכל בהסכם רבו הוא עושה.

השכל, ההזיה והכפירה [?] השופט האמתי שבאדם הורו לנו הפלוסופים הוא השכל הפשוט, כי עליו יש לסמוך כמו על מופתי החשבון וההנדסה וכדומה, אבל מה שיוציא לנו השכל החד בהיקשיו ובהגיוניו כבר יתכן שתפול בו השגיאה והטעות. בן להפך, לעזוב את השכל לגמרי ולהאמין בכל הספורים של ההמון ומף נשים, הלא ע"ז נאמר פתי יאמין לכל דבר, כי אין קין לדברי רוח.

והנה טבע האדם, אשר כל ימיו ימי צרה והוא שפל ומדיבא, לעזוב את השכל לגמרי ולהאמין בכל דבר פלא ולא יחקור מי הוא המעיד על זה, כי טבע שפלותו גורם לכך, כי מאחר שהוא רואה שבדרך הטבע אין תקוה שיצא משפלותו, ע"כ נמשך יותר רצוני להעזר בדרך נעלה מהטבע, ירצונו זה מביאו להאמין בכל ספורים בדים. וא"ת מה יזיק כשהיא מאמין עוד יותר ממה שצריך ומחויב להאמין, ע"ז כבר אמרו ז"ל כל המוסיף גורע אף במצות התורה ומה גם באמונה שהיא עיקר ויסוד כל התורה. להיפך האדם בשהוא מצליח ועומד ברום המעלה, דרכו לעזוב את האמונה ולילך אחרי מופתי הפילוסופיה, אשר הוציאו מחדוד שכלם ועשאום ליסודות רמים ונשגבים ובאמת הם מאפע ופעלם מתהו, עד שכופר ביסודי התורה, והנה בדרך מליצה כאשר נדמה את השכל לעיסה כמו שמצאנו בדברי הז"ל על התורה הרי פת לאכול בו', אז חדוד השכל נדמהו לשאור שבעיסה, וזה נ' כוונתם ז"ל בברכות י"ז ע"א „גלוי וידוע שרצוננו לעשות רצונך ומי מעכב שאור שבעיסה ושעבוד מלכיות", ר"ל חדוד השכל הנמשל לשאור שבעיסה שהוא מביא לכפירה לגמרי ח"ו ושעבוד דהיינו שפלות ועניות שאז עוזב האדם את השכל לגמרי ונמשך אחרי ספורים וטעשיות בדים, וזה רע ג"כ כמו שכתבנו, כי באין שכל אין תורה והראיה ששוטה פטור מן המצוות לפי שאינו בן דעת. וע"ז אמר המלך החכם במשלי ל' „שתים שאלתי מאתך שוא ודבר כזב הרחק ממני ראש ועשר אל תתן לי, הטריפני לחם חוקי, פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה'" ופן אורש וגנבתי ותפשתי שם אלקי". ר"ל שירחיק מאתו

רעיון שוא להמשך אחרי מיפתי פילוסופיה והיקשיהם הדקים בעניני אלקות, כי זה יכול להביא את האדם לכפירה חלילה, והסבה לזה היא השפעת העושר, יכך גם ירחיק מאתו את העניות והשפלות שהן יכילות לגרום שיאמין בכל ספורים בדים או שיעשה את עצמו כאלו הוא מאמין בהם כדי לגנוב ע״י כך את דעת הבריית בתפשו את שם אלקים על פיו כדי לכסות על דברי כזב לתעלת עצמו.

הפילוסופיה והמדעים הטובים. [ל]

הראב״ע ז״ל כתב „ואלה בוני המגדל לא היו טפשים שיחשבו לעלות אל השמים כו׳״. אתבונן בדברי הרב ז״ל ואתפלא, מדוע הרחיק מבני אדם סכלות מעט לבנית מגדל עד לשמים, והמתחכמים שבבני אדם המה פילוסופי דור דור הפליגו בסכלות רבה לבנות מגדל ההשכלה עד ה׳ יתע׳ ועל אל אלים ידברו ובהיקשי ההגיון תולדות הגוף העכור וחושיו יגבילו את מעשי ה׳ יתע׳ דעתו ורצונו, לאמר דבר זה היא הכרחי להאמין ביכלתו ודבר זה אפשרי ודבר זה נמנע, ועליהם נאמר הכתוב היקבע אדם אלהים? אמנם תוה״ק הורה לנו, כי גם מעז יצא מתוק. ידוע שטבע האנושיות על הרוב הוא לחשוק ולרדוף במופלא מאתו ולהתעצל ולהניח מה שבידו ובכחו לעשות ואף כי הוא מוכרח לצרכו. ומה נפלאה צחות מליצתם ע״ז בגיטין דף ס״ח ע״ב „מ״ט כי חזיתי׳ לההוא קיסמא דהוה קסים אחיכת א״ל דהוה יתיב אבי גזא דמלכא ליקסום מאי דאיכא תותי׳״. רצונם, האדמה מתחתו גנוז בה אוצר יקר אם יעסוק בה בחכמה לנקותה וליפותה לעבדה ולהשקותה, כי אז תהיה כעדן ה׳ ותצמיח לו כל טוב, והוא עוזב אותה ועוסק בהבלי שוא וקיסמי כזב. אנשי דור ההפלגה לא ידעו עוד את הכרח הבנין לצרך האדם שישמש לו מחסה ומסתור מזרם וממטר מחום וקור, וגם לא התבוננו שלא יתכן שיהיו כלם מקובצים על כברת ארץ יחד, כי כברת ארץ קטנה לא תספיק להם כל צרכיהם, אוא התקבצו במקום אחד והתחילו לחשוק ולרדוף במופלא מהם והוא לעשות מגדל אשר ראשו עד לשמים יגיע. והנה אם כי נואלו מאד בחשק כזה, עכ״ז מעז יצא מתוק, כי המחשבה ההבלית הזאת הביאה להם שידעו כלם איך וממה לבנות בנינים אשר זהו ההכרח השני אחרי עבודת האדמה לצורך חיי האדם. כן הוא נ״כ בבניני הפילוסופים במופתיהם והיקשיהם, אם כי דרשו במופלא מהם ולעולם לא ישיגו מעשי ה׳ רצונו ודעתו, אבל ע״י יגיעם ועמלם נתחדד השכל ונתרבה החכמה בארץ. והחכמים האחרונים השפילו עין שכלם במה שתחתם, היא הארץ, אשר אנחנו יושבים עלי׳ וכל עיונם שמו רק בצרכי האדם, תעלתו, טיבו והצלחתו, כמו רוב הלמודים והחכמות אשר בזמננו, אשר גדרו למעלה ראש בחכמת הטבע, רפואה, הנדסה, אלגעברא, מכניקה, אופטיק ועוד ועוד, וכלם הם לאשרנו ולהצלחתנו, וחכמינו הקדושים רמזו לנו כ״ז מקצרה במאמרם „עתידים כל בעלי אומניות שיעמדו על הקרקע שנא׳ וירדו מאניותיהם כל תופשי משוט מלחים כל חובלי הים אל הארץ יעמדו״ (יבמות דף ס״ג ע״א). רצונם החכמות שעסקו בהן הראשונים, אשר היו דומים להולכים בים הגדול (הוא ים הבריאה מכל העולמות), יעזבו אותן ויעמדו על החכמה המצליחה אותנו בלומדי החכמות ההכרחיות לחיי האדם פה עלי

האדמה. אמנם בדברים הגבוהים משכל האנושי יסמכו עצמם בידי האמונה הטהורה שקבלנוה מה' יתע'.

ד

המחשבה והמעשה.

המדרש והמעשה. [תרכ"ה]

אמרו במדרש עה"כ ושמרתם ועשיתם „תני ר' חייא זה הלמד ע"מ לעשות, הלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא". ההשכלות מתחלקות לב' סוגים: א' חכמת התכונה וכדומה יצריך לזה עיון רב בחכמות עמוקות כמו הנדסיא, חכמת המשולשים שטחיים וכדוריים ועוד גם כלים מכלים שונים כמו כלי ההבטה עפ"י חכמת האפטיקה. ב' חכמת הרפואה, מכניקה, כימיה. גם לזה צריך ידיעות רבות במושכלות טבעיים גם כלים מכלים שונים. והנה ההפרש שבין ב' מיני חכמות אלו הוא, כי בחכמת התכונה עשיית הכלים ויתר הדברים הם רק מבוא אל התכלית והיא ההשגה וההשכלה בגרמי שמים, ואין תכלית זולתה, שהרי התוכן בכל כליו והשכלותיו הרבות לא יזיז ולא יחליף אף כוכב אחד, אבל ברפואה וכדומה הוא ההיפך, כי ההשכלה היא רק מבוא אל התכלית והיא מעשה הרפואה וכדומה. והנה דעת הפילוסופים מחכמי יון שהפעולות הטובות אשר יעשה האדם אינן התכלית בעצם אלא מבוא אל התכלית והיא השכלת הנפש בהענינים האלקיים. כי, בהיות האדם הולך אחרי שרירות לבו, ימנעהו חמרו מלהשיג המושכלות, אך, כאשר ירגיל את עצמו בפעולות טובות, יתבטל החומר, ותשאר נפשו נקיה, כמו בהיותה בלי חומר, להשיג השגות אלקיות. אבל יסוד ישורש תוה"ק הוא להיפך, כי גם המעשה הוא עצם התכלית, ועי"ז הנפש תתעלה בעילוי רב יותר מהיותה בלי גוף. וז"ש ר' חייא, הלמד שלא ע"מ לעשות, והוא כדעת פילוסופי יון שהעיקר הוא הלמוד וההשכלה ומאחר שהשיג התכלית אך למותר לו לעסוק במבואי התכלית, א"כ לפ"ז אין שום תועלת במצב האנושי אלא רק לנקות הנפש שתהיה נקיה כמו שהיתה טרם בואה אל הגוף, וע"כ כל הבריאה לשוא, ונוח לו שלא נברא. אבל לפי תוה"ק הוא להיפך כנ"ל, וז"ש „מי יעלה בהר ה'", ר"ל שיהיה לו עילוי יותר מאשר טרם היותו, „נקי כפים ובר לבב", ר"ל במעשה ובמחשבה, וזהו „אשר לא נשא לשוא נפשו", ר"ל לא לחנם נשא חמרו את הנפש דהא נתעלה ע"י זה.

המצוה והכונה. [תרל"ו]

ההשגה החושית הפרטית היא רק כצל עובר ואין לה קיום רק בשעת מעשה, וההשגה השכלית הכללית היא הקיימת. הפילוסופים הוסיפו עוד להעמיק ברעיון זה ואמרו, כי המוחש הפרטי הוא זמני, מפני שבכל גשם מתחלף בכל רגע, חלק אחד נחסר וחלק אחר יצמח תחתיו עד כי כל היקום שאני רואים בעת כבר

יתחלף כולו במשך זמן ידוע והאדם שאני רואים אותו היום כבר נתחלפו כל חלקיו ממה שהי׳ בשנה העברה, ועכ״ז אין אני רואים ומרגישים בו שום שנוי מפני שהרוחני אשר בקרבו, היינו תארי ותמונתו, שומר את תבניתו כל משך היותו בחיים, וא״כ רק הרוחני היא הנצחי, רצוני כל משך חיותו, אבל לא המוחש הגשמי המתחלף מדי יום ורגע.

והנה על דעת הפילוסופים האמורה לעיל בנוי לדעתי הדין „אומן קונה בשבח כלי״ (ב״ק צ״ח ע״ב), דהנה היכא שהאומן עושה הכלי מעצים שלו ובדיסה פשוטה הסברא שקונה בשבחו, אמנם היכא שעצם הדבר היא של בעה״ב דאמרי׳ עיה שם צ״ט ע״א דמאחר „דצמר וסממנין של בעה״ב צבע אגר ידי׳ היא דשקיל״ ואינו קונה בשבח הכלי, ואעפ״כ כתב הגם פשוט ז״ל בסי׳ ק״כ דהיינו דוקא בנותן צמר ליורה שלא חדש כלום, אבל היכי שהאומן חדש דבר גדול אף היכא שאין עצם הדבר שלו עכ״ז קונה בשבח הכלי, וכן מוכח שם מדברי רש״י ז״ל, ונלענ״ד שסבת הדבר היא עפ״י הדעה הפילוסופית הנ״ל שהמוחש הגשמי אינו עומד בעיניו אף רגע אחד, רק התמונה הרוחנית שלו שומרת את תפקידה, וע״כ נשאר למראה עינינו הדבר בעצמו בלי שום שנוי. א״כ עצם המוחש כבר נחלש על אחר — במשך איזה זמן — ורק התמונה נשארה בעינה, והתמונה חדש האומן ע״כ היא קונה בשבח הכלי וד״ק, אמנם עוד הגדילו חז״ל לעשות מזה יסוד גם בעניני מוסרי, על הכתוב „מי הקדימני ואשלם תחת כל השמים לי היא, לא אחריש בדיו ודבר גבורות וחין ערכו״ (איוב מ״א) הם דרשו „מי מל לפני עד שלא נתתי לו בן, מי עשה מעקה ומזוזה עד שלא נתתי לו בית כו׳״, הם ערכו לפנינו לדמות עשיית המצוה לתקון כלי והאדם העושה המצוה היא האומן, ע״כ העירו למוסר אזננו, אשר אם נעשה אותה רק במצות אנשים מלומדה פעולתה מאפס, מאחר שהמצוה היא בלי תאר בלי תמונה, ועצם הדבר שבו אנו מקיימים המצוה אינו קנין שלנו אלא של השי״ת, א״כ איזה זכות וקנין יש לנו בשבח הכלי? אבל אם בעשיית המצוה מתבונן האדם ברמזיה ומתלהב באהבת ה׳ בקרבתו והוא מנפח רוח חיים במעשה המצוה הוא קונה בשבח הכלי, וזה סמכו עה״כ „מי הקדימני ואשלם תחת כל השמים לי היא״. כשנפשיט תאור ההלכה נבין במה יקרים הדברים הנ״ל, כי אם יעשה האדם המצוה בלי התבוננות ורגש נפשי, מה יפעל בעשיית המצוה, אבל כשעושה המצוה בכוונה ובהתבוננות כ״א כפי שכלו וחכמתו בהשגת טעמי המצוות וכוונתן, אז יהפך המוחש הגשמי להפשטי נשמיותו ויתעצם בשכלו הציור הרוחני הכללי, והוא הציור השכלי כנ״ל, אז יתוסף בנפשו אושר ושלמות וקנין נצחי.

ההרגל והטבע. (תרל״ב) ידיעה המחלוקת בין חוקרי הטבע והפילוסופים הראשונים בדבר הרגל אם הוא נעשה לטבע ראשון או שהוא רק כטבע שני, וכבר ידוע ג״כ מה שמסופר על הרמב״ם ז״ל בהתוכחו בענין זה עם מנגדיו לפני המלך. והנה אם נאמר שהרגל היא כטבע ראשון, א״כ יועיל ההרגל לשנות אף הגופים שאינם חיים ומשכילים מטבע שהוטבע בהם להטבע אשר נרגילם. אבל אם הוא רק כטבע

שני אז אין ביכלתי לשנות את טבע הגוף שהוטבע בו בתחלת בריתו. והנה לפי חכמי התכונה החדשה, ידוע, כי השמש עומדת באמצע (אם לא בצמצום באמצע) וסביב לה יהלכון הארץ וכל כוכבי השמש מהלך עליפזי. סבת הליכם סביב השמש היא יען כי השמש בכחה הגדול עפ״י גודל וכובד היותה מושכת אליה כל הגופים הקטנים ממנה. אמנם הארץ והירח וכל כוכבי השמש עת בראם ה׳ מאין זרז את כל אחד שילך לצד נגד השמש, וזה ידוע, כי בכל דבר נברא הטבע שהוטבע בו מראשיתו קיים לעד. ע״כ כל הכוכבים המהלכים, מאחר שבראשית הוסדם הוטבע בהם לילך דרך קו ישר עד אין קץ, לא יפסקו לנצח מטבע זה. אבל יען כי השמש בכחה הגדול מושכת אליה כל הכוכבים ע״כ הם הולכים הקו האמצעי בין שני הכחות המנגדים הנ״ל. והנה כשמתחילים לילך על קו אמצעי זה כבר צריכים ללכת בקו זה דרך ישרה עד אין קץ, אבל השמש מושכת אליה וע״כ הדרך עושה מחדש קו אמצעי, לפיכך הדרך הולכת ומתעקמת כעין עגול עד שהיא סובבת את השמש ויחזרת חלילה, וזה גלוי ומבואר בספרי התכונה ונקרא בשם ג׳ חוקי התנועה של קעפלער. עוד זאת : הגם שהשמש עומדת על מקומה, היינו רק ביחוס לכוכבים המסובבים אותם. אבל עכ״ז השמש בעצמה וגם כל הכוכבים הקיימים מסובבים סביב גדול למאד סביב גופים עליונים הגדולים מכולם מאין חקר, והם בכחם מושכים השמש וכל המין הכוכבים הקיימים עד שהם מסובבים סביבם ג״כ מהלך עליפזי עפ״י ג׳ חוקי התנועה הנ״ל. עכ״פ נוכל להוכיח מזה שההרגל לא ישנה הטבע הראשון, כי אם נאמר שההרגל משנה הטבע הראשון, א״כ מאחר שהשמש והירח כבר הורגלו בסבובם העגול העליפזי, כבר היה נעשה זה אצלם לטבע קיים, וע״כ כשהשמש מושכת אליה את הירח או הגוף הגדול למאד מושך בכחו את השמש אליו, היה להם שוב לאחוז את הקו האמצעי בין שני הכחות המנגדים והיה להם לסבב עגול אחר בקרוב יותר אל הגוף המושך, ואח״כ כשיעשה זה לטבע יתקרבו עוד יותר להגוף המושך, עד שבסוף יפגשו ויתחברו עם הגוף המושך ויהיו לאפס ואין. א״כ מוכח מזה שההרגל לא ישנה את הטבע. אמנם בנוגע לאדם יש להרגל ולמעשים השפעה עליו וכמ״ש מצוה גוררת מצוה, אבל בכ״ז גם פה ההרגל הוא רק כטבע שני, והנפש צריכה תמיד להתאמץ כדי לשלוט על הטבע וע״ז אמרו חז״ל אל תאמין בעצמך עד יום מותך.

החנוך. [?]

עיקר אושר האדם, נמשך מדרך החנוך מולדותו, כי גם כשנולד האדם במזג טוב וגם בשכל חד ונעלה כשיתחנך אצל אנשים פורעי מוסר ריקים ופוחזים, אזי גם שכלו יטמטם גם לבבו יתאכזר ויגדל באין חכמה באין צדק. כן להיפך, אף כשיולד רע המזג ושכלו גס ועכור, כשיתחנך על ברכי חכמים וצדיקים וישקיד על ספרי תורה וחכמה, שכלו יעלה מעלה ולבבו ייטיב לדרוש צדק ומשפט, וזה אמרו ז״ל במדרש קהלת „שלשה שמות נקראו לאדם הזה, אחד שקראו לו אביו ואמו״ — רצוני מזג לבבו אשר מורשה הוא לו מאבותיו — „אחד שקראו לו אחרים״ — רצוני

החנוך שנתחנך בו" — „ואחר שקראו לי בספר תולדות בריאתי" — רצונו השכל שחנן אותו ה' בעת לידתו, כי השכל רק מתת ה' הוא, ועי"ר זה יתפרש מאמרם ז"ל בברכות ל"ב א' „אלמלא ג' מקראות הללו נתמוטטו רגליהם של שונאי ישראל, חדא דכתיב ואשר הרעותי" — רצונו הכח השכלי שזה מה' לבדו" — וחדא דכתיב כחומר ביד היוצר כן אתה בידי" — רצונו החנוך שיכול ע"י מלאכתו לתקן את החמר הגרוע לכלי יפה וכן להיפך — וחדא דכתיב והסירותי את לב האבן מבשרכם וגו'" — רצונו מזג הלב אשר קבל מהוריו.

ענין הקרבנות (תרל"ט)

ידועים דברי הרמב"ם ז"ל בספרו המורה בטעם הקרבנות שעיקרן הוא למשוך את ישראל ולהסיר את לבבם מעבודה זרה, ואם כי דבריו ז"ל לכאורה זרים לומר שאין שום צורך עצמי בקרבנות רק להזיר את ישראל מלהקריב לעכו"ם, אבל גם הנביא השפיל מעלת הקרבנות באמרו „כה אמר ה' צבאות אלקי ישראל עולותיכם ספו על זבחיכם ואכלו בשר, כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח" (ירמיה ז' כ"א). אמנם גם דברי הנביא צריכים ביאור, דהלא כל ספר ויקרא מלא מצווי הקרבנות לכל פרטיהן ודקדוקיהן. והרמב"ן ז"ל בפרשת בראשית אצל קרבן הבל התמרמר מאד על דעת המורה בטעם הקרבנות וז"ל „הביני האנשים האלה סוד גדול מהקרבנות והמנחות יבן נח, וזה יחסום פי המבהילים בטעם הקרבנות", והנה אם מקרבן נח אין ראיה, כי בדור המבול כבר עבדו ע"ז ואפשר שגם נח הקריב את קרבנותיו כדי להזיר את בניו מע"ז שכל אנשי דורו היו דבוקים בה, אבל קרבן הבל משמש הוכחה שיש טעם אחר בקרבנות. ולפענ"ד כבר קדם להרמב"ן התנא רבנו הקדוש בראיה זאת, דז"ל המדרש עה"כ וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות „רבי אומר כימי עולם זה נח וכשנים קדמוניות זה הבל שלא היתה ע"ז בימיו" (רבה פ' צו). אמנם עכ"ז אין לדחות דברי רבני הרמב"ם ז"ל כלאחר יד, דהא דבריו מפורשים ברבה פ' אחרי בשם ר' פנחס „אמר הקב"ה יהיו מקריבים לפני בכל עת קרבנותיהן באהל מועד והם נפרשים מע"ז והם נצולים" כמו שכבר נסתייעו בזה מפרשי המורה.

ונלע"ד כי טבע האדם, ובפרט אם הוא אדם טוב וישר, כשאחד יעשה עמו טובות גדולות וחסדים נאמנים לא יסתפק בזה, שהוא מחזיק טובה להמטיב בלבו בלבד, אלא ישתוקק להוציא רגשותיו החוצה ולחוות לו תודתו בפיו. אבל ההודאה בפה בלבד ג"כ לא תספיק לו ולא ירע שקט בנפשו עד אשר ימצא איזה מעשה בפועל אשר יוכל להראות את הכרת טובתו לאיש חסדו, ואעפ"י שאיש חסדו הוא רם ונשא בערכו ואינו חסר שום דבר, אשר יכול בזה להועיל לו ולשרתו, עכ"ז הוא יתאמץ להראות לו את החזקת טובתו ע"י איזה מעשה בפועל. כן האדם השלם, באשר יתבונן בגודל חסדי ה' לאין קץ וערך, לא יעצור המון רגשותיו בקרב לבבו ומרוב התפעלותו טובהו הנהו להוציאם החוצה ולהביעם בפיו, אבל גם זה לא יספיק לתשוקתו העזה להראות את הכרתו בטובות הבורא יתעלה עד אשר יכירם ע"י מעשה בפועל והוא הקרבן.

וזה היה ענין קרבן הבל ונח. אבל כל זה הוא כשהאדם מתעורר מעצמו להקריב קרבן לפני ה׳, אבל לא שייך לצוות שיקריבו לפניו יתברך קרבנות בשביל הכרת טובה, דהאם לקרבנותינו הוא צריך. ע״כ כתב המורה ז״ל וכדברי ר׳ פנחס הנ״ל שמה שנצטוו ישראל על הקרבנות היה רק להזירם מלהקריב לאלילים, יע״כ מרם שחטאו בעגל לא נצטוו על הקרבנות, ומה שהקריבו היה רק מעצמם מגודל הכרת טובתם מאתו יתברך. וזה שאמר הנביא, כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח, ר״ל קידם שחטאו בעגל, ורק אחר שנפלו בחטא העגל והראו שעדיין הם להוטים אחרי ע״ז, אז נצטוו על הקרבנות להזירם מהקרבה לע״ז. וזוהי כוונת המדרש עה״כ זאת תורת העולה „שנאה שנתנו ישראל ביניהם לבין אביהם שבשמים עוררה להם דיני דינים״ (רבה פ׳ צו), ר״ל כל הדינים של הקרבנות.

מיתת בני אהרן. [תרל״ו] עיקר עבודתם בקרבנות של ע״ז היה להקריב את בניהם למולך וכדומה. והטעם יען כי לא היה ביכלתם אז להקדיש את אלהי השקר בעיניהם זולת ע״י קרבנות אדם, למען יראו כי אש אוכלה הם מירפי אדם ויפחדו מהם. ולגודל הרגלם בזה ראה השי״ת שא״א להקדיש את המשכן בעיניהם זולת ע״י קרבן אדם, כי אז יעריצוהו ויראו מקדושתו. אמנם לפי שגם בזה רצה לעקור את הדעה הכוזבת הזאת האוכלת אדם כצאן, ע״כ עשה את הדבר עפ״י האופן, אשר לא יוסיפו לעשות עוד כהנה. מקודם הקריבו הכהנים בעצמם את בני העם למבח ולמאכולת אש, אמנם רק בני אחרים, אבל על בניהם הם חסו להקריבם, כי הם בעצמם ידעו שקר הדבר. עוד זאת : בעת קרבן האדם היו מרעישים בתופים ובמחולות ורוקדים כאילים בשמחה וששון כמבואר במעשי הצעבא, אבל השי״ת אמר חלילה שהאדם יהרוג את רעהו. והנה הוא קדש את המשכן במה שנטל הוא בעצמו מאתם קרבן, אמנם לא מדלת העם, כי אז היה באפשרי שהכהנים בדורות הבאים יוסיפו לעבודה זרה הזאת להקריב קרבנות אדם. ע״כ הראה שקרבן ה׳ הוא דוקא בני הכה״ג בעצמו, למען לא ישובו עוד לכסלה. ואחכ״ז צוה השי״ת, אשר כל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ה׳. לא לשמחה חלילה, אלא לבכות מרה על אשר בגודל רעתם וכסילותם גרמו לאבד שתי נפשות היותר יקרות, כמבואר במדרש, שאמר משה לאהרן „עכשיו אני רואה שהם גדולים ממני וממך״, (והיינו שלא יענוש הקב״ה את האחד בשביל טובת הכלל אם לא שהוא במדרגה גבוהה כ״כ, אשר חשקו ורצונו למסור נפשו לטובת הכלל). ואם כי יש טעמים נעלים וגבוהים בדבר מיתה בני אהרן בגמרא ובמדרשים, אבל זהו הטעם הפשוט לענ״ד.

תפלה. [תרל״ט] העקרים במאמר ד׳ פי״ח חקר מה תועיל התפילה מאחר שאין שנוי רצון אצלו יתע׳ ותירץ שרצונו לא ישתנה, אבל השנוי הוא מצדנו. וכמו שהאדם אם יעצום את עיניו לא יחזה אור השמש ובחשך ילך אעפ״י שהשמש לא הפסיקה מלהאיר, רק הוא עצם את עיניו, כן היא השפעת טובו יתע׳. אמנם לפי זה לא תועיל לאדם רק תפלת

עצמי מפני שהוא משתנה או להתקרב אל ה׳ ולפתוח את עיני שכלו, אבל תפלת אחרים לא תועיל מאומה. ע״כ כתבו בעלי, הקבלה תריץ אחר, שבאמת אצלו יתע׳ אין שנוי אמנם במהותו בכר יש שנוי, גבורה, רחמים וכו׳, ולפי מעשי האדם יכול לשנות ממדת הדין למדת הרחמים בן עפ״י תפלתו. ואולי לזה רמזו חז״ל בסוכה דף י״ד „למה תפלתן של צדיקים דומה לעתר מה עתר מהפך את התבואה כך תפלתן של צדיקים" כנ״ל. אמנם אצל הרבה מגדולי הראשונים לא נתקבל דבר זה לומר, כי אנוש רמה ותולעה יהיה ביכלתו לשנות הכחות האלקיים מדותיו יתב׳, וליישב מה שמצינו בתורה שהועילה לישראל תפלת משה, יש מהם שכתבו, כי אין שנוי ברצונו יתב׳ כי כבר קדמה אצלו ידיעת כל העתידות, וא״ת א״כ גם בלי תפלת משה היו ישראל נצולים, זה אינו, כי גם זה קדם בידיעתו שמשה יצירם בתפלתו, וא״ת א״כ הכל בהכרח גזירה, קושיא זאת אינה נוגעת לענינו כ״א לידיעה ובחירה ואין כאן מקומה. ואפשר לפי זה לבאר הכתובים ירמיה י״ד „המאס מאסת את יהודה גו׳", ר״ל הלא אין אצלך שנוי, אבל עונותינו מנעו אותנו לחזות באור ה׳ כנ״ל, וז״ש „ידענו ה׳ רשענו וגו׳", וזה אמר אח״כ ביתר באור: לא יתבן לומר כי אתה השתנה מרצון לכעס בשביל שלא נתנו כבוד לשמך „אל תנאץ למען שמך" כי לא יתבן לומר שהשנוי הוא במדותיך, כי לא תשפילן כ״כ שימסרו בידי בני אדם וז״ש „אל תנבל כסא כבודך", והוסיף עוד לסתור דעה זאת לאמר „ואם השמים יתנו רביבים", רצוני כי אין עוד מלבדך, והבן, ואמר לבסוף כמתרץ הקושיא החמורה הנ״ל „הלא אתה ה׳ גו׳ כי אתה עשית כל אלה", רצונו מטרם מראש כבר הוכן וסודר הכל כנ״ל.

התפלה הלשון [?]

„כל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי השרת נזקקין לו שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי" (שבת דף י״ב ע״ב), ומסקינן דאצל חולה יכולין להתפלל אפי׳ בלשון ארמי „שאני חולה דשכינה עמו". והתוס׳ הקשו, וז״ל „ותימא דאפי׳ מחשבה שבלב אדם הם יודעים ולשון ארמי אין יודעים". והרא״ש בפ״ב דברכות סי׳ ב׳ תירץ ד„באמת יודעים הם לשון ארמי רק שמגונה בעיניהם להזקק בלשון זו". והמעי״ט ז״ל הקשה דהלא הלשון ארמי היא קרובה ללה״ק ומדוע תהיה מגונה בעיניהם משאר לשונות (דהא בשאר לשונות כתב שם הרא״ש שנזקקים להן), ותירץ דמפני זה שהיא לשון קרובה ללה״ק רק שנשתבשה ע״כ היא מגונה בעיניהם מחמת שבושה, ומכאן מוסר השכל להמתחסדים שלשון וארגאן בקדיש נחשבת בעונדם, ומה לשון ארמי שהיא קרובה ללה״ק עכ״ז מחמת שהיא משובשת היא מגונה ואין מלאכי השרת נזקקין לה, אף כי לשון וארגאן שהיא משובשת מלשון אשכנז.

אמנם צריך להבין כונת הגמרא הנ״ל שאין מלאכי השרת נזקקין בלשון ארמי, ומה שייך פה מאה״ש; ומה שכתב רש״י ז״ל בסוטה דף ל״ג דיחיד צריך שיסייעוהו המלאכים היא תמוה לפי פשוטו, והנראה שהמלאכים הנזכרים כאן

הוא ע״ד שאמרו שבת דף קי״ט ב׳ „שני מלאה״ש מלוין לו לאדם בע״ש מביהכ״נ לביתו כו׳״, כמש״כ המורה שהכחות הנפשיים יכנו בשם מלאכים, והנה כשמתפללין בצבור אמנם אין יכולים כ״כ לכוון ברוממות ה׳ יתב׳ ולהדבק אליו יתע׳ בתפילה אבל הצבור ובית התפילה משפיעים, אולם כשהאדם מתפלל בביתו ביחידות אזי מחויב להתאמין שתהיה תפילתו זכה ונקיה בדבקות הלב וכלות הנפש, ולזה צריך לרוממם הכחות הנפשיים היותר נעלים שלו והם אשר יכנו בשם מלאכים, והנה ידוע, כי האיש אשר ידבר צחות במליצה נעלה ונשגבה אזי יתרוממו כחות נפשו להלהב ולצאת ממאסר הגבול אשר הוגבל להם בגשם העכיר לרחף במרומי מרחב פלאי יה, וזאת היא תכלית כוונת התפילה, אבל זה יתכן רק כשמדברים בלשון צחה ונשגבה נקיה וזכה, אבל המתפלל בלשון ארמית לא יתפעלו הכחות הנפשיים מזה, וז״ש „שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי״ ותהיה תפילתו מאותן שנאמר אליהן „בפיו ובשפתיו כבדוני״, אמנם אצל חולה שבלאו הכי נרגש ונשבר הלב, וקרוב ה׳ לנשברי לב, ע״כ אפילו בלשון ארמית תפלה מתקבלת.

החטא ועגשו. [תרכ״ח]

איכא ב׳ מיני חטאים: א) חוטא הגוף או הנפש לבד. ב) חוטאים שניהם ביחד. היינו, מי שמתכוון לעשות דבר עבירה ולא עשה, חוטא בנפשו, ולהיפך, מי שעושה דבר עבירה רק בשוגג, חוטא בגוף, וכשחוטא במזיד, אזי חוטא בגוף ובנפש. בנוגע לעונשין מתעוררת השאלה, אם הם בדרך מלוכה, כמו שהמלך מזהיר לעשות כך וכך וכשאין עושים רצונו הוא מעניש. הדבר בעצם איננו מזיק, אבל העונש בא על אשר מרדו ברצון המלך והפרו דבריו, כמ״ש חוקה חקקתי, גזירה גזרתי כו׳. או שהם בדרך רפואה, היינו כמו שהרופא מזהיר את החולה לבלי לאכול אכילה זו, ואם אכל, האכילה בעצם מזקת, כן החטא בעצם מזיק, כמש״כ תיסרך רעתך ומשובותיך תוכיחוך גו׳, וכמ״ש (ברכות דף ל״ג) „אין הערוד ממית אלא החטא ממית״, וכמבואר ג״כ בכמה מאמרים ממדרשי חז״ל, וכבר חקרו בזה הרבה מגדולי המפרשים. ולדעתי כבר נחלקו בזה אבות העולם (ירושלמי פ״ק דר״ה) „א״ר סימון כתיב רבות עשית אתה ה׳ אלקי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו, לשעבר רבות עשית מכאן והילך נפלאותיך ומחשבותיך אלינו. א״ר אחא למלך שהי׳ לו טבעת כיון שעמד בנו מסרה לו, ורבנן אמרי לרופא שהיה לו נרתיק של רפואות כיון שעמד בנו מסרה לו״. ידוע, כי מסירת הטבעת מורה על זה שנותן לו היכולת והגדולה כמש״כ וייסר את טבעתו וגו׳, כך השי״ת מסר התורה לישראל לחייב ולזכות כו׳, וזה שעונשי התורה הם בבחינת מלוכה. אמנם רבנן אמרי שהם בבחינת רפואה, וכמו הרופא שהיה לו נרתיק של רפואות ומסרם לבנו, כך מסר השי״ת תורתו לעמו.

והנה בכל אופן באלה הב׳ בחינות יש קולא וחומרא. אם עונשי התורה הם בבחינת מלוכה, אזי כשמתכוון לעשות עבירה, היינו שנתכוין לאכול בשר חזיר, כמו דאמרי׳ בנזיר דף כ״ג, אע״ג שבאמת היה בשר טלה, עכ״ז מגיע לו עונש, דמאחר שאין האכילה בעצם מזקת רק העונש בא על המרד בצוויי המלך א״כ הוא הא מרד נגדו דהלא היה בדעתו שעושה דבר אסור. אבל להיפך, אם

עשה עבירה בשוגג, היינו שחשב שזהו בשר טלה יאכלו, אבל באמת היה בשר חזיר, אין מגיע לו עונש, דהא אין האכילה בעצם מזקת והעונש בא רק על שמרד נגד צווי המלך, והוא לא מרד נגדו דהא לא ידע שזה בשר חזיר. וברפואה הוא להיפך. דאם עשה עבירה בשוגג אין זה התנצלות כלל מאחר שהעבירה בעצם מזקת, כמו מי שיאכל סם המות בשוגג הוא בודאי ימות, אבל אם נתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה לא יענש כלל, דהא מ״מ לא אכל דבר אסור ומה יזיק לו, כמו מי שחשב שאכל סם המות ובאמת אכל אכילה אחרת שלא תזיק לו.

ובזה נראה לי לבאר כוונת הילקוט: „שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו אמרה חטאים תרדוף רעה, שאלו לנביא״ חוטא מהו עונשו אמרה הנפש החוטאת היא תמות, שאלו לתורה חוטא מהו עונשו אמרה יביא קרבן ויתכפר, שאלו הקב״ה חוטא מהו עונשו אמר יעשה תשובה ויתכפר וגו׳״. ר״ל לפי החכמה העונש על החטא הוא מצד שעצם החטא מזק והיא הבחינה א׳ שכתבנו, ולזאת השיבה חטאים תרדוף רעה, כלומר העבירה בעצמה תרדפהו ותזיק לו, ולפי ערך גודל העבירה יהיה ערך עונשו. אבל הנבואה שבאה בשיר ה׳ אצלה העיקר היא הנפש, כוונה והשיבה הנפש החוטאת היא תמות, וזהו הבחינה ב׳ שכתבנו, דהיינו על מרדו נגד השי״ת. אולם התורה מחפשת רפוי ותקון להחטא והשיבה העונש היא תקון להעבירה בבחינה א׳, והתקון בתור רפואה היא שיביא קרבן ויתכפר. והקב״ה השיב על תקון העבירה בבחינה ב׳, דהיינו על מרדו נגדו ית׳ ולזה השיב יעשה תשובה ויתכפר.

תשובה. [תרלט]

אני מבחינים בטבע כח חי (לעבענדיגע קראפט) וכח עצור (געשפאנטע קראפט). אם נשים על כף המאזנים משקל ככר אחד וככר השני נעלה מעלה מעלה ונשליכו לכף השניה שבמאזנים, אזי יכריע את כף המאזנים כאלו היה משקלו הרבה יותר מככר. טעם הדבר הוא, כי כל מה שמעשה האדם בכחו הוא כח חי, כשמגביה האדם את הככר הוא מוציא על זה כח, לנו נדמה שנאבד הכח לגמרי, אבל באמת אינו כן, כי אין כליון בעולם והוא רק עולם התמורה, והכח החי שמוציא האדם בפעולתו נתהפך בדבר הנפעל לכח עצור, א״כ כשהאדם מגביה איזה דבר כבד למעלה מתהפך הכח החי שמוציא האדם בהגבהתו לכח עצור בדבר הכבד שהגביה. אחר כן כשמשליכים אותו והוא למטה נתהפך שוב הכח העצור בקרבו לכח חי, וע״י הכח הזה הוא מכריע בכף המאזנים את הככר השני. עוד נתאר פה דמיון אחר והוא, אם נקח ככר אחד אבן הפחם נקי ובלי תערובת ונשימו במכונה מיוחדת ונשרפהו, אזי האד היוצא מאתו אם נשתמש בו במכונה כראוי, ביכלתו להגביה הרבה ככרין משא הכבד למעלה. מאין בא להככר הזה כח גדול להגביה הרבה ככרין? טעם הדבר, כי באבן הפחם נקבצו שני יסודות, יסוד הפחמי (קאהלען שטאף) ויסוד המימי (וואססער שטאף). כל אחד מהיסודות יש לו כח חי, אשר כל אחד שואף בכחו לצאת מהרכבתו ולהתחבר עם היסוד המוצי (זויער שטאף) אשר באויר. אמנם היסוד השני אינו מניח לו להפרד

מאתו. א"כ איפוא נתהפך אצלם הכח ההוא לכח עצור, ויען כי הכח ההוא נעצר בקרבו זמן רב, ע"כ כבר נתקבץ לכח גדול העצור בקרבו, ולפיכך כששורפים אותו, שאז ביכולת היסודות להפרד זה מזה ולהתחבר עם היסוד החמיצי שבאויר יש לנו שתי הרכבות הדשות. יסוד הפחמי כשמתחבר אל יסוד החמוצי נעשה ליסוד פחמי חמוצי (קאָהלען זייער שטאָף), ויסוד המימי כשמתחבר אל יסוד החמיצי נעשה לאדים ועננים. ע"כ הכח העצור כשמתהפך לכח חי יהיה גדול מאד ויפעול גדולות כאמור. כן האדם כשיוציא מדי יום יום כל משכרתו, אף כי משכרתו תהיה רבה, כח חי הוא ולא יפעול גדולות, אבל כשיקמץ מהכנסתו רק חלק קטן ליום וכה יעשה שנה אחר שנה, יהפך הכח ההוא לכח עצור, וכאשר יגיע היום, אשר בו יאבה להוציא הכח העצור ממסגרו, להפכו לכח חי ולפזר כל אשר לו, יוכל לפעול גדולות בכספו. ומה נעמו דברי חז"ל עפ"י זה באמרם „במקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד" (ברכות דף ל"ד ע"ב). רצונם, באדם יש ב' כחות, כח הטוב וכח הרע. בצדיקים הכח הטוב הוא כח חי, כי משתמשים בו בכל יום להטיב וע"כ נקראים חיים (ברכות דף י"ח ע"ב), משא"כ הרשעים שאינם יודעים להטיב נקראים מתים (שם), כלומר כח הטוב שלהם כבר מת. אבל בעלי תשובה לא מת אצלם הכח הטוב רק נתהפך מכח חי לכח עצור, שכח הרע לא נתנו לצאת לפועל. וע"כ כשנמשך כך איזה זמן נאסף אצלם כח גדול, ולפיכך כשמגיע הרגע שמתעוררים בתשובה והכח העצור בקרבם מתהפך לכח חי, אזי יוכלו לפעול גדולות בכח הגדול שנעצר אצלם, עד כי במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד ומה עמקו דבריהם ז"ל „גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד" (יומא דף פ"ו) רצונם, הכח העצור כשמתהפך לכח חי ביכלתו להגביה את האדם מעלה מעלה.

אושפיזין [?]

אמירת האושפיזין היא לזכור את אבותינו הקדושים, את צדקתם ונדבת לבבם, איך היה ביתם פתוח לרוחה כו'. ואם גם אנחנו נאחז במעשיהם, וכל איש יבקש לו אורח עני על שולחנו יכבדו במבחר אכילתו כאלו היה אחד מהאושפיזין, אזי באמת נחזה האושפיזין עין בעין כי ריחם הקדושה נחה גם עלינו. אבל לקפוץ את ידנו מאחינו האביון ולומר האושפיזין בכוונה היא רק מעשה שוטים ופתיים אשר לא יועיל מאומה כמבואר בזוהר פ' אמור „וההוא דזמין אושפיזין אילין כו' ולא יהיב להון חלקיהון כולהו קיימי מיני' ואמרו אל תלחם לחם רע עין כו' נא לי' לההוא ב"נ כי' אברהם קאים מפתורא דילי' קרי סורו נא מעל אהלי כו' כו'" יעיי"ש. ע"כ העיקר היא הצדקה עם העניים ולא אמירת האושפיזין, אשר היא רק לעורר את האדם לצדקה וחסד.

שבת. [?]

אמרו בשבת דף קי"ח ע"ב „אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות מיד היו נגאלים", והוא תמוה דלמה דוקא שתי שבתות, ואי משום הקרא דישעי' דכתיב „שבתותי" נמצא קרא בירמי' דכתיב „ביום השבת". ונקדים מה שאמרו בסנהדרין דף נ"ו

עכו״ם ששבת חייב מיתה״, יקשה, מה גדול חטאו כ״כ שיתחייב מיתה בשביל זה.

והנה בדברות הראשונות בפ׳ יתרו כתיב „זכור את יום השבת לקדשו גו׳ כי ששת ימים גו׳ וינח ביום השביעי ע״כ ברך ה׳ את יום השבת ויקדשהו״, וקשה דהו״ל לאמר ע״כ תנוח ביום השבת. אמנם בדברות האחרונות כתב באמת טעם אחר על המנוחה בשבת, דכתיב בפ׳ ואתחנן „וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים וגו׳ ע״כ צוך ה׳ אלקיך לעשות את יום השבת״. ע״כ נראה לבאר דהנה באמת לגבי השי״ת לא שייך מנוחה כלל, כמו דכתיב לא ייעף ולא ייגע וגו׳, ויותר מזה אמרו רז״ל בחגיגה דף ט״ו אפילו על המלאכים דאין להם עיפוי, הגם שהרמב״ם ז״ל בפי׳ המשניות פ״י דסנהדרין למד פי׳ עיפוי שהוא חבור, אבל הרש״א ז״ל למד זה כפשוטו שלא ייגעו. והנה במי שאינו מתיגע לא שייך מנוחה, וכמו שתקני אנשי כנה״ג „המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשי בראשית״. ועפ״י דרך הגיון הפילוסופיה יתבאר הדבר במופת: ברור שהית״ע הוא שלם בתכלית השלימות ועי״כ ששלימותו תמידית. והנה אם נאמר שהמנוחה היא שלימות אז ע״כ בעת שפעל וברא העולם יצא משלימותו, וזה כבר נתבאר ההיפך. לפיכך ע״כ שהפעולה היא שלימות וא״כ ע״כ שהוא פועל תמידי. אבל לאמר שהמנוחה והפעולה שתיהן שלימות זהו דבר בלתי יתכן להעיוני על הדעת דאי אפשר לשני הפכים בנושא אחד. וא״כ ע״כ שמה דכתיב מנוחה אצל הית״ע היא רק לפי ראות עינינו, שאין אנו רואים הפעולה, אבל הוא ית׳ באמת פועל ומחדש בתמידית. לפיכך אם נאמר שאנחנו שובתים ביום השבת משום שהוא ית׳ שבת בו הוא ככפירה בשלימות דבאמת הוא ית׳ לא ייעף ולא ייגע. ע״כ כתיב בדברות הראשונות „וינח ביום השביעי ע״כ ברך ה׳ את יום השבת ויקדשהו״, רצונו מאחר שאז נפסקה מלאכת הבריאה הגלויה ונראה לנו כאילו הוא ית׳ שבת ממלאכתו, ע״כ ברך ה׳ אותו יום וקדשו. אבל עכ״ז אין זה טעם לשמירת השבת. ע״כ מפרש בדברות האחרונות שמאחר שהיינו עבדים במצרים וה׳ הוציאנו לחירות ולמנוחה ויום השבת כבר נתקדש מששת ימי בראשית, ע״כ צוה השי״ת לשבות ולנוח בו לזכרון יציאת מצרים. לפיכך אמרו בסנהדרין דעכו״ם ששבת חייב מיתה, דמאחר דלא נכלל בנס של יצ״מ, א״כ הא ששובת הוא מפאת שהקב״ה שבת בו וסובר כפשוטו שמאחר שכבר ברא עולמו נח ושבת ממלאכתו, וא״כ הוא ככופר בשלימותו התמידית ועי״כ חייב מיתה. והנה אלמלי היו ישראל משימים נגד עיניהם שני הדברים שעליהם רומז השבת, היינו א׳ חדוש העולם, כלומר ענין האלקות, ב׳ יציאת מצרים, והיו מתבוננים לשמור את כל המוטל עלינו לעשות בעבודת ה׳ ואהבת אחים והעם, אשר כל זה נמשך משני הדברים הנ״ל שהם שני טעמי השבת, מיד היו נגאלים, וז״ש בשבת „אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד היו נגאלים״.

יראה ודרך ארץ

[תרל"ו] „והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר, והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי וגו' וארשתיך לי לעולם וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים, וארשתיך לי באמונה וידעת את ה'" (הושע ב').

יראה ודרך ארץ שתיהן מוכרחות לאושר האדם, כמו"ש דרך ארץ קדמה לעולם, וא"כ מתאימות הן לא תפרדנה. אבל אם נתרגם המלה „דרך ארץ" בלשון לע"ז כפי שיכנוה היום „ציוויליזאציע", הלא רבים יתמהו על דברינו לאמר מה ליראה בת השמים עם הציוויליזאציע בת התופת? אבל צדקתי בכ"ז בדברי, ואם הולכי לאור הציוויליזאציע אולי סרו מהדרך הישרה ויעקמו ארחותם, אבל לא בה האשם. כי מה היא הציוויליזאציע האמתית אם לא סדר והנהגה ישרה בכל דבר ודבר שאנו עושים כיאות לו בצדק ובמשפט? והנה על סדר והנהגה ישרה כבר באה האזהרה בתורה, כמו סדר השבטים לדגליהם, ואמרו ע"ז במדרש רבה, שדבר זה למדו ממלאכי מעלה והורו אותנו בזה, כי הנהגת כל דבר בסדר נכון הוא ענין נעלה ינשגב, כי כל הנהגת העליונים היא בסדר ומשטר. הן גם זאת ראינו, כי הסדר וההנהגה אשר הורה לנו ה' בתורתו הקדושה באו על צד השלימות היותר טובה, שלא יצמחו מזה חלילה רעה ובליון להכלל, דהנה בריש פרשת במדבר כתיב „שאו את ראש כל עדת בני ישראל וגו' במספר שמות כל זכר וגו' כל יוצא צבא בישראל תפקדו אתם לצבאתם וגו'". לא נאמר „פקדו" או „מנו" וכדומה אלא „שאו", ובמדרש אמרו על זה שהוא מלשון נשיאות והרמה, והמלה „צבא" פירש הרמב"ן ז"ל שהיא מלשון אספה יכנסיה, כלומר הראויים לבא באספת עם.

והנה בשמואל ב' כ"ד כתיב: ויסף אף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל וגו' ויאמר המלאך אל יואב שר החיל וגו' ופקדו את העם וידעתי את מספר העם. ויאמר יואב אל המלך וגו' ועיני אדני המלך ראות ואדני המלך למה חפץ כדבר הזה. ויחזק דבר המלך וגו' ויך לב דוד אתו אחרי כן וגו' ויתן ה' דבר בישראל וגו'". וכבר נתקשו כל המפרשים מה היה חטא דוד בפקדו את העם, הלא השי"ת צוה כמה פעמים לפקד אותם בהיותם במדבר. ויש אשר רצו ליישב, כי השי"ת הזהיר מפורש שמות כ"א „כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם ונתנו איש כופר נפשו לה' ולא יהיה בהם נגף וגו'", אבל דוד פקד אותם בלי כפר, ע"כ היה הדבר בעם. והנה כבר הקשה הרמב"ן ז"ל, דא"כ מדוע לא נטל יואב מאת כל אחד מחצית השקל למען לא ישלוט בהם הנגף, ומה היה לו להתנגד למלך בדבר שבנקל לתקנו. ע"כ נלע"ד לבאר את הכתובים עפ"י עומק פשוטם, ואם כי בכל דברי תוה"ק יש דברים נעלים הרבה מהשגתנו, עכ"ז גם הפשט הפשוט הוא אמת.

עניני המדינה. כנסיה חפשית ושלטון יחיד.

בהנהגת המדינה יש ב׳ הנהגות: א) הנהגת כנסיה חפשית (רעפובליק), ב) ממשלת מלוכה (מאָנארכיע). בכנסיה חפשית כל עניני המדינה נחתכים עפ״י רצון העם או באי כחם. בממשלת מלוכה כל עניני המדינה נחתכים עפ״י רצון המלך כי הוא מושל יחידי. והנה בכנסיה חפשית הפקודה לספור את העם היא רק לטובתם ולכבודם, למען ידע שמות אורחי הארץ הראויים לחוות דעתם בכל דברי המדינה, בכדי שיצא לאור בכל דבר מעניני המדינה אם הרוב מסכים לזה אי לא. אבל בממשלת מלך הפקודה לספור את העם היא רק לרצון המלך, אשר יאבה לדעת מספר עבדיו אנשי מדינתו לעניני מס ולצבא החיל וכדומה. והנה ידוע כי מלכי קדם לפני אלפים שנה היו עריצים, אשר לפני מרביתם הלך שוד ורצח. א״כ איפוא כאשר עלה על רצון המלך לצוות לפקד את העם, כלם נבהלו ונמוגו ויחיל ורעדה אחזתם, כי חשבו שהמלך שואף לבלעם חיים הם ורכושם יחד ויפחד ויבהלם הזאת פעמי מאד גם על ידי העם ובריאותו. ואף כי קרה לפעמים מלך חסד אשר לא חשב להרע לעמו, ותכלית המספר היתה לטובתם לעניני סדר והנהגה נבונה, אבל מהרגל באי יושר של מלכי תבל לא נתן העם אמון גם בפקודה שכוונתה לטובה ונשאר בפחדו הגדול. ועפ״י זה תתבאר על נכון כוונת הכתובים. כאשר רצה השי״ת להורות סדר נכון בהנהגה הכללית של האומה צוה לפקדם, ובאמת כפי מצב ישראל במדבר שהיו אז כנסיה חפשית, היה המפקד לכבודם ולטובתם כנ״ל, ומ״ש כי תשא את ראש בני ישראל וגו׳, רצונו, שהיא נשיאות ומעלה להם. אמנם להזהר פן יפחדו בראותם דבר חדש כי יחשבו חלילה, שברצון משה למשול עליהם כמלך ממשלה בלתי מוגבלה ורוצה למנותם כדי לדעת מספר עבדיו, — ע״כ צוה ה׳ „ונתנו איש כפר נפשו לה׳ וגו׳״. רצונו שלא תבריחם על זה, ונהפוך הוא, כי תציע לפניהם, שכל אחד יתעלה עי״ז להיות את דעתו באספת העם על כל עניני העם, וע״כ לא יתקבלו במספר כי אם אלה שישלמו בעד זה כפר נפשם, באופן שיראו בעצמם כי דבר זה היא להגדילם ובשמחה ירוץ כל אחד לשלם הכפר, למען יהיה גם הוא במספר. וזה מה שנאמר „שאו את ראש וגו׳ כל יוצא צבא וגו׳״, רצונו כל הראויים לבא באספת העם להיות דעתו כנ״ל. אולם בימי דוד, שכבר נתבטלו מהיות כנסיה חפשית, וכל עניני המדינה היו בדבר מלך שלטון, רצון מושל יחיד, עיקר המפקד היה רק למען ידע המלך מספר עמו עבדיו, וזה גרם לפחד ועצבון אצל העם, הגם שדוד מלך חסיד היה ולא חשב להרע אלא לעשות סדר נכון בהנהגה, אבל העם לא האמין כנ״ל.

העולה לנו מכל הדברים הנ״ל, כי הסדר וההנהגה הם הכרחיים לעם ונצטוינו על זה בתורה באופן שיתאימו בנו האמונה הטהורה ויראת ה׳ ברה עם הנהגה ודרך ארץ ומדות היותר טובות, ואז יקוים בנו באמת „ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה״. אבל היראה והאמונה החיצונית בלי לב ידעת, בלי מדות טובות, בלי סדר והנהגה גורמות לחלול התורה וכבוד שמים בעיני האומות, כאשר בעו״ה נתקיים בנו היום. כן להיפך הציוויליזאציע החפשית

להתגאות ולהתנשא בדברי הבל ורעות רוח לאמר כי איש משכיל הוא יודע להלך לרוח הדור החדש וכל רוח נכון אין בקרבו, רק לבו בוער באש לתשוקת התבל ולהבלי מחמדיה, היא היא המהרסת כל אשרי בזה ובבא, משהיתה ומהרסת כל קשר מדיני. וזה שאמר הנביא שמתנבא על העת הטובה העתידה, כי יושבי ישראל לשמור את התורה על שלמותה ותקינה בכל הפרטים כנ״ל „והיה במקום אשר יאמר להם וכו׳ יאמר להם בני אל חי״, ומסיים שזה יהיה כשיתלכדו אצלם ב׳ הדברים והוא „וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים וארשתיך לי באמונה וידעת את ה׳״, היינו כשיתלכדו צדק ומשפט עם אמונה לטוב לנו כל הימים.

עבירות והרגל. [תרכ״ה]

כמה עבירות חמורות שהורגל בהן העולם אינן נחשבות כלל. „קשה עונשו של מדות יותר מעונשו של עריות״ (יבמות דף כ״א), ואעפ״כ כמה נכשלים בזה בעו״ה, וכמה מיני ערמה ומרמה ואונאה וגנבה וגזלה במסחר, ממש אין לך מסחר שנגמר בהיתר גמור. אוי לנו מאיתה בושה אוי לנו מאיתה כלימה! והסבה לזה היא רק רוב ההרגל בעבירה, שהרי אם היו רוצים ח״ו לגלח לאיש יהודי את זקנו, ודאי היה נותן עבור זה כמה כסף כדי שלא לעבור על ל״ת שבתורה, כן אפילו עבור מצות עשה כמו אתרוג וכדומה, ועל כמה לאוין דאורייתא החמורים למאד עוברים ממש על אגורת כסף אחת.

חלול השם. [תרל״ד]

העבירה היותר חמורה היא חלול ה׳ הגדול והנורא כמבואר שלהי יומא דף פ״ו, וחלול ה׳ היותר גדול המאריך גלותנו והמעכב גאולתנו ופדית נפשנו היא אשר ע״י רוע מעשינו יחולל כבוד אומתנו בגוים לאמר: ראו מעשה העם הזה, אשר לפי דעתו הוא הנבחר מכל גויי הארצות להיות לעם סגולה עליון על כל, ומעשיו גרועים ואבדה חכמת חכמיו ודעתו שפלה וגם באמונתו ערב אמונת שוא וטפל ועוד הגדיל כי עשה את הטפל לעיקר.

מטרת התורה.

כל התורה קדושה וטהורה משיבת נפש. כל תרי״ג מצוותיה בכל פרטיהן הכל מרועה אחד נתנו, וכל המשליך ופורק מאתו עול מצוה אחת ה״ז מפר ברית, אבל עכ״ז לא נעלם עין מלפקח שכלנו, כי כל התורה נתנה רק לאשרנו בזה ובבא, וכל המצות שבין אדם למקום הן במטרה לזכך ולרומם את שכלנו, שתהיינה לנו דעות נעלות ואמתיות מאירות כשמש בצהרים ולטהר את לבבנו ממדות רעות ומתאוות מגונות ופחותות. א״כ מי שלא טהר את לבבו ולא רחץ את כפיו מדברים שבין אדם לחברו ולא השקיט המית לבבו מתאוות מגונות, גם שכלו לא נזדכך רק נשאר בדעתו המשובשת, אזי כל עבודתו למקום לא נתקבלה וכל פעולתו מאפע.

תעודתנו והאמצעים להשגתה.

תעודתנו להאיר את עיני העמים באמונת ה׳ אחד ודרכיו הישרים. נחקרה נא לדעת מה המה התיכונים, אשר על ידם נשיג את המטרה הנשגבה הזאת. הלא גם בהשקפה הראשונה

נבין, כי זה רק ע״י הנהגתנו הטובה הן בדעות הן במדות יהן בתהלוכות העולם כאשר יכירו כל יושבי תבל, כי חכמתנו רבה ודעתנו נשגבה, כן מדותינו נעלות ונכבדות לישא יליתן באמונה עם כל איש, להזהר מכל חמס ותרמית, שלא לשלוח בעולתה ידינו, כן יידעים אני להתהלך בנעימות ובנחת כראוי לאדם השלם, כן לחונן ולרחם את כל הנברא בצלם אלקים, -- אזי יכובד שם ישראל בגויים ויאבו ללמוד את דרכיו וללכת בארחותיו, כאשר הבטחינו ה׳ יתע׳ בדברים כ״ו „ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה לשם ולתהלה ולתפארת״ וכאשר נתקיים בצור חוצבנו ממנו, אבינו אברהם, אשר בגודל חכמתו וצדקתו כי רבה משך אחריו לאהבו ולכבדו את מלכי ורוזני הארץ.

עתה נשיב ונתבונן, אם הולכים אנחנו בדרכי אבינו אברהם, או לכל הפחות אם מתאמצים אנחנו ללכת בדרכיו. הלא נשכבה בבשתנו ותכסה כלימה פנינו באין מענה, כי המעט לנו אשר לא נתאמץ לילך בדרכיו הישרים, אבל נהפוך הוא, כי נתאמץ להשכיח זכרם מלבבנו. חכמות ומדעים מרבית המונינו יתעבום וירחיקום עפ״י עצת ואזהרת העומדים בראשם, אשר זה דרכם חושך למי ויכו את העם בסנורים וגם איזה רבנים מחזיקים בידם בשגגה או בזדון. השפות הנחיצות לחברת האדם ובפרט שפת המדינה גם זה לא התירו רק בדוחק ובקושי גדול ללמדן בשעה שאינה לא יום ולא לילה לידע לצפצף בהן איזה פטפוטי תיבות ואז חכים יתקרי. אבל כל זה לא הספיק להם, עד כי מצאו עוז בנפשם לגדור גדר גם על למוד תורת משה ונביאי ה׳ וכתבי קודש, פן ימשיכום יותר מדאי, רק ידלגו מפרשה לפרשה ומספר לספר. והמעט אשר ילמדו לא ידעו מעולם הפשט הנכון והפשוט, רק על כל קוץ יאספו דרשות ורמזים המרים המרים, אשר אין להם טעם וריח, והלמוד כולו עלה קמשונים דרדר והיה. הוי ואבוי! דברי נביאנו, אשר בשלהבת יה הטיפו מפיהם אמרי קודש ישראל ובשטף רוחם והתלהבות נפשם הוריקו נחלי אש להבעיר את לב השומעים למוסר ה׳ בדעות טהורות ומצורפות ומדות נעלות ונשגבות, אשר אין ערוך להן, כי גבהו מריח בן תמותה, וכן כל חכמי האומות ומליציהן הישרים ישתוממו על המחזות הנשגבים האלה, אנחנו בני ישראל נרחיקם כמו זרה. הה, כאש יקד לבבי מדי זכרי זאת!

מצבנו במדות ובדרך ארץ

נשוב נא לראות מה מעשינו בפועל, ובאיזה מצב עומדים אנחנו במדות. הנה ידוע, כי משטינינו ומנדינו יתנו את שם ישראל לגדופים בהרבה מבי״ע לאמר: עם ישראל מדותיו נשחתות מאד, את חוקי הממשלה מעולם לא יאבו לקיימם באמת, משאו ומתנו עם אזרחי הארץ, אשר לא מבני ישראל המה, מלא תרמית, טעות גוי מותר לו, אבדתו לא יאבה להשיב וכדומה. והנה באמת יודעים אנחנו, כי רק רוח השנאה מדברת מתוך גרונם, וכאשר נביט בעין חודרת נראה, כי גרגיר חול נדמה להם להר גדול. הן אין כל אומה ולשון בתבל, אשר כל העם יאחז בצדק דרכו. יש צדיקים וטובים ויש רעים וחטאים. וכאשר נערוך ערך הטובים אל הרעים בכל עם ועם נמצא, כי ערך מספר הרעים נגד הטובים הוא הרבה פחות

בישראל מאשר בשאר האומות. עוד זאת: גם עושי הרע בישראל לא יכבד כ"כ עונם נגד עושי הרע בשאר העמים. אמת, כי נמצאו אנשים בישראל הרוצים להשמט מעבודת הצבא, אבל בלי עזר לכך מאותם האנשים, אשר להם יד ישם במשרת המדינה, לא היה ביכלתם להוציא חפצם לאור. ועתה במי גדולה האשמה, אם באיש מישראל, אשר בכדי להציל את נפשו הוא משתדל לעשות נגד הצדק, או בעוזרו, אשר עבור בצע כסף יעבור בזדון על פקודת הממשלה ומעות משפט? כן נמצאו אנשים בישראל, אשר ישלחו בעולתה ידיהם, אבל רב יותר מספרם בין שאר לאומים. רק לעתים רחוקות יקרה בין בני עמנו להשפט על רציחה וגזלה בפועל ואצל שאר לאומים אין זה מקרה רחוק כ"כ.

אבל בכל זאת אין זו תשובה מספקת עבורנו, כי הלא אנחנו העם הנבחר מקדם מראש, ואם"כ איפוא על כולנו החובה ללכת בדרכי צדק ויושר ולהראות לכל את צדקתנו, אשר לא ימצאו אף שונאינו שמץ דבר לערער עלינו, ואף כי גרים אנהנו במדינות שאנו יושבים בהן, ע"כ עלינו להזהר מאד משמץ דבר עולה, כי איש אחד יחטא ועל כל העדה יצא הקצף. וכבר הרביתי כמה פעמים לעורר את לב בני עמי על זה, כי חובה עלינו להזהר בכל שמץ דבר עולה נגד לא ישראל יתר הרבה מאשר נגד ישראל, כי זה נוגע לחלול השם, אשר הוא החטא הגדול ביותר, וגם כל תקון הצלחת עמנו תלוי בזה.

תהלוכותינו במנהגי דרך ארץ פרועות מאד עד כי היינו לשמצה ולחרפה וכל זה באשמת התועים או המתעים, אשר הכניסו בסוג אחד חוקות הגויים הקדמונים לע"ז, אשר הוזהרנו על זה שלא לילך בחוקותיהם, וחוקי דרך ארץ הנוהגים בין הגויים, אשר אנחנו יושבים בתוכם. הלא גם רביתינו בעלי התלמוד ז"ל לא בושו לומר „פרסאי בהלכית סעידה בקיאי מינן" ולמדו מאתם הנהגות בדרך ארץ.

אחרית דברי בזה, עלינו ללמוד מקדוש ה' הרמב"ם ז"ל אשר כתב בפירוש המשניות בסנהדרין פ"ו על משנת כל ישראל וז"ל הטהור „וחי השי"ת כי הכת הזאת מאבדים הדרת התירה ומאפילים זהרה ומשימים את תורת ה' בהפך המכוון בה לפי שהשי"ת אמר בתורה התמימה אשר ישמעון את כל החוקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, והכת הזאת מספרים משפטי דברי החכמים ז"ל שכשומעים אותם שאר האומות אומרים רק עם סכל ונבל הגוי הקטן הזה" ע"כ. וזה מתאים לדברינו שבוונת התורה היתה, אשר ע"י פרסום התורה וחוקותיה הישרים יתרימם שם ישראל בגוים ותתפרסם חכמתם הרבה, ואם"כ איפוא אם נלך לאור התועים אי המתעים השמים חשך לאור, הלא נהיה לבוז ולחרפה בלאומים, ואין לנו תקוה לחזור למצבנו הראשון רק באשר נרחיק מאתנו אור המתעה של אלה האנשים ואז נאיר באור ה'.

והנה כאשר אמרנו עיקר מטרת התורה ומצוותיה הוא להישיר את האדם בדעות שלמות ובמדות ישרות, ואם יהיה פחות במדות אזי כל מצוותיו אין בהן חפץ, כמו שאמר הנביא „למה לי רוב זבחיכם יאמר ה' וגו' כי תבאו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמס חצרי וגו' חדש ושבת קרא מקרא לא אוכל און

ועצרה וגו׳ ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם וגו׳ ידיכם דמים מלאו. רחצו הזכו הסירו רע מעלליכם וגו׳ דרשו משפט אשרו חמוץ וגו׳״ (ישעיה א׳, י״א־י״ז). וכן אמר עוד „הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו הלכף כאגמון ראשו וגו׳ הלא זה צום אבחרהו פתח חרצובות רשע וגו׳ הלא פרס לרעב לחמך וגו׳ אז יבקע כשחר אורך וארוכתך מהרה תצמח וגו׳״ (ישעיה נ״ח, ה־ח).

ועתה נחזה נא את מצבנו בדבר גדול זה. במצוות שבין אדם למקום רוב עמנו מדקדקים עד שידם מגעת. לפני חג הפסח רבו כמו רבו השאלות אצל כל רב בעירו על חשש תערובות משהו חמץ ועל געולי כלים וכדומה. אבל מועטים המה בני עליה אשר יתבוננו, שאם ככה אנחנו מהדרים בגעולי כלים מחשש המין, כמה יש לנו לעיין בגעול וטהרת הגוף מגזל ודאי, במה נגעול את כפינו מגזלה, גניבה, אונאה וכדומה, במה נגעול את פנינו ולבבנו מלה״ר ורכילות, הלבנת פני חבירו, שנאה וקנאה וכעס וגאוה. מר״ה ועד יוה״כ מדקדקים הרבה במצוות, ואף כי המנהגים הנוספים חמורים עוד יותר מדברי תורה, מי לא ילך בר״ה לקיים מצות תשליך, מי לא יאמר אצל הנהר גם הבקשות של המקובל הרב ר׳ הוד״א ז״ל, מי לא ינער בשולי בגדיו בכל לבבו את המאוי אשר היו למעמסה וברגע אחד ישליכם למשיאות נצח, אבל מי יזכור ברגע זה להשליך ולנער גם מביתו וחנותו את המשקלות והאיפות הבלתי צודקים, או האם יתבונן אולי צריך להסיר את בגדו מעליו ולסלק את נשיו אוי להשיב את הגזילה אשר גזל? ומה ייעילו לו ידייו וכוונתיו וינעיר בגדיו וישאר פעליותיו, אם לא יתקן את אשר עות? הכל יקיימו בעיוה״כ מצות כפרות, טבילה בנהר, ל״ט מלקות אבל מה תועיל לי שחיטת העופות הבלתי אשמים לכפר על מעלי, אם לבבי לא נשבר בקרבי? מה ייעילו לו כל נחלי קדומים אם הוא טובל ושרץ בידו? מה ייעילו לו כל מלקיותיו אף אם ילקה כהנה וכהנה, אם לא יעזוב דרכי הרעה? אוי לנו, כי ברוב אולתנו שגינו ונקוה לאור והנה חשך וכאין עינים נגששה.

מחלוקת [?] עוד זאת רעה חולה ראיתי בין יראו מדינתנו והוא כי ירבו לחלוק על הכתות החדשות, אשר לא יעשו כתורה, לבוזתן ולגדפן ולרדפן בכל יכלתם. עיקר טענתם הוא, כי כל ישראל ערבים זה בזה, אבל שכחו, כי זהו דוקא כשיש בידם למחות, אבל אם אין בידם למחות פטורים מהערבות, והנה אם כל העדה כולה שומרי תורה ומצות ואיש אחד יפר תורה אפשר שביכלתם למחות בבזיונות וגדופים. אבל כשאנשים רבים יפרדו ויבדלו מהכלל ואף כי מדינות שלמות, היש ביכלתנו למחות בידם? הלא רק ניסיף אש ונגדיל המדורה. ע״כ עלינו להשקיט מריב ולהשבית מדון ונאמר אעפ״י שחטאו ישראלים הם, אחינו הם ולא ידח ממנו נדח. אבל להגדיל מדורת המחלוקת ולהבעיר אש המדון, הלא בזה רק נחלל את שם ה׳ ונשים ישראל בלאומים. וזאת ג״כ קללה גדולה מקללות שבת״כ שאה״כ „וכשלו איש באחיו כמפני חרב ורודף אין ולא תהיה לכם תקומה לפני אויביכם״, ואמרו ע״ז חז״ל „וכשלו איש בעון אחיו מלמד שכל ישראל עריבים זה בזה״ (שבועות דף ל״ט) ואמרתי להקשות, דמאחר שבת״כ איירי בחטאו הכלל ומאחר שכולם יחטאו

הלא כל אחד נענש על עבירותיו ולא נצרך להכשל בעד הערבות. ואמרתי שזוהי כונת הכתוב שזה גופא היא הקללה היותר גדולה שיכשלו איש באחיו כמפני חרב ורודף אין, רצונו, שיברחו אחד מפני חברו כמפני חרב בלי רודף, והטעם שכל איש יגור פן יהיה נלכד בעונות אחיו, ועי"ז יבאו למחלוקת ופרוד הלבבות עד שלא תהיה להם תקומה לפני אויביהם. והנה כבר נתקיים זאת בזמן הבית בעוה"ר שמלחמת האחים הורקנוס ואריסתובלוס הביאו עלינו את הרומיים, ואחרית הדבר היה שנחרב בית מקדשנו ותפארתנו וגלינו מארצנו, ועדיין מרקד בינינו בעו"ה להבזות את שם ישראל בגויים ולתת את כבודו לשמצה, והא שאמרו בגמ׳ מלמד שכל ישראל ערבים זה בזה, רצונם שאל"כ לא היה מקום למכשול זה כלל, ואף שבאמת בהתחלקות הכלל בטלה הערבות כנ"ל רק שה׳ קללם שיפלו ברשת השגיאה לחשוב שעדיין הם ערבים ועי"ז ירדפו איש את אחיהו.

הסבות לפחיתות המדות. (תרל"ד)

סבות הדבר שהיו בעוכרנו בפחיתות המדות הן שלש: — א) נתפרסמו ונתפשטו בעמנו סודות התורה והמצוות, עד כי כל אחד מדמה בלבבו, אשר בכל מעשיו ותנועותיו הוא בוקע רקיעים ובורא מלאכים ומנהיג עולמות לאין קץ, וכאלו נטל ההנהגה כבד על הבורא יתעלה ויתרומם שיצטרך חלילה לעזור וסיוע מאנוש רמה ותולעה. אנו שוכחים, כי בעודנו פה על הארץ בחומר העכור כל מעשנו וחסדנו הם כמאמר הכתוב „כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה וגו׳" (ישעיה מ׳), ואם לא ירעו ולא ישחיתו גם לא ייטיבו מאומה לאבינו שבשמים, כי הוא נעלה מכל וא"צ לעזר וסיוע. ומה ביכלתנו שפלים ונבזים פה עלי האדמה לפעול גדולות ונצורות בשמי השמים, וכמאמר הכתוב (איוב ל"ה) „אם חטאת מה תפעל בו ורבו פשעיך מה תעשה לו, אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח". [ועיין ירושלמי נדרים פ"ט הלכה א׳ דפריך ויפתחו לו בדברים שבינו למקום ומשני דאין דבר שהוא נוגע למקום ומביא הכתוב הנ"ל ועיין ברא"ש נדרים פ"ט סימן א׳]. אמנם המצות באו לתקן אותנו להישיר אותנו בדרך הישרה בדעות ובמדות, למען נאריך ימים פה בשובה ונחת ואח"כ תשוב הנפש האלקית טהורה ונקיה למעון אביה, אבל אנחנו בגודל גאותנו וסכלות לבבנו נפתינו לחזות משאות שוא ומדוחים, כי נלחם כמלאכי שחת ונהיה לעזור להנעלה מכל בהנהגת עולמות אין קץ. ע"כ נשכח מאתנו עיקר מטרת התורה ולא נתאמץ להטיב דרכנו בפועל לנקות עצמנו מעול והמס, כי מי שעלה למדרגה רמה כזאת להתגבר על מלאכי מעלה ולהיות שותף להקב"ה, היש לו עוד להתבונן לדברים קלי ערך, אשר בארץ יסודם, כמו עול וחמס ותרמית וכו׳. הלא בתנועה אחת ינענע בכל העולמות ויגזור על צבא מרום במרום וחושך ישים לאור ואור לחושך, מר למתוק ומתוק למר. והנה תורתנו הקדושה והטהורה ציירה לפנינו בקצור תועלת התורה והמצוות, שהן לא נתנו לריק חלילה אלא למען נחיה ונאריך ימים, כמש"כ „כי לא דבר רק הוא מכם, כי היא חייכם [ר"ל חיי הנפש האמתיים] ובדבר הזה תאריכו ימים על האדמה וגו׳" (דברים ל"ב), ר"ל גם

האושר וההצלחה בעוה״ז תשיגו ע״י קיום התורה ומצותיה כנ״ל. ואמרו בסוכה רב אחא ב״י הוה מסמי ליה ואמר גירא בעינא דשטנא, ר״ל השטן הפנימי ז״ל הוא השטן הוא היצה״ר, ואמרו בברכות ס״א כי היצה״ר יושב בין מפתחי הלב. אבל מה יועיל לו להאדם שיכוון בעת הנענועים להמית השטן הרובץ בעמקי תהום וזורק עליו חצים למרחוק, בשעה שהשטן אורב לו בחדרי לבבו ומצחק על חלומותיו באמרו: זרוק חציך רחוק רחוק לאבדני ואנכי הנני יושב ספון בחדרי לבבך באין מחריד.

הסבה השניה היא, כי רוב עסקני נזורי אחור מלמוד תנ״ך, המלאים מוסר וארחות חיים על כל גדותיהם, והכל רצים אחר התלמוד, אף מאן דלא ידע צורתא דשמעתתא. ואם כי באמת מי שיש לו רעיון זך ושכל נקי ידלה מים התלמוד פנינים ודברי חפץ להלהיב את לב האדם בקניית מדות טובות ונעלות, אבל המה מפוזרים בים זה הגדול ורחב ידים יצריך לב רחב ושכל חד לקבצם ולאספם. לא כן בלמוד תורה ונביאים, שכל איש ישר אשר יהגה בם יבין את נועם מוסרם בדעות ובמדות, זולת איש מתעקש לעות את הישרים ולהוציא המקראות ממתק דבריהם הפשוטים לדרוש בהם תילי תילין *).

הסיבה. תרל״ד: אומרים, איך ימצא המוכיח עוז בלבבו להוכיח לרבים והיא בעצמו לא ינוקה מחטאים מחולל מפשעיו. והמערערים עוד מגדילים את הטעם הזה לעולל עלילות על המוכיח אשר לא היו ולא נבראו, בכדי לסתום את פיו מלהטיף אמרי מוסר, כי יאמרו לו טול קורה. אמנם לא דבר חדש היא, כי כבר המציאו את התחבולה הזאת גם בימי הנביאים, כמו שאנו רואים בדברי הנביא „ויאמרו לכו ונחשבה על ירמיה מחשבות כי לא תאבד תורה מכהן ועצה מחכם ודבר מנביא לכו ונכהו בלשון ואל נקשיבה אל כל דבריו. הקשיבה ה׳ אלי ושמע לקול יריבי וגו׳״ (ירמיה י״ח). נחשבה על ירמיה מחשבות לסתום פיו שלא יטיף עוד דברי תוכחות, כי לא יחסרו לו כל הכחות הנעלים הנדרשים לאיש מוכיח ברבים והיא „כי לא תאבד תורה מכהן ועצה מנביא ודבר מחכם״, ע״כ מה לעשות לו. נשארה לנו רק תחבולה אחת והיא „לכו ונכהו בלשון ואל נקשיבה אל דבריו״, ר״ל נדבר עליו להר״ר כי הגדיל לחטוא ולא יהיה עוד ביכלתו להוכיח אותנו בשער, כי נאמר לו טול קורה. וזה שאומר אח״כ „כי כרו שוחה לנפשי״, ואמרו ע״ז בקמא דף ט״ז „חד אמר שחשדוהו מא״א וחד אמר שחשדוהו מאשה זונה״. ועוד אמר הנביא „הקשיבה ה׳ אלי ושמע לקול יריבי״, ר״ל קבל את בקשת שנינו, כי שנינו לדבר אחד נתכוונו. הם מתכוונים, שלא הוכיח איתם, וגם אני מתחנן לפניך, שלא תשלחני להוכיח את בני עמי, כדברי הנביא „פתיתני ה׳ ואפת וגו׳ ואמרתי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו והיה בלבי כאש בוערת עצר בעצמתי ונלאתי כלכל ולא אוכל״ (ירמיה כ׳).

---

*) את ההמשך לא מצאתי בין כתבי הגרש״ם ז״ל. י. מ.

גם אני אומר, התדמו כי חפץ אנכי להיות איש ריב ומדון ולעורר עלי משטמה ושנאה בשביל תוכחתו ומוסרי? אבל מה אעשה, וה׳ נתן לי לב רגש לא אוכל התאפק, והיה אם אמרתי כי אסתרנה בלבבי והיה כאש עצור בעצמותי יאם כי הם מצאו תחבולה להעליל עלילות על הנביא למען אשר ישים מחסום לפיו מלהוכיחם. הנה מוצאים המוכיחים בדברי השי״ת אל נביאיו עצה לבטל את ההתחבולה הזאת והוא „קרא בגרון אל תחשך כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם״ (ישעיה נ״ח). יש הפרש בין מצות שופר למצות קריאת מגילה והוא דבמגילה תנן בדף י״ט „הכל כשרים לקרות המגילה חוץ מחש״ו, ופסק המג״א בסימן תרפ״ט קס״ג דהיינו דוקא לכתחילה אבל בדיעבד יוצאים בקריאת הרש משום דקרא ולא השמיע לאזניו יצא במגילה וכן מוכח בגמרא מגילה שם ובברכות דף ט״ו. אבל בשופר תנן בר״ה דף כ״ז „התוקע לתוך הבור או לתוך הדות אם קול הברה שמע לא יצא״, והיינו משום דאינו יוצא בתקיעתו רק שמוכרח לשמוע, והמצוה היא השמיעה, ועי״כ נוסח הברכה לשמוע קול שופר, וזוהי כונת הכתוב „כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם וגו׳״. רצונו, על המענה טול קורה מבין עיניך תאמר להם, שאין כוונתך להוכיח רק לאחרים, אלא כוונתך שדברי תוכחתך יכנסו גם אל לבך, כמו התוקע בשופר שאינו יוצא כ״א ששמע בעצמו קול שופר. על כן אנכי, אשר באמת לא טוב אני משאר בני עמי והנני מלא עוונות, ודאי אין כוונתי רק לעורר את לב העם אלא כונתי גם לעורר את עצמי בראשונה.

היעודים שבתורה.

[?] אמרו בת״כ „אם בחוקותי תלכו מלמד שהקב״ה מתאוה שיהיו ישראלים עמלים בתורה כו׳״ עיי״ש, ובע״ז דף ה׳ דרשו ג״כ באופן זה רק בסגנון אחר קצת „אם בחוקותי תלכו, אין אם אלא לשון בקשה כו׳״. במגילה דף ל״א אמרו על המתניתין דאין מפסיקין בקללות „ה״מ בקללות שבת״כ, אבל בקללות שבמשנה תורה פוסק, מ״ט הני בלשון רבים אמורות ומשה מפי הגבורה אמרן, והני בלשון יחיד אמורות ומשה מפי עצמו אמרן.

היעודים ליחיד. והנה כאשר נתבונן בייעודי הברכות והקללות נמצא שייעודי משנה תורה שנאמרו ליחיד לפעמים קרובות לא נתקיימו כלל, ואנו רואים צדיק ורע לו רשע וטוב לו.

צדיק ורע לו רשע וטוב לו. אמת שעל שאלה זו כבר באה תשובה בדברי הנביא „עקב הלב מכל ואָנֻש הוא מי ידענו, אני ה׳ חקר לב בחן כליות ולתת לאיש בדרכיו כפרי מעלליו״ (ירמיה י״ז). רצונו, איך יכול האדם להקשות קושות על הנהגת ה׳ לאמר מפני מה צדיק ורע לו רשע

ייטיב לי, והלא שניהם גם יחד נעלמי מאתי. הן האדם לא יראה בחדרי לב רעהו, ומי שנראה לעיני אחרים לצדיק, יתכן, כי רק מסוה הצדק שם על פניו ושבע תועבות בלבו, ומי שנראה לרשע, יתכן, כי לבו טוב והוא מסתיר צדקתו. ועוד זאת: גם המיטיב והרע לא נוכל לדעת, כי יתכן להיות, שאנו רואים איש מצליח תמיד ולו עושר ונכסים כבוד ותפארת, עכ"ז מכאובי לבבו, אשר יש לו מסבות נעלמות, יציקוהו עד מות עד כי ישלח יד בנפשו, וכן להיפך, איש עני ואביון השמח בחלקו והוא טוב לב תמיד. וזה אמר הנביא „עקב הלב מכל" ולא נוכל לדעת מי הצדיק ומי הרשע, ועוד זאת: „אנש הוא מי ידענו", רצונו, אם כי אנחנו מקנאים בהצלחתו, עכ"ז יתכן, כי אנוש לבבו ממכאובים ודאגות שונים. ע"כ רק „אני ה' חקר לב יבחן כליות ולתת לאיש בדרכיו כפרי מעלליו", רצונו אני יודע תעלומות לבבו ואני יודע איך לשלם לו בטוב או ברע.

ואם כי בתירוץ זה מיושבות כמה תמיהות, עכ"ז עדיין אינו ישוב כללי, כאשר אמר הנביא בעצמו „צדיק אתה ה' כי אריב אליך אך משפטים אדבר אותך מדוע דרך רשעים צלחה שלו כל בגדי בגד" (ירמיה י"ב). רצונו, הן אמנם שהקושיא מפני מה יש צדיק ורע לו בפני עצמה אינה קושיא, כי מי גבר יאמר זכיתי את לבי טהרתי את מעשי, אבל בצרוף הדבר, שאנו רואים רשע וטוב לו, נשארה הקושיא, כי מאחר שאותו האיש היא רשע ואעפ"כ טוב לו, א"כ מדוע יגרע הצדיק ממנו, אף שבודאי נמצאים גם בו חטאים, עכ"פ הוא טוב מהרשע. וזה אמר „צדיק אתה ה' כי אריב אליך", רצונו, כשאשאל הלא צדיק אנכי ומדוע מצאוני צרות רבות ורעות בזה אתך הצדק, כי אדם אין צדיק בארץ וגו', „אך משפטים אדבר איתך מדוע דרך רשעים צלחה", רצונו, הלא הם גרועים ממני ומדוע זה תצלח דרכם ודרכי נסתרה.

רעיון זה אנו מוצאים ג"כ באיוב יו"ד „הטוב לך כי תעשק כי תמאס יגיע כפיך ועל עצת רשעים הופעת, העיני בשר לך אם כראות אנוש תראה, הכימי אנוש ימיך אם שנותיך כימי גבר, כי תבקש לעוני ולחטאתי תדרוש, על דעתך כי לא ארשע ואין מידך מציל, ידיך עצבוני ויעשוני יחד סביב ותבלעני". רצונו, שמתפלא על דרכיו יתברך משתי פנים: א) הטוב לך כי תעשק כי תמאס יגיע כפיך? ב) לו אשקיט המית רוחי לומר כי הצדק אתך נגדי להיותני על עונותי, אשוב להתפלא, מדוע זה על עצת רשעים הופעת? והוא כטענת הנביא ירמיה כנ"ל. אח"כ הוא הולך ומרחיב טענתו, כי הן האדם יתכן שימאס וירוצץ את מפעלו משתי סבות: א) כי רק עיני בשר לו, מקודם דמה בנפשו, כי המפעל יהיה טוב ישלם, אבל שגה ברואה, כי יצא רע ומקולקל ע"כ שב גם היא וימאסהו. ב) בעת בחרותו וכחו כח עלומים היה ביכלתו להשגיח על מפעלו ולתקנו, אבל בזקנותו כשכחו עזבהו והיא חלש אין אונים, אין ביכלתו עוד להתבונן בהטבת מפעלו וע"כ ימאסו וישליכהו. אבל אתה ה', הן שתי הסבות לא יתכן אצלך: העיני בשר לך אם כראות אנוש תראה לשגות במעשה ידיך? או הכימי אנוש ימיך אם שנותיך כימי גבר, אשר תשוגהו החולשה באחרית ימיו? אח"כ הולך ומבאר התמיה השניה: כי תבקש רק לעוני ולחטאתי תדריש

ומהרשעים תעלים עינך, האם הסבה לזה שעל דעתך כי לא ארשע, ע"כ אם לא תענישני כעת, אזי לא תשיגני עוד נקמתך כי אשוב בתשובה, ולפיכך אתה ממהר לעשות בי נקמתך. לא כן הרשעים, אשר לא ישובו מדרכם, להם אתה מאריך אפך למען תרדפם באף כשישובו לחטא כמאמרם ז"ל בסוטה דף ט' על הכתיב „בסאסאה בשלחה תריבנה", וא"כ איפוא „אין מידך מציל", רצוני, שאין שום הצלה מנקמתך חלילה. אבל גם זה לא יתכן על הבורא יתברך, אשר הוא טוב לברואיו, שיאבה לנקום במעשה ידיו ולהקדים הפורעניות לתשובתם למען לא ינקו, אם לא שנאמר, כי „ידיך עצבוני ויעשוני יחד סביב ותבלעני", רצוני, שמטרם מראש בראת אותי למשחק לך אשר תבלעני אח"כ, וזה ג"כ בלתי יתכן לומר כן, וא"כ נשאר בתמיהתו. אבל היבא אנוש לחקר אלוקי כאשר עניהו רעיו.

היעודים לכלל האומה. הטוב הכללי והטוב הפרטי.

אולם היעודים שבת"כ שהם בלשון רבים לכלל האומה ראינו שהם נתקיימו כמעט כלם, אבל גם בזה תפול קושיא גדולה כי על הרוב באותן המדינות ששם אחינו שומרים תורת ה' ועושים מצותיו המה מוכים ולוקים שפלים ונעולים, ובמדינות ששם אחינו כמעט השליכו תורת ה' אחרי גוים ומאנו ללכת בדרכי אבותיהם וישן מפני חדש הוציאו המה בגרם המעלה והצלחתם עלתה כפורחת, ומדוע יהיה זה ככה? ע"כ נראה לי לבאר פה דבר אחד עיקרי, אשר כמעט רוב בני עמנו העלימו עין מזה, והוא כי מעשה הטוב הכללי ומעשה הטוב הפרטי לא ישתוו זה לזה, והטאי הפרט יבדלו מחטאי הכלל באיכותם ומהותם. למשל, האיש אשר יזיר את עצמו מכל תענוגי העולם ודבר אין לו עם יושבי חלד, לא יאבה לדעת מעניני העולם ולא ידע אף צורתא דמטבע, מתבודד בחדרו בטהרה ופרישות ועושה טוב כל היום בתורה ובמצוית שבינו לבין קונו, — הלא בגדר הפרט, היינו הוא בפני עצמו, צדיק גמור הנהו, אבל בגדר הכלל איזה תועלת וטובה ממשית תצמח מאיש כזה לאחיו ולעמו? זעקת דל לא ידע, לעשות טוב לעמו אין ביכלתו, וכל הדברים שבינו להבריו דבר אין לו עמהם. א"כ איפוא לענין טובת הכלל צדקתו שבינו למקום אינה מעלה ואינה מורידה, ולו היו כל האנשים כמוהו הלא אז לא היתה שום אגודה כללית בישראל. ונהפוך הוא, האיש שעזב את תורת ה' ומצותיו בינו למקום לא ישמור, אבל לו לב טוב לרחם על דלים ואומללים, לעזור לאחיו, להציל לקוחים למות והוא יפעול טובות וגדולות לעמו ויגן על כבודו, הן זה האיש בפני עצמו, רצוני לענין התורה והמצוות שבינו לקונו, הלא הוא כרשע גמור, אבל לענין הכלל יכול להחשב לצדיק, ולו ילכו הרבה בדרכיו לטובת האדם והעם אזי הארץ ההיא תהיה ארץ ברוכה והעם היושב בקרבה מאושר ומוצלח. ע"כ נראה לומר, שיעודי התורה בעונש הכלל על עברם את התורה והמצוות, העונש הוא רק על עבירות הנוגעות לכלל והן שנאת חנם, מחלוקת, התרחקות מעניני האומה, טפשות הלב להיות נבדל מחברה אנושית וכדומה. ובפירוש אמרו רז"ל עה"כ חבור עצבים אפרים הנח לו, אפילו אם הם עובדי ע"ז מאחר שהם

בהתחברות השי"ת מיחל להם. זהי דיקא לענין קיום הכלל והצלחתו, אבל עכ"ז הקב"ה נפרע מכל אחד יאחד בפרט לשלם לו כפי מעשיו בזה או בבא. ואם כי נמצא עונש בקללות שבת"כ על עבירות איזה מצוית שנראית רק כמצות פרטיות אבל המתבונן בהן יראה, שהעבירות שנזכרו בפרשה זאת כולן הן על מצוות כלליות, רצוני, שאושר הכלל ותקין האומה והארץ בכלל תלוים בהן. א"כ איפוא סרה הקושיא אשר עמדנו עליה, דהן אמת, שבמדינות שהזכרנו אחינו מלאים תירה ומצווה, אבל זה רק בדבר הנוגע לאיש איש בפני עצמו. אבל במה שנוגע לטובת הכלל הם עומדים מרחוק ואין מהם חולה על זה ייעברו על זאת בזדון או בשגגה. הקנאה והשנאה גדולית למאד, הם מפורדים לכתות שונות מחמת חלוקת דעתם באופן עשיית איזה פרטי מצות, וכת אחת תרדוף וגם תלשין על רעותה. חכמתם נסרחה, לדבר בשפת המדינה לא ידעו עד כי אין ביכלתם גם להצדיק את עצמם נגד עלילות ושקרים, אשר יפיחו עליהם צורריהם. אין להם שום סדר והנהגה כללית, לא ידאגו לפרנסת בניהם עת כי יבאו לימים יכל אחד סומך על הנס. כללו של הדבר, כל הדרכים הטובים לטובת הכלל הנמצאים בתוה"ק, להתבונן עליהם השליכו אחרי גַוָם וילכו להם בדרכי חשך ועקלתון, וא"כ הלא בצדק נתקיימו עליהם כל היעודים מעונש אשר באו בת"כ. ולהפך בני עמנו אשר במדינות הנאורות, עם כי עברו תורה חלפו חק ויקבלו ע"ז העונש כל אחד ואחד על מעשיו אשר לא טובים, אבל עכ"ז במצות הנוגעות לכלל החזיקו בהן למאד. הם מקדשים שם ישראל ע"י חכמתם והנהגתם, מגינים על עמם ומשתדלים להסיר כל תלונה ופירעניות מעל ישראל ולהגדיל כבודו בעמים. כן נתחברו באגודה לעדיד בלא לב ולב לתועלת והרמת כלל ישראל בלא שנאת חנם ביניהם. ע"כ איפוא בצדק נתקיימו עליהם היעודים הטובים שבת"כ והרעות לא נגעו בם.

מדוע בתורה רק יעודים גשמיים.

והנה רבים נתקשו, מדוע נמצאו בתורה רק יעודים גשמיים הן בשכר והן בעונש, ויעודים רוחניים לא נזכרו כלל. אבל הנראה דבאמת היא פחיתות לעבוד את ה' בשביל תועלת שכר או לפרוש מן החטא מיראת העונש, כמו שאמרו חז"ל באבות „אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב ע"מ לקבל פרס". ע"כ לא בא בתורה שום יעוד רוחני. אולם היעוד הגשמי בא רק להורות לנו בחינה נכונה אשר על ידה נדע, אם אנו הולכים בדרך התורה, כי האדם יכול לתעות בדרך תהו ולחשוב כי הוא צדיק וחסיד בכל מעשיו ודרכיו, כאשר בעוה"ר אנו רואים כן בדורנו דור תהפוכות באיזה מקומות שחושבים את עצמם לעמוד עולם מוסדי דור ודור, אף כי רוב המדות הטובות שמנו חכמים לא מצאנו בם. אדרבא איש את רעהו יונו וכדומה. על כן נתן לנו הכתוב בחינה והיא „אם בחקותי תלכו וגו'". א"כ כל זמן אשר אנחנו למטה ולא למעלה, שפלים, דלים ונבזים, הלא נדע כי רחוקים אנחנו מדרך התורה והטוב, כאשר האריך בזה בתשובת בשמים ראש המיוחסת לרבנו הרא"ש ז"ל סימן רנ"א, עיי"ש בדבריו המחוכמים ומפליאים. ואם כי יתפלא הקורא, איך יתכן שרק ההצלחה

תהיה בחינה של דרך הטוב, הלא ידוע מאמרם ז"ל בברכות דף ז' כי יש צדיק ורע לו רשע וטוב לו, כמו שבארנו לעיל. ועוד זאת, כפי שכתבנו הצלחת הכלל תלויה רק במעשים הנוגעים בין אדם לחברו, א"כ איפוא כשכלל האומה הישראלית יתקנו דרכיהם במעשים אלה כבר יצליחו ויעלו מעלה אף אם יפירו כל המצוות שבינם למקום, היתכן דרך זה? ותורתנו מה תהא עליה? ע"ז אשיב,

הצלחתנו בתור אומה.

כי באמת הצלחת כלל הלאום הישראלי בתור אומה לא תתכן בלעדי התורה וקיום מצוות ה', כי באופן אחר במה נפלינו מכל הגוים. אמת, כי נוכל להיות מוצלחים, אבל זה לא תהיה הצלחת ישראל, כי באשר נסור מדרך התורה נתבולל בין שאר לאומי תבל ושם ישראל ישתכח מהעולם. היש אבדון כללי יותר מזה? וזה מה שאמרו בת"כ „אם בחוקותי תלכו מלמד שהקב"ה מתאוה שיהיו ישראל עמלים בתורה", וזה מה שאמרו בע"ז דף ה' „אין אם אלא לשון בקשה", רצונם, שאעפ"י שתנאי זה אינו מעכב להצלחת הכלל, אבל השי"ת מבקש מאתנו ביחוד על תנאי זה, כי באופן אחר ההצלחה יכולה להפך לכליון האומה חלילה.

ועו"ד הקושיא הראשונה צדיק ורע לו רשע וטוב לו אשיב ואומר, כי ראינו אשר הנהגת הטבע הכללית שומרת חוקותיה ותפקידיה כאשר שם הבורא לחוק ולא יעבור, ואם כי יקרו שנויים הם רק בדרך פרטי מטעמים בלתי ידועים לנו. כן גם במקרה האנושי יש שבנוגע לאדם פרטי יקרו שנויים, אשר יקבל עונש או שכר לדעתנו לא לפי מעשיו מטעמים לא ידועים לנו. כל זה הוא רק באדם פרטי, אבל כלל הלאום ישמור את חוקי ה' אשר קצב לו, וכמש"כ הרשב"א ז"ל בתשובותיו סימן קמ"ח וסימן ת"ם „דהא דאמרינן אין מזל לישראל היינו בהנהגת הכלל, והא דאמרינן בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא היינו באנשים פרטים", והוא ממש כדברינו. ע"כ בטח נדע כשנלך בדרך הטוב האמתי כרצון התורה נעלה מעלה מעלה וכן להיפך. וזה מה שאמרו, ברכות וקללות שבתורת כהנים בלשון רבים אמורות ומשה מפי הגבורה אמרן, ר"ל דאמרן לכלל האומה ולא ישונה מזה לעולם ע"כ נאמרו מפי הגבורה משום שלעולם לא ישונה מזה כידוע מאמרם „מעולם לא יצא דבר לטובה מפי הקב"ה וחזר בו". אבל ברכות וקללות שבמשנה תורה בלשון יחיד אמורות, והוא רק על הרוב, אבל לפעמים ישתנה הדבר דהיינו צדיק ורע לו רשע וטוב לו, וע"כ לא נאמרו מפי הגבורה רק משה מפי עצמו אמרן.

עם ישראל

[תרנ"א] לפי הכתוב והמקובל אצלנו בחר ה' בנו מכל עם ולשון להיטיב עמנו במובות ואושר אין קץ. ולכאורה יש לתמוה הן על הבחירה והן על ההצלחה. על הבחירה, מפני מה בחר בנו ה' מכל עם

ולשון ? אמנם הכתוב בעצמו אמר (דברים ט׳) „לא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא לרשת את ארצם כי ברשעת הגיים האלה יגו׳, ולמען הקים את הדבר אשר נשבע ה׳ לאבותיך יגו׳". זוהי תשובה מדוע הביאנו לאה"ק, אבל אין זה מספיק לתרץ מפני מה בחר בני מכל העמים, כי לא כל העמים היו רשעים כז׳ אומות. אמנם כפי הנראה תירץ זאת הכתוב בדברים ז׳ „כי עם קדוש אתה יה׳ אלקיך בך בחר ה׳ אלקיך להיות לעם סגולה מכל העמים וגו׳ לא מרבכם מכל העמים חשק ה׳ בכם כי אתם המעט מכל העמים, כי מאהבת ה׳ אתכם ומשמרו את השבועה וגו׳". אבל הכתובים בעצמם נראים כסותרים זא"ז, דבכאן אמר שלזאת בחר ה׳ בם מפני שהם עם קדוש והשי"ת אוהב אותנו ובדברים ט׳ אמר לא בצדקתך ובישר לבבך רק ברשעת הגוים האלה כו׳. ובאמת כפי מה שראינו הנהגת ישראל במדבר היתה כמו שהעיד הכתוב „למן היום אשר יצאת מארץ מצרים עד באכם עד המקום הזה ממרים הייתם עם ה׳". ואף כשנכנסו לא"י רבים מהם עבדו אלקי נכר הארץ עד אשר הגלם ה׳ מארצם וגם אח"כ כששבו בימי עזרא, אם כי רובם ככולם לא עבדו עוד ע"ז ושמרו את התורה, אבל נתחלקו לכתות שונות ועשו לעצמם רעה יותר ממה שעשה להם השינא היותר גדול עד שנחרב הבית וגלינו ונתפזרנו בכל קצות הארץ, ועדיין לא שבנו מחטאינו, ובדברים שבין אדם לחברו הננו עומדים היום במדרגה נמוכה וביחוד בנוגע לחטא שנאת חנם, אשר מחטא זה נצמחו כל הרעות דבאות עלינו כמאמרם ז"ל ביומא ט"ו ששנאת חנם שקיל כנגד ג׳ עבירות חמורות ע"ז ג"ע וש"ד, וא"כ אין לנו כ"כ להתפאר בצדקתנו ויושר לבבנו. על ההצלחה ? הנה זה קרוב לאלפים שנה שאנחנו בגולה מפוזרים בכל קצות הארץ דוויים וסחופים. והנה בזמן הגלות המרה פשיטא שאין ההצלחה משחקת לנו ובכל אשר נפנה הננו לאחור ולא לפנים לזנב ולא לראש, אבל גם בהייתנו על ארצנו כמעט לא ראינו בטובה מלבד בימי דוד ושלמה, ואיה היא האושר אשר הבטיחנו השי"ת להיות עליון לכל גויי הארצות ויהי להיפך ?

חכמינו ז"ל אמרו עה"כ בסאסאה בשלחה תריבנה למה לי לכדר"ה ב"פ דאמר רחב"פ אין הקב"ה נפרע מן האומה עד שעת שליחיה שנאמר בסאסאה בשלחה וגו׳ (סוטה דף ט׳). והנה ידוע אשר הן בצומח והן בחי וכש"כ במדבר יש מינים אשר לא נבראו בשביל עצמם לא רק לאיזה מטרה כללית, וכאשר נתמלאה סאתם, היינו שכבר מלאו מטרתם, אזי עברו ובטלו מן העולם, וע"כ יש כמה מינים בצומח חי ומדבר שאינם במציאות עוד. כמעט כל האומות הקודמות שהרעישו את העולם בשעתן כבר אין זכר למו, כי נתבוללו באומות החיות וקיימות ולא נודע כי באו אל קרבנה. אחת היא האומה הישראלית, אשר נשארה חייה וקיימת ושום שיטף לא הגיע אליה ועם רוב תלאותיה והצרות שעברו עליה היא באמונתה ובתורתה חזקה כראי מוצק. אות היא כי נבראה בשביל עצמה ולפיכך תעמוד בקיומה כימי השמים על הארץ. וזוהי כוונתם ז"ל בסוטה, אין הקב"ה נפרע מן האומה עד שעת שלוחה, ר"ל כי היא לא נבראה לתכלית עצמה רק לאיזה מטרה ותועלת לבריאה הכללית, וע"כ אין מדקדקין

אתה על מעשיה ומניחין אותה לילך בדרכה הרעה עד שתמלא סאתה ולא תהיה מאתה שום תועלת ואז ישלחו אותה כליל מן העולם. ויא"ת מרוע אין מדקדקים אתה ליסרה על חטאתיה בכדי שתיטיב דרכה ותשאר גם היא בקיומה, זה אינו, כי היוצר יחד לבם ראה וידע, שהיא לא תסבול אם ישלחו עליה יסורין ולא תחזיק מעמד, אלא תתבולל בין שאר העמים אשר יושבים בשלום והשקט. לא כן עם ישראל, אשר הוא קשה כברזל בקשה ערפו, כמו שהורה לנו הנסיון כי אחרי כל הצרות והתלאות שנעשו לו, שרפוהו, חנקוהו, טבעוהו בים, השליכוהו לפני חיות טורפות, כללו של דבר לא היה מין יסורים רעים שלא עשו לו, והוא איתן במצבו ותורתו, אף כי גם הוא עם מרי, כי גם זה הוא בכלל קשה עורף לבעוט ברבותיו ולהמרות את מנהליו כמאמר הכתוב „מריך וקשה ערפך". ואם יש שישליך תורתו אחרי גוו מרוב טובה, אבל תיכף כשרוצים לכופו להעבירו על דתו, אזי איתן מצבו וכל הרוחות שבעולם לא יזיזוהו, וכל מה שיענו אותו יתחזק יותר באמונתו ותורתו. עם כזה נבחר מאת ה' לאור עולם, לעמוד נצח כימי השמים על הארץ. אמנם יען כי כל עם ועם יש בו חסרונות ופחיתות גדולים, והעם הנבחר לעד צריך ומוכרח להיות נקי מכל חסרון ושלם בתכלית השלימות, ע"כ מיסרהו הקב"ה בכל עת ורגע בכדי לנקותו ולצרפו ולהעלותו על גרם המעלות, וכאשר נתבונן בהנהגת ה' אתנו בכל שנות הגלות המרה והארוכה נכיר היטיב שהיא רק לטובתנו ולאשרנו. כך ראינו כאשר אחינו בספרד היו לפני שנות מאות בגרם המעלות ומזה נמשכו אחרי תאוות השררה והמותרות ועוד פחיתות כדומה, יסרם ה' וישלח עליהם האינקוויזיציע הנוראה והגרוש הגדול עד כי נכנע לבבם למאד ודבקו בה' ובתורתו ומסרו נפשם ומאדם על קדושת השם. במשך הימים נשפלו יותר מדי, עד כי מאסו בכל עניני העולם וגם החכמות היו תועבת נפשם, ואז נתן ה' בלב המלכים והאומות להרים קרן ישראל ולתת להם זכיות המדינה, ואחינו התחילו ללמוד בבתי ספר כל החכמות וחכמו על אחת שבע ביחס לשאר האומות, אבל התחילו לפרוק מעליהם עול תורה ואמונה, וישמן ישורון ויבעט, ואז באו האנטיסמיטים וישב ישראל אל ה' אלקיו כאשר אנו רואים בעת כי שבו לב בנים אל אבות.

קצרו של דבר, אם נדע ונבין במה חטאנו ובמה העוינו ונתאמץ לתקן את המעות, אזי נשמח ונחבב את היסורין שבאו עלינו, כי הם רק לטובתנו והצלחתנו, כאשר אנו רואים בעת, אשר ע"י הגזירות החדשות שבו לעמם בחורי ישראל, אשר כבר השליכו הדת והאמונה אחרי גוָם ועוד יותר מזה, כי רוב עמנו מבינים בעת את יקרת ערך ארצנו הקדושה ומשתוקקים להקים חרבותיה ולנטוע ולזרוע את שדותיה, וזאת היא התשובה היותר גדולה לעמנו ותקרב גאולתנו בלי ספק.

וזוהי כונת הגמרא בשבת דף י"ג „ומי כתב מגלת תענית חנניה בן חזקיה וחבריו שהיו מחבבין את הצרות, אמר רשב"ג אף אנו מחבבין את הצרות כו' לא שאין בשר המת מרגיש באיזמל", ר"ל שהבינו על מה באה עליהם

הצרה ואח״כ בשעזר להם ה׳ ידעו לתקן את המעות ועי״כ היו מחבבין את הצרות כי ע״י הצרות באה להם התשועה היותר גדולה. וז״ש אח״כ אף אנו מחבבין את הצרות אלא שאין בשר המת מרגיש באיזמל, רצונם שאין אנו מבינים על מה באה הצרה ועי״כ אין לנו שמחה מזה. וזה שאמר הכתוב בדברים פ׳ וזאת הברכה „ברזל ונחשת מנעלך וכימיך דבאך״. הוא נותן טעם על שנבחרנו מכל הגוים לעמיד לפניו לנצח, יען כי המנעל שלנו ר״ל מה שנגמר בדעתנו הוא חזק כמו ברזל ונחשת יכל הרוחות לא יזיזו אותנו, ואף שכימיך דבאך, ר״ל שעשו לנו צרות ומכאובים מדי יום יום עב״ז נשארנו ונשאר בתורתי ואמונתי.

(תרל״ד) הרב הגדול לכל תכלית חוקר בעל העקידה ז״ל העמיק שאלה, בהיות כי ה׳ הרימנו להיות לו לעם סגולה וזה נמשך רק שנות מאות ואח״כ ירדנו עשר מעלות אחורנית עד היום הזה, וזה לא ימלט מעל א׳ משתי פנים, או שה׳ יתברך ידע כי אחר שנות מאות נסור מדרך הטוב ונרד אחורנית, או שלא ידע. אם נאמר שידע כל זאת ועם כל זה בחר בנו לשעה, א״כ ההכרח לומר שאין פעולתו שלמה חלילה, כי השתדלות על דבר אשר לא נשאר בקיומו כפי רצון הפועל היא מפעולת הריק, או שנאמר כי השתדלותו הי׳ להעמיד אותנו במצב הטוב לנצח, אמנם יען כי הבחירה נתנה לאדם ע״כ לא ידע במה נבחור, א״כ איפוא נוכרח לומר כי ה׳ יתעלה לא ידע מקודם אחרית הדבר וחלילה לומר כן. עיי״ש שהאריך בזה.

והנה ראיתי אחד מהמתפלספים רוצה בספרו שחבר בלשון אשכנז לשרש מלבבני כל תקוה לעתיד וזה קוטב דעתו המשובשת: בהיות כפי אשר ראינו בהנהגת הטבע האלקית היא אינה חוששת לאבוד אישים פרטים רק דואגת לאישור ותקון הכללי. מלכות מצרים היתה הראשונה אשר העדתה להרמת חכמת וניעם הבנין וגם בנוגע לידיעות ראשיות בדרכי הטבע ותהלוכות מאורי הרקיע, והנה ממלכתם נמשכה כל זמן שהיו בה צורך ותועלת. ברבות הזמן כאשר אבד עליה כלה וסר טעמה, נכרתה וגם תמה ומלכותה וממשלתה נתנו לרעותה הטובה ממנה, אשר התחילה לנטוע ולגדל סעיפים חדשים בכרם החכמה או המלאכה או הגבורה. וגם על המלוכה אשר לקחה את מקומה כאשר פג טעמה וריחה נגמר בא הכליון ותחתיה נבחרה רעותה הטובה ממנה. וככה התחלפו הממשלות מאשור לבבל, מבבל למדי, ממדי ליון ומיון לרומא שעלתה למרום פסגת ההצלחה ותהי גברת ושולטת בתבל כלה. אמנם כאשר כלתה גם היא מלאכת תעודתה לתקון התבל עבר גם עליה כוס הכליון. כללו של דבר, אין כליון לטבע כלה, אבל יש כליון לאישיה הפרטים, כי כליון ורקבון האחד היא צמיחה וגדול למלא מקומו, וכן יהיה לדור דור עד אשר יתוקן העולם ויגיע לשלמות האפשרות למין האנושי. אז יקחו כל העמים עמדתם לארך ימים לא ישא גוי אל גוי חרב וגו׳ וגר זאב עם כבש כו׳. ע״כ איפוא לא נפלינו גם אנחנו מכל הגיים. תעודת עמנו היתה לפרסם בכל התבל מציאות האלקים והשגחתו ולהשבית גלולי הע״ז וכבר כלינו את מלאכתנו ועי״כ נשבתנו מהיות עוד לגוי. ע״כ קוטב דעתו.

אמנם כאשר נתבונן ונחקור לעומק הדבר נבין, כי המחבר הנ"ל העלה חרס בידו. אמת שהממשלות החליפו עמדתן. אבל הראשונות כבר נשבתו זכרן. ספו גם תמו מרביתן ושאריתן התבוללו בין הלאומים החדשים עד כי לא נודע כי באו אל קרבם, על כן הננו רואים כי כבר כלו העודתן. אבל אנחנו עם ישראל אשר זה אלפים שנה שאנחנו חיים וקיימים במצב הלאומי המוסרי בכל פרטיו ולא נטלה מאתנו רק ממשלתנו המדינית, הלא זה אות נכון וברור, כי עדיין לא כלינו תעודתנו בארץ ועוד תקוה לאחריתנו, וזה הורה אותנו הנביא (מלאכי ג') „כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם", רצוני, הראיה החזקה כי אני ה' לא שניתי חלילה להחליפכם באומה אחרת היא שאתם בני יעקב לא כליתם כשאר האומות, ולפיכך צמיחתנו מחדש עתידה לבוא בלי ספק, וזוהי כוונת הכתובים בישעיה מ"ח „שמעו זאת בית יעקב הנקראים בשם ישראל וממי יהודה יצאו הנשבעים בשם ה' ובאלקי ישראל יזכירם לא באמת ולא בצדקה וגו', הראשונות מאז הגדתי ומפי יצאו ואשמיעם וגו', כי ידעתי בגד תבגוד ופשע מבטן קרא לך, למען שמי אאריך אפי ותהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך. הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך בכור עני למעני למעני אעשה כי איך יחל וכבודי לאחר לא אתן". אנו מוצאים בכתובים האלה תשובה על קושית הרב בעל העקידה הנ"ל וגם סתירת דעתו המשובשת של המתפלסף שהזכרנו. וז"ש הן אתם בגולה על מריבכם נגדי, כי אתם נקראים רק בשם ישראל אבל רחוקים ממעשיהם, אתם נשבעים בשם ה' אבל לא באמת ולא בצדקה. עכ"ז בל תטעו לחשוב חלילה כי זאת מהעדר ידיעתי את העתידות כי הלא הראשונות מאז הגדתי, והוא בדברים ל"א, וידעתי כי בגד תבגוד ופשע מבטן קרא לך. א"כ אולי תחשבו סרה שפעולתי אינה שלמה והיא פעולה לריק חלילה, לא כן הדבר. אמת כי בלתי אפשר למין האנושי לבלי לחטוא, אבל עכ"ז פעולתי תשאר לנצח, כי למען שמי אאריך אפי ולמען תהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך. אולם צרפתיך ולא בכסף בחרתיך בכור עוני, למען אשר ע"י צרוף לגלות תצא נקי מכל סיגיך, למעני למעני אעשה (ר"ל לצרפך). כי איך יחל (ר"ל אם אשליכך יאמרו כי פעולתי לריק), אבל כבודי לאחר לא אתן, ר"ל לא אחליפך חלילה באומה אחרת. וע"ז סובב והולך תכן הכתובים במשנה תורה (דברים ל"א) „הנך שוכב עם אבתיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלקי נכר הארץ וגו' ומצאוהו רעות רבות וצרות ואמר ביום ההוא על כי אין אלקי בקרבי מצאוני הרעות האלה", ר"ל שמרוב צרותיו יתייאש מכל טובה ויאמר כי ה' עזבו לגמרי וכבר החליפו באומה אחרת כדעת המתפלסף הנ"ל. אבל באמת אינו כן, רק „ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה", ר"ל לצרפו ולנקותו, אבל לעת קץ אחדש ימיו למלא תעודתו ביתר שאת. „ועתה כתבו להם את השירה הזאת וגו' למען תהיה לי לעד", ר"ל אשר שם מבוארות נפילתו וגם קימתו מחדש לעת קץ.

[תרנ"א] „כה אמר ה' מצא חן במדבר עם שרידי חרב הלוך להרגיעו ישראל" (ירמיה ל"א, א'). נלע"ד לבאר פסוק זה עפ"י מש"ב

בראשית י׳ „ונח מצא חן בעיני ה׳״ והכיינה, עפ״י מה דאיתא ברבה פ׳ נח „אברהם שהיה כחו יפה התהלך לפני והיה תמים אבל נח שהיה כחו רע את האלקים התהלך נח״. כוונתם, דהנה יש איש צדיק, אשר הוא באמת עולה על כל בני דורו בהתגברו על יצרו באופן היותר נעלה, אבל יתכן שיהיה אחד צדיק כל ימיו ובאמת אין לו שום יתרון בחזקת לבבו ובמדותיו על רעהו אשר נתפרסם לרשע גמור מצד רוע מעשיו. נבאר את הדבר. איש אחד היה רעב מאד ללחם וילך לאופה אחד לבקש מאתו בהקפה ככר לחם להחיות את נפשו, יקשי יומי גרם לי שנזדמן לי אופה רע ובליעל אשר לעג לַעֲנִיִּי ולבו האכזרי לא התעורר לחמלה על מר נפשו. ויהי כאשר ראה כי כל תחנוניו לא יועילו לקח מגודל צרתו בעצמו ככר לחם ויאבה לברוח עם הלחם, אבל האופה רדף אחריו ויתפשהו בבגדיו ויִזְעַק את השוטרים שיבאו לעזור לו לקחת את לחמו ולהושיב את הגנב במאסר. ויהי כשראה האומלל כי עוד מעט ויֻתְפַּשׂ בידי השוטרים ויאזור שארית כחו וידחוף אחור את האופה אשר החזיק בו, והאופה נפל מכה הדחיפה על סלע וירוצץ את גלגלתו וימת. ויתפשו השוטרים את האיש העני ויצא משפטו למות כדין רוצח שודד וחומס. לאיש הזה היה רע שהיה דומה לו במדותיו והתהלכותיו. גם הוא היה עני ונפשו התמוגגה ברעב. וילך גם הוא לאופה לבקש מאתו ככר לחם. אבל הצלחתו עמדה לו, כי נזדמן לו אופה נדיב וטוב לב ונכמרו רחמיו על האומלל ויתן לו לחם וגם דאג למצבו להיטיב לו ויקחהו לביתו לעבודה וישלם לו בעין יפה, עד כי אחרי עבור איזו שנים היה ביכלתו לעשות לו מסחר בפני עצמו ולחיות חיי אושר והשקט באמונה וביושר. והנה בין שני האנשים שהזכרנו לא היה שום הבדל עצמי בנפשותיהם, מדותיהם ותהלוכותיהם, אלא ההבדל היה רק במקרה, לו נזדמן להשני האופה שנזדמן לראשון, אזי יתכן שהיה נופל ג״כ במעשה רצח וחמס, אולם הצלחתו שמרה אותו מלהכשל ולפול בפח. אבל האיש אשר סבל הרבה חרפה ורעב עוני ותלאה ולא פשט את ידו לבקש תחנונים וחסד, לא התאונן על קשי ימיו ובדומה, — הוא הוא הצדיק האמתי. וזה היה הענין באברהם אבינו. הקב״ה נסהו בעשרה נסיונות גדולים ובכולם יצא צרוף וטהור כזהב אופיר. ע״ז נאמר „התהלך לפני״, כוונתם שלא היה צריך לשמירה, כי בסכנה היותר גדולה יצא שלם ובריא בגודל צדקתו. אבל נח לו קרו לו נסיונות אלה לא היה עומד בצדקתו, רק ה׳ נצרהו מכל הסבות ולא נתנו לידי המקרה ולפיכך נשאר בצדקתו, ע״כ נאמר עליו „את האלקים התהלך נח״. אולם כאשר נתפלא מדוע זה זכה נח לבדו שה׳ לא יעזבנו בידי המקרה וישמרהו מכל מכשול, ולו עשה ה׳ כן לשאר בני דורו הלא גם המה לא היו חוטאים, כי היפלא מה׳ דבר, ע״ז אין תשובה באמת רק מה שאומר הכתוב „ונח מצא חן בעיני ה׳״. מציאת החן היא בלי טעם מובן לנו, רק כך רצה השי״ת בחכמתו העל״ינה. וכן אמר הנביא על עם ישראל בכלל, כי גם המה היו עע״ז במצרים כמאמרם עה״כ לקחת גוי מקרב גוי, רק השי״ת חננם בתוה״ק לשמרם מכל פגע. ואף כי לא רצו לקבלה הכריחם לזה במאמרם בשבת

פ״ח שכפה עליהם הר כגיגית יאמר כו׳, ילו כפה הר כגיגית על שאר העמים גם המה היו מוכרחים לקבלה כמ״ש בע״ז דף ב׳ „כלים כפית עלינו הר כגיגית״ ואם נשאל מדוע עשה כן להכריח את ישראל על טובתם יאשרם הנצחי אשר לא עשה כן לכל גוי, באמת אין תשובה ע״ז רק מה שאמר הכתוב „מצא חן במדבר עם שרידי חרב״, וזאת היתה ברכת יוסף לבנימין אחיו, „אלקים יחנך בני״, רצונו, שתשא חן בעיני לשמרך מכל מקרי הזמן הרעים למען תשאר בצדקתך ותום לבבך, וזאת היתה ג״כ ברכת הכהנים „יאר ה׳ פניו אליך ויחנך״.

התחלת עמנו חוץ מגדר הטבע. [תרל״ט]

בכל אומה ולשון יש עת הלידה, עת הנערות, עת הבחרות, עד עת העליה לתכליתה, אח״כ חוזרת לרדת אחור והיא עת הזקנה, עת השיבה עד אשר תמות ותגיע ואחרת תקח עמדתה. אבל התחלת עם ישראל כבר היתה ביציאה חוץ מגדר הטבע, היינו בעת לידתו והתחלת צמיחתו כבר עלתה גדולתו מעלה והיא בימי אברהם אבינו, שהיה אב המון גוים ולחם את ארבעה המלכים וינצחם ואמרו עליו נשיא אלקים אתה בתוכינו. וזאת היתה טענת העם עפ״י דברי הנביא יחזקאל ל״ג „אחד היה אברהם ויירש את הארץ ואנחנו רבים לנו נתנה הארץ למירשה״, רצונם, שאין לנו לדאוג מכליון חרוץ בדרך כל אומה מאחר שבעת ילדות האומה והיא בימי אברהם שהיה רק אחד בכ״ז כבר ירש את הארץ, א״כ לאומה כזאת אין לירא מפני הכליון, ואנחנו רבים ונתנה לנו הארץ למורשה. וכן מנחם החוזה ישעיה את העם שבל ידאגו מכליון האומה „הביטו אל אברהם אביכם וגו׳ כי אחד קראתיו ואברכהו וארבהו כי נחם ה׳ ציון וגו׳״ (ישעיה נ״א), רצונו, הן בהיות אברהם רק אחד, והיא עת לידת האומה, כבר קראתיו, כלומר יחדתיו בכבודו וגדולתו, ואברכהו, וארבהו, וא״כ אומה כזו אין לה לדאוג מכליון, כי נחם ה׳ ציון וגו׳. וזה מ״ש חז״ל עה״כ ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך „הה״ד ממנו פנה ממנו יתד ממנו קשת מלחמה, בוא וראה אומות העולם כשמבקשים להעמיד עליהם מלך הם מביאים מ״מ ומעמידים עליהם כו׳, אבל ישראל אינו כן אלא מהם גדוליהם מהם מלכיהם מהם כהנים מהם נביאים״ (רבה פ׳ תצוה). כן, בפתע פתאום יצאה אומה שלמה, אשר ממנה כהנים, ממנה מלכים, ממנה נביאים וכו׳, אשר לא כן היה בכל אומה, כי בתחילת צמיחתם היכרחו לחפש להם מלכים ושרים מהאומות שכבר גדלו והצליחו. כל זה אות ומופת, שגדול האומה הישראלית לא היה בדרכי הטבע וא״כ איפוא לא לה לירא מכליון; חרוץ חלילה ועליה לבטוח כי תשוב לעלות מעלה.

ראש חדשים. [תרל״ט]

ברכה פ׳ בא: החדש הזה לכם ראש חדשים, הה״ד קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים אלו האבות וגו׳ הנה זה עומד אחר כתלנו משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים ענה דודי ואמר לי קומי לך רעיתי וגו׳ הנה הסתיו עבר וגו׳ הנצנים נראו בארץ כו׳. כונת המדרש להורותנו השגחתו הנפלאה להיטיב

לעמו, כי בחר לפניהם העת היותר טובה לשעת הגאולה: א׳ ביחס האבות ב׳ ביחס הטבע. ביחס האבות היה להם חדש ניסן היותר נכבד, כי בו נולדו האבות כמבואר בר״ה דף י״א, ואו״כ נחקקה יקרת ומעלת החדש הזה בלבות כל ישראל. ב׳ ביחס הטבע, כי היא עת האביב, אשר הסתיו חלף עבר וכל הדר הטבע מתחיל לחיות ולהנער מעפריותו. וז״ש ראו חובתכם לפני המקום כי החדש הזה לכם ראש חדשים, וזה שאמר הה״ד קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים אלו האבות, ר״ל למהר הגאולה בחדש שנולדו, הנה הסתיו עבר וגו׳, כלומר כל הטבע מתעורר לתחיה.

ראש השנה. תרל״ז.

„ויאמר נחמיה הוא התרשתא ועזרא הכהן הספר והלוים המבינים את העם לכל העם היום קדש הוא לה׳ אלקיכם אל תתאבלו ואל תבכו כי בוכים כל העם בשמעם את דברי התורה׳ (נחמיה ח׳, ט׳). מכאן הביאו ראיה שאסור לבכות בר״ה. אמנם ידוע שהרבה כתבו שמצוה לבכות בר״ה. ונלע״ד ליישב את דבריהם באופן זה: באמת יום ראש השנה הוא יום שמחה וגיל, כמו שאנו רואים בכל אומה ולשון, שהם שמחים מאד בראש השנה שלהם, ומדוע לא ישמחו? הלא אז הוא הגמר לכל החשבונות בשנה שעברה והכל מתחיל ע״ח חדש ואיך לא ישמחו ביום כזה. והנה הגם שבדרך השאלה נוכל לקרא ראש השנה על כל פרט ופרט כמו התנן בר״ה „באחד באלול ר״ה למעשר בהמה״, „באחד בשבט ר״ה לאילנות״ ואף כי אחד בתשרי אשר היא „ר״ה לדין ולשמיטה ולנטיעות כו׳״. — אבל שם ראש השנה האמתי היא ר״ה למלכים והיא היום שמתחילין מאתו חשבון השנים לשטרות, וזה היום הוקבע אצלנו באחד בניסן, כי אז יצא מבענו בעולם כאמור „החדש הזה לכם ראש חדשים״, ואמרו עלה „ראשון היא לכם לחדשי השנה״, ועי״כ הוקבע היום ההוא ראשון לחשבון מלכי ישראל והיה גם ראשון לחשבון השנים כמבואר בר״ה דף ח׳ ע״א בתירוץ הראשון, א״כ באותו ר״ה היתה שמחתנו שלמה ואמתית, כי ישבנו על ארצנו ומלכינו בראשנו. אבל כאשר הלכנו בגולה הוכרחנו לשנות את יום ר״ה לחשבון מלכי האומות, ואצלם נקבעה ראשית השנה באחד בתשרי כמבואר בע״ז דף י׳ ע״א „למלכי ישראל מניסן מנינן ואנן השתא מתשרי מנינן כו׳ ש״מ למלכי עכו״ם מנינן ש״מ״, ופירש״י ז״ל „כל תשרי מחדשים שתא אלמא מנינא דידו למלכי עכו״ם״. א״כ יום זה הלא הוא זכרון מעלתנו וחרבן ארצנו. ולנו לבכות מרה ביום זה, אם כי הוא באמת יום קדוש יום תרועה, אבל איך לא נבכה בזכרנו את מחמדינו, אשר היו לנו מימי קדם, ושם היום בלבד כבר מעורר אותנו לבכי, כי שם ר״ה שנקבע לו מזכיר את גלותנו. ע״כ כתוב „כי בוכים כל העם בשמעם את דברי התורה״, רצונו, שבתורה נקבע ראש השנה באחד בניסן ועתה נהפך לאחד בתשרי כי עבדים אנחנו. אמנם נחמיה ועזרא נחמו אותם, כי אם לא רצו לשנות את יום הראשון לשנה לאחד בניסן מפני דרכי שלום, אבל עכ״ז הלא כבר שבו מגלותם והתחזקו בארצם ובנו בית מקדשם. ע״כ אמרו להם אל תעצבו וגו׳ שלחו מנות וגו׳ רז״ל במנהגכם מקדם בראש

השנה של אחד בניסן, א"כ איפוא מה נענה אנן, איך לא נבכה מרה ביום זה, אשר שמו מעורר לבכי ואבל על כי גלה כבודנו ונחרבה ארצנו ושמם בית מקדשנו.

הגאולה.

(תרל"ו) „והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה וגו' ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו ככל אשר אני מצוך היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך, ושב ה' אלקיך את שביתך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים גו' והביאך ה' אלקיך אל הארץ וגו' ומל ה' אלקיך את לבבך וגו'" (דברים ל', א'־ו'). הכתובים הללו קשה להבין כפי פשוטם, הלא לפי המבואר בכתוב לא יקבצם ה' רק עד אשר ישובו אליו בכל לבבם ונפשם, וא"כ, מאחר שכבר שבו אליו בכל לבבם, למה צריכים עוד שימול ה' את לבבם להשיבם אליו ?

גאולה בדרך נס וגאולה בדרך הטבע. לענ"ד מרומז פה ענין נפלא בגאולה העתידה, אשר אנחנו מקוים לה. הנה ידוע כי בגאולה העתידה דעת הרבה מהגדולים ורוב ההמון שתהיה על דרך נס ופלא נעלה הרבה מדרכי הטבע. אמנם נמצאים ג"כ מגדולי החכמים, אשר דעתם נוטה שהגאולה או לכה"פ התחלת הגאולה תהיה בדרך טבעי כמבואר בירושלמי פ"ק דברכות „מה אילת השחר מאיר קמעא קמעא וכו'" ; ידעתי הקטנה ג"כ נוטה לזה עפ"י מה שמצינו לחכמינו ז"ל שני מאמרים רצופים בסנהדרין דף צ"ח ע"א לריב"ל ז"ל „ריב"ל רמי כתיב בעתה וכתיב אחישנה, זכו אחישנה לא זכו בעתה" ; עוד שם „ריב"ל רמי כתיב וארו עם עננא שמיא וכתיב עני ורוכב על חמור, זכו עם ענני שמיא לא זכו עני ורוכב על חמור". והנה לפענ"ד שני מאמרי ריב"ל הסמוכים נושאים עליהם חותם אחד והוא שמצינו הרבה כתובים שמורים, כי הגאולה תהיה בדרך נס ופלא מאד נעלה, ומצינו ג"כ כתובים שמורים, כי הגאולה תהיה במדרגה נמוכה ובדרך טבעי. לזה אמר שאם זכו אחישנה, ר"ל אף שעפ"י דרך הטבע לא יהיו ראויים לגאולה, אבל אנכי אחישנה בדרך נס ופלא ותהיה באופן מאד נעלה. אמנם אם לא זכו תהיה בעתה, ר"ל עפ"י דרך הטבע, דכלל גדול אמרו לנו חכמינו ז"ל : אין לך אדם שאין לו שעה, והנה אם כי באדם פרטי אין הדבר ניכר כ"כ, אבל באומה כללית כבר נתאמתו דבריהם כי כל עם אשר הוא קיים ועומד אעפ"י שהוא במצב השפלות עכ"ז תגיע עתו להשיג רום מצבו. אפס תקוה רק לעם שכבר נמחק שמו מן התבל, אבל העם אשר לא נמחק שמו יבא יומו לעלות על במתי ההצלחה, כאשר הורנו הנסיון בלאומי אטליא ויון. השי"ת הבטיח לנו בתורתו „וגם בהיותם בגוים לא מאסתים ולא געלתים לכלותם", א"כ איפוא תקותנו לא תשוב ריקם שבאחרית הימים

נקח את עמדתנו לעם בפני עצמו בארצנו הקדושה. וזה יהיה בדרך הטבע, כמו שראינו, כי כבר האיר לנו קצה השחר, השגנו זכיות יתרות, ומאתנו אנשים העומדים ברום המעלה בחכמה בכסף ובמשרה, ויהי אם לא זכו תהיה בעתה, ר״ל שמעט מעט נתעלה מעלה עד שנשיב לארצנו. אמנם איפן גאולה כזאת יהיה במדרגה נמוכה וכה״פ בהתחלתה, כי דרכי הטבע אינם במדלגים על ההרים אלא בהדרגה. וזה מבואר אח״כ ביתר באור, שאם זכו לההיש הגאולה אזי תהיה באופן נעלה „וארו עם ענני שמיא״, אבל אם לא זכו אזי תהיה בעתה עפ״י דרכי הטבע במדרגה נמוכה „עני רוכב על חמור״. וא״כ איפוא מכיון שאנו רואים שלא זכינו במעשינו להחיש לנו הגאולה, כי מאחר שהראשונים בגודל צדקתם לא זכו להחיש להם הגאולה שתהיה נסית אנחנו ודאי לא נזכה לזה, וזה לא יכחיש כל איש אשר לו שכל ישר, עלינו לצפות אל הגאולה „בעתה״ והיא תהיה עפ״י דרך הטבע ובמדרגה נמוכה.

וזה נלע״ד כוונתם במה שאמרו סנהדרין צ״ט ע״א „אמר ר׳ יוחנן ללבי גליתי, לאברי לא גליתי״. רצונם בזה: דהנה הלב היא ההנהגה הכוללת והיא הטבע, רצונו ראשית ויסוד הטבע ידו״ק, האברים הם כנוי לכלי המעשה ר״ל לעשות כל דבר בפרט. והנה ידיעה דעתם ז״ל בכל הנסים שנבראו בעת מעשה בראשית, ר״ל שהיתה ההכנה לפרקים אלה שישתנו בעתם ובזמנים כמו שאמרו עשרה דברים נבראו ע״ש בין השמשות וכבאור רבנו הרמב״ם ז״ל בספרו המורה לצדקה והוא כדי להזהר מלחשוב שנוי בו יתע׳. והנה אם הגאולה העתידה תבוא בדרך נס ופלא א״כ כבר היתה הכנה לפרטי נסי הגאולה בששת ימי בראשית. אבל אם תהיה רק בדרך הטבע א״כ לא היתה בזה שום הכנה פרטית ורק עפ״י ההנהגה הטבעית הכוללת בהכרח תהיה הגאולה כשיגיע הזמן „בעתה״ כנ״ל. וז״ש ר׳ יוחנן „ללבי גליתי לאברי לא גליתי״.

השתדלות לפני הממשלות.

והנה הגם שהגאולה תהיה בדרך הטבע, עכ״ז לא תהיה חלילה בדרך מקרה, כי אין מקרה בתבל, ומי הוא מנהיג הטבע הלא רק ה׳ לבדו. אבל עכ״פ היא צריכה להיות בדרך טבעי, והיינו שאנחנו מצדנו כאשר כבר נהיה מוכשרים לזה נשתדל לפני כל מלכי תבל ורוזני ארץ שיסכימו להיטיב עם עמנו תחת הצרות והמכאובים, אשר הציקו אבותיהם לאבותינו, והשי״ת יעזור לנו להשיג את ארצנו ולקבץ את פזורינו, כמו שאמר הנביא „עברו עברו בשערים פנו דרך העם סלו סלו המסילה סקלו מאבן הרימו נס על העמים״ (ישעיה ס״ב). רצונו, אתם מוכרחים להתעורר בזה ולעשות השתדלות לפנות דרך העם ולסקל ולהסיר כל מונע ומכשול, אז „הנה ה׳ השמיע אל קצה הארץ אמרו לבת ציון הנה ישעך בא״.

המשתדלים.

מובן מאליו כי האנשים, אשר הקדישו כל ימיהם לתורה ולעבודה והוין סבותלי בהמ״ד אינם יודעים עד מה, אין ביכלתם לעשות השתדלות בדרך הטבע לגאולתנו, אבל החכמים הרוזנים

והשועים מעמנו, הראוים לעמוד בהיכל מלך, הגבירים הגדולים, אשר אין קץ לאוצרותם, אם ירצו בכל לבבם לעשות השתדלות בדרך הטבע בדבר הגדול הזה כפי יכלתם לא יבצר מהם הדבר בעזר ה׳ אלקי ישראל וגואלם.

הגאולה הולכת וקרבה.

והנה הנסיון הוכיח לנו במשך המאה האחרונה, כי ימי גאולתנו הולכים וקרבים, כי בעזר ה׳ הוסר העול, שבת מדהבה, וה׳ יתברך בחסדו החל להרים קרן ישראל ולנשאם לעיני הגוים, ובדרך כלל ברוב מדינות אירופא הננו עומדים על גרם המעלות ורק עוד מדרגה אחת או שתים וגאולתנו תהיה בלי ספק. הן זה איזה מאות שנים אשר היו ימי הבינים, שאז עמדי ישראל ברום המעלה ברוחניות, כי אז היו גאוני התורה צדיקים וקדושים מאד נעלים, ובגשמיות היו בתכלית השפלות עד כי היו הפקר לכל ואלפי רבבות קדושים וטהורים נשרפו על קדושת שמו ומאז נתמעטו הלבבות ובמצבם הרוחני הלכו הליך ודל, אבל תחת זה במצבנו הגשמי הננו הולכים הלוך וגדול עד כי הגענו למצב ההוה.

והנה ידוע, כי מאז אשר נתערבו בגוים ללמוד שפות ולהבין חכמות למדיות נתמעטה התורה ונחסרה האמונה, אבל דבר זה הלא במעט הכרח היא. ה׳ יתברך בחמלתו על עמו אחר רוב תלאותיהם ומצוקותיהם התחיל להרים מצבם עפ״י דרכי הטבע במה שנתן בלב המלכים והשרים לקרב גם את האומה הישראלית לתת לפניהם חוקים ומשפטים צדיקים. ממילא כאשר ראו בני עמנו כי שערי ההצלחה פתוחים לפניהם החלו גם המה לבא בשערים האלה, ובלי שפה וידיעה אי אפשר לבא בשערים הללו. מובן מאליו כשהתחילו להתחכם וגם להצליח הזניחו מעט מעט את התורה כאמור „וישמן ישרון ויבעט״ והיה אם ישאל האיש אשר לו לב רגש וחרד לאהבת התורה והאמונה לאמר הן כפי הדברים האמורים הלא כ״ז סבה מאת ה׳ להביא את ישראל לארצם ולארמתם, אבל האם עוזבי תורה ותוכחי אמונה המה ינחלו את הארץ? הזוהי תקות ישראל לשוב אל ארצו ולהשליך את תורתו? ע״ז אשיב, נחכה נא מעט עד אשר נזכה לעלות לציון ועינינו תחזינה בבנין הר קדשנו וממשלת ישראל, אז ישפוך עלינו ה׳ את רוחו ממרום להפוך את לבבנו לעבדו באמת. וזה אשר רמזו לנו הכתובים הנ״ל „והיה כי יבאו עליך וגו׳ ושבת עד ה׳ וגו׳״ הוא כל זמן ההוה והעתיד להיות עד אשר נשוב לארצנו. ואם כי הורם קרננו, אבל התורה והיראה הולכת וחסרה כנ״ל, ע״כ הבטיחנו ה׳ יתברך, כי באשר נזכה לשוב לארצנו אז „ומל ה׳ אלקיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה׳ אלקיך וגו׳״.

העמים ישיבו לישראל את כבודו הראשון. [?]

בעת הגאולה כל לאומי תבל יכירו, כי צמחי הדעת והתבונה שצמחו אצלם ראשיתם היתה מכרם ישראל, כי האבות הקדושים היו הראשונים שהתחילו לפזר את ענני הסכלות והחושך ולהפיץ אור נוגה אור האמונה והדעת בין כל יושבי תבל. ע״כ לימות המשיח יכירו וידעו כל יושבי תבל, כי

טובת העולם ואשרו עקרם ושרשם יצאו מכרם ישראל. לפיכך בצדק נאמר „מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו", ר"ל ישיבו על האמת להשיב לישראל את כבודם הראשון. יודע כי „כל איתן הדורונות שנתן אבינו יעקב לעשו עתידין אומות העולם להחזירן למלך המשיח לעתיד לבא, מ"ט מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו" יביאו אין כאן אלא „ישיבו" (מדרש רבה, בראשית). רצונם, כל הגדולות שעשו אבותינו בהפיצם אור האמונה והחכמה על תבל ישיבו הכל למלך המשיח, כלומר יודו כי כל זה משלנו.

העצמות היבשות

[מנאומו באספת קטוביץ תרמ"ה]

. . . . חוזה יה ראה את הבקעה והיא מלאה עצמות, עצמות כנסת ישראל שנפזרו לכל רוח ופאה על פני ארץ רבה ועמק עכור. בין העצמות האלה היו וישנן רבות יבשות מבלי כל החלוחית של הרגשה ואהבה לכנסת ישראל יציר מחצבתם. העצמות האלה הן המה האברים המדולדלים שבמעט נתקו מן הגוף, האומרים „אבדה תקותנו נגזרנו לנו" שלעם עולם חדל להיות לו אורה ככל לאומי התבל ואין לו תקנה כי אם בטול ישותו וכריתת אחריתו. אך כמעט נשמעו דברי החוזה „והנה רעש" ורעש בגלגל האנושיות, צרות רבות ותכופות וסערות חמה חלו על ראשי כל אחינו, רוח קטב האנטיסמיטיזמוס קרב אלינו להשחיתנו מבלי להבחין בין עובד אלקים לאשר לא עבדו. חיש קל „קרבו העצמות עצם אל עצם". אך ההתקרבות הזאת לבדה עוד לא היתה דיה להחיות את הנואשים מתקוה, כי „כל רוח" ודעה נשגבה מאחדת וכוללת את כל פנות עמנו לא היו עוד במו, עד אשר נחה הרוח שנית על יחזקאל ויאמר „ונתתי רוחי בכם וחייתם והנחתי אתכם על אדמתכם". הם המה הדברים אשר יש בכחם להפיח רוח חיים בעצמות יבשות לעורר את פנות עמנו לחיים חדשים, להסיר מאתנו חרפת לאומים וכלימת הגוים ולקיים בנו נבואת החוזה: „כי הנני אליכם ונעבדתם ונזרעתם ונושבו הערים והחרבות תבנינה" *).

---

*) הד"ר מיהליבר העתיק כאן גם קטע ממכתבו של הנ"ל להקונגרס. אבל כיון שכל המכתב נדפס בקובץ זה במאמר „תולדות רבי שמואל", לכן השמטנו פה את הקטע הזה.

העורך.

מרדכי בן הלל הכהן

הָרַב הָעַסְקָן

(זכרונות)

מחוללי תנועת התחיה הלאומית בתקופתה הראשונה, המתחילה מראשית ישנות הארבעים למספרנו, היו מתוך „המשכילים", ביחוד מקרב צעירי האינטלגנציה העברית. „בנינו, מהם נואשנו, שבים אלינו", קרא המשורר יל"ג, בראותו את תלמידי האוניברסיטאות ויתר צעירי ההשכלה קושרים כתרים לקונם, לקדשי עמנו ולרעיון תחיתנו. עובדה היא, שראש המדברים והמעוררים לישוב ארץ ישראל בעת שאך התעוררה ההגירה הגדולה ברוסיה, לאחרי הפרעות תרמ"א,—היה השבועון „ראזסויט", עתון בשפת רוסיה, עתון של האינטלגנציה היהודית, שהיתה שואבת את ידיעותיה על היהודים ועל היהדות דרך צנורות השפה הרוסית. לילענבלום, ולפעמים גם שפ"ר, היו זקוקים לכתוב ולפרסם את דבריהם בשאלות תחיתנו בשפת המדינה, כי ביחוד היו פניהם כלפי הקהל הקורא רוסית. צריכים לבלי לשכוח כי בתקופה ההיא היו העתונים העברים „הצפירה" ואפילו „המליץ", לא במחנה החובבים את תנועת התחיה.

החרדים עמדו מרחוק לתנועה זו, וגם אלה שראו בענין ישוב ארץ ישראל את האפשרות לקיים ע"ז מצוות התלויות בארץ, גם הם לא היו נוטים להשתתף עם אלה הצעירים, האומרים „לדחוק את הקץ ולעלות בחומה". כלנו היינו חשודים בעיניהם, ולא על הנם: הן לפי דרכי חינו לא היו יכולים לראות אותנו כראות את בעלי תשובה באמת: הן מלבד „הרעיון", הלא נשארו „הפלשתינאים", כמו שנקראנו אז, רחוקים מחיי עמנו ומהשקפותיו בכל בני הטמיעה. היהדות החרדית ורבניה עמה הביטה בעין חשד על התנועה החדשה הזאת, ואפילו לאחר שכבר נוסדו והתקימו המושבות הראשונות בא"י, היה על המנוח הקדוש מר אברהם־יעקב סלוצקי לחזור ולאסוף היתר „ממאה רבנים" לעלובה זו, לחבת ציון המעשית.

מן הכלל הזה היו יוצאים, ודוקא מקרב הרבנים גדולי הדור ההוא נמצאו אחרים, אשר נתנו את ידם אל התנועה הלאומית כמעט מראשיתה, והיו גם כאלה, שהכירו

וידעו את התנועה הגדולה הזאת בכל היקפה, לכל עמקה ותוצאותיה, לכל הרביה ההיסתוריות. הכירו וידעו, כי מטרת התנועה ושאיפתה—תחית, תחית העם והארץ, תחית הרוח והרגש של עם ישראל על אדמת ישראל, שלילת הגלות לכל מראותיה והיוב הגאולה השלמה.

ואחד המיוחד, שבין הרבנים הגדולים בתקופה ההיא, היה — רבינו שמואל מוהליבר.

א.

בפעם הראשונה נפגשתי עם רבי שמואל מוהליבר באספת וילנא בחצי מנחם־אב תרמ"ט. זו היתה אספה, שבה היו צריכים טובי הכחות אשר בחובבי־ציון לשים קץ ואחרית לכל התכונים, שלא פסקו בקרב העסקנים מזמן אספת קטוביץ. תנועת „חובבי ציון" נשענה אז ברוסיה רק על המשכילים, על השדרות הרחבות של היהדות, ובגלל זה השתדלו בעת ההיא העסקנים למשוך אל התנועה את הרבנים, עשירי העם ומאשריו, בתקוה כי אלה ישפיעו על הקהל ולהטותו אל התנועה. הרבנים נענו אמנם, אבל מגדוליהם נמצאו באלה, שבכדי לתקן על סדרת התנועה חפצו המה להתיצב בראש הענין, לקחת בידיהם הם את רסן ההנהגה בתנועה זו.

בעת ההיא היתה עבודת חבת ציון מרוכזת בשתי לשכות ראשיות, האחת בווארשוי והשנית באודיסה. מזכיר הלשכה הראשונה היה שאול־פנחס רבינוביץ (שפ"ר), והלשכה באודיסה התנהלה על ידי מ. ל. לילינבלום. את הראשון היו עוד מקרבים, ביחוד לאחרי שמתנגדיו שסו בו את המשורר המומר קונסטנטין שפירא, אשר איים על הגרש"מ במלשינות אם לא יפטרו את שפ"ר, וגם סגרו את הלשכה בווארשוי. החתירות תחת הלשכה באודיסא היו, מצד אחד, יותר קשות, מפני שבראשה עמד הד"ר ל. פינסקר, שאת פניו נשאו כל שדרות הצבור, אבל—מצד השני—לא יכלו הרבנים והחרדים בשום אופן להשלים עם הרעיון, כי ענין קדוש כזה נמצא בידי לילינבלום. הן זה האיש לילינבלום, דרש תקונים בדת, וימים רבים אסר מלחמה על הרבנים ועל היהדות החרדית. כמובן התערבו בזה גם אנשים שלא היתה כונתם לשם שמים, והללו התחילו לחתור אל המטרה בחתור אחור, וחכוכים וקטנות המוחין וחשדים של שוה פרוטה גם כן לא חדלו. ונמאס הדבר על הד"ר פינסקר, שהיה אדם ישר וטהור לבב, ובקיץ תרמ"ט הודיע בהחלט, שהוא מתפטר מהיות ראש לחובבי־ציון, ור' שמואל־יוסף פין קרא לאספה כללית את מורשי האגודות שבארץ לדון על המצב ולסדר את העבודה.

מאנשי השם שבין הרבנים ברוסיה, אשר נתנו אז את ידם אל תנועת הישוב, היו הגאונים: רבי יצחק־אלחנן ספקטור, רבי נפתלי־צבי יהודה ברלין ורבי שמואל מוהליבר: ואולם הראשון לא היה מעולם פועל אקטיבי בתנועה זו, והיו גם באלה בתוך הסביבה שלו שהשתדלו להשפיע עליו להרחיקו מעבודה זו. הגאון הנצי"ב שהיה מסור בכל לבו לתנועה זו היה „עמוס בעבודה", כמו שהיה רגיל לחתום: עבודת הישיבה הגדולה אכלה את כל עתותיו וזה גרם כי היה מוכרח להתרחק מעבודה צבורית כללית עולמית, כמו שהיתה מוכרחת, על פי טבעה, להיות תנועת חבת־ציון.—מטפוס אחר לגמרי היה הגרש"מ. הוא לא היה מעולם נחבא רק בד' אמות של תורה, ראה את העולם וידע

להתהלך עם החיים. יליד עיר קטנה בליטה, היה בכל זאת רב ואב"ד בקהלה גדולה שבפולין, בראדום הערי. היה רגיל לנאום מעל הבמה, וגם פירסם בעתונים מאמרי פולמוס, והיה מסופריו הקבועים של „הלבנון". בעניני „חובבי ציון" היה עובד אקטיבי באופן חיובי מאד. הן הוא אשר נסע גם ללונדון וגם לפאריז, והיה מן המיוחדים אשר עשו לנו את הנפש הגדולה, את נפש בנימין בן יעקב, את הברון רוטשילד שיחיה לאורך ימים טובים. רבי שמואל היה גם מן המשתתפים באספת קטוביץ, במובן זה היה הגרש"מ באמת עמוד התיכון, שכל היהדות החרדית המשתתפת בחבת ציון נשענת עליו. אפשר לאמר בהחלט, כי בתקופה ההיא היו שלשה מאורות הולכים בראש כל המחנות החונים על דגל ציון: הד"ר ל. פינסקר הבטיח את הסדר ואת האינטליקטואליות של התנועה. הרש"פ פין היה המורשה של המשכילים העברית, שומרי הרוח הלאומי בתוך העבודה, והגאון ר"ש מוהליבר היה האלימנט הדתי, נוצר תורת ישראל ורוח קדושה בכל התנועה החדשה הזאת. ושלשה אלה היו יכולים לעבוד בהתאמה ובהסכמה, לולא נמצאו גם מחרחרי ריב ומפיחי מדון, שהשתדלו להפריד ביניהם באמתלאות שונות. ובקיץ תרמ"ט, כמו שאמרתי, הדבר „הצליח", והד"ר פינסקר הודיע לחבריו, שהוא מתפטר בהחלט, ונקראה האספה לוילנא לבחור אחר במקומו,—יותר נכון: להביא סדרים חדשים בהנהלת העבודה של „חובבי ציון".

באספה זו שהגאון רבי שמואל היה בה מראשי המדברים—היו כאלה שהשתדלו להשפיע עליו, כי יגיש הרב את ערכו הוא בכל התנועה, עד שתכיר האספה בזכותו לדרוש ממנה, כי יעבירו את המרכז לביאליסטוק עיר מגורו. מהלך מחשבותיהם של אלו היה בקירוב בדרך הזה: הנה כל זכותה של אודיסא היתה בגלל הד"ר ל. פינסקר השוכן בתוכה; והיות שהד"ר פינסקר התפטר, הרי אין עוד כל צורך בעיר זו וצריכים להעביר את המרכז לאותו המקום, ששם נמצאת התמונה היותר משפיעה של התנועה,—הגרש"מ. באופן זה קוו כי גם יפטרו מאנשים כליליענבלום שלא היו רצוים כלל להיהדות החרדית.

התנגדותו של הגרש"מ התבטאה בצורה חריפה מאד ביחוד, כשבא ליליענבלום ויתר צירי הדרום והציעו לבחור במקומו של פינסקר את ר' אברהם גרינברג. זה היה בשביל כלנו אדם חדש לגמרי, שאת שמו שמענו בפעם הראשונה באספה ההיא. ואם בשבילנו היתה מספיקה המלצתו של ליליענבלום, הנה בעיני הגרש"מ עדותו של ליליענבלום, להפך, פסלה את גרינברג למפרע. הגרש"מ טען, והטענה היה באמת על צדה,—כי אין לנו ללכת ולבחור באיש לא נודע לנו, בעת אשר ישנם אחרים בתוך התנועה שהצבור יודע ומכיר אותם ומאמין בהם. הוכוחים היו רבים וסוערים, ובאין יכולת לבוא לידי החלטה גלויה, עלתה ההצעה לבחור לראש המרכז בפתקאות, בחירות נעלמות. הצעה זו הביאה רגע אחד את הרב לכלל כעס, וגם נסה לעזוב את אולם האספה. ואולם באספה זו השתתפו רבים מאנשי צורה: יהושע סירקין ממינסק, שתפס בעת ההיא מקום חשוב ונכבד בהנהלת מסלת הברזל ליבוי—רומני, איסידור וולף מקובנה, לוין מריגא. מקרב הצעירים היו ונגלו פנים חדשות: ולדימיר טיומקין, זאב גלוסקין, חיים פליקסר ואהלינסקי—ואלה, עלה בידם להשפיע על הרב להשיבו אל האספה.

אל מול פני המלחמה החזקה, שנלחם הגרש"מ באספה ההיא, הייתי פעמים אחדות גם אני. באספה מוקדמת של ראשי העסקנים סדרנו את תוכן העבודה באספה

ז׳, ועלי הטילו חברי את המזכירות. בראש האספה ישבו שנים, הגרש״מ והרש״ פין, ויצאו סדרים של שני מלכים המשתמשים בכתר אחד, ובגלל זאת לא פעם היה עלי, המזכיר, להשיב את סדרי האספה ולהביאם אל הדרך הנכונה. והיו רגעים, שיצאה ההתנגדות ללהב וכמעט היתה האספה כלה למאבקות. ואולם סוף־סוף נצח הגריש״מ את עצמו, השלים עם המצב, והסכים לבחירת גרינברג לגבאי ראשון, והלשכה המרכזית נשארה באודיסה. הגריש״מ השלים עם כולנו, ונפרדנו מאת האספה תחת הישם, כי לנו עסק עם אדם תקיף, שדעותיו יקרות לו, אבל הענין, ענין ישוב ארץ ישראל, שקול אצלו כנגד הכל.

ב.

מאספת וילנא שבתי הביתה בהחלטה גמורה לעלות לארץ־ישראל ולראות בעיני את המתהוה שם. רצוני לנסוע ולתור את הארץ היה חזק בלבי זה מכבר, אך התעוררה התנועה הלאומית ואני נספחתי עם הזרם החדש הזה. אך מפני מצבים שונים בחיי החומריים והרוחניים לא בא הרצון לידי בטוי, והנסיעה נדחתה. ואולם עתה, אחרי האספה בוילנא, נוכחתי כי אך חוטאים העסקנים הנישאים ונותנים ומתוכחים ברישענם על הלך־נפש בדברים, שרק מראה־עינים נחוץ להם. ואך עברו חג־האסיף תר״ן, ויצאתי למסעי הראשון לארץ־ישראל, במקום שעשיתי חדשי חשון וכסלו. בשובי הגדתי לחברי באודיסה את כל העבודה הגדולה אשר לפנינו, וכי מן ההכרח לבונן את העבודה הזו על יסודות חזקים, והתנאי ההכרחי הוא הרשיון מצד הממשלה לעבודת חובבי־ציון ברוסיא. את הרשיון הרשמי צריכים להשיג יהי מה. במשך ימי החורף נעשו צעדים אחדים בדרך זו בהצלחה, ובראשית הקיץ, בתחלת חודש אייר, כבר היתה לנו האספה הכללית הראשונה, המיסדת, של „חברת התמיכה ליהודים עובדי אדמה ואומנים בארץ ישראל״.

למועד האספה הכללית ההיא הלך גם רבי שמואל מוהליבר לאודיסה, ואני נפגשתי עמדו בדרך, באחת התחנות של המסלה. אני עברתי אל העגלה, שהוא ישב בה, ונדברנו על דבר הענין אשר לפנינו, מצב רוחו היה מרומם. הוא שמח מאד לקראת הרשיון, הפותח אופקים גדולים לעבודה בכל רחבי המדינה. כל הדרך נדברנו על כל המראות בארץ ישראל, ספרתי לו על שיחתי עם אנשי עקרון, שהגריש״מ היה פטרון להם ושהדלנם לפני הנדיב. עכשיו התיחס הרב אלי באופן אחר מאשר התיחס אלי בוילנא, באשר בין שתי הפגישות האלו הפריד בקורי בארץ ישראל. והוא הודיע לי, כי הולך הוא הפעם באמת לא אל האספה הכללית, כי אם — לארץ־ישראל, להפליג שמה באניה הדרך גמל אודיסה.

ואולם הגריש״מ נשאר באודיסא כל הימים של הועדות הרבות, שקדמו לאספה הכללית הרשמית. הועדות הללו היו רומות וסוערות. הגריש״מ אמנם לא ישב אתנו בועדות, אבל רוחו רחפה עליהן, ואנשי־בינים היו מתהלכים מאולמי הועדות אל משכן הרב במלונו הלוך ושוב להשפיע על ההחלטות וגם על בחירות חברי הועד העומד להוסד. לאודיסה בא הגריש״מ בלוית הד״ר יוסף חזנוביץ מיסד הספריה הלאומית. מלבדו הנה גם הצירים ממוסקבה, חברי „בני ציון״, מ. מ. אוסישקין ויעקב בן ישעיהו מזא״ה,

קבלו פקודה מאת שולחיהם להכנע ולהשמע להוראותיו של הרב מביאליסטוק. הן כאלה גם בועדה זו שנסו להציע לתת להלשכה הביאליסטוקית ערך מכריע בשאלות העבודה, כמו שהיה הדבר נוהג לאחרי קטוביץ. אבל ההצעה נדחתה. עכשיו, לאחרי שאודיסה קבלה ספר תקנות מאושר מאת הממשלה, התנגדנו כלנו לאיזו דיצענטרליזציה שהיא, כדי שלא להעמיד בסכנה את אשר הצלחנו להשיג, — את הועד האודיסאי. ספר התקנות המאושר לא ידע כל סניף ולשכה, מלבד המשרד באודיסה, ומובן שלא יכולנו לבוא דבר מחוץ לתקנות, שבלאו הכי בקושי קבלנו אותן מאת השלטונים. הגרש״מ צוה לאנשיו לבלי לעמד על הדרישה זו, והיא הוסרה מעל סדר היום בלי מלחמה קשה.

בכלל זוכר אני, כי באספת אודיסא היה הגרש״מ נוח מאד, לא נתן לעורר מלחמות ופירודים, ונטה אחרי הרוב שלנו. הוא היה עם הרוב שלנו בדעה אחת אפילו במקום שחשבתי כי בודאי יצוה להתנגד. כונתי אל הבחירות לחברי הועד את המועמדים של בני „הבית״, אותה האגודה, שידענו כי סתר פנים לה ומשתדלת כי תהי ידה בכל.

אבאר את הדברים האלה.

תפקידן של הועדות המוקדמות באודיסה היה להכין כל אשר יכנו בשביל האספה הכללית הרשמית: את ההחלטות, את סדרי־היום, את הבחירות. הן באספה הכללית הרשמית זכות ההשתתפות לחברים ולא לאגודות, שאין ספר התקנות מכיר במציאותן ובישותן, ואנחנו מורשי האגודות, יכולים היינו להופיע באספה הכללית רק בתור חברים יחידים, באופן כזה היו קולותינו ודעותינו בטלים באספה ההיא, הרשמית, בתוך המון החברים תושבי אודיסה העיר, תחת אשר בועדות המוקדמות, הבלתי רשמיות, היתה ובהתדעה אחת ישנה לכל אגודה ואגודה, ואגודת" אודיסה היתה כאחת מהן. בשביל זה נכבד היה לסדר את הכל בועדות המוקדמות, כדי שנבוא אל האספה הכללית הרשמית בהוית אחת של החלטות וסדרים ובחירות, והנה בדבר הזה האחרון בענין הבחירות לחברי הועד הבא, נבעה פרץ רחב בין המורשים. ליליענבלום דרש, כי הועד יבחר משמנה ומסלתה של תושבי אודיסה, למען ישיתו החברים הוד והדר על הועד החדש; קרא בשם את אנשי אשר השם אשר בקהלה, שבהם יבחרו גם החברים האודיסאים, אשר יבואו אל האספה הרשמית. ואולם בין החובבים בכלל ואודיסה בפרט כבר היה אז זרם אחר, זרם חדש אשר התהלך במסתרים וידע לשפוך השפעתו על חוגים רבים. „בני משה״ היו שם הזרם הזה. ראשי האגודה הזאת ראו את תפקידם לשמור על הרוח הטהור בכל עבודה צבורית ולאומית, ביחוד על הדרכים, שבהם צריך להתפתח הישוב החדש בארץ־ישראל. וכמובן, שלא יכלו לבלי להשתדל להכניס אל תוך הועד, העומד להבחר, גם מקרב אנשיהם, למען תהיה השפעתם של „בני משה״ בועד לחובבי ציון. המועמדים של „בני משה״ היו: אשר גינצבערג (אחד־העם), יעקב ליברסקי ויהושע איזנשטט (ברזלי). זה האחרון היה אז האיש היחידי מבני האגודה, שבקר את ארץ ישראל. והנה ליליענבלום היה נכון להסכים לבחירתם של שנים הראשונים, באשר תושבי אודיסא היו וגם תפסו שם מקום לרגלי מצבם הכלכלי: ואולם בכל עוז התנגד אל בחירתו של ברזלי. אנשי אודיסה לא יכלו להשלים עם

הרעיון כי יחלק דאגבר, אחד עיתוני מפלגת ניגבה, את הכבוד בועד החברה, עם הארזים, עשירי אודיסה והגדולה — ובאמת, היה ליליענבלום לדם רפה, והתנגדותו היתה עקשנית. המורשים, הנשמעים לפקודותיו של הגרש"ם, היו בעד בחירתו של ברזילי. רבים מן המורשים, שלא היה להם חלק בנסתרות שמאחורי הפרגוד, חשבו כי אנשי הגרש"ם ממשיכים גם פה, באודיסה, את המלחמה (האישית) נגד ליליענבלום, המתנגד החריף לבחירת ברזילי, ואולם באמת היתה בזה יד „בני משה", שגם הגרש"ם היה נוטה לה חסד ואהבה. ויש ידים לשער שהיה הרב גם חבר לאגודה זו, אם כי לא באופן רשמי, כי לא מלא אחרי הדרישות הפורמליות של שבועת חבר, וכדומה.

בהשפעתו של הגרש"ם נמנו אז לחברי ועד הפועל של „חובבי ציון" ביפו יהואל־מיכל פינס ויצחק־איזיק בן־טובים. פינס היה ידוע לכלנו, ואולם על השני המליץ הגרש"ם, והמלצה זו הספיקה לנו.

הגרש"ם לא השתתף בישיבות הועדה המוקדמות, וגם אל האספה הרשמית לא בא. מסבות ידועות — אשר הבין — בועד הנהגה, והאספה הרשמית עם הצירים האורחים, הנאומים ברוסית וצלם דמותו של הצבור האודיסאי — כל זה לא היה אז מתאים מקביל אל עמדתו של רב וגאון בישראל, כפי המסורה המקובלת של אספות יהודים. הן אף אחד מהרבנים לא היה אז בין המורשים של אגודות חובבי ציון באספה ההיא. בכל זאת לא מנע הגרש"ם מאת חברי הועדה את העונג להצטלם יחד עמהם, בתנאי שהוא יצטלם בגלוי־ראש. העתקה של אותה התמונה אני נותן פה, כי מפני החורבן שהביאו הבולשביקים ברוסיה על משכנות היהודים, תמונה זו היא יקרת־המציאות.

ג.

לא היו ימים קשים לחברת „חובבי ציון" כימי שנת תרנ"ג. על העבודה בארץ ישראל עבר אז משבר קשה. תומקין היה נאלץ לעזוב את הארץ, ולא שב אליה עד היום, ועל יקנות הרבות שנעשו באמצעות הועד־הפועל ביפו כמעט נתבטלו כלן, וכספי האגודות הישנות בחו"ל ירדו לטמיון, רבים היו חללי הקדחת בין המתישבים הראשונים בבצות חדרה. אסור הכניסה עמד בכל תקפו, ונמסו ידי העסקנים וגדול היאוש במחננו. ואדם אין אשר יורה את הדרך, אשר ינחה, אשר ינהם. משלשת המאורות שהאירו את דרכי התנועה: הרש"י פין, הד"ר ל. פינסקר, והגרש"ם, — נשאר בחיים רק האחרון, והחלט בין העסקנים להתאסף, לטכס עצה. בקיץ תרנ"ג הלכתי, בשליחות חברי בוילנא, להזמינו במקום שהתרפא אז הרב מביאליסטוק להראות עמדו, להרצות לפניו על המצב ועל הצורך באספה, ולקבוע את זמנה ומקומה. הדבר נעשה, והאספה נקבעה לימים הראשונים של חדש אלול. אנכי לא יכולתי לבוא אל האספה ההיא, כי מת עלי אבי בראשית החדש ההוא במגפת החולירע בהומל עיר מושבי אז, ולא יספתי לראות את הגרש"ם עד אחר הקונגרס הציוני הראשון.

אל הקונגרס הראשון הלכנו אנחנו, עסקני „חובבי ציון" שברוסיה, בראש ובעיקר, כדי שנוכל גם אנחנו להשתתף, עד כמה שאפשר, בשמירה על הקים, על מה שרכשנו בעבודתנו בארץ־ישראל — במקצוע הישוב המעשי החדש, ובגולה — באורגניזציה

של הכחות הפועלים לטובת תחיתנו. הסיסמה שלנו היתה תמיד: לשמור על הנמצא, מה שכבר הספיקו לעשות, לא לסתור את הישן עד אשר לא יבנה החדש. בני המסורת העברית בענין תחיתנו ותקותנו הגדולה חפצו לנצור את המסורת היקרה הזו. מה שנוגע לי אני, הנני חניך „השחר" של פרץ סמולנסקין, מאלה אשר הרימו באהבה ובגאון, את דגל התחיה הלאומית עוד בשנת תרמ"א, בהיותי אז אחד מצעירי הסופרים של השבועון „ראססוועט" ומזכיר המערכת שלו. ואנחנו הבטנו בפחד אחרי כל תנועה חדשה בתנועתנו, פן ואולי תזיק חלילה לאותן העמדות שרכשנו לנו בשטחי התחיה. ואם כי אף רגע לא אבדה ולא תאבד לעולם אמונתי בנצחוננו המוחלט של עניננו, רואה אני תמיד, וראו גם תמימי־דעים שלנו חובה להם להגן על העבודה שכבר נעשתה, מכל מכשול ופגע, אשר ישימו על דרכו לא רק שונאיו ומתנגדיו, אך, בעיקר, מתוך אלה הנכונים להיות בעזרתו.

את הירצל לא ידענו, ובכל היהדות שבארצות המערב היתה אמונתנו חלושה מאד. ברוסיה מולדתנו ראינו את כל הרקבון הלא־יהודי שהכניסה לתוך היהדות המסורתית „ההשכלה" בבראשית, מולדת ברלין, ולפני עיני היתה היהדות המערבית והיא כלה נגועה בצרעת ההתבוללות, ועל מצחה היתה הכתבת הנוראה של דנטה על פתח הגיהנום: Laseiate ognispezanza. ותרגומו: עזבו כל תקוה. ומי הוא זה איפוא הירצל, השולח את ידו אל דגל תקותנו הגדולה, ומה הוא השופר החדש, הנקרא קונגרס, אשר בו יתקעו להחיתנו? כגון זה צריך שמירה, שמירה מעולה, לבל יבואו זרים, מבלי דעת את תנאי חיינו ומבלי להיות קשורים אל המסורת הלאומית. הלא היו כחותנו בבנין הארץ, במערכות מלחמה לבול מתנגדינו הרבים: צרות רבות ורעות אנו סובלים בתוך הגלות הרוסית. ואולם להחזיק מעמד להיות נצבים על משמרתנו, — חובה זו הרגשנו בעצמנו. והלכנו לבזל, והלך עמנו גם אחד־העם. הלכנו לבזל בכונה תחלה לשמור, לבל יבואו האנשים החדשים, הבנים הרחוקים שנשבו לבין אומות זרות, קולטוריות זרות, והמה ישוו חלילה את עבודת התחיה הצנועה שאנו עמלים בה, אל רמים ודרכים לא ידעו אותם המסורת העברית, לא ידענו אותם אנחנו.

ורגש זה, רגש הפחד ואי־האמון בנביא החדש, אשר נגלה אלינו מתחתית העתון „נייע פרייע פרעססע", היה משותף לרבים מאתנו, עסקני חבת ציון ברוסיה. פחדנו גם מפני הפרסום הנפרז, פן יזיק זה לעבודתנו בתוך המדינה הרוסית, פחדנו למסור את הדבר היקר והקדוש לידים חדשות, שלא ידענו את כשרונן, לאנשים חדשים, שהיו כמעט נכרים לנו. הפחד הזה היה הרגש הכללי והשליט בישיבות הקונפרנציה הרוסית, שהיו אז בבזל קודם להקונגרס. ובגלל זה היו הישיבות הללו סוערות ורועשות תמיד, והד"ר הירצל דבר עליהן כל הימים האלה ברעדה.

בלי אמון הלכנו לבזל, ואולם שבנו משם מלאי אמונה ובטחון. מצאה התנועה הלאומית את האיש, ודוקא מתוך חוגי ההתבוללות אשר יגורנו מפניה. בבזל הזה נגלה לעינינו הירצל, האיש אשר את כל רואיו הקסים. ובשובנו ראינו צורך בדבר ללכת לביאליסטוק, להרצות לפני רבנו הגדול על כל אשר ראינו ואשר הרגשנו בימים הגדולים של הקונגרס. ונפלא הדבר: הגאון ר' שמואל מוהליבר האמין בהירצל כמעט תיכף לכשהתגלה בעולם היהודי, האמין

גם בכחה של היהדות האירופית, במקורות החיים העבריים שעוד לא נחרבו שם. רבי שמואל מוהליבר קרי ליה, אשר יקום לנו אחד מבני עמנו במערב אירופה, והוא אשר יאיר אור חדש על ציון ועל מקראיה, אור המדיניות הגדולה, שבלעדה לא תצא שאלתנו הגדולה למרחב. הרב הגאון הזה, בן נאמן להוי הישן־נושן, חניך בתי המדרש ובל הסביבה ה„בטלנית", ראה בחזון רוחו את אשר ראה תמיד גבור הספור „דניאל דירונדה", היהודי ההוד מרדכי הכהן, כי נחמיה של דורנו ייולד דוקא על ברכי ההשכלה האירופית המודרנית, וכי מגזית ההתבוללות הקיצונית ירד לנו דבש תחיתנו.

הישיבות בביאליסטוק נמשכו ימים אחדים. כלפי חוץ, כל האספה הזו היתה בת חלוקת כבוד להגרש"מ, אבל מבין שעסקנים נזדמנו לפונדק אחד, בפרט בשעה נכבדה כזו, כבר מעצמם עולים על השלחן ענינים רבים, שצריכים לדון עליהם. הרב היה כבר זקן וחלוש, ולכן היינו ביום מתאספים בביתו, ובלילות היינו קובעים את הישיבות בבית הבנקאי הורודישץ. שאלה ראשית היתה, איזו הדרך לסדר את העבודה ברוסיא מדינתנו בצורתה החדשה, צורת הציונות. בידי הגרש"מ היה מרכז „המזרחי", שתפקידו היה לשמור על הרוח המסרתי בתוך התנועה, זה „המזרחי", שלא היה אז עוד להסתדרות מיוחדת, ורק בהמשך העבודה ואחרי גלגולי התפתחות בקונגרסים הגדל והתחזק ונעשה לכמות הגונה בלתי מבוטלת. כי גם אז היה נכבד מאד בעינינו האלמנט המוסרי של הציונות. כידוע, עמד על משמר זה גם אחד־העם כל ימי חיי הרצל הקצרים, עמד ותבע עלבונה של היהדות מאת הקונגרסים הבריים. עד כמה ראו העסקנים אז צורך בדבר לדאוג לשמירת הערכים הלאומיים של התנועה, אפשר להוכח מן העובדה, כי לאחרי שהסתדרה העבודה ברוסיה המדינה והמורשים של הציונות התחלקו לגליליהם היה המורשה מנהל „מרכז הפוסתה" של התנועה, הד"ר יעקב כהן־ברנשטין, מפרסם חוזרים, שתוכנם היו פרקים בדברי ימי ישראל. הבינו האנשים, — יותר נכון: הרגישו כי הכשרת הלב קודמת להכשרת הארץ.

סוד השפעתו של רבי שמואל מוהליבר על אותם החוגים, שבכלל אינם כפופים לפני רבנות, נמצא בזה, שהרב הגדול הזה ידע לסדר את חייו ומצבו שלא תהיה בהם מן העניות, שבעוניותנו היא מנולת את נושאי התורה והרבנות. לא יאה עניותא לרב, מורה העם, וטוב היו עושים הבתים שהיו מעשירים את הגדול שבהם. הגרש"מ סגל לו את רחבות היד של העשירים, ולפעמים רבות חיב אותם. כאשר הציע לו רבי שמואל מונטיגו, אביו של הלורד סוילינג, סכום כסף להוצאות נסיעתו בענין כללי, אז שאל אותו הרב: ומי משלם את ההוצאות לך? ומהר הרבה מונטיגו לבקש סליחה מאת הרב, והרגיש כי לפניו עומד איש, שאינו מקבל מנחה ושלמונים בעד עבודתו, איש המוכשר להקריב קרבנות יותר גדולים ממנו, ולפני רב כזה מרכינים את הראש. אופקי השקפותיו של הגרש"מ על העולם ומראותיו היו יותר רחבים, יותר מאירים, ובזה נבדל לטוב מרבים מחבריו הרבנים, ותפש את הלבבות. לא היה בו מן הבטלנות, ולפעמים קרובות הופיע לעינינו בתור מנהיג של השואפים לגאולה, מנהיג יודע לבטל את רצונו מפני רצון המקרים, אבל גם יודע להשליט את רצונו עלינו.

אדר תרפ"ג,

ש. טשרנוביץ

„ראשון לְציון"

(שרטוטים אחדים לתולדותיו של רבי שמואל מוהליבר ז"ל)

כצללים חולפים הם כלם, כל בני אותו הדור, ראשוני המבשרים של הגאולה והולמי החלומות של העתיד. בין הטרדות של ההוה המר, בתוך ההמשך הקשה של כבוש הארץ, שעליו נארגו חלומותיהם של הראשונים, נשכחים מעשיהם ופעולותיהם של המתחילים שאחריהם אנו נגררים ומימיהם אנו שותים. אבל באותו הרגע שהלב יהמה ויצמא לרוח הקדושה אשר היתה בלבם של אלו, לטוהר, לתום ולמסירות שהיו מפעפעים בהם—אין אתם יכולים לעבור ולא להתעכב על דמותו של הרב רבי שמואל מוהליבר ז"ל.

חובבי־ציון החלוניים שבדורו סוף־סוף לא הקריבו לרעיון של חבת ציון יותר מזה שלא נספחו על המחנה האחר שהיה בימים ההם – המתבוללים לגמרי או למחצה. הם נמשכו אחרי נטית לבם ומהלך נפשם ואך הרויחו במובן הכבוד וההדר שעטרו להם מכל צד על עבודתם המסורה. גם אר"ז (צדרבוים), גם ריש"י פין, גם ליבנדה, ברמן, שפ"ר, אוסישקין, אחד העם, טמקין, בן־אביגדור ועוד – על פני כל העם נכבדו. לא כן הרבנים המעטים של הימים ההם, שהעיזו לתת ידם לציון. הם לא הרחיקו ללכת מהוראת היתר על מעלת ישוב ארץ ישראל לפי התלמוד ובעלי המדרש, „הרמב"ן על התורה בפרשת אחרי", וכדומה. יותר מזה לא יכלו ברובם לעשות, כי חבת־ציון היתה עוד בחזקת איסור בימים ההם למחצה או לשליש.

רבי שמואל מוהליבר היה באמת „ראשון לציון", כפי שכנוהו, הראשון והיחידי שהתיצב במערכת המלחמה בגלוי בתור אחד מרבים העובדים ופועלים בלי הרף, שכל מחשבותיהם נתונות רק לרעיון הישוב. הוא התבולל בתוך כל המחנה של החובבים, שהיו ברובם אנשים בעלי חופש הדת, ולמרות היחס המיוחד של החרדים הקיצונים אל העבודה המשותפת עם החפשים, יחס, שהיה בולט, ובולט במדה ידועה גם עכשיו, אף בתנועה הציונית—המשיך הוא את עבודתו זו עד ימיו האחרונים באותו המרץ הראוי לו ובאותה המסירות המפליאה אותנו גם כיום הזה.

* * *

א. הגרש"מ וחובבי-ציון

לנגד עיני לא דברים שבדפוס, כי אם דברים שבכתב: ספרי־העתקה של מריין המכתבים בין ראשי חובבי־ציון בשנות תר"ן־תרנ"ד ובין העסקן הנפלא במסירותו ר' דוד סובובולסקי ז"ל מביליסטוק, – האיש אשר עמד כל הימים במחיצתו של הגרש"מ ועבד אתו יחד באמונה את עבודת הישוב, ומכתבים שונים בין חו"צ שברוסיה ובחו"ל 1)

1) המכתבים הללו שאני משתמש בהם במאמרי זה, מתוך ארכיבונו של הרש"י פין נמסרו לידי על־ידי ידידו ה' יהודה ליב אפל מווילנה.

ואני מעלעל בעלים האלו ומשתומם: כל-כך הרבה פעל ועשה הגרש"מ עד כי נדמה לי, שהוא עמד אז במרכז העבודה הישובית ולא היה דבר חשוב בישוב שהרב לא השתתף בו ולא השפיע עליו.

ולא לחנם עשוהו בעלי „הלשכה" הידועה בקובנה מטרה לחציהם, ולא לשוא הרבו לשלוח כתבי-פלסתר שבו שמו את שמו של הגרש"מ לשמצה. כי יותר מדי היה האיש הזה חביב ופופולרי בקרב כל הישראלית, עד כי השפעתו היתה גדולה גם מבית וגם מחוץ. הוא נהל את כל הפוליטיקה הפנימית של תנועת הישוב: בא בדברים עם הברון ארמונד רוטשילד, שרק לפני זמן-מועט נכנס לעבודת הישוב, בלי ספק בהשפעתו של הרב רש"מ, כפי שיש לראות מתוך חליפת המכתבים שבין הרב ובין הר"מ ערלנגר, אליהו שייד ויתר פקידי הברון. לא היה דבר בישוב שעבר בלי התערבותו של הרב רש"מ. אבל באותה שעה כבדוהו והעמידוהו גם בתוך הועד האודסי וסביבות החובבים ותמיד התפארו בו והתחשבו עם דעותיו, כעם דעתו של בן-יחיד של התנועה החובבית, שהכל חייבים בכבודו.

אמנם מצבו בתוך החובבים לא היה תמיד נוח ונעים. מלחמה חשאית, ולפרקים גלויה, התנהלה בינו וביניהם בגלל עניני דת. הוא הרגיש עצמו תמיד כאחראי היחידי בפני הצבור בעד השמירה על עניני הדת, מפני שאין אחר שידאג לכך. ביחוד הובלטה דאגתו זו בימי המלחמה בשאלת בית-הספר ביפו ו„בני משה" בתקופת כתבי-הפלסתר הידועים משנת תרנ"ג-תרנ"ד. המלחמה הפנימית בין הרגש של האהבה לכל החובבים והעסקנים העומדים בראש התנועה של „בני משה" ובין היראה מפני הנגיעה בקדשי האמונה, הכבידה מאד את מצבו, וימים רבים גדלו הספקוקים בנפשו. הוא קבל תחלה בשמחה את הבשורה בדבר יסוד האגודה „בני משה", שבה יתרכזו מבחרי החובבים, אשר לב ונפש להם, ואשר יקדישו את כל כחותיהם לשם ישוב הארץ ותחית העם, אבל הוא ירא היה לתת להם את ידו, מפני כתבי-הפלסתר שספרו נוראות ע"ד חברת ב"מ והוא לא היה בטוח כי אין דברים בגו. ובכל זאת הרגש האוביקטיבי התגבר בלבבו והוא התאמץ לחקור ולדרוש ולברר, אם הבצעקתה בן הוא, ואחרי הבירור כבר חדלו פקפוקיו, כפי שיש לראות ממכתבו של מר דוד סובובולסקי לאחד העם מיום ד' דחוהמ"פ א' תתנ"ה:

„מפני העלילות אשר יעלילו על אגודתנו „החברה הקדושה" או יותר טוב, „גדוד הזהב" בארץ הקדש, ע"כ כדי להסר ממנו דבת-שוא, כתבו לי אחינו מוילנא כי אשתדל אצל הרה"ג רש"מ שליט"א, כי הוא יעיד על אגודתנו. והנה היתה אמונה, כי אחד מהרבנים יפנה אליו במכתב ואז יענה לו דבר ברור. והנה בהשתדלות אחינו היקרים בוילנא ערך להרה"ג רש"מ שליט"א הרה"ג ר' נחום גרינהויז אב"ד דטראקי מכתב בדבר „בני משה", והנה לו שלח הרה"ג רש"מ שליט"א מכתב, אשר את העתקתו שלחו להומע"כ אחינו מוילנא. את הספר „סובה" (קובץ המאמרים והתקנות של „בני משה") מסרתי לידו ובקש ממני כי אשאיר אצלו את הספר למען יוכל לקרוא את הספר הזה מדי יום ביומו. הרשם עז מאד עשה עליו הספר הזה, עד כי לא יוכל הומע"כ לתאר זאת בנפשו, אחרי, כי גיסו של הרה"ג רש"מ שליט"א ר' יונתן הי' העיר לפני הרה"ג רש"מ יחי', כי בית"ס יתנהל ברוח התורה והדת, ע"כ נכון הנהו לעזור בכל כחו לטובת ביה"ס ביפו וגם אחד הרה"ג עורך מכתב ברכה ל„בני משה", אשר בו יברכם כי

יצליחו במעשיהם לטובת עמנו וארצנו ולטובת ביה"ס ביפו וכו'". „בכלל־מסיים מר ה. ס. —רואה אנכי את הרה"ג רש"מ שליט"א בתור אדם המעלה.... וכלנו חייבים בכבודו".

וידע ידע הרב רבי שמואל להעמיד על דעתו בתקיפות שאין למעלה הימנה בכל שעה שנדמה לו, כי פוגעים בכבוד הדת. ידועה היא האמרה שלו באספת הרוזגניק: „אני מבקש יהודים כשרים", אמרה שהשמיעה בתור תשובה לאלו שפגעו בו והשדוהו בקנאות על אשר הוא מדקדק כל־כך בבחירת האנשים לועד הפועל ביפו, או לחברי הועד באודיסה. ה' סובובולסקי גם מלא את שליחותו לפרקים וחקר ודרש על האנשים שעמדו על הבחירה למשרות רשמיות בחבת ציון.

במכתב לאביו מיום 19 אגוסט 1890 חוקר ה' ס. את אביו, אם הוא יוכל לברר לו את טיבו ומהותו של ה'... שהוה עתיד לתפוס מקום חשוב בארץ ישראל בתור ב"כ הועד להו"צ. „והעיקר—חוקר ה' סובובולסקי—אם בתוך עמו הוא יושב, היינו כי יחזיק עוד בדרכי אבותיו ועמו ועברי הוא עוד ברוחו ונפשו, או ה"ז עברי הוא רק למראית עין, כי נולד עברי וכו', והנה זאת כי לא יתפלל תפילת ותיקין גם יחסיר תפלה בצבור ומאה ברכות בכל יום —זאת אדע מראש, ובכלל בעת הזאת, אשר כה נפל כבודנו בגוים, על כל איש יהודי החובה לאהוב איש את אחיו ולהיות לאגודה אחת, אם גם לא יהיו בו הדברים הנ"ל וכו' אך עיקר שאלתי הוא, אם הוא ידע את המאור שבתורה, אם ה"ז לא יעשן פאפיראססין בשבת וכו'".

ומשום שידעו החובבים את טבעו של רבי שמואל, כי בדברים כאלו עומד הוא על דעתו בכל תוקף הוו מקרים שהיו רוגנים עליו בסתר והיו יוצאים לפרקים להלחם בו גם בגלוי עד כי מצא לפניו ה' סובובולסקי לנחוץ להעיר באחד ממכתביו לאחד העם, הנזכר למעלה: „צר לי מאד על כי נמצאו בין אחינו משכילים קנאים (כי לדאבון לבנו לא רק בין החרדים, כי אם גם בתוך המשכילים ימצאו קנאים!), אשר זרה יחסם לו, אך ורק יען כי רב הוא..."

ב. לתולדות המרכז הרוחני.

האספה בדרוזגניק שהיתה ביום ד' אלול תרנ"ג היתה בשביל פעולתו של רב שמואל מוהליבר נקודת־מפנה חדשה. עד אז היה המרכז העיקרי באודיסה ורבי שמואל היה אנוס להיות אחד מעסקני ערי המדינה הרגילים, שהשתמשו בו ובכשרונותיו ובמסירותו בכל שעה שהוה צריך לפנות אל החוץ, ביחוד אל פריס, הוא המרכז לחובבי־ציון באירופה שבראשו עמדו ר' צדוק כהן ועלינגר,או אל הברון ובאי־כחו, אבל לא ניתנה לו היכולת להראות את מעופו ואת השגותיו בעבודה. ומעוף היה לו וגם הבנה מעשית. הוא, למשל, התנגד נגוד גמור ליסוד „אגודת האלף", שסידקין ממינסק וסובובולסקי עסקו בהן בהתלהבות, מפני שראה בהן רמין־שוא ואכזבה בטוחה, מה שנתקיים במהרה. הוא לחם גם נגד הבזבוזים וקלות־הדעת ששלטו בימי טמקין ביפו ושהביאו לידי אבדן של מאה וששים ושנים אלף פרנק והאשים בזה את הועד באודיסה על אשר לא בחר בתור חברי הועד הפועל את האנשים ישרים, הברי המלאכות בארץ ישראל, הרב יש"מ, מיכל מירנסקי, ש"י וקס וה"ר יוסף הזנובין, הציעו לבחור, ובשביל זה ראה, לדעתו, כל הרעה על הישוב. אבל תחת זאת התנגד למעשי־קטנות של קנית הנמים מספר על־יד כל

מושבה בשביל הפועלים בכסף המעט וד"ש להמשיך לאסוף את הכסף וכאשר יאסף סכום עצום של מאתים אלף פרנק, אז רק אז יגשו אל הקניה.

ואספת הרוזגניק שהיתה במובן ידוע מעין „קשר" נגד אודיסה, הביאה לרבי שמואל נצחון מוחלט. הוא לא רק שהיה יושב ראש האספה, כי אם גם הדבר שלה וראש האופוזיציה.

המצב היה בימים ההם עגום מאד. שערי הארץ נסגרו. מאמריו של אחד־העם „אמת מארץ ישראל" ע"ד אי־הסדרים השולטים בארץ עוררו רוח נכאים ויאוש בקרב כל השדרות. עזרת העם רפתה וידי העסקנים נפלו. אישור הועד האודסי „לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריה וא"ק" הביא מפח־נפש לחובבים, כאישור המנדט בימינו. עד אז היו תולים את אי־הצלחתם בקבוצי הכספים בהעדר אשור רשמי מטעם ממשלת רוסיה, שעל־ידי זה לא יוכל הועד להרחיב את פעולותיו. אשור הועד על־ידי צדרבוים העלה את ערך „המליץ" כמעט למעלת גבורים. כלם האמינו, שהאישור יגרור אחריו זרם של כספים לקופת החברה. והנה נכזבה תקוה זו ובין הועד באודיסה והמנדבים והעסקנים כאלו הוקם קיר.

אספת הרוזגניק עמדה כלה תחת השפעת הבקרת החריפה שנשמעה כלפי הועד. ר' שמואל מוהליבר מצא, שסבת הקפאון מונחת ברוח היאוש שהכניס אחד העם אל קהל החובבים על־ידי מאמריו. גם חברים אחרים הראו על זה, שאין הועד מסוגל למשוך אחריו את העם, מכיון שאין כל קשר רוחני בינו ובין העם, ואז נתעוררה השאלה על דבר הצרך ליצור בצד הועד האודסי מרכז רוחני אחר, שימצא בעיר אחרת, שמטרתו תהיה: „לבקש אמצעים לחזק ידים רפות ולעורר חבת־ציון בלב אחינו בארצנו", זאת אומרת: ליצור מרכז לתעמולה.

והאיש ששמה אותו האספה לראש המרכז הרוחני, (שאחרי כן נקרא בהקטנה „מ ז ר ח י"—מרכז רוחני) היה רבי שמואל מוהליבר והרשות נתנה לו לבחור עוד שני אנשים לעזר לו ומזכיר לנהל את המרכז. מלבדו נבחרו בתור יועצים מרחוק: ר' יהושע סירקין ממינסק, מנחם אוסישקין מיקטרינוסלב, ר' ליב שליט מריגה, משה גראד מסמולנסק וה' קבצ'ניק מוורשה.

בחוזרים הראשונים של המרכז החדש מסמן רש"מ את הסבות שגרמו לרפיון פעולות חו"צ בהעדר ק ש ר ר ו ח נ י בקרב אחינו החובבים בארצנו, אשר יאגד ויאחד את כל הכחות המפוזרים לעבוד שכם אחד ובדעה אחת את עבודתו הקדושה. „מיום שהשגנו הרשיון ליסוד חברתנו ידו טובי הפועלים וגדולי העסקנים לאחד אחד מן הבמה והשענו על הועד הראשי, כי הוא לבדו ישא את כל טרחנו ומשאנו, הוא לבדו יהיה המתעורר והמעורר, המעשה והעושה גם יחד". המכתבים תולים את רפיונו של הועד בזה, שהוא מוגבל בזכויותיו לפי החק ואין לו רשות לעורר לפעולה את החברים בערי השדה—וזאת יעשה המרכז החדש.

יסוד המרכז החדש, שבצירתו השתתפו אמנם כחמשים ושלשה מטובי העסקנים החובבים, אבל לא מתוך חוגי הועד האודסי,—היה, כנראה, למורת רוח להועד האודסי, שהביט עליו כעל מתחרה, ולילנבלום וחבריו הביטו בצרות עין על מעשי המרכז, אעפ"י שהוא היה לעזר להועד להגדיל את הכנסותיו.

במכתבו של סוכובולסקי ללילינבלום מיום ט"ז מרחשון תרנ"ד אנו מוצאים את עקבות הרונז הזה מצד הועד על הרב רבי שמואל.

„מאחורי הפרגוד שמענו – כותב הרד"ס – כי הביאו דבת הרה"ג רש"מ שליט"א לפני הועד האדעססי, כי ה"ז המרכז הרוחני יזיק ח"ו להועד האדעססי. והנה אח יקר, בשם כל הקדוש לי ובשם האושר הכללי ואושר עמנו בפרט – אשר היא בעיני השבועה היותר קדושה—אתן לך את שבועתי אמונה, כי ח"ו אין להרה"ג רש"מ ח"ו כל מחשבת פגול וכל מגמתו לחזק את רעיון הישוב בכלל והועד האדעססי בפרט, ולקול מכתביו התעוררו רבים בערי המדינה והעמידו קערות בעיוה"כ, אשר לולא מכתביו אז נשתקע הדבר בהרבה מקומות"... והוא סבלן גדול בעניני דעות... והלואי שלא היו בין המשכילים פאנאטיקער כאשר הוא רחוק מכל פאנאטיזם, ועליך לדעת, יקירי, כי גם אנכי חפשי בדעות עד קצה האחרון והרב יודע זאת ובכל זאת נאהב איש את רעהו אהבה נאמנה".

אולם המרכז הרוחני נכשל עוד בראשית פעולתו על־ידי הועד לישוב א"י בפריס שהוליכו שולל בהבטחות כוזבות, שמקורן באינפורמציה של אליהו שייד.

על המכתב אשר ערכו חברי האספה בדרוזגניק לר' צדוק הכהן קבלו ממנו תשובה מיום 29 אוגוסט תרנ"ג, שבה הוא מציע לפניהם לקנות אדמה על־ידי אגודות אגודות רק על־ידי הועד הפריסי והוא יעזר להם וישתדל לפני ממשלת תורקיה להקל על ההתנחלות. „ואם כי העליה לא הותרה עוד בגלוי לבני רו"פ—כותב ר' צדוק הכהן— אבל יש לנו הבטחות גדולות, כי יסירו גם את זאת. לולא ידענו, כי לא יוכלו אחינו בני רו"פ להתנחל באה"ק, אז לא הוצאנו אנו כסף רב לקנית אחוזות כאלה, ולמי כל עמלנו אם לא למענכם ?"

ומה שמגלה ר' צדוק הכהן טפח מגלה הרב לובצקי במכתבו לרש"מ טפחים. הוא מספר, כי „הר"א שייד ישב מקושטא ובשבתו שם סלל לו דרך חדש. כי כתב להדר הסולטאן בכבודו ובעצמו לדרוש ממנו רשיון להושיב כמה אלפים משפחות בגליל ועבר הירדן, והדר מלכותו מסר הדבר להוזיר ובמשך הדברים בימי שבתו שם הציע הענין שיקנה נחלאות בשתי הארצות גליל ועבר הירדן שיש להממשלה, וכבר נעשה סטאטיסטיק, כמה שטח אדמה נמצא־ישם וימסר הדבר להסינט וגם שלחו לשאול מן הפחות, אם טוב הדבר שיקבלו יהודי רוסיא באופן שיהיו אזרחי טורקיה ולמכור להם שדות הממשלה, ואמר להו' שייד: לך לשוה שמה על שני ירחים ועשה שמה שיכתבו טוב על ישראל ואז תבוא לפה אולי יצליח הפצך (כי כן הוא הנימוס שלא יאמרו בהבטחה גמורה רק בדרך ספק), ולזאת חפץ הנדיב לדעת חות דעת ראשי הו"צ ברו"פ עד כמה יאבו אנשי אחב"י ברו"פ לבוא ולהתנחל שמה, שלא יוציא הוא (הנדיב) הון רב ואח"כ יהיה עמלו לריק והאדמה תשם ח"ו".

ואם שהר"י לובצקי מעליף את מכתבו בסודי־סודות, „למען לא יעשה רעש" והוא מבקש שלא ידעו הדברים ברבים— בכל זאת נתפרסמו רזי התקוות ע"י הרמזים אשר במכתבו של ר' צדוק כהן שנצטרף להוזר שנשלח מטעם המרכז הרוחני והתחילה תנועה גדולה לרכישת קרקעות בעבר הירדן ולהתנחל שמה. אבל במהרה נודע הדבר שאליהו שייד הטעה גם את הברון וגם את ר' צדוק כהן וכל הדברים הללו לא היו ולא

נבראו ושום רשיון מטעם השולטן לא ניתן.

אכזבה חדשה זו, אחרי הבהלה הכספית של הועד הפועל ביפו ואחרי ענין „אגודת האלף" שלא הצליחה, עשתה רושם מדכא בחוגים של חובבי־ציון. אחד העם יצא ב„השלח" (כרך ט' חוברת ה') במאמר חריף נגד העסקנים של המרכז הרוחני שבוילנו שולל את העם למען קנות נפשות להבת־ציון, וה' סוכובולסקי במכתבו הגלוי לאחד העם מתנצל בשם המרכז שהם האמינו למכתבו של הרב הכולל, מפני שהאיש הזה הוא מכובד מאד וקרוב להברון ועומד בראש הועד „לישא" ולא עלה על דעתם, שאין שום רשיון לשייד להכניס משפחות לעבר הירדן. ותיכף לאחר כך לקחו בחזרה את הידיעה ויעצו את האנשים שכבר אמרו ללכת אחרי עצת שייד ולהתישב בעבר הירדן.

בכל אופן גרם ענין זה לכך, שהמרכז הרוחני נבדל לאט לאט מעל הועד ונעשה ארגון בפני עצמו לתעמולה חובבית ביחוד בין החרדים, והוא ששמש אחר כך יסוד להתפתחות התנועה „המזרחית" על־ידי הגאון ר"י ריינס מלידה, שלקח מרש"מ גם את השם „מזרחי" לציין בו את התנועה החרדית הציונית.

ג. רבי שמואל מוהליבר והברון אדמונד רוטשילד

בעתוני ארצנו התעורר ויכוח בשאלה: מי היה הראשון שעורר את הברון רוטשילד, שעד שנות השמונים עמד מרחוק להתנועה הציונית, להכנס בעובי הקורה של העבודה בארץ ישראל? אלו אמרו, כי הרש"מ היה הגורם הראשון לכך, ואחרים אמרו כי ה' יוסף פיינברג הסב ראשונה את לב הנדיב למצבה של ראשון לציון.

כותבי תולדותיו של הגרש"מ פוסקים הלכה זו לטובתו של ר' שמואל (2, ואמנם לפי כל ההוכחות שיש בידי: מכתבי של שייד, ערלנגר ועוד — היה רבי שמואל המתווך העיקרי והאחראי בין חובבי־ציון ובין הברון ובכל הדברים השייכים למושבות שנתמכו על ידי הפקידות ובכל התלונות היו פונים תמיד מקורבי הברון לרבי שמואל, ומזה בלבד נכר, כי ענין המושבות העבריות כאלו היה ענינו, מפני שהוא הוא שהשפיע על הנדיב להתחיל בעבודה בארץ ישראל ושמו של פיינברג לא נזכר בשום מקום בתור בעל השפעה ומקורב להברון ואין להאמין שהוא היה מסוגל להכניס אל נפשו של הברון את המהפכה הגדולה הזאת.

אמנם יוסף פיינברג השפיע על הברון בשנת תרמ"ג לבוא לעזרת ראשון לציון, אך הברון כבר היה מושפע קודם לזה ע"י הרב מוהליבר, שבימי מסעו על פני ערי אירופה אחרי הפוגרומים ברוסיה, בהתחלת שנת 1882, התיצב לפני הברון ובעזרתם של ר' צדוק כהן וה' מיכאל ערלנגר הוכיח להנדיב את הנחיצות לעזור לפליטי הפרעות ע"י התישבות קבועה על האדמה בארץ אבות. ובעבור זמן מועט מלא הברון את ידי הרש"מ להתחיל בנסיון זה וליסד את המושבה עקרון (נוסדה בשנת תרמ"ד) שחבריה היו אכרים מרוזני פלך הורודנה, ועד שנת תרמ"ט היא שנת השמטה, התנהלה עבודתם באופן נורמלי, אך תחת השפעתה

(2 עיין ערך ר' שמואל מוהליבר באנציקלופדיה האנגלית־עברית כרך VIII צד 648 ובאנציקלופדיה האנגלית־רוסית כרך II צד 148.

של תעמולת החרדים הכריזו על השמיטה בשנה ההיא וחדלו לעבוד ובזה הרעו את מצבם הכלכלי עד מאד.

ר׳ שמואל לא הסתפק בזה שרכש לו את הברון, כי אם גם התאבק בכל הזמן על שמירת העמדה הכבושה הזאת והיה מגין תמיד לפני הנדיב ופקידיו ומלמד זכות על האכרים, כדי להצילם ממצבם הקשה. הפקידים היו מלמדים חובה לפני הברון על האכרים, כי הם עצלים וגרפים והברון היה מפקפק תמיד, בקבלו את הודעות פקידיו, אם להמשיך את פעולתו, או להחדל ממנה, מפני שאין תקוה לה. והרש״מ ברשמי מסעו לארץ ישראל 3) מתמרמר על הפקידים, השולחים לנדיב הודעות כאלה מהנהגת האדמינסטרציה, המשפיעות לרעה על יחסו להאכרים. ובכלל הוא מוצא, שמהנהגת האדמינסטרציה בעת עמהם לא יהי׳ שום תכלית רק שיעשו אותם לעצלים ובטלנים, כי כל אחד אומר, שאינו יודע בעד מי הוא יגע״.

בבוא ר״ש לארץ ישראל בשנת תר״ן מצא מעין „מרידה״ בעקרון שלו. הקולוניסתים בעקרון הודיעו, שאינם רוצים להשאר תחת יד הפקידים והם נכונים לפרנס את עצמם ולא לצפות לחסדי הנדיב „רק בכדי שיהיה להם במה לשלם את נשים להנדיב הם רוצים שהבאראן יתן להם על נטיעת גפנים וכדומה 20 דולם אדמה לכל אחד ועל הוצאות הנטיעות, וכאשר יתנו הכרמים פרים יפרעו לו נשיו מעט מעט בכל שנה„ 4)

רבי שמואל דבר עם אליהו שייד וזה הבטיח לו להשפיע על הברון ברוח הסכמה להצעה זו וכן כתב רש״מ מכתב לערלנגר. האחרון הודיע לו שהוא דבר עם הנדיב ועם שייד אשר שב מארץ ישראל. ה׳ ערלנגר הביע את שמחתו על אשר אכרי מושבת בתיה (עקרון) הסכימו להסתפק למחיתם בתבואת שדותיהם וע״ד העשרים דונם שהם מבקשים הסכים הברון לתת להם אך לא לנטיעת כרמים, כי אם לנטיעת עצי פרי.

אולם יותר קשה היה המצב של עשרים ושמונה האכרים בפתח־תקוה, שרבי שמואל, כנראה הכניסם תחת חסותו של הברון וזה רצה להשליך מעליו את העול הזה. בשורה זו קבל רש״מ בהיותו בארץ ישראל ע״י ה׳ שייד, שהמציא לו העתקה מהטלגרמה שנתקבלה מפריס מהברון בזה״ל:

„גריססעט מאהילעווער אונד זאגעט איהם: דאס יעטצט דיא חובבי ציון אנערקאננט זינד, דיעזע חברה דיא קאלאניע פאן פתח־תקוה אונטער איהרען שוטין נעהמען זאללי״. („ודרש בשלם מוהליבר ויגיד לו: הוית שהובבי ציון נתאשרו— תקח חברה זו את פתח־תקוה תחת חסותה היא״.)

להלן מבאר שייד את נקודת השקפת הברון. הוא רוצה שהמושבה תבוא לידי איזו תכלית והוא רואה שבדרך זו לא יצא כלום. „הוא עשה נסיון במשך שנה וראה שלא הצליח. האנשים לא עובדים אצלו למרות השכירות החדשית שהם מקבלים, הם

---

3) נדפסו בספר „שיבת ציון״ עם הקדמה־תורנית שלא נמצאה בחוזרים ששלח בשובו מא״י לכל ראשי הו״צ. בידי נמצא גוף המכתב שנשלח ע״י רש״מ לרש״י פין. (המכתב בשלמות נדפס גם בקובץ זה במאמר „תולדות רבי שמואל״. העורך).

4) התזכיר של רש״מ בדבר מסעו לא״י.

סומכים יותר מדי עליו, ולכן הוא מציע לפניו את הדברים האלה: אלו שאין להם קרקע אי־אפשר לעשות להם כלום: אלו שיש להם אדמה שאינה מספיקה להם — יעבדו את האדמה וחובבי ציון ימנו אדמיניסטרטור שידאג לקנות לזה או לאחר את הבקר החסר לו. ולפי שאין להם די עבודה ימציא להם הברון עבודה בפרדסים שלו בפתח־תקוה ועליהם לעבוד ולהרויח ולא לקבל משכרת. בעבור זמן, כשהפרדסים יכניסו רוחים ייטיב לאלו שעבדו יפה בפרדסים, והוא משאיר על חשבונו ומכלכל את הרב, המילדת, בית־הספר, הרופא והרוקח".

הודעה זו עשתה רושם קשה על ר׳ שמואל. הוא כתב להנדיב ולערלנגר וגם לד״ר פינסקר, וכפי שנראה ממכתבו של ערלנגר מיום כ׳ אלול תר״ן כבר כתב לו גם פינסקר בנדון האכרים של פ״ת וערלנגר הרגיע את רוחו של רש״מ. „דע מעכ״ת — כתב ערלנגר — שהנדיב לא יגרע כלום ממה שעשה עד עתה לצרכי הכלל ומה שנתן הוא שיתן וגם התמיכה ניתנה להם עד היום הזה עד עת האסף דגנם הביתה, ואחר האסף הקציר יש להם לאכול ולהתפרנס יותר מארבעה חדשים וגם לששה חדשים לו לא בטחו על התמיכה ועבדו את עבודתם כבראשונה או גם לשנה שלמה היה להם לאכול". רבי שמואל לא נח ולא שקט ובהיותו בבירות דבר עם המשגיח העליון של הברון ה׳ פרנק וזה הבטיח לו שישתדל לפני הברון שיחזיקם עוד בשנה זו.

ולמרות כל הדיונות והפקפוקים והמכשולים בטוח הוא הגרש״מ בתוכיתו, כי זהו „דבר ברור שהנדיב לא יעזוב את הקאלאניות", אלא „שגם הנדיב, ברוב עשרו שחננו ה׳ ובטוב לבבו עכ״ז אינני במעין שאינו פוסק להשפיע כספי זהב באין שעור וגבול, ועל כן הכל צריך להיות בחשבון, לפי הזמן והיכלת, אבל נדע ברור שכמעט כל רעיוניו נתונים הם לקאלאניזאציע ובכל נפשו יעשה בזה, ויש תקוה גדולה, כי בעוד שנתים יכניסו את עצמם כל משפחתו הרמה בזה ואז ממילא יגדל הענין בכפלי כפלים".

ואמנם כעין נבואה נזרקה מפיו. ר׳ שמואל, שהכניס ראשונה את הברון לארץ ישראל, ידע והבין היטב, כי כניסתו של היהודי הגדול הזה בדורנו לעבודת הישוב לא היתה מקרית, כי אם נובעת מתוך הכרתו הפנימית, הנפשית, והוא חזה מראש, כי ארץ ישראל היא משאת נפשו ומטרת חייו של הברון ומרכז לכל פעולותיו הכבירות ומעולם לא יפסיק בארצנו את פעולותיו עד ימיו האחרונים.

וסופר ההסתוריה הבא, כשיבוא להעריך את פעולותיו של הברון אדמונד רוטשילד בארץ ישראל, לא ישכח להזכיר, כי בעד פעולה זו אנו חייבים הרבה לר׳ שמואל מוהליבר, שבהשפעתו הכבירה הצליח לרכוש את הנפש הגדולה הזאת לעבודה ומסורה בשביל ארץ ישראל.

י. ל. עפיל

זִכְרוֹנוֹת[1]

א.

בפעם הראשונה ראיתי את פני הגאון ר' שמואל מוהליבר בסוף קיץ תרמ"ג כשבא אז לוילנא והתאכסן במלון מיכלבסקי. הרש"י פין שלח על ידי איזו שליחות־דברים אליו ובחדרו מצאתי את הדיין הרב ר' אלעזר קלינברג מוילנה יושב ומשוחח אתו.

את שם העילוי מגלובוקה שמעתי מכבר ואת פעולותיו של הרב הביליסטוקי בעד ישוב א"י ג"כ לא נכחדו ממני, אבל את פניו עוד לא ראיתי — והנה לפני פנים אצילים, בעל קומה זקופה עם זקן שחור, עינים נוצצות מאירות, מפיקות חכמה, רוך ונועם. מליו ספורות ובנחת נשמעין – מושיט לי את ידו מרחוק ואינו מניח לי להתקרב אליו [2].

הגרש"מ העיר למוסר את אזני הדין על שאיננו מעורר בדרשותיו את קהל שומעיו לישוב ארץ הקדושה (מ"מ ומ"ץ לא היה בעת ההיא בוילנה וביומי דשבתות כבדו הגבאים את ר"א הדיין לדרש מעל הבימה).

הדיין השיב כי הוא בעצמו איננו מתנגד חלילה לרעיון הישוב, וזה האות כי בנו החתן הנהו ג"כ חבר לאגודת „אוהבי ציון" בוילנה והוא איננו מוחה בו; ואולם לדרוש מעל הבימה בדבר ישוב ארץ־ישראל אי אפשר לו, פשוט מפני שכל הסביבה מתנגדת לרעיון זה. ע"ז התרגז מעט הגרש"מ והוכיח אותו בדברים אלה: „מר, הלא דיין ומו"צ הוא בוילנה ועליו החובה להורות לעם את הדרך ילכו בה ולא להיות נהוג ונפעל מזולתו. — אנכי כשהציעו לפני כסא הרבנות בביליסטוק התניתי תנאי מפורש כי עבודתי לציון תהי בלי שום מפריע מצד מי שהוא, כי אמנם אם הרב יהיה תלוי בדעת אחרים אז אוי ואבוי להעדה שאין לה ראש ומנהיג..."

ר"א הדיין התקשה ליישב, כי אינו דומה כסא הרבנות בביליסטוק להדיינות או

---

1) הידיעות הנרשמות פה הן לא מפי השמועה או עפ"י מכתבים כי אם מאלו שהיתה לי נגיעה ישרה אליהן והנני עד ראיה על אמתתן.

2) במשך שנים התבוננתי על אופן נתינת או החזרת־שלום שלו, כי זה היה מפני החשש שלא להתקרב לנשיקת־פה.

ההוראה בוילנה. ואמנם גם אנכי מצאתי הבדל גדול. ובמחשבתי השויתי ערך הגרש״מ לעומת אלה המר״צ והמו״צ בעלי החזקה והיורשים אשר דרכם בקדש ובחול לא היה נכחד ממני . . .

וביותר גדל ע״כו בעיני אחר אספת קטוביץ, ששמה חלקו את המשרות עפ״י הבחירה, את הד״ר פינסקר לראש ההנהגה, את יסינובסקי, מאירסין ושפ״ר בורשה לחברי ועד הפועל, הריש״י פין בוילנא (שלא בפניו) וק״ז ויסוצקי במסקוי לגזברים, ולרב־גאון זה שכתת את רגליו ונסע על הוצאות עצמו לחו״ל וגם עלתה בידו לרכוש לציון את האוצר הגדול, את הנדיב המסתתר – לא נפלה שום מש״ה בחלקו. א״ז היה מלא תרעומת על שלא בח״ו בו ואחד מגדולי הרבנים שהשתתף באספה זו ולא בח״ו בו נהפך אחר־כך מאוהב לאויב, ורק הגאון ר׳ שמואל מוהליבר נשאר בתור איש־צבא פשוט בתוך המחנה לעבוד עבודת עמו בלי עיפות ולאות. ולעבודתו זו הקדיש והקריב את כל מרצו וכחותיו, כי היתה לו למגמה ותכלית חייו בזה ובבא; מצות ישוב ארץ ישראל היתה שקולה בעיניו ממש כנגד כל המצות שבתורה בלי כל מליצה והגזמה, כי עיני רוחו היו צופיות למרחוק וחזה את התכלית הנרצה וע״כ לא עצרו אותו שום מניעות ועכובים אם אך יכול היה להביא תועלת להרעיון הנשגב.

ב.

באלול שנת תרמ״ז היתה פגישה קטנה בוילנה משלשת הגאונים: הנצי״ב מולוזין, הגרש״מ מביליסטוק ור״מ עלישברג מבויסק – (גם המ״מ דוילנה ר׳ יעקב יוסף היה נוכח במושב זה אך הוא לא חוה דעתו בפני הגאונים הקשישים והגדולים ממנו). בישיבה זו עלתה שאלת השמיטה לשנת תרמ״ט – ע״י האכר מראשון־לציון מר ברוך פפירמוסטר שהיה אז בוילנה.

הוא פנה אז אל הרבנים הגאונים בדבריו אלה:

„רבותי, הננו כעת בסוף שנת תרמ״ז ובשנת תרמ״ט, כלומר: בעוד שנה, תתחיל שנת השמיטה. אנכי בתור אכר עלי לדעת החלטתכם כעת, אי אפשר לנו לחכות, כי עלינו להתאים את עבודתנו משנת תרמ״ח לפי ההחלטה, והנה פה נאספתם אתם רבותי גאוני זמננו, ראשי גדולי ישראל, והנני שואל בשמי, אבל בשאלתי זו נפשות כל אחינו האכרים תלויות, ואפשר קיום כל הענין של ישוב ארץ־ישראל, הקרו והתישבו, וחוו את דעתכם על השאלה הזאת״.

רגעים אחדים שררה דומיה, שנפסקה ע״י הזקן שבחבורה הנצי״ב והלה פתח ואמר:

„הפרשה הראשונה ע״ד שמטה המזהירה אותנו „והשביעית תשמטנה״ – מסיימת במלות: „אל פני האדון ה׳״, להורות לנו שכשם שאסור להעבד לעבור על מצות אדונו בנתינת טעם לעצמו, כן אנו מצווים לשמור את מצות שמיטה בלי כל חקירות וטעמים. ואסורה לנו העבודה בשביעית.

אחריו ענה ואמר הגרש״מ:

לפי דעתי אפשר למצא היתר העבודה בשביעית, אך עלינו להתישב,

אם להשתמש בההיתר הזה, כי הלא זה כאלפים שנה שלא קימנו את המצוה הזאת מפני ההכרח, והנה זכנו השי"ת לקיים המצוה אחרי שנות אלפים, — אם נקיימנה אז יתנו אלינו כל עם ישראל החרד לדבר ה' ונרכוש נפשות אין מספר להענין הקדוש ישוב א"י".

אז קם ממקומו הגאון ר' מרדכי עלישברג ובהתרגשות גדולה ענה ואמר:

„דעתי היא אחרת לגמרי. אפשר למצא היתר לעבודה בשביעית וע"ז הלא מסכים גם הרב ר' שמואל, ואם אך אפשר להתיר, — אז אסור עלינו לעשות מסחר ומו"מ ולהעמיד בסכנה גדולה את כל הענין משאת נפשנו, עלינו להתיר בלי שום פקפוק ולהתיר עד כמה שאפשר, כי לא דבר קטן הוא הדבר הזה!"

שלשת הגאונים האלה נפרדו; הנצי"ב נשאר באסורו והגרש"מ הודה כי צדקו דברי הרב ר' מרדכי עלישברג והחל להתעסק ולעבוד במקצוע זה לאסוף דעות להיתר, ובלילה אחד עבר דרך וילנה ר' יעקב בכרך בעל המאמרים שנסע במלאכות הגרש"מ ובכיסו חבילת כתבים ומכתבים — לעיר קובנה, ולמחרתו בבקר שב עם היתרו של הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטר כתוב וחתום.

ובזה הותרה אז העבודה בשביעית ע"י גדולי הדור.

ג.

בסוף קיץ תרמ"ח שב הגרש"מ מליבוי שהתמהמה שם לרגלי מצב בריאותו ויעבור דרך וילנה וישב אתנו ימים אחדים 3). ובעת ההיא היה פרוד הדעות בקובנה בין חו"צ הזקנים

3) בכלל היה קשר מכתבים תמידי בין הגאון רש"מ ובין חו"צ שבווילנא, והנני מעתיק פה מכתב אחד ששלח הגרש"מ לחו"צ בוילנה, וז"ל:

בעזה"י כ"ח כסלו תרנ"ז

כבוד ידידי הנכבדים והנעלים אוהבי עמם
וארצם ועוסקים בישובם „חובבי ציון" בעיר ווילנא
יע"א.

שמעתי כי נתאספתם לחבב את רעיוננו הקדוש „ישוב ארץ ישראל" על בני עירכם, ובהזכירכם לפניהם את זכרונות ימים עברו, ימי חנוכה, תעבירו לפניהם את כל הנעשה בארצנו הקדושה בהוה ותקותם לעתיד, והנני מברך אתכם מעמק לבבי כי יופיע ד' על עצתכם ותצליחו במעשיכם לטובת עמנו וארצנו.

ומדי הזכירי את שם רעיוננו עצור במלים לא אוכל מלהביע שמחתי הגדולה למראה הצעדים הגדולים שהישוב הקדוש עושה לעינינו, הנני שמח לא רק על ההוה, אשר לא פללנוהו מראש בגשתנו לפני חמש עשרה שנה אל עבודתנו הכללית, אך ביותר שאת על העתיד הגדול שאותותיו הנני רואה

שהחזקו בהחלטות קטוביץ לשלוח את כל הכסף הנאסף להגזבר הכללי ובין הצעירים שחפצו להחזיק את הכסף בידם כדי ליסד מושבה מיוחדה בשם „קובנה".

ויתיעץ הגרש"מ עם הרש"פ, ויהיו נסענו שנינו לקובנה לפשר בין המריבים ולאחד את הנפרדים, קויתי כי הוא יפעל על הזקנים ואנכי על הצעירים — ואולי יעלה בידנו להשלים ביניהם.

בישוב הרך העולה לעינינו. הנני רואה, חובבים נכבדים, את כל הנעשה בארץ קדשנו ובארצות הגולה וקול הנביא ודברי רבי אבא ואמרי הרמב"ן יצלצלו באזני וממלאים את לבי תקוה עצומה, כי קרוב היום שכל מין האנושי מצפה לו מאז ועד עתה! קרוב היום שהבטחות נביאינו תקוימנה וגם השלום יתנוסס על הררי ציון ותחת כנפיו יחסיון כל בני איש. יהושב הקדוש הוא ניתן איתותיו על הדבר הגדול הזה.

מה נאמנו אמרי הרמב"ן ז"ל האומר: וכן מה שאמר בכאן ושממו עליה אויביכם היא בשורה טובה המבשרת בכל הגלויות שאין ארצנו מקבלת את אויבינו וגם זו ראי' גדולה והבטחה לנו כי לא תמצא בכל הישוב, ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר היא היתה נושבת מעולם והיא חרבה כמוה. כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון וכלם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם. עכ"ל בפ' בחוקותי.

עפ"י דבריו אלה מבוארים היטב דברי הנביא: „ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו ל ע מ י י ש ר א ל כי קרבו לבוא" ר"ל ב נ י י ש ר א ל קרבו לבוא אל ארצם וישאו הריה את פרים ועל זה אמר רבי אבא סנהדרין צ"ח „אין לך קץ מגולה יותר מזה, שנאמר ואתם הרי ישראל וגומר, וכפרש"י, כשתתן א"י את פרותיה בעין יפה אין קץ מגולה יותר" ומי ראה את א"י נותנת פרותיה לעם ישראל? לא אבותינו ואבות אבותינו זה באלפים שנה כי אם אנחנו ובנינו. וכל מה שתוסיף ארצנו לתת פרותיה כן יקרב הקץ המגולה הזה. ולכן לדעתי, כל איש ישראל המאמין באחרית עמנו מחויב בכל מה שביכלתו, באונו ובהונו להשתתף ב„ישוב ארץ ישראל" ולהשתדל כי תרבינה המושבות בארץ קדשנו וירבו העובדים על הרי ישראל וההרים ישאו פרותיהם ויטפו ההרים עסים. וכאשר תקוים בנו נבואת הנביא בראשיתה: „והי' השרון לנוה צאן ונוטר ובנו בתים וישבו ונטעו כרמים ואכלו פריםי תקוים גם אחריתה: „זאב וטלה ירעו כאחד וארי כבקר יאכל תבן לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי", (ישעי' ס"ה).

ואתם ברוכי ד' העוסקים במצוה הגדולה הזאת יאמץ רוחכם ותחזקנה ידיכם גם לימים הבאים לפעול ולעשות לטובת עמנו וארצנו בהוה ובעתיד! והבוחר בציון יברככם בכל טוב סלה ונזכה לראות בשיבת בנים לגבולם ו„גרות חנכה" יאירו מעל הר המוריה וכבוד ד' עלינו יזרח!

אחיכם אוהבכם בלו"נ דו"ש ומוקירכם למאד.

שמואל בהרב מוהרי"ל מאהליווער

קבלת הפנים ע״י טובי החובבים שמה היתה נהדרה מאד. המון רב בא לבית הנתיבות לקדם בברכת־שלום את פני הגרש״מ. ובאיתו יום בקרנו בלוית הרא״ב וואלף את הגאון ר׳ יצחק אלחנן ספקטר במעון הקיץ שלו ושם עלה בהסכם כולנו לקרוא למוצש״ק אספה רבה מנכבדי קובנה ל ב י ת ה ר ב בתוך העיר. על יסוד הסכמה זו שלחה ההנהגה כרטיסי־קריאה לנכבדי העיר ותזמינם לבא במוצש״ק לבית הרב ושמה גם לערוך קבלת־פנים להאורח הנכבד הגאון ר׳ שמואל מוהליבר מביליסטוק.

נושאי הכרטיסים יצאו דחופים ומבוהלים. וגם בעלי „הלשכה״ הידועה לא נחו ולא שקטו, וע״י פתוים ואיומים שונים, כי עיר קובנה היא עיר מבצר וכל אספה שאינה מאושרה אסורה וכדומה, — עלתה להם להטיל פחד גדול על הגאון ר׳ יצחק אלחנן. וביום הששי שלח את השמש להודיע לא״ב וואלף ולהגרש״מ כי האספה אי אפשר בשום אופן להיות במעונו מפני ה י ר א ה.

השטן נצח, והחובבים כבשו את פניהם בקרקע. נסינו לבוא עוד הפעם להרב דמתא ולבקשו כי יסכים לקרוא את האספה בביתו כפי שהוחלט אבל הוא החל לבכות ולבקש פשוט רחמים מאתנו לוותר על האספה ב ב י ת ו. וסוכ״ס החלטנו והלכנו לבית המלון של גרפינקל ששם התאכסן הגרש״מ. שם היתה האספה שלנו. שמה התרגזנו ונוציא את כל רוחנו. ואחרי רוב דברים ומו״מ ושקלא וטריא כנהוג ואחרי שהמורה אריה ליב הורביץ (אח״כ בפ״ת) השתטח מלא קומתו על הרצפה לפני הדלת כדי לעצור בעד אלה שמפני השעה המאוחרת חפצו לשוב הביתה לפני גמר האספה—עלה בידינו לשמחת לב כולנו, להשכין את השלום בין שני הזרמים.

למחרתו בא השמש בהזמנה מאת הגאון ר׳ יצחק אלחנן להגרש״מ כי יואיל לבוא אליו לארוחת הצהרים.

הגרש״מ שבלבו פנימה התרעם על הגאון רי״א ששמע לקול מלחשים. ענה להשמש ואמר:

שמש, לך ואמר להרב, כי לא אוכל לבוא אליו לאכול ארוחת הצהרים מפני ש ה נ נ י מ ת י ר א, פ ן י ה י ה מ ו כ ר ח ג ם ב ז ה ל ח ז ו ר מ ד ב ו ר ו — ופה לא יכינו בעדי כלום ואשאר בלי סעודה...

ואולם בכל זאת לפני נסיעתו הלך להפרד מהגריא״ס ונלויתי גם אני אליו. כשבאנו להגריא״ס החל הוא לבקש סליחה ומחילה והתנצל כי לא יכול עשות אחרת, אבל הגרש״מ העירו למוסר ואמר לו: יחדל נא הרב מזה, הן ברכהו ה׳ כי יוכל עמוד בלי משען ולמה לו האפטרופסים האלה השמים אותו ואת כלנו לחרפה ולשנינה—יחדל נא להבא מזה.

ד.

בחדש מנחם אב תרמ״ט היתה אספה כללית בוילנה שאליה נאספו ובאו ארבעים וחמשה איש שלוחים מעשרים ושש עיר ואחרי שקלא וטריא כשלשה ימים הוסכם לשנות סדר ההנהגה ולהעמידה תחת פקודת שלשה גבאים ראשים: הגרש״מ בביליסטוק, הרש״פ בוילנה ובמקום הד״ר פינסקר שהתפטר נמנה הר״א גרינברג באודיסה. לבד אלה נבחרו עוד

חמשה גבאים יועצים לפנות אליהם בדברים הדורשים ישוב־הדעת, ונתקבלו הרבה החלטות חשובות שכולן היו מכוונות לטובת הרחבת עבודת הישוב. ובתוכן גם לשלוח מלאכות לא"י כדי להתבונן ולהכיר את המצב במושבות פא"פ.

ההנהגה הראשית החדשה נגשה אל עבודתה בחפץ נמרץ, ומיד אחר האספה החלה להתעסק בדבר משלוח המלאכות לא"י. הר"א גרינברג התנדב לסדר שיירא מתוך אנשים עשירים וכלם יחד יסעו בראשית קיץ תר"נ לתור ולחקור אחרי כל הדרוש לטובת הישוב. גם הגרש"מ הסכים להלוות אליו בשיירא זו, אבל בין כה וכה והנה קפצה רוגזה של רלטוריא על ראשי חו"צ ובקורת נמרצה מצד הממשלה נעשתה ברוב ערי לישה על העסקנים — ונוסף על הדלטוריא הנה נגלתה החברה המסתרה „גם ציונה" בוולוזין וכתבים רבים ידהו לגדרים. עפ"י הצעת הרש"פ נסעתי אנכי לביליסטוק כדי להתראות עם הגרש"מ ולהודיעו מכל אלה וגם להתיעץ עמו מה לענות לחוקרי הממשלה באופן שלא יסתור האחד את דברי השני.

באור ליום הששי שעה ארבע בלילה באתי אל ביתו, העירותיו משנתו והודעתיו מכל, ויחדו השלכנו חבילות־חבילות מכתבים וכתבים הנוגעים להבת ציון אל התנור המוסק לאפית חלה לשבת.

לבי התפקע והתכוץ בקרבי למראה האותיות הפורחות מן הניר הבוער באש, אותיות שהיה בהן חומר יקר לתולדות תנועת התחיה בראשית שנות יצירתה.

את הכל השליך הרב לתוך האש ואך את החוזה בדבר עקרון[4] שם בכיסו בבגדיו בתקוה כי־אם גם תהיה בקורת והפוש בביתו, לא יעיזו למשמש ולחפש בכיסו.

ה.

בשנת תרנ"ג היה עלי לנסוע יחד עם המורשה מר יצחק ליב גולדברג אל האספה הכללית שהיתה ביום כ"ז תמוז.

אנכי נסעתי יום אחד קודם למען אוכל לסור אל הגרש"מ לשמוע חות דעתו בענינים שונים. הוא שמח מאד לבואי וגלה לפני מצוקת לבו.

בידו נמצא אז סך שלשת אלפים רו"כ בשטרי־ערך נדבת מר ברגמן מהורדנה— כמובן עלתה לו זאת ביגיעה רבה—אך הלה התנה תנאי־כפול שהכסף הזה יהיה בתור קרן־קימת. הועד יקנה חלקת־אדמה בשביל להושיב עליה פועלים לעבדה ולשמרה, והמה ישלמו קימעא קימעא את מחיר האדמה במשך שנים, ומהכסף המושב יקנה הועד שוב אדמה והוזר חלילה.

הגרש"מ פנה בדבר הזה אל הועד והוא דחה בשתי ידים את קבלת הכסף בתנאים באלה שאין לו הרשות עפ"י החק למלאות אחריהם, ומה יעשה כהיום? האם ישיב את הסך שלשת אלפים רו"כ הזה להמנדב? והדבר הזה העציב את רוחו.

---

4) החוזה הזה נדפס ב„יסוד המעלה" לבריל, וראה גם במאמרי „רכושנו בארץ־ישראל" ב„העברי" שיצא לאור ע"י הרב ברלין בניוזורק, שנה ששית, גליון מ"ו. העורך.

אנכי נסיתי להרגיעהו בתקוה למצא עצה לזה. שלחתי תלגרמה למר יצחק ליב גולדברג בוילנה שגם הוא בנסיעתו לאודיסה יעשה קפנדריה דרך ביליסטוק, וכשבא מר ג״ב ספרתי לו את כל הענין, והוא בתור איש־המעשה. כשבא לפני הגרש״מ הציע לפניו בקצרה למסור לו את הכסף והוא יסדר הכל על צד היותר טוב.

הגרש״מ שמח על המקרה, ומיד הוציא מארונו חבילת שטרי ערך ע״ס ג׳ אלפים רו״כ ומסרן לידי מר גולדברג. והלה, תיכף כשהרגיש את החבילה בידו ברך את הגרש״מ ברכת הפרידה—ואיננו.

כשנפרדתי מאת הגרש״מ אמר אלי: הייתי נמהר במעשי, ידעתי כי לא כן יעשה, אבל מרגיש אנכי כי עת לעשות. ואתה עמוד נא על המשמר שם באודיסה לבל יעותו את הישרה.

וכאשר פתח ביום כ״ז תמוז בשעה 8 וחצי היו״ר מר גרינברג את האספה וערך לפני הנאספים את תוכן החשבון הכללי, הודיע בין יתר דבריו שנתקבלה ע״י הגרש״מ נדבת מר ברגמן מגרודנה סך 2735 רו״כ (3000 בשטרי ערך) לטובת הפועלים. סתם ולא זכר שום תנאי—שע״ז הי׳ לו למר ברגמן טו״מ להגרש״מ. אבל הוא למרות מה שהיה לבו נוקפו, היה ג״כ שבע רצון מן התוצאות בהרגישו כי ע ת ל ע ש ו ת...

ו.

התקוות הגדולות שתלו חו״צ בועד האודיסאי לא נתקיימו. בראשית הוסדו היה אדיר חפצו לעשות התעוררות גדולה בעם וע״כ מנה מאתים ושמנה עשר מורשים בערים שונות, והיו גם ערים שהיו שם חמשה מורשים; גם נגש להדפיס ולשלוח מכתב חוזר בידיעות מפעולותיו במשך הזמן הקצר של קיומו. המ״ח היה מוכן לדפוס והוגש להבקרת כרגיל, המבקר לא חפץ לעשות בזה על דעת עצמו והגישהו לראש־העיר באודיסא לשאל את פיו אם להרשות או לא, והלה מצא, כי בספר התקנות לא נאמר מפורש שמותר להועד למנות מורשים ולפרוש רשת של מעוררים ומעשים בכל ארץ רוסיה וע״כ הטיל עונש על ד״ר פינסקר ומרגליות, על כ״א מאתים רו״כ; על ברבש גרינברג ופריץ, — כ״א 500 רו״כ ואל כל שרי הפלך ברוסיה שלח חוזר למסור את המורשים האלה, בשמות, כפי רשימת־שמותיהם שהוגשה לבקרת, למשפט חמור. לבד זה פנה אל שר הפנים בהצעה לאסור את פעולת הועד ולבטל את האגודות; ובין כה וכה — וכל קיומו של הועד האודיסאי עם רשיונו היו בסכנה, לולא ההשתדלות הנמרצה מצד צדרבוים (אר״ז) שבמשך ששה ימים עלתה לו להפר עצת שר־העיר ולהרשות להמשיך הלאה את עבודת הועד.

הקנס הושב לחברי הועד חז״ה; ואולם בכ״ז הפעולה החפשית נצטמצמה בקבלת כספים ובשלוח שוברות קבלה עליהם, ובקרב חו״צ שהורגלו מקודם לקבל חוזרים ומכתבי התעוררות לפרקים — אחת לשלשה חדשים—היתה מרגשת התנונות ואפיסת הכחות. קשר רוחני לא היה ביניהם ושום יחס לא הרגיש החבר להועד מלבד תרומתו השנתית. גדולי העסקנים בכל עיר ועיר ירדו מעל הבמה ונשארו אך גובים את התרומה אחד אחד בעיר.

מורגש היה בין טובי החובבים והעסקנים חסרון קשר רוחני, אשר יאגדם ויאחדם

ויעורם לפעולה ולמעשה. וכדי ליסד מוסד כזה שיעמוד בראש, נחוצה היתה אספה אשר תחליט ותכונן אותו.

ביום ג׳ י״ב מנחם אב תרנ״ג נסענו, מר מרדכי בן הלל הכהן מהומיל ואני לדרוסגניק ששם היה מעונו־הקיץ של הגרש״מ ובמושב ר׳ אליהו קפלן מסקיפין והרב ר׳ אהרן רובינזון מרוטניצה החלטנו לקרוא לאספה מיוחדת ליום ד׳ וה׳ אלול כדי להון על המצב.

וביום ב׳ אלול בשעה 8 וחצי בערב נאספו ובאו שלשים וחמשה צירים משבע עשרה ערים, לבד אורחים רבים הגרים בימי הקיץ בדרוסגניק.

הגרש״מ פתח את האספה בדברים קצרים שיצאו מעומק לבו. הוא הטעים את דבריו בדברי דהמע״ה:

> חנני ה׳ וגו׳ רפאני ה׳ כי נבהלו עצמי, כי סכנה גדולה היא להחולה אם יחדל מלהרגיש עוד את מחלתו. גם אנחנו חשבנו בימים האחרונים כי אבדה חלילה תקותנו וע״כ רפו ידי העוסקים בעבודת הקודש, אבל למראה האספה הנכבדה, למראה רגש התנועה והחיים בפעולתנו, כי רבים מקרוב ומרחוק ענו בדרך כחם ונאספו ובאו לקול הקורא, הודות לאל, נוכחנו לדעת, כי עודם חיים אנחנו. עוד רגש הרעיון הקדוש יפעם בלבנו ועלינו להתפלל לאלהי ישענו בדברי דהמע״ה: שובה ה׳ חלצה נפשי הושיעני למען חסדך ומקוים אנו כי נראה פרי ברכה בעמלנו וה׳ יופיע על עצתנו.

בארבעה ימים רצופים התיעצו וישאו ויתנו בענינים שונים ובאספה זו הוחלט ליסד מ ר כ ז ר ו ח נ י זה שנשא עליו את השם „מזרחי".

מטרתו תהיה להשתדל להרחיב הפצת הרעיון ולהגדיל הכנסת החברה המקוימת ע״י רבוי חברים ונדבות זמניות ומקריות. לבא בדברים עם העוסקים והמשתדלים בחבת ציון שבכל עיר ועיר ולרכוש פועלים חדשים, לחזק ידים רפות מהחברים הישנים וכן להשתדל ליסד אגודות בהערים אשר עדיין לא לקחו חלק בפעולות חובבי ציון, לעורר את הפועלים לפעולה ולבקר את מעשיהם אם ממלאים המה את חובתם באמונה, וכמו־כן לבוא גם במו״מ עם האגודות השונות שבחוץ־לארץ.

באספה ההיא הייתי אני המזכיר, ועלי הוטל לערוך ולהכין הפרוטוקלים וגם לערוך מכתב חוזר ולשלחם לכל האגודות מחו״ל, אך מפני שבין כסא לעשור רבתה עלי העבודה בוילנה, העמדת הקערות בכל בתי התפלה, עריכת החשבון מהקערות של שנה העברה עם רשימת שמות המנדבים, וסדור אספה כללית מהו״צ בוילנה בהוהמ״ס — ע״כ נתאחרה עבודתי בהמזרחי עד אחר חג הסכות. לאחרי החג נסעתי לביליסטוק ועבדתי משך יותר מארבעה חדשים. כל העת הזאת הייתי כבן ביתו, יחדו עבדנו שעות אחדות בכל יום ויום, ובמשך העת ההיא הכרתי להוקיר אותו עוד יותר ויותר וערכו הלך וגדול בעיני מאד.

לרגל עבודתי בוילנה לסדר את גבית התרומה מהחברים הכרחתי לעזוב לזמן קצר את עבודת המזרחי ולשוב לוילנה. אח״כ שבתי לביליסטוק ועבדתי שמה בקרבתו עד שבא הרב יצחק ניסנבוים שאותו מצאנו מוכשר להיות למזכיר המזרחי.

ובשנת תרנ"ה, כאשר נתרחב פרוד הדעות של אחד־העם ומנשה מרגליות עד כי שניהם התפטרו מהיות חברי הועד, נקראתי מאת מר סוכבולסקי בדיפישה תכופה לבוא לביליסטוק. באתי ומצאתי מהומה בבית. הגרש"מ החולה והחלש מוכן לנסוע לאודיסה. כל ההפצרות והדבורים מבני ביתו ומקורביו לא הועילו לעכבו. גם הד"ר חזינוביץ אסר עליו לנסוע מצד מצב בריאותו שהיה רופף מאד אבל כל אלה לא הניאו אותו מלקבל עליו לנסוע דרך רחוקה כזו וטענה אחת בפיו: „הן שתי עיני הועד, שני עמודי התוך המה האחד לגבי חוץ (הממשלה) והשני לגבי פנים ואיך יתקיים הועד בלעדם?". אנכי הרגעתי את רוחו הסוערה, הוא ידע אותי כי כל דבר סתום לא נעלם ממני גם בעיני ב"מ ואם אנכי אמרתי לו כי „את והב בסופה" ובמשך ימים יתפשרו מריבי הדעות — מצא מנוחה לנפשו וישאר בביתו.

ואחר הקונגרס הראשון היתה ועידה בימי כ"א כ"ב מרחשון בביליסטאק, אל הועידה נאספו 35 איש—, ליו"ר נכבד נבחר הגרש"מ. האספה נקראה בעיקר בשביל סדור העבודה הציונית ברוסיה והחלט כי המרכז הרוחני יהיה גם להבא בביליסטוק וכה נשאר המזרחי בביליסטוק תחת הנהגתו גם אחר הקונגרס והוא אחד את חובבי ציון והציונים, את החרדים ואת החפשים לעבוד שכם אחד את עבודת הלאום והארץ 5).

---

5) הר"י ניסנבוים בספרו „הדת והתחיה הלאומית" מוסר שיחה נאה מאת הגרש"מ באספה זו. בערב הראשון, כאשר נתאספו הצירים בפעם הראשונה לבית הרב והוא קבל את פניהם בנאום של ברכה. בקש מהם שני דברים: לשבת כסויי ראש ולדבר ביהודית ולא ברוסית. אז קם על רגליו הד"ר כהן־ברנשטיין (שהיה נ"כ בין הצירים), והוא הבוש כובע־שעיר לראשו ויאמר: את הדבר הראשון נעשה לכבודך רבנו, ברצון רב, אם כי אגלי־זעה ירדו על פנינו. אבל את הדבר השני אין בידנו למלאות, פשוט בשביל שאין השפה היהודית מורגלת בפינו. הגרש"מ ענהו בשחוק על שפתיו: סלח נא ידידי הד"ר, לא בשבילי אני דורש את הדרישה הזאת. אנכי הנני מבין רוסית, אבל דרישתי היא בשביל טובת הענין. הלא יודעים אתם שמשה רבנו היה „כבד פה וכבד לשון". „כבד פה" פירושו ידוע, ו„כבד לשון" פירושו פשוט: כבד היה עליו לדבר מ צ ר י ת. בעשרות השנים שישב במדין שכח את השפה המצרית ודוקא כבדות זו מעלה גדולה היתה לגאולה, כי אלמלי היה משה דברן גדול ועוד בשפה השגורה בפיו, כי אז כבואו אל פרעה היה בודאי נושא נאומים נלהבים על ערך הצדק האנושי והחופש הלאומי וכו' עד שהיה שוכח את העיקר, את ג א ו ל ת י ש ר א ל, אולם מפני שהיה „כבד פה וכבד לשון" לכן בבואו אל פרעה לא האריך בדברים יתרים, אלא נגש ישר אל הענין: „שלח את עמי"... וכן אתם פה, סיים הרב, הנכם כולכם ב"ה דברנים טובים ואם עוד תדברו בשפה השגורה בפיכם, הנני מפחד כי נשמע פה נאומים מצויינים על ערך רעיוננו עד שנשכח את ה ע י ק ר. את יצירת הסתדרותנו וסדור העבודה, וע"כ דברו רק ב י ה ו ד י ת שאיננה שגורה כ"כ בפיכם ולא נאריך בדברים יתרים... דברי הרב נתקבלו בתרועת־רצון ושפת הועידה בבית הרב היתה — ב י ה ו ד י ת.

ה ע ו ר ך

רְשִׁימָה בִּיבְּלִיוֹגְרָפִית

(של המאמרים שנכתבו על הרב ר׳ שמואל מוהליבר)

אייזנשטאדט ב״צ.: הרב ר׳ שמואל מאהליווער (ערך) — דור רבניו וסופריו, חלק ראשון צד 37.

אליקים געציל: רמת שמואל. בו נערך רוממות איש המעלה, הרב הגאון הגדול פ״ה רב פעלים מרנ׳ ר׳ שמואל מאליווער זצ״ל אב״ד דעיר ביליסטאק, ווילנה תרנ״ט. 84 עמוד.

איש יהודי ספרא: רבינו שמואל מוהליבר — לוח אחיאסף שנה שניה (תרנ״ה) צד 243–257.

A. L.; מכתב מפריז (ע״ד חגיגת יובלו השבעים) המליץ שנה ל״ד (תרנ״ד — 1894) גליון 100.

בריל יחיאל: יסוד המעלה, (במקומות שונים), מגנצא תרמ״ג.

ברלין מ.: לתקופת העשרים — העברי שנה שמינית (תרע״ח—1918) גליון 18.

דרויאנוב א.: כתבים לתולדות חבת ציון וישוב ארץ ישראל. חלק ראשון, אודיסה תרע״ט.

הורוויץ משה: העדר השלם, הספד על הגאון הגדול ר׳ שמואל מאהליווער בספר דרשות הרמ״ה, ווילנה תר״ע, צד: 183—190.

האוושא, יחיאל מיכל: וימת שמואל, מספד מר על פטירת הגאון המובהק ניר ישראל ותפארתי אהב עמי בכל לבי, מוהר״ר שמואל מאהלעווער זצללה״ה, הגא״בד דעיר ביאליסטאק יע״א שהלך לעולמו ביום ה׳ י״ט סיון תרנ״ח. ווארשא, תרנ״ח. 80, 52 עמוד.

הרשברג, א. ש.: טפוסים מעסקני חובבי ציון הראשונים „המאסף" לשנת השלשים של „הצפירה", ווארשא, תרס״ג, צד: 123—102.

וויסאצקי, קלונימוס זאב: קבוצת מכתבים, ווארשא, תרנ״ח (במקומות שונים).

טשרנוביק, ש.: בני משה ותקופתם (מונוגרפיה) במקומות שונים.

י. ח. ר.: רבי שמואל מוהליבר (תולדותיו וערכו) — השלח כרך ד׳ צד 93—96.

לילנבלום, מ. ל.: דרך לעבור גולים (במקומות שונים).

מוזנסון, י. א.: חג השבעים. החגינה בביליסטוק לכבוד יובלו — המליץ שנה ליד (תרנ״ד—1894) גליון 99.

מושקאט, חיים אליעזר: על הרי ישראל. ווארשא, תרנ״א (במקומות שונים).

מסליאנסקי, צ. ה.: זכרונותי (זכרונות על הגרש״ם ובקורו בביאליסטוק — העברי שנה ז׳ (תרע״ז—1917) גליונות ט״ז, כ״א, מ״ב.

מעלניק, חיים נח: מכתב מביאליסטק, המגיד (פוכס) שנה שביעית גליון כ״ג.

ניסנבוים י.: א) הגאון רבנו שמואל מאהליווער זצ״ל — לוח אחיאסף שנה ששית (תרנ״ט) צד 289—295; ב) רבי שמואל מוהליבר — הדת והתחיה הלאומית, פרק ט׳ צד צ״ב—קי״ח (נדפס ראשונה הצפירה שנה תרע״ח—1918)׳ גליונות כ״ב—כ״ו ובהמזרחי שנה א׳ (תרע״ט—1918) גליונות 27, 28.

עמינדב: פנקס קטן: xvi (על הגרש״ם) — המליץ שנה ל״ח (תרנ״ה—1898) גליון 140.

פישמאן י. ל.: א) רכושנו בארץ ישראל. ח. — העברי שנה ששית (תרע״ז—1916) גליון 44; ב) רבי שמואל מוהליבר — העברי שנה שמינית (תרע״ח—1918) גליון 18.

פליישמאן, ע.: רבי שמואל מאהילאווער איננו! (שיר עם תמונתו) העברי (שרהזון־רוזנצוויינ) שנה שמינית (תרנ״ח—1898) גליון 37.

ציטרון, ש. ל.: תולדות חבת ציון, חלק ראשון. אודיסה תרע״ד (במקומות שונים).

רבינוביץ, ל.: א) תמורת הפסח (ליובל השבעים) — המליץ שנה ל״ד (תרנ״ד—1894) בגליונות של חג הפסח; ב) הספד של חכם — שם, שנה ל״ה (תרנ״ט—1898) גליון 263.

רוזנטאל ליטמאן: הרב מוהליבר והנדיב הידוע׳ קטע מזכרונותי — העברי שנה שמינית (תרע״ח—1818) גליון 18.

שבנא: א) מכתבים מביאליסטוק (ז—ט. י״א) אבל כבד — המליץ שנה ל״ח (תרנ״ח—1898) גליונות 118, 122, 131, 148; ב) מכתבים מביאליסטוק, ח: זכרון לצדיק (למלאת שנה לפטירתו) — המליץ שנה ל״ט (תרנ״ט 1892) גליון 115.

שץ, מ.: הספד מר (חוברת מיוחדה) פיטרקוב 1898, 18 עמוד.

*: חג לישראל (מאמר ראשי לחג יובלו השבעים) — המגיד (פוכס) שנה ג׳ (תרנ״ד —1894) גליון 17.

*: ב) יומא טבא לרבנן (ליובלו השבעים) — המליץ שנה ל״ד (תרנ״ד—1894) גליון 88; א) הדבור והמעשה — שם, גליון 30; ב) שיר ושבחה (שיר ליובלו) — שם, גליון 94; ג) שנות חיים ושלום (נאומי־ברכה מאת אלשוונגר, איש יהודי, ד״ר י. ל. קצנלסון, א. טננבוים לחג יובלו) — שם, גליונות 90, 94, 97.

*: א) רבנו שמואל בהרב ר׳ יהודה ליב מוהליבר איננו! — המליץ שנה ל״ח (תרנ״ח—1898) גליון 116; ב) דברי הגרש״ם האחרונים -- שם, גליון 125.

*: אבל גדול ליהודים — היהודי (סובלסקי) שנה א (תרנ״ח—1898) גליונות 31, 32.

*: תולדות הרב הגאון רבי שמואל מאהליווער — העברי (שרהזון־רוזנצווייג) שנה שמינית (תרנ״ח—1898) גליונות 37, 39.

*: אבל עם (מאמר ראשי) — המגיד (פוכס) שנה שביעית (תרנ״ח—1898) גליון 23.

*: מכתבים מרוסיה המגיד (פוכס) שנה שביעית גליון כ״ה.

קול קורא!

מאת המרכז העולמי של „המזרחי"

לחברי המזרחי בכל ארץ ומדינה, ולכל אלה החפצים בבנין הארץ ברוח תורתנו!

אחים יקרים וחברים נכבדים!

ביום התשעה־עשר לחדש סיון הבא תמלאנה חמש ועשרים שנה לפטירתו של הגאון הגדול רבי שמואל מוהליבר זצ"ל.

הגאון הגדול הזה שהיה אחד מראשי עסקני חובבי־ציון בשעתו ושרק הודות לעבודתו ולהשפעתו הסכים „הנדיב הידוע" להכנס לתוך עבודת בנין הארץ — היה ג"כ הראשון שהשתדל להפיץ את הרעיון הלאומי הציוני בתוך היהדות החרדית ולהכניס את הרוח הדתי־המסורתי בין העוסקים בישובה של הארץ ובבנינה.

הגאון ר' שמואל מוהליבר היה הראשון שיסד תחת השגחתו והפקחתו לשכה מיוחדת בשם „מזרחי" לשם העבודה הציונית ברוח היהדות הנאמנה, והוא הניח את היסוד להסתדרותנו הדתית־הלאומית שנוצרה כארבע שנים לאחרי פטירתו בשם „הסתדרות המזרחי".

ובמלאת עכשו חצי יובל שנים לפטירתו של הגאון הגדול הזה החליטה ההנהגה המרכזית של המזרחי העולמי אשר בירושלם ליסד זכרון לשמו ע"י יסוד קופה מיוחדת בשביל הוצאת ספרות דתית לאומית לחנוך ולקריאה בשביל ילדי בתי החנוך ובני הנעורים בא"י.

חסרון ספרות כזאת מורגש מאד בחוגי כל אלה המתעניינים בחנוכו הדתי והמסורתי של הדור הצעיר. עסקני החנוך הדתי־הלאומי בא"י נמצאים במצב בלתי טבעי: מצד אחד שואפים הם להגן על החנוך החרדי מפני הזרמים והערכים החדשים שהולכים וחודרים לתוך החיים המתחדשים בארצנו, ומצד השני הולכים ילדינו וצעירנו וממלאים את כרסם ומפטמים את עצמם בספרות כזו שאין בה אף קורטוב של יהדות דתית מסרותית; מצד אחד משקיעים הם את כחותיהם לתת להניכי בתי החנוך החרדים חנוך דתי ומסורתי במלא מובן המלה, ומצד השני מוכרחים הם להשתמש בספרי חנוך כאלה שלפי תכנם ותכניתם אינם מתאימים כלל לאותה הרוח של היהדות הנאמנה שהמה חפצים לנטוע בלבות תלמידיהם־חניכיהם אלה.

וכדי למלאת את החסרון הזה החלטנו ליסד עכשו קופה מיוחדת בשם קופת „ספר־שמואל" שתהא כולה מוקדשת בשביל הוצאת ספרות חנוכית דתית־לאומית. הגאון הגדול

הרב מוהליבר היה אחד מבני העליה שהבי״ע לא פעם אחת בגלוי ובתוקף את דרישתו להשתדל לחנך את הדור הצעיר שיהיו בנים נאמנים לא רק לארצם אלא גם לתורתם. במכתבו להקונגרס הציוני הראשון בהעירו את „בני ציון" כי עליהם „לדעת ידיעה גמורה ולהאמין אמונה שלמה כי ישוב הארץ היינו: לקנות אדמה ולבנות בתים, לנטוע פרדסים ולזרוע שדות היא אחת המצוות היותר גדולות שבתורתנו" — לא שכח להזכיר לבני־ציון אלה כי „יסוד חבת ציון היא לנצור את התורה כולה כפי שהיא מורשה לנו דור דור בלי כל גרעון ותוספת", וכי „תורתנו שהיא מקור חיינו צריכה להיות יסוד תחייתנו בארץ אבותינו"; וכמו״כ בתשובתו האחרונה ליוצר הציונית הד״ר הרצל שכתב כ ש ל ש י ם ש ע ה לפני פטירתו בדבריו ע״ד הישוב בא״י שצריך הוא להיות אחד מראשי עבודתנו" הזכיר ג״כ כי „בלעדי תורתנו, מקור כל חיינו, כל עבודתנו מאפע" וכי „יסוד עבודתנו הלאומית צריך להיות תורתנו הקדושה". ועל שם הגאון בעל השקפות והדרישות כאלה, החלטנו ליסד את הקפה הנ״ל במטרה לעזור לחנוכו של הדור הצעיר בא״י עפ״י השקפותיו ודעותיו הדתיות־הלאומיות של הגאון המנוח הזה.

ופונים אנו עכשו אל כל חברינו לדעה בכל הארצות כי יואילו נא לקבוע א ת י ו ם י״ט בסיון ה ב א בתור יום זכרון להגאון המנוח ולהתחיל אז בקבוץ כספים לטובת קופת ספר־שמואל הנזכרת. יעזרו לנו חברנו בדעה גם בעבודה זו כדי שנוכל להמשיך את עבודת החנוך ברוח היהדות הנאמנה בשלמותה ובכל הקיפה.

הבוחר בציון ובישראל עמו הוא יעזרנו לעבוד את עבודת בנין הארץ ברוח תורתנו ומסורתנו.

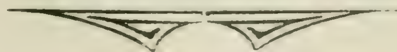
ירושלם בחודש אייר תרפ״ג.

בכל הכבוד וכברכת ציון וירושלם
בשם המרכז העולמי של המזרחי:

ח. פיק, הרמן שטרוק, י. ל. הכהן פישמן.

המען לכל עניני קופת „ספר שמואל"

ספר שמואל	**SEFFER SAMUEL**
מרכז המזרחי, ת. ד. 270	MISRACHI CENTRAL BUREAU P. O BOX 270.
ירושלם (ארץ ישראל)	JERUSALEM Palestine.

קונטרס

דברי שמואל

שו"ת וחדושים

מאת הגאון ר' שמואל מוהליבר ז"ל *)

א.

ב"ה סוואלק ג' ט' אייר ברכת ה'

כבוד אלופי ראשי העדה העומדים על המשמר לתורה ולתעודה, מתאמצים בכל עוז להקים בית ה' על תלו לתורה ועבודה, המה ראשי מנהלי עדת **סערהייא** יע"א. קרן הצלחתם יעלה מעלה ושלות השקט בביתם סלה.

ע"ד הבית חומה אשר קנו לביהכ"נ, ונמלאו מערערים נגד זה מפאת שנמצא בתוכו חדר אחד אשר הי' מושכר לכת הלוטעראנער לבית תפלתם והגיעוני מכתבים משני הצדדים בארוכה, ואף כי מתחלה לא רציתי להשיב כי אמרתי אולי ביני וביני ישקט המריבה, אמנם יען כי חכיתי עד הנה וקויתי לא באה. אמרתי מהצורך להשיב, כי כפי מכתבם ישמעו לדברי מב' הצדדים, וא"כ אולי תשקוט המריבה עי"ז.

והנה לכאורה הי' נראה היתר פשוט מאחר שכבר קנוהו והכינוהו לביהכ"נ, ובפרט שהתפללו בתוכו ג"כ א"כ זה מיקרי בדיעבד ושרי, כמוש"כ המ"א בסי' תקפ"ו ס"ק ו', דהא שפסקו דהמשתחוה לבהמה נמרה פסול ללילית, היינו דוקא לכתחילה דבדיעבד יצא, וכ' הפ"מ עלה שרל"ל היכא שכבר תלה הלילית מותר לצאת בהם, וא"כ כש"כ בנידון דידן שכבר התפללו בתוכו ג"כ, אמנם הפ"מ ז"ל כ' בסוף דבריו דעדיין צ"ע בכונת דברי המ"א, אלמא דמספקא לי' אם זה מיקרי דיעבד, ומצאתי לבעל גט פשוט ז"ל בס' כפות תמרים פ' לולב הגזול שכ'

---

*) נדפסו מתוך כתב ידו של הגאון הנ"ל ע"י נכדו הד"ר מוהליבר פה בירושלים.

בהדיא להיפך דאפי' אם כבר תלה הציצית לא ילבשנו דלא שייך כאן דיעבד.

ולע"ד דוחק מאד דמאי שייך כאן דיעבד, נהי דבמה שעבר קיים מצות ציצית, מ"מ על להבא הוא לכתחלה, דאטו אם כבר תקע בשופר של ע"ז ביום א' שלא בדיעבד, נאמר בשביל זה שביום ב' מותר לכתחלה לתקוע בו, וא"כ ד' המ"א צ"ע.

ואפשר ליישב דבריו להלכה בדרך חדוד קצת, דהאחרונים נתקשו שם מהו לא הותרה הציצית ע"י שינוי, כמו במשתחוה לפשתן ועשאן חוטים דכשרים מטעם שינוי, ותרצו דהציצית הוי שינוי החוזר לברייתו, והנה בטעם דשינוי החוזר לא הוי שינוי, כ' הרמב"ן ז"ל משום דאין זה שינוי כלל משום דכשירצה יחזיר אותו לכמו שהי' מקודם, וא"כ לפי זה היכא דאסור להחזירו לכמות שהי' שפיר הוי שינוי שאינו חוזר. לפי זה שפיר צדקו ד' המ"א דלכתחלה פסולים לציצית וא"כ לא חל עלייהו שם ציצית כלל והוי שינוי החוזר, משא"כ כשכבר לבשם וברגע שעברה כבר קיים בהם מצות ציצית דהא בדיעבד יצא, וא"כ כבר חל עלייהו שם ציצית וממילא לא הוי עוד שינוי החוזר דהא אסור לנתקן ולהחזירן לצמר משום בזוי מצוה כמבואר בסי' כ"א, וא"כ מאחר דכבר נעשה שינוי שאינו חוזר מותר ללובשן אפי' לכתחלה כמו בחוטי פשתן. וא"כ לפי זה בנידון שאלתם, גם המ"א יודה דאסור אפי' בדיעבד. ועי' במ"א סי' י"א ס"ק י"ב שכ' טעם אחר בהבדל שיש בין חוטי פשתן לחוטי צמר, ויהי' נסתר קצת דברינו, אמנם מאחר שבאור דברי המ"א צ"ע כמוש"כ הפ"מ ז"ל. והכ"ת כי בהדיא דאין זה דיעבד, מי יחליק לעשות מעשה נגדו כידוע גוברי' ורב חילי', ע"כ א"א לסמוך על ההיתר דהוי דיעבד.

והנה ידידי הגאון אב"ד דק"ק קאוונא רצה להתיר ע"י שינוי שאינו חוזר, אמנם אנכי כתבתי לו דמאי דפשיטא לי' מסתפקנא טובא, דפשט לשון הרמב"ם והשו"ע מוכח דלמרה פסול לכל נוגע לציצית אפי' היכא דהוי שינוי שאינו חוזר כגון אם לבנו, ולא הותר רק בעץ של פשתן משום דהוי כבר' חדשה דמעיקרא עץ והשתא חוטין ואין חזותו עליו כלל, וכמוש"כ המ"א סי' י"א ס"ק י"ב, (והפ"מ ז"ל למד בדברי המ"א שם דאם עשאן תכלת הוי שינוי משום דאין חזותו עליו, וא"כ לפ"ז הי' אפשר להתיר בצבע שאינו עובר דהוי שינוי גמור, אבל דבריו ז"ל תמוהים למאד, דמי הכריחו ללמוד כן בדברי המ"א ומחמת זה ליכנס בדוחקים בדברי הכ"מ והלח"מ, הלא פשט דברי המ"א מבוארים דאף אם צבעו עכ"ז עדיין ניכר שהוא צמר, משא"כ בפשתן דמעיקרא עץ והשתא חוטים, וכמוש"כ בס' מחצית השקל בכונת ד' המ"א, וכמוש"כ הא"ר ז"ל שם שקי"ל דאפי' תכלת נ"כ לא הוי שינוי), והטעם הוא דלא הותר לגבוה רק

דומיא דחטים ועשאן סולת שנעשה בריה חדשה. וראי' גדולה לזה, דהא ידוע שד' רוב הראשונים דגבי גזילה הוי לידה שינוי לכה"פ לגוף הולד, ויעויין בריש הגוזל ל"ג ול"ד דמוכח כן בהדיא בגמרא, ועיי"ש בשטה מקובצת שבאר שם היטב דבר זה, וא"כ הקושיא עצומה איך אמרינן בע"ז ד' מ"ז א' התם מעיקרא בהמה והשתא בהמה ודשא הוא דאתידה באפה, אלמא דלא הוי שינוי, אלא ע"כ דגבי ע"ז לא נחשב זה לשנוי, משום דבעי' דוקא דומיא דחטים ועשאן סולת כנ"ל.

(והנה ידידי הגאון דק"ק קאוונא רמז עלי במכתבו השני לעיין בקצוה"ח סי' קנד ס"ק א', ר"ל דהקצוה"ח הביא באמת מסוגיא זאת ראי' לדברי הרמב"ם דלידה לא הוי שינוי אפי' בגזילה, אמנם לפלא בעיני מאחרי שהגאב"ד דקאוונא הסכים בעצמו שד' הרמב"ם דבע"ז בעינן דוקא שינוי דומיא דחטים ועשאן סולת וכמוש"כ הכ"מ והלח"מ והמ"א והא"ר, א"כ איך לא הרגיש שד' הקצוה"ח תמוהים, דשאני בע"ז דבעינן שינוי דבריה חדשה, אבל באמת בגזילה שפיר הוי שינוי).

ועפ"ז יש ליישב קושית התוס' ב"ק ד' ס"ה ב' ד"ה הן, דל"ל לרבה ללמוד דשינוי קונה מקרא דאשר גזל, אם כעין שגזל יחזור ואם לאו דמים בעלמא בעי לשלומי, מדוע לא גמר מאתנן, והנה התוס' ז"ל תירצו דהקרא אתא דאפי' שינוי החוזר קונה גם כן מן התורה. אמנם עפ"י זה נתקשו בריש הגוזל עצים ד' ל"ג ב' בד"ה הגוזל, דא"כ לרבה האיך מתרצא מתני' דלדידי' דשינוי החוזר קונה מן התורה לא מתרצא לא כדאביי ולא כר"א ותירוצם שם דחוק.

אמנם עפ"י דברינו יתיישב היטב, דבאמת שינוי החוזר לכו"ע לא קני מה"ת, רק דבאתנן דכתיב הם למעוטי שינוייהם, היינו דוקא חטים ועשאן סולת דאינם הם בעצמם שהיו מעיקרא, משא"כ שינוי בעלמא לא יקני דאעפ"י שנשתנה שפיר קרינן בי' הם, ולזאת הורה לנו הכתוב בגזילה, דדוקא אם כעין שגזל יחזיר, אבל אם נשתנה אפי' שינוי בעלמא קני בגזל, אבל דוקא בזה' שינוי שאינו חוזר כנ"ל, והא שהכריחו התוס' בד' ס"ו ב' בד"ה מהו דר"י סובר דשינוי החוזר קני מן התורה דאל"כ ליפשט דאיירי בשינוי החוזר י"ל דמשכב הוי שינוי שאינו חוזר כמו דאמרינן בד' ל"ג ב' דנמטי הוי שינוי שאינו חוזר.

ועפ"י דברי התוס' הנ"ל דר"י סובר כדרבה דשינוי החוזר קני מה"ת יש ליישב קושית התוס' בקמא ד' כ"ד א' ד"ה חמור, מדוע לא חשיב שם רבא גם לבי"ה קפיא, דבאמת י"ל דגם אתא למעוטי דשינוי החוזר לא קני, רק דבד' ס"ו ובד' ל"ד איר,

אליבא דר"י, ואינו סובר דגם שינוי החוזר קני מה"ת, ועי"ז אמר שפיר דגם לב"ה קשיא, ומשא"כ רבא דס"ל בהגוזל שם דשינוי החוזר לא קני, ע"כ לא קשיא גם לב"ה כנ"ל. אמנם גם עפ"י דברינו יש ליישב קושית התוס' הנ"ל דרבא לשיטתי' בתמורה ד' כ"ט ב' דנעבד לא חשיב ולד שינוי משום דבעינן שינוי גמור דברי' חדשה כנ"ל ע"כ אתא גם למעוטי דשינוי שאינו כעין ברי' חדשה לא הוי שינוי. ולפלא בעיני ד' הקצוה"ח ז"ל בסי' ש"ס ס"ק ה' שכתב על הגמ' דתמורה ד' ו' ב' דאסיק בפלוגתת אביי ורבא בכ"מ דאמר רחמנא לא תעביד ועביד אי מהני אי לא, דפליגי בשינוי קונה, וב' שם רש"י ז"ל דרבא סבירא לי' שינו אינו קונה, ותמה ע"ז דהא רבא סובר בקמא ד' ס"ה ב' וד' ס"ח א' דשינוי קונה, ע"כ כתב דכונתו דפליגי בשינוי החוזר דלרבא לא קני ולאביי קני, והוא תמוה, דהא אביי אמר בהגוזל ד' צ"ג ב' דשינוי החוזר הוי דרבנן. ואפשר לומר דהא דקאמר בשינוי קונה אין כונתו בשינוי דגזילה, רק בשינוי דרבית דאיירי בה מציקרא וכן בשאר שינויים לבד מגזילה ואתנן, דהנה בקמא ד' צ"ד א' קאמר אביי דר' ישמעאל דאמר אף מפרים מן העיסה סובר דשינוי אינו קונה, ורבא קאמר דטעמא דר"י הוא משום דכתיב תעזוב יתירא׳ ונעל"ד דאזלי אביי ורבא לשטתייהו, והוא עפ"י מה שכתבו התוס' בתמורה ד' ו' א' דלאביי ע"כ בעי' הא׳ תעזוב באם לא הפרים מן הקמה יפרים מן העמרים, וא"כ מגלי' לר"י דמפרים מן העיסה, וע"כ משום דסובר דאף בגזילה לא קני שינוי, אבל רבא לשיטתי' דבלא"ה ידעינן דיפרים מן העמרים משום דכ"מ דאמר רחמנא לאתעביד ואי עביד לא מהני, ע"כ קרא דתעזוב מיותר להורות דאפי' ע"ש ינוי לא קני בפאה. והנה הרמב"ם ז"ל בפ"א מהלכות מתנות עניים פסק כר"י דשינוי לא קני בפאה, אלמא דסובר דתעזוב מיותר לזה, וקשה מגלי' לפסוק כיחידאה, ויעוי"ש בכ"מ שנדחק בזה, אבל לענ"ד הוכיח זה מגמ' הנ"ל דאמר דפליגי בשינוי קונה, והיינו דלאביי ליכא תעזוב מיותר בפאה דלא קני כנ"ל, רק דר"י סובר דבכל דוכתא לא קני שינוי ואין הלכה כותי', וא"כ מאחר דבגזילה קני שינוי ילפינן מיני' בכל דוכתא דשינוי קונה, אבל רבא לשיטתי' איכא תעזוב יתירא בפאה להורות דלא קני, א"כ מאחר דבגזילה קני שינוי ובפאה לא קני, א"כ ילפינן ברבית דלא קני מפאה, דלקולא וחומרא לחומרא מקשינן, וא"כ אין שינוי קונה בעלמא כמו רבית וכדומה, וא"כ שפיר פסק הרמב"ם דמפרים מן העיסה דהא מאחר דקאמר דפליגי בשינוי קונה ע"כ דלרבא לא קני שינוי בפאה וכנ"ל).

ויתיישב נמי הא דאמר ר"ח א"ר יונתן בקמא ד' ס"ז א' מנין לשינוי שאינו קונה שנאמר והשיב את הגזילה מכ"מ, וקשה איך פליג על ב"ה דסברי

דשינוי קונה, והכא לא שייך תירוץ התוס' על ר"י דאמר בקמא ל"ד ב' דשינוי אינו קונה דר"י קאי שם אמתניתין דאיירי בשינוי החוזר אבל ר"י הא קאמר בהם שינוי אינו קונה, אבל עפ"י מה שכתבתי יתיישב, דב"ה לא אמרי דשינוי קונה רק בשינוי דברי' חדשה, עכ"פ לפי"ז לא מהני בנעבד שינוי להתירו לגבוה ואפי' שינוי שאינו חוזר אם לא שינוי דברי' חדשה.

והנה ידידי הגאב"ד דקאוונא כתב אלי במכתבו השני, דהן אמת שהרמב"ם סובר כן, אבל שיטת התוס' בע"ז מ"ז א' ד"ה היינו, דמהני שינוי בנעבד, שכ' גבי נמר דהוא בכלל בעיא דרב"ח שהרי נשתנה ע"י עויה. אבל לע"ד נראה אדרבה התוס' מחמירים יותר מהרמב"ם, דהא לד' התוס' בשינוי דנמר הוי כמו שינוי דחטים ועשאן קמח, והכא מסיק הגמרא תיקו, א"כ ע"כ דלא איפשטא כלל בעית רב"ח, וא"כ אפי' בחטים ועשאן סולת ג"כ אסיר, דשינוי לא מהני כלל בנעבד, אבל הרמב"ם ז"ל סובר דהא דקאמר שם הכי השתא התם מעיקרא בהמה וכו' אבל הכא מעיקרא חטים וכו' כבר נפשטה הבעיא דע"י שינוי דברי' חדשה מותר גם בנעבד, אבל שינוי אחר לא מהני, ויעויין שם במהר"ם שפי' כדברינו, עכ"פ בנידון דידן בין להרמב"ם ובין להתוס' אסור ולא מהני שינוי שאינו חוזר.

עוד נראה לע"ד דגם הרמב"ם יודה לדעת התוס' ובחדא שיטתא קיימי, דהנה לכאורה לפי שיטת הרמב"ם בולד לא הוי שינוי כלל אפי' בגזילה, א"כ מגלן לחלק בין נמר לחטים ועשאן סולת, דהא דקאמר הש"ס התם מעיקרא בהמה וכו', היינו דלא הוי שינוי כלל, אבל הכא מעיקרא חטי והשתא קמחא, ר"ל והוי שינוי ושפיר בעי רב"ח בזה אם יש שינוי, אם לא, ואע"ג דלא קאמר בבעיא זאת תיקו, הא מדקאמר לקמן בבעיות ר"פ תיקו א"כ הוא הדין הכא דמגלן לחלק בין חטים ועשאן סולת לנמר יעשאן תכלת. ע"כ נעל"ד שסברת הרמב"ם ז"ל עפ"י מ"ש התוס' שם בד' מ"ו ב' ד"ה יש שינוי דמאחר דמחובר עיקר איסורו ילפינן מאתנן, א"כ דיו לבא מן הדין להיות כנדון, ומה"ת פשיטא דמהני שינוי רק דמבעיא לי' דלמא מדרבנן לאמהני שינוי, בע"ז, וכ' בביאור דבריהם דהא דקאמר יש שינוי בנעבד ר"ל בעלמא ולא במחובר, וא"כ מאחר דאין שינוי בנעבד א"כ גם במחובר יש לאסור מדרבנן.

והנה באמת מסקנת הגמ' דבנעבד נשאר בספק אם יש שינוי או אין שינוי, וכמו שפסק הרמב"ם גבי משתחוה לבהמה דלמרה פסול לתכלת, אבל בנעבד דמחובר פסק להקל דמאחר דעיקר איסורו אינו אלא מדרבנן, דמה"ת בודאי שרי, ומאחר דבנעבד דב"ה ג"כ לא ידעינן אם יש שינוי אם לא, ע"כ

פסק הכא להקל מדלא קאמר הכא תיקו, משמע דאיפשיטא לי' הכא לקולא, אבל בתלוש לא מהני שום שינוי בעולם, ועפ"י זה נתיישבו גם דברי הקאוה"ח בסי' בנ"ד סק"א שתמהנו עליהם לעיל, עכ"פ לדינא נ' ברור דהכא לא מהני שינוי שאינו חוזר,—

עוד נלענ"ד דהא בית ע"ז נאסר גם המקום שהבית עומד עליו, ובמקום לא שייך שום שינוי, וכמו דאמרי' בירושלמי פ' כל הצלמים הביאוהו התוס' בע"ז ד' מ"ה א' בד"ה כל, דמאחר דבכל ההרים עבדו ע"ז, איך נבנה בית הבחירה על הר המורי', ותי' דהוי עפ"י נביא.—

והנה ראיתי בשו"ת חתם סופר ח' או"ח סי' ר"ח שהביא בשם רבו דמקודם לא הי' שם הר רק אברהם התפלל עליו שיהי' הר, כמבואר ברבה פ' וירא, וא"כ אז כבר הוחזק לאברהם ולא יכלו לאסור אותו ההר, ותמוהים דבריו בעיני דהא בע"ז ד' נ"ג ב' פריך ר"א על הכתוב ואשריהם תשרפון באש, הא א"י ירושה היא מאבותיהם, ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו ומשני מדפלחו לעגל גלו דעתייהו דניחא להו בע"ז יעו"ש, וא"כ איזה תועלת יש במה שהוחזק כבר לאברהם. עוד קשה לי על דבריו דהא בירושלמי שם מבואר דלגבוה יכול לאסור אפי' דבר שא"ש, יעוי' בפסק הרמב"ם בפ"ז מה' איסורי מזבח. ואפשר לומר דמאחר שהר המורי' מקודש ועומד לבית ה', לא היה בכח העכו"ם לאוסרו לע"ז ולהפקיעו מקדושתו כמ"ש רבה בגיטין ד' מ"ז א' דאין קנין ביד נכרי בא"י להפקיע ממעשר שנא' כי לי הארץ לי קדושת הארץ.

(ובחדושים ישבתי ע"פ הגמ' הנ"ל, הא שהשמיט הרמב"ם ז"ל גבי עומר דרשא דקצירכם ולא קציר נכרי בר"ה ד' י"ג א'. משום דהתם קאי אליבא דר"א דאמר דיש קנין לנכרי בא"י להפקיע ממעשרות שנאמר דגנך ולא דגן נכרי, א"כ ה"ה הכא יש לו קנין להפקיע מעומר משום שנא' קצירכם וכו' אבל הרמב"ם פסק כרבה דאין בכחו להפקיע הארץ מקדושתה, א"כ ה"ה בעומר אין בכחו להפקיע הארץ מקדושתה, ובש"ל בלא"ה אין מביאין עומר מחו"ל, ע"כ השמיט הרמב"ם דין זה לגמרי, וא"ת דבשלמא גבי מעשר קסבר רבה דדרשינן דגנך ולא דגן נכרי, אבל הכא מאחר דכתיב קצירכם ע"כ למעוטי של נכרי, זה אינו דהא אמרי' בפסחים ד' כ"ג א' דהאי קצירכם אתי להורות שלכם יהא, או קצירכם דכל ישראל יעו"ש, ובפרט לפי מש"כ בעל פנ"י בתשו' סי' ק"י דסוגיין דר"ה סברה דא"י אינה מוחזקת מאבותיהם, א"ש כפשוטו. דבשעת ביאתן לארץ שפיר אימעוט מקרא קצירכם ולא קציר נכרי, דעדיין לא נתקדשה הארץ, אבל מאחר שכבר נתקדשה אין בכחו להפקיע מקדושתה כנ"ל.

ועפ"י זה יתישב הא דאמרינן בבתרא נ"ו א' א"ר יהודה א"ש כל שהראהו הקב"ה למשה חייב במעשר, לאפוקי מאי לאפוקי קני קנזי וקדמוני, ופירשב"ם דאפי' לעתיד יהיו פטורים מן המעשר, ותמה ע"ז הגאון בעל משנה למלך ז"ל דהא אפי' כל הארצות לא נפטרו ממעשר רק מטעם שלא נכבשו, אבל כל ארץ שיכבשו אותה בכבוש רבים פשיטא דתתחייב במעשר, והיא פליאה גדולה. אבל עפ"י מש"כ יתיישב לנכון, שכונת הגמרא דז' עממין נתקדשו בקדושה עלמיית מחויבים במעשר עכ"פ, עד שאין כח ביד נכרי הקונה אותה להפקיע מקדושתה, אבל אלו השלשה, קני קנזי וקדמוני, אין בהם קדושה עלמיית הנ"ל, וכשיקנה אותה נכרי פטורה מן המעשר, אף לאחר שישובו לנו, עכ"ז כשיקנה אותה אח"כ נכרי פטורה מן המעשר. ועפ"י דברינו יתישב גם קושית התוס' בר"ה שם, דהכא אמרינן דמקדי קליר נכרי ובע"ז ד' נ"ג פריך ר"א על ואשריהם תשרפון באש, מכדי א"י ירושה היא מאבותיהם ואין אדם אוסר דבר שא"ש, והא שתי' דהתם מדורות הראשונים פריך, כבר תמה ע"ז הטורי אבן דאדרבה האשרות שהיו מקודם בודאי הי' ביכלתם לאוסרה קודם שזכה בהם אברהם, אבל עפ"י מש"כ מיושב היטב דר"א אזיל לשיטתי' בגיטין שם, דאין כח ביד נכרי בא"י לחפור בה בורות שיחין ומערות, וא"כ ממילא דאין בכחו לעקור אילנות אף בקרקע שיקנה, וממילא אין בכחו לאסור האילן בע"ז דצריך לשרש אחרי', כמבואר בע"ז ד' מ"ס ב'.

וביותר פשטות יש ליישב עפ"י מה שאמרו במליעא ד' ק"א ב' דבשדה אין שומעין לו כשאומר אילני אני עוקר, משום ישוב א"י, או משום כחשא דארעא, אלמא אע"ג דגוף האילן שלו, עכ"ז אין ביכלתו לעקרו רק שפייך לבעל השדה ושמין לו וכו', א"כ ה"ה הכא אע"ג דיש לו חלק במה שזרע היינו דוקא בזריעה דיש לו קנין בגוף התבואה, אבל באילנות לא קנה גוף האילן רק שמגיע לו יליאותיו, וא"כ שפיר פריך הא אין אדם אוסר דבר שאינו שלו).—

והנה שנאב"ד דקאוולא תי' על דברי החתם סופר הנ"ל דהיכא שכבר הוקדשה אין אדם יכול לאסור אח"כ באינו שלו, והביא ראי' לזה מגמ' דזבחים ד' קי"ד דאמר גבי מוקלה ונעבד אם אקדשינהו מעיקרא הא אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, והקושיא עלומה מגמ' הנ"ל על שיטת הרמב"ם דבנעבד נאסר דבר שאינו שלו, וע"כ לחלק דהיכא דלא הוקדשה עדיין שפיר יכול לאסור, אבל אם כבר הוקדשה אין ביכלתו לאסור אח"כ, וכ' דזהו כונת המג"א בסי' קנ"ד ס"ק י"ז דהתם שאני שהיא בלא בגבולה.

והנה בכוונת ד' המג"א שם נדבר לק' אמנם בתירוצו על שיטת הרמב"ם תמהני מאד, דהא הרמב"ם כתב בהדיא בפ"ב מה' איסורי המזבח הלכה י' הנעבד בין שעבד שלו בין של חברו כו' בין לפני הקדש בין לאחר הקדש ה"ז אסור, וא"כ הא מפורש ברמב"ם איפכא דאפי' לאחר הקדש יכול לאוסרה, ונסתר תירוצו על החתם סופר. *)

ומהגמרא דזבחים כבר עמד שם הלחם משנה, וכדי דלא לשוי להגאון דקאוונא ז"ל כטועה אפשר ליישב קצת דבריו, עפ"י מש"כ התוס' בחולין ד' מ"א א' ד"ה כיון דהא דאמר בזבחים אי אקדשינהו מעיקרא אין אדם אוסר דבר שא"ש היינו אליבא דר"ה, אבל לר"ג ור"ע ור"י שם לא קשה כלל דכיון דקניא לי' לכפרה כדידי' דמיא, והרמב"ם ז"ל הא פסק בפ"ח מה' עכו"ם כר"ג ור"ע ור"י, ע"כ שפיר פסק בין לפני הקדש ובין לאחר הקדש, ודברי הרמב"ם הם ללמדים, דלאחר הקדש לא קאי רק על שלו. אבל לא כתבתי זה רק ליישב קצת דעתו, אבל לפרש כן באמת הוא דוחק גדול.

אמנם ליישב ד' הרמב"ם נלע"ד דהא הלח"מ נתקשה שם ג"כ מסוגיא דע"ז ד' נ"ד א' דאסקינן דאין ביכולתו לאסור שאינו שלו כ"א ע"י מעשה וכמו שהשיג הראב"ד שם, והלח"מ נדחק הרבה, ע"כ נלפע"ד דהרמב"ם ז"ל נתקשה שם בתי' הגמ' שעשה בה מעשה, דהתינח לר"ה דסובר דאדם אוסר דבר שא"ש ע"י מעשה, אבל לר"ג ור"ע ור"י דסברי דאפי' ע"י מעשה ג"כ אינו אוסר, א"כ עדיין קשה איך אוסר דבר שא"ש, אלא ע"כ דלדידהו באמת סברה הברייתא דלגבוה אדם אוסר דבר שא"ש ופליגא אאידך ברייתא, וא"כ מאחר שפסק כר"ג ור"ע ור"י ע"כ פסק הכא דאוסר אפי' בדבר שא"ש.

ולפי"ז יתיישב ג"כ הסוגיא דזבחים הנ"ל דלכאורה קשה דלפי דעת התוס' בחולין הנ"ל הו' לי' להש"ס לומר בשלמא לר"ג ור"ע ור"י לא קשיא דכיון דקניא לי' לכפרה כדידי' דמיא, אלא לר"ה קשיא, אלא ע"כ דלדידהו קושיא מעיקרא ליתא, דאינהו סברי דאפי' דבר שא"ש נאסר לגבוה, ועיקר הסוגיא רק

*) כן אמת שראיתי בתשו' חת"ס ח' יו"ד סי' רל"ה שכ' להגאון מהרז"מ מברלאד ז"ל וז"ל, מ"ש הדר"ג והאריך מאד בדברי מ"ו זצ"ל ואחר כל האורך העלה שכוונתו היתה כיון שהוקדש לגבוה שוב אינו נאסר ע"י אחר, פשוט שכך היתה כוונת מ"ו ז"ל, ע"כ, ומשמע שהגאון מהרז"מ ז"ל פלפל בהדברים הנ"ל שהביא בח' או"ח בסי' י"ח ומשמע שדעתו ג"כ כד' הגאב"ד דקאוונא, אך מאחר שהדברים באו סתומים אין למדין מן הסתום על המפורש.

לר"ה ואיהו סובר דלא חשיבא כדידי', ועכ"כ שפיר פסק דאוסר בין שלו ובין שאינו שלו בין לפני הקדש ובין לאחר הקדש.

וראיתי במכתב ידידי הרב המיימון מסעראסייא, שפשיטא לי' שמה שהכניסו לו ע"ז אפי' בעודה שם אינו אסור להדיוט אלא מדרבנן בעלמא, ואפי' ביטול א"ל רק להוציאה ממנו, כמבואר בר"ן פ' כה"ל, ומחמת זה נתקשה על הפ"מ ז"ל בסי' קנ"ד שרצה לומר שהוא מה"ת, והניח דבריו בצע"ג.

יסלח לי ידידי הנ"ל כי אין הדבר כמו שחשב, ולא היתה כונת הר"ן ז"ל לזה. דהא שכתב דכיון דלא נעשה אלא לתשמיש עראי אינו נאסר משום עכו"ם ר"ל כמו שהביא מקודם בשם רש"י ז"ל וכמבואר ברש"י ד' מ"ז ב' שלא הקצהו כלל לתשמיש עכו"ם, רק דלפי שעה הכנים לתוכו עכו"ם, ר"ל דלא הי' מקום אחר להכנים הע"ז, ע"כ הכניסה בבית זה לפי שעה, עד שיפנה מקום עבודה, אבל אם הי' מקצה זה הבית לתשמיש עכו"ם, בודאי נעשה תשמיש עכו"ם מדאורייתא, אף שלא הקצהו לתשמיש עכו"ם רק על זמן מיוחד, בודאי נקרא זה תשמיש עכו"ם דרך קבע, וזה ברור. וא"כ ממילא נדחה הסיתר שלו מטעם שבידו להוציאה, דז"א דהכא בעי' ביטול כשאר תשמישי עכו"ם, אמנם אפי' לפי מה שעלה על דעתו, לפלא בעיני, איך רצה לומר שזה הוא בידו להוציאו, דאיך הוא בידו, שאם יניח אותו העכו"ם, ולא ידעתי מה הי' כונתו בזה.

גם מה שתמה ידידי הרב המיימון הנ"ל על הפ"מ, שדימה משמשי ע"ז לנעבד לענין לאסור דבר ש"ש, מדוע לא נדמה יותר משמשים למוקצה דלכ"ע אין אוסר ע"י מוקצה דבר ש"ש, טעם הדבר דההפרש שבין מוקצה לנעבד הוא, שבנעבד, נהי דאמרי' דאין אדם אוסר דבר ש"ש, אבל עכ"ז הלא הוא מיהת עבדו, ע"כ אימאים לגבוה, משא"כ במוקצה, דכשהקצה דבר ש"ש לע"ז לא עשה כלום דהא אין אדם מקצה דבר ש"ש כמו שכ' הרמב"ם, וא"כ דומה כאילו לא הקצה כלל, וע"כ מותר אפי' לגבוה א"כ ממילא במשמשי עכו"ם, דנהי דאין אדם אוסר דבר ש"ש עכ"פ הא מיהת נשתמש בהם לעכו"ם ואימאים לגבוה.

קוצר הדבר, דבנעבד, העבודה והאיסור הם ב' דברים, דאע"ג שלא נאסר עכ"ז העבודה נעשית, כן במשמשי עכו"ם אע"ג שלא נאסרו עכ"ז נשתמש בהם לעכו"ם וע"כ נאסרו לגבוה, משא"כ במוקצה שכ' הרמב"ם דאין ביכלתו להקצות דבר שא"ש, א"כ ממילא אין מוקצה כלל, ושרי אפי' לגבוה.

ומרי דברי בהאי ענינא, לא אוכל למלט מלהעיר מה דקשיא לי, בד' התוס' בע"ז ד' מ"ה א' ד"ה אלהיהם דהקשה הר"י לפי' ר"ת מהא דאמרי' בד' מ"ו ב' או חלוף, ומה נעבד שנאסר בתלוש להדיוט מותר במחובר לגבוה שנא' וכו' ל"ש הדיוט ול"ש גבוה, ואי ס"ד דע"ז מקרי, היכא דייק דשרי לגבוה אי משום דאין נאסר להדיוט, הרי בע"ח דאין נאסרין להדיוט ואפ"ה נאסרין לגבוה, והנה לכאורה צריך להבין מדוע לא הקשו מהתחלת הבעי' אם נאסר לגבוה או לא מדוע לא נילף מבע"ח, וע"כ דמהבעי' ליכא לאקשויי, דילמא בזה גופא נסתפק אם מחובר מיקרי עכו"ם, ודמי לבע"ח או לא מיקרי עכו"ם ואינו דומה לבע"ח, אבל בשמסיק דנאסר לגבוה ממילא ידעינן דמקרי עכו"ם כמו בעל, אי א"כ ממילא לא קשה גם מד' הגמ' שמביא הר"י שכונת הגמ' נ"כ דילמא לא מקרי עכו"ם וע"כ מותר לגבוה, אבל בשמסיק דלחומרא מספקינן ואסור לגבוה, ממילא ידעינן דמקרי עכו"ם.

אבל מה דתמי' לי יותר דאיך נוכל לומר דלא מקרי עכו"ם, א"כ איך יכול למגמר מאתנן דאסור, דבשלמא באתנן הלא בין מחובר בין תלוש הכל שם אתנן עליו, רק דלהדיוט לא נאסר ולגבוה נאסר, אבל ע"ז דבמחובר לא הוי כלל ע"ז איזה ק"ו יש כאן לאסור, האם נאסר מחובר אע"ג שלא נעבד כלל ? ומה שהקשה הר"י דלילף מבע"ח זה אינו קושיא כ"כ דאפשר דבבע"ח שייך מיאוס לגבוה ובמחובר לא שייך דאימאוס, ולע"ג.

עוד כ' הגאון דק"ק קאוונא לחלק בין תשמישי ע"ז לתשמיש דתשמיש דלד' רש"י תשמיש דתשמיש אין בו איסור, בע"ז ד' נ"ז א', ובית ע"ז הוי תשמיש דתשמיש, והנה מלבד שעצם סברתו לא נתבררה בעיני, וכי בשביל שמעמידין הע"ז ע"ג בימה לא יהי' הבית רק תשמיש להבימה ולא להע"ז עצמה, דהא עיקר הבית הוא בשביל העכו"ם, רק שלכבודה אין מעמידין אותה על הקרקע רק על הבימה, ואינו דומה לכיפה, דשם הע"ז הוא בחדר בפ"ע והבית היא רק כפרוזדור להבימה, ע"כ הוי תשמיש דתשמיש, וגם אין זה שייך לנידון השאלה דהא הש"ע עומד אצלם על הארץ ממש.

רק דבעצם הדין נלע"ד דאפי' לד' רש"י ז"ל תשמיש דתשמיש אסור משום ע"ז, ולא התיר רש"י אלא לבנותו אבל מאחר שכבר נעשה תשמיש לתשמיש ע"ז בודאי אסור, דהא רש"י כ' שם בד' ע"ז דבימה שמקריבין עלי' ובתים הוי' תשמיש דתשמיש, ובע"ז ד' נ"ג ב' אמרי' מזבח שנפגם אסור עד שינתן רובו, ופי' רש"י עלה מזבח שמקריבין עליו זבח לעכו"ם, אלמא דאע"ג דהוי תשמיש דתשמיש עכ"ז אסור, ועוד דאפי' אם הי' שרי להדיוט עכ"ז לגבוה אסור

כמבואר במרדכי פ׳ ר״ש ובהגמי״י פ״ז דעכו״ם דמלבושי המשמשים אע״ג דמותר להדיוט עכ״ז אסור לגבוה כמו במחובר יעו״ש היטב.

עוד כתב ידידי הגאב״ד דקאוונא להתיר מטעם אחר, דבמחובר לא נאסר דבר ש״ש, והכא מאחר שהבית לא הי׳ שלהם רק ששכרוהו לא הי׳ ביכולתם לאוסרו. הנה בעלם הדבר דבמחובר אא״א דברש״ש, משום דעיקר האיסור ילפינן מאתנן, וא״כ דיו לבא מן הדין להיות כנדון, אין מה לפקפק כי היא סברא ישרה ונכונה, וכן מוכרח מד׳ הרמב״ם ז״ל, שפסק בפ״ד מה׳ א״מ הל׳ ו׳ דבנעבד אסור בין שלו ובין של חברו, ואעפ״כ פסק שם הל׳ ז׳ המשתחוה למעין הנובע בארצו מימיו פסולין לנסך, וכ׳ הכ״מ עלה בשם הר״י קורקוס מדלא כתב מארצם ע״כ הוא משום דאינו אוסר בשל חברו, יעו״ש, א״כ ע״כ לחלק בין בע״ח ובין מחובר, והגם שזה אפשר לדחות דבאמת אוסר גם במחובר דבר ש״ש, רק דמאחר דלהדיוט אמרי׳ דאינו אוסר כלל דבר ש״ש משום דלגלויי קא מכוין, נהי דלהקדש לא אמרי׳ סברא דלגלויי קא מכוין, עכ״ז היכא שיש לנו ספק בעיקר הדבר אם השתחוה כלל לשל חברו, פשיטא דלריכים אנו לומר דמהסתם לא כיון רק על שלו, וע״כ מאחר דעיקר האיבעי׳ בגמ׳ דע״ז ד׳ מ״ז הוא אם למיא דקמיה קסגיד יקמאי קמאי אזלי או דילמא לדבריכא דמיא קסגיד א״כ היכא דהוי מעין של רבים פשיטא דשרי דלריכים אנו לומר שבודאי לא סגיד רק למיא דקמיה, וע״כ כ׳ הרמב״ם מעין הנובע בארצו דוקא.

(ועפי״ז אפשר ליישב עוד קושיא אחרת דלכאורה לריך להבין מפני מה לא נאסר אם יולא חוץ לשדהו מפני שבני העיר מסתפקים ממנו והוי של רבים, הא כל דבר שייך לבני העיר ה״ה כשותפים כמבואר בנדרים ד׳ מ״ח א׳, וכמש״כ הרמב״ם בפ״ז מנדרים, וא״כ מאחר דאית לי׳ שותפות בגוה יכול לאסור אפי׳ דבר שא״ש לד׳ ר״נ ור״ע ור״י כמבואר בחולין ד׳ מ״א א׳, בשלמא על הגמ׳ לא קשה דבעל המימרא בע״ז ד׳ מ״ז ובד׳ נ״ט הוא ר׳ יוחנן, והוא לא מחלק בין יש לו שותפות ובין אין לו שותפות, אבל הרמב״ם שפסק בפ״ז מה׳ חובל ופ״ב מה״ש דשותף יכול לאסור, א״כ מפני מה לא נאסר המעיין, אבל עפ״י סברתנו יתישב, דנהי דגבי שותף יכול לאסור של חברו וג״כ לא אמרי׳ לגלויי קא מכוין, אבל זה הוא היכא שידענו שעבד את כולו, אבל הכא אמרינן׳ דלמיא דקמי׳ קא סגיד כנ״ל, אמנם סברא זאת לא שייכא רק גבי ישראל, אבל עכו״ם פשיטא דלא איכפת לי׳ אם הוא שלו או אינו שלו, וע״כ בודאי איכא למימר דלדבריכא דמיא קא סגיד, ומחמת דאית לי׳ שותפות אוסר את כולו.

ובזה יתישב הא שכ׳ הרמב״ם בפ״א מה׳ עכו״ם ה״א כל שאין בו

תפיסת ידי אדם כו׳ ה״ז מותר בהנאה, לפיכך העכו״ם העובדים כו׳ ואת המעינות הנובעים לרבים כו׳ הרי אלו מותרין הנאה, ע״כ, והקושיא עצומה מה תלה זה באין בו תפיסת יד אדם, הא מעינות של רבים בלא״ה לא נאסרים, וע״ש בל״מ, אבל עפ״י מה שביארתי מיושב היטב, דגבי עכו״ם בודאי נאסר כולו, ובפרט דלפי לשון הרמב״ם משמע, בידוע שהעכו״ם עבו את המעינות לע״ז, ובכה״ג בודאי אסור, ע״כ תלה ההיתר באין בו תפיסת יד אדם).

עכ״ז הסברא בעצמה נכונה וישרה, רק דלענ״ד נ׳ דלסברת ר״ת בע״ז ד׳ מ״ה דהמחובר נעשה ע״ז, אפשר לומר דהא דגמיר מאהגן היינו רק להוציא מהטעות שהייגו חושבים מהקרא דאלהיהם על ההרים אבל לא ההרים אלהיהם דאינו נקרא ע״ז כלל, וממילא מותר לגבוה, אבל מאחר שזה ידעי׳ ק״ו מאהגן דאסור לגבוה, א״כ ממילא ידעי׳ דמקרי ע״ז, וא״כ לא גרע מבע״ח, וא״ל עוד למילף מאהגן, ובזה יסתלק קושית התוספות בד׳ מ״ו ב׳ ד״ה יש שינוי, ויתיישב ג״כ שלא נצטרך לומר שהבבלי וירושלמי חולקים, דהא הירושלמי גמר איסור מחובר מבה״ח בפ׳ כה״ג יעו״ש, וסובר ג״כ דמחובר אסור אף בשאינו שלו, אבל לשיטת הר״י שם דע״ז לא מיקרי מחובר, ד׳ הגאב״ד דקאוונא נ״י ברורים בעצם הסברא, אבל לא ידעתי איזה היתר הוא בנ״ד דהא הנכרי השכירו לבית תפלה שלהם, וא״כ ברנונו עשו זאת, ויעוי׳ בע״ז ד׳ נ״ג ב׳, וא״כ פשיטא דנאסר הבית על ידם, וגדולה מזו כתב הגאון בעל ישועת יעקב בסי׳ קל״ע דהיכא שעבד בהמת עכו״ם מאחר שהעכו״ם בודאי עובד עכו״ם אסרה, דהוי כמו גלי דעתי׳ דניחא ליי.

(אמנם מה שנקט בהמת עכו״ם וכן מה שרצה לבאר בזה לשון הש״ס היתה בהמת חברו כו׳ יעו״ש, הוא תמוה דניהו דאין שייך כאן דבשא״ש אבל בע״ח בלא״ה לא נאסר להדיוט).

ואפי׳ בנידון של הפמ״ג ז״ל בסי׳ קנ״ד דהעכו״ם שכר בית מישראל והכניס לתוכו עכו״ם שלא בידיעתו, כ״ל ג״כ דיכול לאסור דהא לגבוה אדם אוסר דש״ש, אפי׳ במעשה כל דהוא, כמו שכ׳ התוס׳ בע״ז ד׳ נ״ב ב׳ ובנ״ד א׳, וה״כ הכנסת העכו״ם היא היא המעשה, לפי״ז במשמשי עכו״ם ליכא הדין דאין אדם אוסר דש״ש לגבי גבוה, דהא שעשאן לתשמישי עכו״ם היא היא המעשה שאסרן וכמבואר שם גבי כלים, ובפרט בנידון שאלתינו דבודאי עשו בהחדר תיקונים שיהי׳ ראוי ומתוקן לבית תפלתם.

עכ״פ נמצא מתרבעה היתרים שנידד בהם ידידי הגאון דק״ק קאוונא, א׳ בדיעבד, ב׳ שינוי שאינו חוזר, ג׳ תשמיש דתשמיש, ד׳ דבר שאינו שלו, לא

נשאר לנו אף אחד שיהי' ראוי לסמוך עליו.

עתה קאמינא אפתח אנא פתחא לגפשאי בהיתירא דהאי מילתא, דהנה רש"י ז"ל כתב בע"ז ד' כ"ד א' בד"ה והאי בימוס בעלמא הוי' ובע"א לא מתסרי משום משמשי עכו"ס, ע"כ, א"כ לפ"ז כש"כ מחובר דלא מיתסר משום משמשי עכו"ס, וא"כ הקרקע בודאי לא נאסרה, רק דהבית מאחר דתלוש ולבסוף חברו דינו כתלוש כמבואר בע"ז ד' מ"ז ב', א"כ לכאורה דנאסר, אבל לפע"ד לשיטת רש"י ז"ל גם תלוש לא נאסר לגבוה במשמשי עכו"ס. דהנה רש"י ז"ל כתב בר"ה ד' כ"ח א' גבי שופר, ובסוכה ד' ל"א ב' גבי לולב, וביבמות ד' ק"ג ב' גבי סנדל של חליצה, דבכל הג' מקומות הנ"ל איירי במשמשי ע"ז, (ולע"ק ברש"י דסוכה שם שכתב א"כ שעבודתה בלולב להעבירה לפניו או לזרקה בו, ומשמע דנאסר מטעם תקרובת, וקשה דהא בתקרובת אפי' בדיעבד אין יוצאים בו, כמבואר ביבמות ד' ק"ג ב'. עוד קשה דלא נאסרכלל מטעם תקרובת דלא הוי זריקה המשתברת, כמבואר בע"ז ד' נ"א א', ואפשר לומר דכונת רש"י דמאחר שהלולב מיוחד ולזה אע"ג דלא נאסר מטעם תקרובת, מ"מ לא גרע ממשמשי ע"ז, צריך קצת עיון בזה).

והנראה דרש"י ז"ל נזהר בזה מקושיית התוס' שם ובע"ז ד' מ"ז א', דהכא פשיטא לי' לרבא דאם נטל יצא, ובע"ז שם מיבעי' לי' לר"ל, המשתחוה לדקל לולבו מהו למצוה, ולזאת בא רש"י ז"ל לחלק, דשם בע"ז שהשתחוה לדקל ועשאו ע"ז שפיר מיבעי' ליה מהו למצוה, דילמא דמי למצוה כמו למזבח, אבל הכא איירי רק שהלולב והשופר והסנדל הם משמשי ע"ז, ומשמשי ע"ז לא נאסרו אפי' למזבח, דהא עיקר האיסור בע"ז גופה לגבוה. הוא רק מק"ו דנעבד דבע"א, דבלא"ה הא מצות לאו ליהנות ניתנו, כמבואר בירושלמי פ' כל הצלמים דבר שיש בו רוח חיים אסור דבר שאין בו רוח חיים לא כש"כ, וא"כ דיו לבא מן הדין להיות כנידון, מה דבר שיש בו רוח חיים לא נאסר לגבוה רק בע"ז עצמה, אבל משמשי ע"ז לא נאסרו, כך דבר שאין בו רוח חיים ג"כ לא נאסרו משמשי ע"ז לגבוה, וע"כ סובר רבא דאם נטל יצא, רק דלכתחלה לא יטול, מאחר דאיירי קודם ביטול, כמו שפירש שם רש"י ז"ל ואסור להדיוט, ע"כ מאיס לכתחילה לגבוה מדרבנן, א"כ לפ"ז אחר שביטלו מותר אפילו לכתחילה, לא שייך לומר הואיל ואידחי אידחי, כבעית רב דימי שם בע"ז ד' מ"ז, כמש"כ שם הריטב"א ז"ל בחדושיו, דמאחר דאפי' קודם ביטול יצא בדיעבד ליכא ע"ז תורת דיחוי.

ומצאתי להגאון פ̇סוע ז"ל בספרו כפות תמרים, שרצה לחלק מדעת עצמו

בין נעבד בעצמו למשמשי ע"ז(ולא הרגיש שכן מבואר ברש"י ז"ל) ואח"כ דחה זה, דהא לגבי גבוה נעבד וכל מה שעליו אסורים לגבוה, כדתנן ר"פ כל הצלמים, עכ"ל, אבל לע"ד שהדיחוי שלו חוזר ונראה, דהא דאסור גבי נעבד כל מה שעליו, ילפינן זה בתמורה ד' כ"ח ב' מהא דכתיב לא תחמוד כסף וזהב עליהם, ובע"ז ד' נ"א ב' אמרי' דעליהם אין אסור כ"א דבר של נוי דומיא דכסף וזהב, אבל משמשי ע"ז שאינם לנוי לא הוי בכלל עליהם, ולא נאסרו לגבוה.

אמנם מהמבואר בשו"ע או"ח סי' קנ"ד גבי נרות של שעוה שנתנן הנכרי לע"ז, וכיבן שמשן ונתנן לישראל, אסור להדליקם בביהכ"נ, מבואר דאפ' משמשי ע"ז לאחר ביטול ג"כ נאסרו לגבוה משום מיאוס, דלא כד' רש"י ז"ל, אבל כבר ישב זה המג"א ז"ל שם בס"ק י"ז דאעפ"כ מותר להתפלל בבית שנעבד בו ע"ז, משום דמחובר שאני, ואע"ג דתלוש ולבסוף חברו דינו כתלוש, מ"מ דמי למחובר ול"ע בע"ז ד' מ"ו מ"ז הנ"ל דשם מבואר דלגבוה אסור אפי' מחובר, וגם אין חלוק בין תלוש ולבסוף חברו לתלוש גמור, וע"ז כ' דהכא שאני דלא עבד הבית בעצמו, ר"ל ועפ"י דין שרי לגמרי כנ"ל דמשמשי ע"ז לא נאסר לגבוה לאחר ביטול, רק שחומרא בעלמא החמירו, ולא החמירו רק בתלוש גמור אבל תלוש ולבסוף חברו שרי, וזה קאמר אח"כ דאין להביא ראי' מע"ז ד' מ"ג, שהעמידו דמות בביהכ"נ אעפ"כ התפללו בתוכה אלמא דלא החמירו בבית, דהתם היה באה בגבולה, ואע"ג דבנעבד אין חלוק בין לפני הקדש ובין לאחר הקדש כמש"כ לעיל, אך מאחר דבמשמשי ע"ז אינו רק חומרא בעלמא, ע"כ היכא שכבר הי' ביהכ"נ לא רצו להחמיר.

ומאחר שבאנו לחלק בין ע"ז למשמשי ע"ז שוב אין ראי' מד' התוס' במגילה ו' א' שציין הגאון בעל נו"ב ז"ל בהגהותיו על השו"ע דמשמע מדבריהם דלא כהמג"א, דאפשר לומר משום דשם בתי ע"ז שלהם היו עובדים גם הבתים בעצמם, ע"כ אסור ללמוד בהם, אבל בבית שלא נעבד הבית בעצמו, בזה לא אמרו רבותינו בעלי התוס' כלל.

אחר כותבי, ראיתי להריטב"א ז"ל בחדושיו לע"ז ד' נ"ד א' שחלק בזה על רש"י וסובר דגם בע"ח נאסרו משום משמשין, הרי שהדבר במחלוקת שנוי, וגם דאפשר לומר דבמחובר גם הריטב"א מודה דלא נאסרו משמשין, משום דמחובר ילפינן מאתנן, ובאתנן גופי' לא נאסרו משמשין כמבואר בתמורה כ"ח ב', וא"כ אפשר דבקרקע מודה שלא נאסרה משום משמשי ע"ז, עכ"פ הבית בודאי נאסר דלא כד' המג"א ז"ל.

אמנם גם להריטב"א ז"ל יהי' מותר להתפלל בתוכו מטעם אחר, דהא אינו

פסק בחדושיו ד' מ"ז א' דבלולב של ע"ז לאחר ביטול יוצא בו אפי' לכתחלה, כרבא דסובר דגם קודם ביטול אינו רק איסור לכתחלה, וא"כ לאחר ביטול שרי אפי' לכתחילה, דהא דאסור קודם ביטול לכתחילה לא חשיב דיחוי כנ"ל, וכ' להביא ראי' ברורה דמשמשי ע"ז בתלוש ולבסוף חברו לא נאסרו לאחר בטולם לגבוה, מהא שכ' רבינו ירוחם ז"ל והביאו הרמ"א באו"ח סי' תרמ"ט סעי' ד' דאילן הנטוע לפני ע"ז, לולבו כשר למצוה, ואע"ג דלא גרע מנוי אלילים, וקודם ביטול אסור אפי' להדיוט, כמבואר ביו"ד סי' קמ"ב סעי' ג', רק הכא מאחר שחתכו ואין לך ביטול גדול מזה כמבואר שם ברבנו ירוחם, שרי אפי' לגבוה. ואע"ג דבע"ז בעצמה אסיר למצוה אפי' לאחר ביטול לפי פסק השו"ע, אלא ע"כ דשאני ע"ז עצמה ממשמשיו וכו', (פי' אותן הנויים שאינם עליהם גופה דהם נאסרים כע"ז עצמה כנ"ל) ואע"ג דבשאר תשמישי ע"ז מחמירין למצוה אפי' לאחר ביטול, ע"כ לאמר כסברת רבינו המג"א ז"ל דבתלוש ולבסוף חברו לא החמירו, והיא ראי' ברורה לע"ד לדבריו,

עוד נלע"ד לפי מש"כ המג"א בסי' קנ"ג ס"ק מ"ו גבי אתנן, דבביהכ"נ נקטינן לקולא דאינו אלא דרבנן, דקרא משתעי דוקא בביהמ"ק א"כ ה"ה בע"ז*) ג"כ הוא מדרבנן, דהא מאתנן ילפינן לה, דהא ביהכ"נ אינו גוף המצוה רק מכשירי מצוה כמו שהמזבח הוא מכשירי קרבן (ועי' יבמות ו' א' גבי בנין ביהמ"ק דאמרי' שהוא הכשר מצוה] כן הביהכ"נ הוא מכשירי תפלה, ומכשירי קרבן אפי' בבע"ח צריך למילף מאתנן, דבקרא לא כתיב רק נעבד גופי', והנה מכשירי קרבן מוכח דאיפשטא לאיסורא, דהא אמרו בד' מ"ז א' אליבא דמ"ד עיקר שירה בכלי לא תיבעי לך דודאי אסור, ואע"ג דלא הוו רק מכשירין, אלמא דנפשט לאיסורא. (ול"ע שם ברש"י שכ' גבי בעי' דתכלת לכהנים, היינו בעי' דרב"ח, דקא מיבעי לן אם מכשירי קרבן כקרבן דמי. ואת"ל כקרבן דמי היכא דנשתנה יש שינוי וכו', למה חושב מכשירי קרבן לספק מאחר שכבר נפשטה, ונהי שפירש"י אפשר ליישב דזהו כונתו כמש"כ ואת"ל כקרבן דמי, ר"ל דהא כבר נפשט, הספק הוא אם יש שינוי, אבל על הרמב"ם ז"ל יהי' קשה דלפי מה שפי' הכ"מ בדבריו סובר דתכלת לא הוי שינוי כלל ועיקר הבעי' הוא רק אם מכשירי קרבן כקרבן, וא"כ קשה דהל"ל דזה פשיטא דאסור כמש"כ גבי קרנים לחצוצרות, ול"ע, ומזה יהי' סיוע קצת לפרש הרמב"ם

*) ומצאתי בס' אבני מלואים להגאון הקצה"ח ז"ל בתשובות שבסוף הספר סי' כ"ז שהביא ראי' מד' המג"א גבי אתנן לענין ע"ז כסברינו יעו"ש.

כמש"כ למעלה) אבל הא הביהכ"נ אינו מעכב את התפלה, וא"כ הוא ממכשירים דלא מעכבי וזה נשאר בספק בגמ' שם מ"ז גבי מכשירי קרבן דלא מעכבי וא"כ יש לנו לילך בספק להקל. עכ"פ נמצא דעפ"י דין הי' נ"ל להתיר בית שעמד בו ע"ז לעשות אותו ביהכ"נ, אמנם הא"ר ז"ל כתב בפשיטות לאסור, וא"כ מי יעשה מעשה נגדו, אמנם כפי שבא בשאלתם שהחדר שהי' הבית תפלה שלהם יהי' רק לפרוזדור א"כ פשוט להתיר רק שחלק הכותל מאותו חדר שהוא לצד ביהכ"נ יסתרו אותו ויעשו כותל אחר תחתיו.

וכאשר יקיימו כפי הנ"ל יהי' ד' בעזרם לבנות הבית על מכונו, קודש לד' יהיה ללמוד ולהתפלל, והוא יתברך יקבל תפלתם ממעוני, וכל אשר יפצה פיו נגד בית ד' ויערער על הקודש, בל יהי חלקו בקודש, ומאן דאכלי קורצא... כל אוכליו יאשמו, ואקוה לד' כי דברינו אלה הנאמרים באמת יקובלו מב' הצדדים ולהם ינעמו, הנני ידידם הדו"ש טובם והצלחתם כס"י.

ב.

שאלה אשה אחת מק"ק וערבעלאָע שהי' לה בעל ועבד בצבא הקיר"ה, אמנם מחמת רוע מעלליו נתפס בבית האסירים ועדן לא נגמר דינו, אמנם הוא מיועד להשתלח למקום רחוק מאד ולעבוד שמה עבודת פרך, ובין כך חלה את חליו והובא לביה"ח של צבא הקיר"ה דפה מתננו, וגם בחליו לא דרש את ד' כי לא רצה בשום אופן לאכול כשר, עד אשר בתחנונים ודברי מוסר פעלתי ממנו שיאכל כשר, ואשתו היתה בפה, ובקשה מכמה אנשים ונשים בפה שישתדלו להשיג גט מאתו עבורה, ובאה גם לפני ובבכי ותחנונים בקשה מאתי שאשתדל להשיג גט עבורה כי הוא איש רע ובליעל, ודינו נגמר לעבודת פרך במקום רחוק, אמנם הוא לא רצה בשום אופן לגרשה, ויהי היום כאשר הגביר מחלתו עליו, והוא יש לו אח זה כמה שנים שלא נשמע ממנו ולא נודע מקומו, אמנם הוגד לי כי המיר את דתו, ע"כ הלכתי בעצמי לבית החולים ופעלתי מאתו שיגרש את אשתו. אמנם יען כי אמרו הרופאים שהוא בסכנה גדולה, ע"כ צויתי שיעשה שליח לקבלה ויזכה על ידו גט לאשתו, שאלתיו אח"כ אם זה אמת שאחיו המיר את דתו ואמר לי שהוא שקר, ותיכף שלחתי דעפעשע ליערבעלאָע שתבוא האשה תומ"י ותקח עשרה רו"כ, כי הבטחתיו שתתן לו עשרה רו"כ, כי הוא מתירא פן ירצו לחנוק אותו ע"כ יהיו העשרה רו"כ על הוצאות לפעול שלא יחנקו אותו,

וכדעתן הי' שתבוא ותקבל מאתו בעצמה הגט, ותומ"י בהשיגה הדעפעשע נסעה לפה, אמנם בבואה לקאנזולאריע פגשה באשה מפה, ואמרה להאשה שאין בידה עשרה רו"כ, והאשה בגודל שמותה אמרה לה שבלא העשרה רו"כ נסיעתה לריק, וחזרה להשיג המעות, ובין כך מת בעלה, והנה באשר עשיתי השליח קבלה נתן לה הגט על תנאי אם ימות במעכשיו כד"ת, והנה האשה הנ"ל היא עדיין רכה בשנים והוא מת בלא זרע, ואם לא נתיר אותה ע"י הגט הנ"ל, תשאר ח"ו עגונה עולמית, ועתה יש לעיין בהתירא דהאי איתתא.

תשובה

א) גרסינן (יבמות ד' קי"ח ב') בעי מיני' רבא מר"נ המוכה גט לאשתו במקום יבם מהו, כיון דסניא לי' זכות הוא לה וזכין לאדם שלא בפניו, או דילמא כיון דזמנין דרחמא לי' חוב הוא לה ואין חבין לאדם שלא בפניו, א"ל תניגא וחוששין לדבר וחולצת ולא מתיבמת.

ולריך לשבין מאי קא מיבעי' לי' אם זכות הוא לה או חוב ליפול לפני יבם ופשיט לי' דהוי ספק, נהי דנאמר דחוב הוא לה ליפול לפני יבם, עכ"ז אין זה זכות לפני' שתתגרש מבעלה בשביל זה, דהא אמרי' (בקמא ד' ק"י ב') אלא מעתה יבמה שנפלה לפני מוכה שחין תיפוק בלא חליצה דאדעתא דהכי לא קידשה עצמה, התם אנן סהדי דמינח ניחא לה בכ"ש כר"ל דאמר ר"ל טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלו, ופירש"י מינח ניחא לה להתקדש לראשון שהוא שלם על ספק זה שאם ימות תזקק לאחיו. הרי דאפי' כשיבמה הוא מוכה שחין דודאי חוב הוא לה ליפול לפניו, אעפ"כ אמרי' דניחא לה להתקדש לראשון כשהוא שלם על ספק זה שאם ימות תזקק לאחיו, א"כ כ"ש ביבם שלם דלא ניחא לה להתגרש מבעלה מחמת החשש שמא ימות ותפול לפני יבם.

ויש ליישב, דשאני התם כשיבמה מוכה שחין דכופין אותו לחלוץ לה, כמו דאמרי' (יבמות ד' ד' ע"א) מנין ליבמה שנפלה לפני מוכה שחין שאין חוסמין אותה שנא' לא תחסום שור בדישו וסמיך לי' כי ישבו אחים יחדיו. וא"כ ליכא סברא דסני' לי' ע"כ אמרי' דניחא לה להתקדש לשלם על הספק שאם ימות תחלוץ מאחיו, אבל כשיבמה שלם דאין כופין אותו לחלוץ כשרוצה לייבם כמבואר (ביבמות ד' ל"ט ב') ואיכא סברא דסניא לי' אפשר דזכות הוא לה להתגרש, ע"כ שפיר בעי רבא המוכה גט לאשתו במקום יבם מהו. מיהו אעפ"כ עדיין קשה דלכה"פ הוי ספק אם ניחא לה שתתגרש מבעלה מחמת הספק שמא ימות

בעלה ותיזקק ליבמה דסניא ליה, א"כ הול"ל את"ל דסניא ליה מי אמרינן דניחא לה להתגרש, מחמת ספק זה או לא, ועל ספק זה לא הי' שום פשיטות כלל ממתני' דחולצת ולא מתיבמת.

והנלפע"ד שזאת הוסיפו הרמב"ם ז"ל (בפ"ט מהל' גירושין הל' כ"א) והטור והש"ע אה"ע (סי' קמ"ה סעיף י') וז"ל, שכ"מ שנתן גט ליד אחד וא"ל זכה בגט זה לאשתי כדי שלא תפול לפני יבם ומת קודם שיגיע לידה הויא ספק מגורשת וחולצת ולא מתיבמת, ונלענ"ד בזה דמאחר שהשכ"מ אמר בפירוש להשליח שיזכה בגט זה לאשתו כדי שלא תפול לפני יבם, ממילא אם לא ימות לא יהי' גט, ואע"ג דלא כפיל לתנאי' כמש"כ התוס' (בקידושין ד' מ"ט ב') בד"ה דברים, והאמר ר"י הצריך לחלק ולומר דים דברים שא"ל תנאי כפול אלא גילוי מילתא דאנן סהדי דאדעתא דהכי עבד, ע"כ. וא"כ גם בנ"ד הא אנן סהדי דאדעתא דהכי עבד. ודא דאמרי', (בייניעם ד' ס"ו א') ההוא ש"מ דכתב לה גיטא לדביתהו אנגיד ואתנח א"ל אמאי ריא מתנחת אי קיימנא דידך הוא, אמר רב זביד פטומי מילי בעלמא הוא הלמא דלא אמרי' אנן סהדי דאדעתא דהכי עבד, הא כ' שם הריט' בד"ר פטומי דאיירי שנתרצה וגמר בדעתו ובפיו לגרש בלא תנאי והיא בזה לנחיין כדכנ ועיין בתשו' מהר"ם מלובלין (בסי' קכ"ב) בארוכה מזה, ותירץ שם הסוגי' דגיטין (ד' ע"ה ב) אתקין שמואל בגיטא דשכ"מ אם לא מתי וכו' יעוי"ש.

ואפי' לאותם החולקים על מהר"ם לובלין וסוברים דלא מהני גילוי דעת ובעי' תנאי כפול דווקא, נלענ"ד דהכא מודו כ"ע כשמזכה ע"י אחר בדי בזה שא"ל זכה בגט זה לאשתי כדי שלא תפול לפני יבם דמאחר דאם תתגרש בלא תנאי הוי חוב לה ואין ביכולת השליח לזכות לה הגט, ע"כ הוא זוכה לה רק על אופן זה באם ימות, וא"כ שפיר בעי רבא מי אמרי' כיון דסניא לי' זכות הוא לה או דילמא כיון דזמנין רחמא לי' וכו', ולא קשה דילמא לא ימות כלל, דהא לא ימות הא איננה מגורשת כלל וכלל.

ב) ועפי"ז יתבאר לנו ד' התוס' (בגיטין ד' ל"ב ב') דאמר שם אביי נקטינן שליח מתנה ה"ה כשליח הגט כ"מ להולך לאו כזכי דמי, וכ' שם התוס' בגט לא שייך לומר הולך לאו כזכי דאפי' זכי נמי לא מהני ולא נקטי' הלא לסימנה בעלמא לומר כי היכי דלא מהני הולך בגט לא מהני נמי במתנה.

והנה בתשו' תה"ד (סי' רל"ז) ובתשו' רשד"ם (ח' אה"ע סי' פ"ג) הוכיחו מד' התוס' הללו דאפי' אם הבעל מומר לא מהני זכי', דאל"כ הא איכא אופן דמהני זכי' ושפיר קאמר אביי גם בגט דל"מ להולך לאו כזכי. והנה בודאי דבריהם מוכרחים בפי' התוס' ואין לנטות מזה, אבל הקושיא עצומה מה יעשו התוס'

בסוגיין דיבמות הנ"ל, דמוכח גט לאשתו במקום יבם היא בעי' דלא איפסיקא. א"כ הויא ספק מגורשת ושפיר קאמר אביי דאם אמר הולך לא הוי כזכי. ואינה מגורשת כלל, אבל לפמש"כ יתיישבו דבריהם על נכון. דהנה בלא"ה קשה שם על ד' התוס' הנ"ל דהא היכא שהאשה עשתה ש"ק וא"ל זכי מהני וא"כ שפיר קאמר אביי דאם אמר לש"ק הולך לא הוי כזכי, ואמאי כתבו דנקטי' רק לסימנא בעלמא, והנלע"ד דהתוס' אזלי לשיטתם שכתבו (בגיטין ד' ס"ג א') בד"ה רבי, דהולך כזכי, ואע"ג דבסוף פ"ק סובר ר"י הנשיא דהייני רבי דהולך לאו כזכי, גבי הולך מנה לפלוני, שאני הכא כיון שא"ל שליח אשתך אמרה קבל לי גיטי סתמא דמילתא דאדעתא דהכי יהיב ל. א"כ לפ"ז הא דאמר רב (בד' ס"ג ב') אשתך אמרה התקבל לי גיטי יהיא אי. הולך, נתן לה כעשה שלוחו ושלוחה והוללת. לא פליג עלי' אביי דהתם"ג דאביי אמר דבגט הולך לאו כזכי היינו דוקא בשלא עשתו האשה ש"ק, " כשעשאתו ש"ק שפיר הוי ספק דילמא הוי כזכי, מתמת סברת התוס' הנ"ל, וע"כ שפיר " התוס' דהוי רק לסימנא בעלמא, ולא רצה לאוקמי' כשעשאתו ש"ק כי היכי דלא יפל אביי על רב.

ה לפ"ז נסתלקה גם הקושיא מסוגיין (דיבמות ד' קי"ח ב') דמאחר דיוקר מה שגוון הגט הוא שמא ימות שלא תפול לפני יבם, א"כ בודאי מוכחא ש...ה ש השליח בגט תיכף עבור האשה שמא ימות ואין גט לאחר מיתה, וע"כ לא גרי מהיכא בעשאתו ש"ק דמסתפקא לן אם הולך כזכי, וא"כ אי אפשר כמו' ב יפי יאמר בזה הולך לאו כזכי, וע"כ דלא איירי במקום יבם, וא"כ שפיר כתבו דלם מנח בעלמא נקטי'.

הנה הט"ז כתב (בסי' קמ"ה ס"ק ז') וז"ל, ואי לאו דמסתפינא מחבריא ה"א מילתא חדתא דהאידנא דאין נוהגין ביבום כלל, והב"ד כופין ומוחין בזה אם רצה לייבם האידנא, א"כ בודאי זכות הוא לה שלא תצטרך לידי חליצה, ע"כ.

אמנם באמת אין זה מילתא חדתא כ"כ דעלם סברא זאת כבר הוזכרה בתשו' מהר"י מינץ (סי' י"ד) לחלק בין זמנם לזה"ז שאין מייבמין כלל, ואע"ג דשם הוא להיפך, שכתב דבזמנינו יהי' אפי' להרא"ש נאמן ע"א ביבמה משום דלא שייך סניא לי' מאחר דלא תתיבם לו, אלמא דלא איכפת לה במה שתהא זקוקה לחליצה, היינו דוקא לענין שתהא משקרת או שלא תהא דייקא, אמרי' דמאחר דליכא סברא דסניא לי' ודאי תחוש לקלקולה ודייקא ומינסבא אבל בודאי זכות הוא לה שלא תצטרך לחליצה. אמנם הרש"ל ז"ל (בים"ש יבמות פ' ט"ו סי' כ"א) כתב מפורש כדברי הט"ז וז"ל: ולכאורה הי' נ' דהאידנא דאין נוהגין לייבם א"כ

בודאי זכות הוא לה, כ״ו, אפ״ה לא מלאני לבי להקל לכתחילה לגרשה ע״י אחר אבל בדיעבד מגורשת ופטורה מן החליצה, ע״כ.

והנה לכאורה יש לי להביא ראי׳ ברורה לסברת היש״ש והט״ז מסוגיין (דקמא ד׳ ק״י ב׳) דפריך אלא מעתה יבמה שנפלה לפני מוכה שחין תיפוק בלא חליצה דאדעתא דהכי לא קדשה נפשה, ואע״ג דבמוכה שחין כופין אותו לחלוץ כמו שנתבאר (בסעיף א׳ מדברינו), אעפ״כ אמרי׳ דחוב הוא לה עכם החליצה והגמ׳ לא הדרה בה מסברא זו דחוב הוא לה החליצה רק דמשני דאעפי״כ ניחא לה להתקדש על ספק חוב זה, א״כ בנד״ד שאם לא ימות היא אשתו כמקדם א״כ בודאי זכות הוא לה שאם ימות תהא מגורשת בכדי שלא תצטרך לחלוץ.

אבל לכאורה אפשר לדחות ראי׳ זו, דהא יש להבין לכאורה מדוע פריך ממוכה שחין ולא פריך מכל חייבי לאוין דתנן (ביבמות ד׳ כ׳ א׳) דחולצין ולא מתייבמין, נימא דאדעתא דהכי לא קדשה נפשה ותיפוק בלא חליצה, ובפרט דיותר טוב למפרך ממשנה ערוכה ממש דפריך ממימרא בעלמא, אלא ע״כ דמחייבי לאוין ליא למיפרך דהא בלא״ה אסורות לכהונה כמבואר (בש״ע אה״ע סי׳ ז׳) וא״כ מאי איכפת לה בשתחלוץ, ע״כ אין זה חוב לה. משא״כ במוכה שחין דאם לא היתה חולצת היתה כשרה לכהונה, וע״י החליצה נאסרה לכהונה ע״כ אמרי׳ דאדעתא דהכי לא קדשה נפשה, וא״כ מאחר דעיקר הטעם הוא משום שאינה רוצה ליאסר לכהן, א״כ בנ״ד דאם נימא שתתגרש בודאי אסורה לכהונה, א״כ מאי איכפת לה בחליצה דבין כך ובין כך נאסרה לכהן ושוב אפשר דלא הוי הגירושין זכות.

אבל באמת א״א לומר כלל דמשום דהא נאסרת לכהונה נאמר דאדעתא דהכי לא קדשה נפשה, ובפרט דעדיין קשה אמאי לא פריך ממתני׳ (דיבמות ס״א א׳) כ״ג שמת אחיו חולץ ולא מייבם, לימא דאדעתא דהכי לא קדשה נפשה, דהא אם לא תחלוץ מותרת לכהונה, אלא ע״כ דעיקר הטעם הוא משום שיש חשש שמא יעגן אותה ולא ירצה לחלוץ לה, ע״כ פריך דילמא אדעתא דהכי לא קדשה נפשה, ולזאת לא פריך מכל חייבי לאוין דמאחר דהיא אסורה לו ודאי יחלוץ לה, ע״כ פריך רק ממוכה שחין.

עכ״פ לפ״ז נהי דאם היבם לפנינו אין ראי׳ במוכה גם לאשתו דתהי׳ פטורה מן החליצה, מאחר דלדידן אסור לייבם א״כ בודאי יחלוץ לה, אבל עכ״פ בנ״ד שלא נודע אי׳ מקום היבם ותוכל להיות עגונה עולמית יש ראי׳ ברורה מגמ׳ דקמא הנ״ל דזכות הוא לה ונתגרשה בקבלת השליח, וכ״כ בספר מכתב אלי׳ (שער ו׳ סי׳ ג׳) בשם הרא״ס (ח״א ס״ב ס״ז)

דהיכא שהי' רחוק מן היבמה כו' וגם שהדבר מסופק אולי אם יכול לבוא כו' ודאי זכות הוא לה להוציאה מתחת זיקתו דלא שייך הכא זימנין דרחמא לי' והביא ראי' לזה מהמרדכי פ' האשה שלום, ע"ש, הרי אף במקומו שנהגו לייבם, אמר דמאחר דאיכא חשש עיגון בודאי זכות הוא לה, א"כ כש"כ לדידן דאין מייבמין כלל בודאי פשוט דזכות היא לה וא"צ חליצה.

ג) והנה הב"ש ז"ל (בסי' קנ"ח ס"ק ב') כ', ועיין תשו' מהר"י מינץ (סי' יד) שכתב אפשר בזה"ז שאין מייבמין אלא חולצת, היא בעצמה נאמנת שמת היבם וכ"ש ע"א אף לד' הרא"ש. וכ' עלה, ומיהו אינו מוכרח, וא"כ משמע לכאורה מדבריו דאין לחלק בין זמנם לזמנינו, אבל באמת לפמש"כ דבעיגון בודאי טוב הוא לה שתוכל לישב עגונה כל ימי'. וא"כ זה גרע יותר מהיכא דשניא ליבם, ובודאי חיישינן דילמא משקרא ובפרט לפמש"כ (הנו"ב במה"ת סי' קמ"ו) מגרע גרע עוד יותר בזמנינו דלא שייכא סברת דייקא כלל יעו"ש.

עוד נלע"ד דאפי' אם בזמנינו לא הי' ביבמה חשש שתשקר, עכ"ז לא היו יכולתינו להתירה עפ"י עדותה, ואעתיק מה שכתבתי בחידושי לחושן המשפט ומשם יתב' לנ"ד, וז"ל שם (סי' ה' ס"ק א') הצריך לענינינו:

הנה בשו"ת (ח"ל סי' ג') הביא בשם הגאון ר' אברהם ברודא ז"ל דהא דאמרי' (בכתובות ד' כ"ב ב') בתרי אומרים מת ותרי אומרים לא מת דאמר ר' מנחם ב"ר יוסי דאם באו עדים ואח"כ נישאת תצא, דהיינו מטעם קנסא שלא יהי' חוטא נשכר, ולכאורה דבריו תמוהים למאד דהא אמרי' (ביבמות ד' פ"ח ב') דהא דתניא מניין שאם לא רצה דפנו ת"ל וקדשתו, היינו כשבאו עדים ואח"כ נישאת וכרמב"י, אלמא דהוי מדאורייתא, ואיך כתב הגאון ז"ל דלא הוי אלא קנסא מדרבנן, ועלה בדעתי ליישב את דבריו, דהנה התוס' בכתובות שם הקשו, דמאחר דהוו תרי ותרי ואשה בחזקת א"א קיימא א"כ הבא עלי' קאי בחטאת, ותירצו דחזקת דייקא מרעא לחזקת א"א, והנה (ביבמות ד' פ"ח א') תד"ה מתוך, כתבו, דחזקת דייקא אינה רק מדרבנן ואין זה עקירת דבר מן התורה כו' יעו"ש, עכ"פ נגלה דמדאורייתא בתרי ותרי הוי הדין שתצא. רק דחכמים האמינו לה מטעמת דייקא, וזהו דוקא היכא שהתירו לה לינשא, אבל היכא שלא התירו לה להנשא א"כ ליכא גבה תקנתם וחזקת דייקא כאילו איננה, וממילא נשאר עלי' איסור תורה, ושפיר מוקמינן הקרא דוקדשתו היכא שבאו עדים ואח"כ נישאת, כרמב"י, עכ"ל בחידושיי שם הצריך לענינינו.

וא"כ בנ"ד מאחר שחכמים לא האמינוה להעיד שמת יבמה, א"כ לא הויא תקנת חכמים גבי יבמה להתירה, וא"כ אפי' לדידן דשפיר דייקא, עכ"ז אין

אנו ביכולתינו להתיר איסור תורה ע"י דייקא מאחר דלא הי' שם תקנת חכמים כנ"ל.

והאיתי בספר קרבן נתנאל שהקשה דילמא חוב הוא לה הגט שנפסלה מן הכהונה, ולפענ"ד נ' דמאחר דהגמ' פשיטה (ביבמות ד' קי"ח ב') דחוללת ולא מתייבמת, וכמש"כ האחרונים דהבעיא איפשיטא כנ"ל וא"כ אפי' כשנאמר דלא נתגרשה לגמרי עכ"ז מידי ספק מגורשת לא יצאה, ופסולה מן הכהונה, וא"כ מאחר דבין כך ובין כך פסולה מן הכהונה ודאי זכות היא לה שתתגרש לגמרי כדי שתפטר מן החליצה, וזהו כונת הרש"ל דלכתחלה לא יגרשנה ע"י זיכוי, דדילמא חוב הוא לה, ואין חבין לאדם שלא בפניו, אמנם אם כבר זיכה לה גט, וא"כ מידי ספק מגורשת לא תיפוק, א"כ בודאי זכות הוא לה שתתגרש לגמרי וע"כ בדיעבד פטורה מן החליצה, ובפרט שעלם סברת הק"נ דהחוב הוא שפסולה ע"י הגט מכהונה ואע"ג דגם ע"י החליצה תפסל מן הכהונה, הלפה אולי ימות היבם, אינו מוכרח כלל.

ע"כ לכאורה נ' פשוט כנ"ד, שלא נודע אי' מקום היבם ותשאר עגונה עולמית ודאי זכות הוא לה, וא"כ נתגרשה תיכף בקבלת הגט, וא"צ חליצה.

אמנם באמת אין הדבר פשוט עדיין כ"כ, דהנה הרי"ף ז"ל כתב (בפ"ק דגיטין) על מתני' דהאומר תנו גט זה לאשתי ושטר שיחרור זה לעבדי אם רצה לחזור בשניהם יחזור ותנ"א בגיטי נשים אבל לא בשיחרורי עבדים לפי שזכין לאדם שלא בפניו, וז"ל, וה"מ לחזרה דלא מלי הדר ביה מיהדר בי' אבל עבדא לא נפיק לחירות עד דמטי גיטא לידי' כו' ואשכחן חזרה כהאי גונא, כדאמרינן לק' הולך מנה לפלוני שאני חייב לו, אמר רב חייב באחריותו ואם בא לחזור אינו חוזר, גרסינן בפ' האשה שהלכה, בעא מיני' רבא מר"נ המזכה גט לאשתו במקום יבם כ"ו א"ל תניתוה ותיספין לדברי' וחוללת ולא מתייבמת, ע"כ.

ד) והנה מקושית בעל המאור ז"ל שהקשה על הרי"ף ממתני' דקידושין (ד' כג ע"ב) דתני התם בשטר ע"י אחרים, אלמא דמשתחרר לגמרי ע"י זיכוי אחרים, מוכח בהדיא שתפס בד' הרי"ף דאפי' היכא דאמר זכה בשטר זה לעבדי ג"כ אינו יוצא לחירות עד דמטי גיטא לידי' א"כ לפ"ז המזכה גט לאשתו במקום יבם אפי' אם נימא דזכות היא לה עכ"ז לא עדיפא מעבד דנ"כ זכות הוא לו ואינה מתגרשת רק עד שיגיע גט לידה, וא"כ מאחר שמת קודם, א"כ זקוקה ליבם.

אמנם הרמב"ן ז"ל במלחמותיו שכתב דבאמת בסוגיא דקידושין העבד

משתחרר לגמרי ע"י קבלת האחרים וכן כמי מלינו זכי' אפי' בגט אשה להוליאה לגמרי דגרסינן ביבמות המזכה גט לאשתו כו' משמע ג"כ שסובר לדעת הרי"ף דאפי' כשאמר זכה ג"כ לא מהני להוליאה לגמרי, רק דפליג עליו מכח סוגיות הנ"ל,

ודעת הר"ן ז"ל בפי' הרי"ף לא נתבררו לבאורה, שהוא כ' על דברי הרי"ף ז"ל דא"א לומר כן דכיון דאומר תני כאומר זכו דמי, הוי כאילו הגיע הגט ליד העבד דהא בפ' (המקבל ד' ס"ב) משמע דהאשה שאמרה התקבל לי גיטי והוא אומר הולך ותן לה דאי אמרי' הן כזכי מגורשת מיד כשיבוא הגט ליד השליח, ובפ"ק (דקידושין ד' כ"ג) נמי משמע שקונה עלמו בשטר ע"י אחרים בין לדעת ובין שלא לדעת ומתני' דהתם לענין גט שיחרור גמור תנן, ובפ' (השולח ד' מ' ב') נמי אמרי' האומר עשיתי פלוני עבדי בן חורין והוא אומר לא עשאני חיישינן שמא זיכה לו ע"י אחר, וכן נמי מלינו זכי' אפי' בגט אשה להוליאה לגמרי כשת"ל דזכות הוא לה, דגרסינן בהאשה שלום המזכה גט לאשתו במקום יבם וכו' וכמש"כ הרי"ף ז"ל בסמוך, ע"כ.

והנה אם נאמר דהר"ן ז"ל סובר כדברי המאור והמלחמות בפי' הרי"ף דאפי' זכה לא מהני א"כ הקושיא עלומה מאי מקשה על הרי"ף מההיא דהתקבל דהתם מאחר שהאשה בעלמה עשאתו שליח לקבלה, פשיטא דכשא"ל הבעל שיזכה לה דמתגרשת מיד בקבלתו, דהא ילפינן (בקידושין מ"ב ע"א) מקרא דושלחה שלוחה כמותה, ואם נאמר דסובר בפי' הרי"ף כמש"כ הטור (ביו"ד סי' רס"ז) וז"ל וכתב רב אלפס ודוקא לחזרה וכו' אבל לא יצא העבד לחירות עד שיגיע לידו כו' ואפי' לדבריו איכא למימר דוקא כשאמר תן לו אבל אמר זכה לו יצא מיד לחירות, וכ"כ הרמב"ם (בפ"ו מהל' עבדים הל' א') ע"ש. וא"כ שפיר הביא ראי' מההיא דהתקבל דהן הוי כזכי ממש, א"כ לפ"ז קשה מה הקשה מסוגיא דקידושין וגיטין דמהני זכי' בעבד, הא גם הרי"ף מודה דזכי' מהני רק דסובר דהן לא הוי כזכי.

ולעפ"ד דהר"ן ספוקי מספקא לי' בפי' ד' הרי"ף, וכדמשמע מלשון הטור דג"כ מספקא לי', ע"כ הקשה ממ"נ, דאם נאמר דבזכי' ממש מודה רק דסובר דהן לא הוי ממש כזכי שתתגרש בו תיכף, קשה מההיא דהתקבל דמוכח דאם נאמר דהן כזכי הוי לגמרי כזכי, ואם נאמר דבאמת הן הוי לגמרי כזכי רק דגם זכי' ממש לא מהני להשתחרר בו תיכף, וא"כ לא קשה מההיא דהתקבל דשאני התם דעשאתו ש"ק. א"כ יוקשה מסוגיא דקידושין וגיטין דמוכח דבזכי' ממש יוצא מיד לחירות.

והנה לפ"ז הי' נ' לומר דגם הרי"ף סובר כד' הרמב"ם דזכי' מהני שישתחרר לגמרי רק דתנו לא הוי לגמרי כזכי, ומאליה יתיישבו הקושיות מסוגיות דקידושין וגיטין ויבמות ולא נשאר רק הקושיא הראשונה של הר"ן מהא דהתקבל וזה אפשר ליישב בפשיטות עפ"י סברת התוס' (בגיטין ד' כ"ג א') דכיון שהשליח א"ל שאשתו עשאתו שליח קבלה שהוא דמילתא אדעתא דהכי יהיב לי' וא"כ הוי הולך לגמרי כזכי.

אמנם עדיין קשה מהא דאמרי' (בגיטין ד' י"ד ב') גבי הולך מנה לפלוני והלך ובקשו ולא מצאו תני חדא יחזרו ליורשי מי ששלחו לו, ורלה הגמ' לפרש משום דהולך כזכי, הרי דאם אמרי' הולך כזכי הוי לגמרי כזכי דזכה תיכף בקבלת השליח, ומ"ש גט שיחרור ממתנה.

הן אמת דיש לחלק דבמתנה אפשר לומר דהולך הוי לגמרי כזכי וה"ה א"כ אמאי קאמר הולך, היינו משום דאע"ג שזוכה בשביל המקבל, עכ"ז הוא צריך להוליך המנה ולמסור לו, משא"כ גבי גט שיחרור לא נוכל לומר דתנו הוי לגמרי כזכי דא"כ למה אמר תנו הול"ל זכו, דמאחר דהעבד נשתחרר תיכף בקבלתו, א"כ ל"ל ליתן לו את הגט כלל, אלא ע"כ שאין כונתו שישתחרר תיכף, רק אחר שיתן לו.

אבל באמת צריך להבין עיקר הסברא, דממ"נ אם תנו הוי כזכי, א"כ אפילו כשלא הגיע לידו ג"כ משוחרר, ואם לא הוי כזכו אמאי אם רלה לחזור אינו חוזר, וכמו שתמה הרא"ש ז"ל בפסקיו.

[ה] והנה (בגיטין ד' י"א ב') אמרי' יתיב ר"ה וקאמר ש"מ מהרבין התופס לבע"ח קנה. א"ל רב יצחק בר יוסף ואפי' במקום שחב לאחרים, א"ל אין, אדהכי איתער בהו ר' ירמי' א"ל דרדקי הכי אמר ר' יוחנן התופס לבע"ח במקום שחב לאחרים לא קנה, וה"ת משנתינו כל האומר תנו כאומר זכו דמי.

וכתב עלה הר"ן ז"ל, הקשה ר"י ז"ל אפי' אמרינן תופס לבע"ח קנה היכי שייך הכא כו' ועוד מה חייב האדון לעבד דחשיב לי' תופס לבע"ח כו', תי' *) ר"י ז"ל דמשום דעביד לי' ניחא נפשי' חשיב לי' כקלת חיב, ואעפ"כ

*) כדברי ר"י הללו והם בתוס' ד' י"א ב' ד"ה ש"מ, ישבתי תמיהת התוס' על רש"י בד' ט' ב' ב' ד"ה לא, עיי"ש, והוא ברש"י ז"ל נדק מאד בפירושו כאן, דהנה לפי התוס' קשה מאי פריך ותו ליכא והאיכא האומר תנו כו' ומת לא יתנו לאחר מותה, דמאחר דזה אינו רק לר"מ, א"כ הא כבר אמר וכ"ד ר"מ בארבעה, והיינו הך, וכש"כ, דאם ביכלתו לחזור מחיים פשיטא דלא יתנו לאחר מיתה, ע"כ כי' רש"י דאפי' הכמים יודו בכאן ור"ל

כיון שאין האדון חייב לו כלום חשיב לי' חב לאחרים כו', ודברים הללו רחוקים בעיני הרבה כו', ולי נראה דברים כפשטן דממהניתין שמעינן דכל אדם מדעתו יכול להעשות שליח לחברו שיעמוד במקומו, ומש"ה כיון שהאדון אמר תן שטר שחרור לעבדי הרי שליח יכול לומר הריני עושה עצמי שליח קבלה שלו והרי הוא כאילו עשאו עבד שליח לכך, ומינה בעינן למילף דתופס לבע"ח קנה לפי שהתופס יכול לעשות עצמו כאילו עומד במקומו של בע"ח.

והנה תי' הר"ן צריך להבין מאי כונתו, דאם כונתו שתיכף בעת קבלתו השטר מהאדון נעשה שליח קבלה הא זה בודאי אי-אפשר מאחר דסובר לע"ע דתנו לאו כזכי א"כ עשי האדון שליח להולכה, ואיך יהי' שליח, אלא ע"כ שבאמת נעשה בעת שמקבל נעשה שליח הולכה מהאדון אבל תיכף כשבא לידו שליח קבלה לקבל מיד עצמו, אבל א"כ הקושיא עצומה דאפי' אם הי' העבד בעצמו עושה אותו ש"ק ג"כ לאו כלום היא, דהא אמרי' (בגיטין ס"ג ב') ההוא גברא דשדר גיטא לדביתהו, אזיל שליח ואשכחה כי יתבה יקא ליסה א"ל הילך גיטך א"ל ליהוי בידך, פרש"י ותהי' אתה שלוחי לקבלה, אמר ר"נ אם איתא לדר"ח עבדי בה עיבדא, א"ל רבא ואם איתא לדר"ח עבדת בה עובדא, הא לא חזרה שליחות אצל הבעל, פיר"שי שליח שחזר ונעשה שליח למי שנשתלח לו ניתק משליחות הראשון עד שלא הי' לו שהות לחזור אצל שולחו ולומר עשיתי שליחותך ושליחות שאינה ראוי' לחזור ולהגיד אינה שליחות ע"כ, הרי דאפי' אם העבד הי' אומר לשליח להולכה הוי שליח קבלה אינו כלום דלא חזרה שליחות.

והנה (בגיטין ד' כ"ד א) פריך על הא דאמר אלא דאמר לה הוי שליח להולכה עד דמטית התם וכי מטית התם הוי שליח לקבלה וקבלי את גיטך, והא לא חזרה שליחות אצל הבעל, ופירש"י ז"ל שליח לא מקרי כו' וזו אינה ראוי' לחזור שהרי לא נשתלחה אלא לעצמה ואח"כ נעשית היא בעל המעשה ובטל השליחות קודם שתחזור, והתוס' בד"ה והא כ' שליח לא מקרי אלא המשתלח מזה לזה שראוי לחזור לשולחו לומר עשיתי שליחותך קודם שיעשה שליח לאחרים, ובקונטרס לא

דקושיית הגמ' היא כפי ד' הגמ' בהתחלה בדי' י"א ב' דתנו לא הוי כזכו, רק התופס לבע"ח קנה, וכי שם הר"י דהקנין הוא שלא יכול לחזור בו, רגונס אבל עדיין לא נשתחרר עד דמטי גיטא לידי, והוא מטעם דלא חזרה שלוחות אצל הבעל, דמאחר דהוא לא עשאו רק שליח להולכה והוא נעשה מעצמו שליח לקבלה א"כ לא חזרה שליחות, א"כ לפ"ז הא דתני' בדי' י"ג האומר תנו כו' ומה לא יתנו לאחר מיתה, היינו אפי' לד' רבין ואפילו כשמסרו לידו, תא"כ להמסקנא דתנו כזכו, וזכית הויא מטעם שליחות, א"כ כבר נשתחרר בקבלת השליח, ולזאת כ' רש"י במתני' בדי' י"ג דאיירי כשלא מסרו לידו ודו"ק.

פירש כן, ע"כ, ת"י אמרי' שם בגמ' דאמר לה הוי שליח להולכה עד דמטית התם וכי מטית התם שוי שליח לקבלה, הניחא למ"ד אשה עושה שליח לקבל גיטה מיד שליח בעלה אלא למ"ד אין האשה עושה שליח לקבל גיטה מיד שליח בעלה מאי איכא למימר, טעמא מאי משום בזיון דבעל והכא בעל לא קפיד, הניחא למ"ד משום בזיון דבעל אלא למ"ד משום תגירה הבאה לאחר מכאן מאי איכא למימר, דא"ל הוי שליח להולכה עד דמטית התם וכי מטית התם שוי שליח להולכה וקבלי את גיטך מיני'; והתוס' בד"ה תגרה, כ', וא"ת נ"ל למינקט משום תגרה הבאה לאחר מכאן הול"ל משום שליחות עצמה שהבעל עשה אותו שליח להולכה והאשה העשה אותו שליח עצמו שליח קבלה וכה"ג לא מהני משום דלא חזרה שליחות אצל הבעל, ואומר ר"י משום דטעם שלא חזרה שליחות אינו ברור כ"כ דאיכא דמספקא לקמן בפ' התקבל, וא"ע דהאמאי לא משני הכא כגון דשוי' איהי שליח מעיקרא והדר שוי איהו שליח דליכא למיגזר משום תגרה הבאה לאחר מכאן כדאמר בפ' התקבל.

וראיתי בפנ"י על ד' התוס' הנ"ל, דקושיתם לימא משום שליחות עצמה אינו אלא לשיטתם בדבור הקודם, דשליח לא מקרי אלא שיחזור לאמר עשיתי שליחותך קודם שיעשה שליח לאחרים. אבל לשיטת רש"י לא שייך האי קושיא דלימא משום שליחות עצמה דמאחר שלא נעשה בעל דבר לא איכפת לן, ולכאורה דבריו תמוהים דהא כבר הבאנו דברי רש"י בד' ס"ג ב' דלאו דוקא בעל דבר, וה"ה שאין לו להעשות שליח קודם שגמר שליחותו, א"כ קושייתם אליבי' הד"ה. והנלע"ד ביעוב דבריו דבאמת צריך להבין מדוע כ' רש"י בד' כ"ה, בעל דבר מאחר שאפי' שליח אין ביכלתו להעשות ע"כ נראה ע"פ מה שהקשה הרשב"א ז"ל בחדושיו מאי שנא דבדף כ"ד פשיטא לי' דשליחות שלא חזרה אינה כלום, ובדף ס"ג איכא מחלוקת בדבר, ות"י דבדף כ"ד דתחילת השליחות כבר לא ניתן לחזרה כ"ע מודי דאינו כלום, אמנם בדף ס"ג דבתחילת השליחות הי' ראוי לחזור רק דאח"כ נעשה ש"ק ולא ניתנה לחזור בזה איכא פלוגתא, ע"ש. והנה רש"י ז"ל רצה נ"כ ליישב קושית הרשב"א ע"כ חילק באופן אחר דהיכא שנעשה בעל דבר כ"ע מודי דאינו כלום, והיכא שנעשה שליח האשה בזה איכא מחלוקת.

א"כ לפ"ז נתיישבו נ"כ ד' הפנ"י ז"ל באר היטב, דהא לשיטת רש"י ז"ל אין כאן התחלה קושיא, דהא דפריך והא לא חזרה שליחות אצל הבעל היינו דוקא כשנעשה בעל דבר אבל היכא דנעשה שליח עדיין לא ידע כלל דגם זה מיקרי

לא חזרה שליחות. ע"כ לא היה יכולתו לומר דגזרי' משום שליחות עלמה, אבל התוס' לשיטתם בדבור הקודם שחלקו על רש"י, וכתבו דהא דפריך והא לא חזרה שליחות היינו קודם שעשה שליח לאחרים וא"כ כבר ידע דגם זה מיקרי לא חזרה שליחות, שפיר הקשו לימא דגזרו משום שליחות עלמה, וע"ז תרל משום דאיתו' הטעם איני אליבא דכ"ע, ע"כ אמר דגזרינן משום תקלה דאת אליבא דכו"ע ודו"ק.

ו) ומלאתי בספר אבני מלואים (סי' קמ"א ס"ק א') שלמד כפי' רש"י כמש"כ, ואעפ"כ הניח ד' הפנ"י בתימה, ואני תמה על תמיהתו כמו שנתבאר.

עוד ראיתי להא"מ שם שכתב והתוס' דלא סברי חלוקו של רש"י ע"כ דסברי בתירוץ הסוגיות בדף כ"ד ובדף ס"ג כתי' הרשב"א ז"ל, אמנם לפע"ד נראה דה"א לומר שהתוס' יסברו סברת הרשב"א, דהא לכאורה קשה על סברתו מהא דאמרי' (בגיטין דף ס"ג ב') בטעמא דרב דאין האשה עושה שליח לקבל גיטה מיד שליח בעלה, איב"א משום בזיון דבעל ואיב"א משום תקלה הבאה לאחר מכאן מאי בינייהו א"ב דקדמה איהי שויא שליח מעיקרא, וא"א לסברת הרשב"א דהיכא דמעיקרא לא נתנה השליחות לחזרה כ"ע מודו דלאו כלום הוא, א"כ נהי דבקדמה איהי ושויא שליח ליכא משום תקלה, אבל הא איכא למיגזר משום שליחות עלמה דבזה כ"ע מודו כנ"ל.

ונלענ"ד ביסוד דברי הרשב"א ע"פ מש"כ הרמב"ם בפ"ז מהל' גירושין ויבו"ע (אה"ע סי' קמ"א) שאם אמרה האשה לשליח הבעל הרי אתה שליח לקבלו לי ה"ז ספק מגורשת עד שיגיע גט לידה ומשיגיע גט לידה תתגרש וודאי, וכתב עלה הה"מ (שם הל' י"ג) והספק הוא אם יכול זה האיש להיות נעתק משליחות הולכה שמינהו הבעל לשליחות קבלת האשה שהיא ממנה אותו עתה כיון שעדין לא נגמר שליחות הבעל, וכתב רבינו ומשיגיע גט לידה תתגרש ודאי, ופשוט הוא, ע"כ. ור"ל דמאחר שאין יכולתו להיות נעתק לש"ק, אם לא שיבטל השליחות הולכה שלו וכאשר נתבטל השליחות הולכה ממילא בטל השליחות לגמרי, ע"כ אמרי' שנשאר בשליחות הולכה שלו, והשליחות לקבלה בטלה. א"כ לפ"ז כש"כ כשעשאתו מקודם ש"ק ואח"כ נעשה שליח להולכה מהבעל, דאמרי' שבטלה הש"ק ונעשה רק שליח להולכה דמה כשנעשה באחרונה ש"ק דהי' לנו לומר שחזר משליחות הולכה שנעשה בראשונה, אעפ"כ כיון דלא ליתבטל השליחות לגמרי אמרינן דנשאר בשליחות הולכה, כש"כ כשקבל עליו באחרונה השליחות הולכה אמרינן שישאר שליח להולכה וש"ק נתבטלה. עכ"פ לפ"ז כשיגיע גט לידה תתגרש בודאי, א"כ שפיר קאמר בגמ' א"ב דקדמה איהי ושויא שליח דמשום תקלה ליכא ואע"ג דאיכא למיגזר משום שליחות עלמה אבל עכ"פ מיהה

כשיגיע הגט לידה תתגרש דגם בשליחות עצמה הדין כן כנ"ל, אבל אם הטעם משום בזיון דבעל, אפי' כשיגיע גט לידה ג"כ לא תתגרש.

ולפ"ז צריך להבין מה הקשו התוס' בד' כ"ד דלימא דגזרינן משום שליחות עצמה, הא אם נאמר כך לכשיגיע גט לידה מיהת תתגרש, אבל באמת שם בדף כ"ד הקשו התוס' שפיר, דהא שם קאי על התי' דה"ל הוי שליח להולכה וכו' מטעם התם הוי שליח לקבלה, וא"כ ע"כ שכונת הגמ' שתתגרש תומ"י בקבלת השליח, דאל"כ ל"ל לס"ק, הול"ל כמו דמסיק לבסוף הוי שליח להולכה, וע"כ שפיר הקשו דלימא משום שליחות עצמה. אבל לפ"ז צריך להבין מה הקשו אח"כ דאמאי לא משני הכא כגון דשויא איהו שליח מעיקרא כו', עדיין במה יתישב הא דמוקי דא"ל כי מטית להתם הוי שליח לקבלה, דהא לא תתגרש רק עד שיגיע גט לידה משום גזירה דשליחות עצמה כנ"ל, וע"כ בקושיא השני' שייכא לתי' של הקושיא הראשונה, ורצונם דלפי תירוצם דלזאת לא אמר משום גזירה דשליחות עצמה משום דאין זה דבר ברור עדיין, ורוצה למיפרק אפי' למאן דלית לי' דבעי' שליחות שנתנה לחזרה, א"כ מאי קאמר משום תקנה הבאה לאחר מכאן, ליפרך דקדמה איהי ושויא שליח מעיקרא, דתתגרש תיכף בקבלתו, דליכא גזירה דשליחות דהא לא בעי' כלל שליחות שניתנה לחזרה. — ואם נאמר דהתוס' סוברים חילוקו של הרשב"א ז"ל כד' הא"מ, דהיכא דמתחלה לא ניתנה השליחות לחזרה כ"ע מודו דאינה כלום, א"כ הדרא קושין להוכתין דאין התחלה לקושיתם דליפרך הכא כגון דשויא איהי שליח מעיקרא, דאעפ"כ לא תתגרש בקבלתו של זה גזירה משום שליחות עצמה, דבזה ליכא שום מחלוקה, אלא ע"כ דהתוס' לא סברי חילוקו של הרשב"א דלא כד' האבני מלואים, וזה ברור.

ז) והנה מלשון התוס' דכתבו דטעם דחזרה שליחות אינו ברור ג"כ משום דאיכא דמספקא לי' מוכח דסברי דבאמת ודאי שליחות שלא ניתנה לחזרה לאו כלום היא, והיינו מאחר דפריך בסוגיין בפשיטות יהא לא חזרה שליחות אצל הבעל, אלמא דסתמא דגמ' סברה דהיכא דלא חזרה שליחות לאו כלום היא, א"כ לפ"ז אע"ג דהרמב"ן אינו סובר חילוקו של הרשב"א, עכ"ז אפשר דיסבור ג"כ דהיכא דלא חזרה שליחות בודאי אינו גט כסברת התוס' הנ"ל, ויתישבו ד' הב"ש (באה"ע סי' קמ"א ס"ק א') להלכה, ונסתלקה מאתו השגת הב"מ ז"ל,— עכ"פ לפ"ז נתישבה הקושיא שהקשינו על הר"ן לעיל (סעיף ה) דאיך קאמר דהוכחת ר"ה הי' מדיכול השליח לומר אני עומד במקום העבד לקבל הגט שיחרור, הא הויא שליחות שלא ניתן לחזור הר"ן יסבור דהחילוקו של רב"י או הרשב"א ז"ל וא"כ אפשר לומר דר"ה סובר היכא שלא נעשה בעל דבר או היכא

דמעיקרא ניתן לחזרה, זה לא הוי בכלל שליחות שלא ניתנה לחזרה, אבל הר"י ז"ל לשיטתי' דליח לי' לא חילוקו של הש"י ולא של הרשב"א, וא"כ מדחזינן דפריך הגמ' בפשיטות והא לא חזרה שליחות אלל הבעל, ע"כ דכ"ע מודו דלכה"פ ספק הוי ור"ג הדר בי' מדפרכי' רבא, דאל"כ הו"ל להגמר' בסוגיין דף כ"ד הניחא למאן דסובר דלא בעי' שליחות שניתנה לחזרה וכמו שהקשה הרשב"א ז"ל, וא"כ אין ביכולת הר"י לתרץ כתי' הר"ן דהשליח אומר שעומד במקום העבד, דא"כ הא לכ"ע הוי ספק דילמא בעי שליחות שניתנה לחזרה.

ח) עוד נלענ"ד ליישב הקושיא שהקשינו על הר"ן דלא קשה מידי. דהנה (בגיטין דף י"ג ע"א) תד"ה האומר, כתבו וז"ל אי גרס תן גט זה אתיא מתני' כר"מ דוקא א"נ אפי' כרבנן וכגון שאינו מוסרו מיד ליד אלא מראשו לו ומלוה ליתנו והוא לא נטלו עד לאחר מיתה א"נ נטלו לאלתר ואפ"ה לא זכה העבד וגאמר דלא אמרי' תן כזכי אלא כשמוסר לשליח מיד ליד, ע"כ, והנה מד' התוס' הללו מוכח דאם הי' תן כזכי שפיר זכה העבד ונשתחרר מיד, וקשה מאחר שלא מסרו ליד השליח רק שהראהו לשליח והשליח בעצמו נטלו, א"כ איך ישתחרר העבד עי"ז, דאפילו אם העבד בעצמו הי' נוטלו לכאורה נ"כ לא הי' משתחרר, דהא אמרי' (בגיטין דף ע"ח ע"א) אמר רבא האומר טלי גיטך מע"ג קרקע לא אמר כלום, ואמר' (בגיטין דף ל"ט ע"ב) דשיחרור עבד גמרי' לה לה מאשה, ואדרבא הא אם אמרי' תן כזכי עוד יותר גרוע, דאם לא אמרי תן כזכי א"כ הא הוי שלוחו ושלוחו של אדם כמותו, ועומד הוא במקום האדון וא"כ כשימסור השטר ליד העבד בחיי האדון נשתחרר, דהוי כאילו נתן לו האדון, אבל אי אמרי' תן כזכי נמצא שהוא עומד במקום העבד, ומאחר שהאדון לא נתן לו רק נטלו מעצמו א"כ אפי' כשימסרנו להעבד בחיי האדון ג"כ לא ישתחרר, ואין לומר דמחמת זה נופא כתבו התוס' דסובר דלא אמרי' תן כזכי דהא תני במתני' האומר תן שטר שיחרור זה לעבדי ומת לא יתנו לאחר מיתה, הא מחיים יתנו ואי הוה תן כזכי א"כ אפי' מחיים לא יתני, זה אינו דהא התוס' כתבי ואפ"ה לא זכה העבד ונאמר דלא אמרי' תן כזכי אלא כשמוסר לשליח מיד ליד, משמע אם הוה אמרי' תן כזכי זכה העבד תיכף, והגם כי בלשון התוס' עדיין יש לדחוקי ולומר דהדי מילי נינהו, והכי קאמר, א"נ נטלו לאלתר ואפ"ה לא זכה העבד, והיינו מטעמא דהוי טלי גיטך מע"ג קרקע, רק דא"כ קשה א"כ אפי' מחיים לא יתנו, לזה קאמר, ונאמר דלא אמרי' תן כזכי כו' וקצת מורה ע"ז לשון התוס', אמנם הר"ן ז"ל כתב, א"נ נטלו לאלתר ואפ"ה לא זכה העבד משום דלא אמרי' תן כזכי אלא במסרו לשליח מיד ליד, מבואר בהדיא

מלבושי דלכך לא זכה משום דקן לא הוי כזכי אבל אי הוי קן כזכי שפיר זכה, וא"כ קשה הא הוי טלי גיטך מע"ג קרקע, וע"כ דהר"ן ז"ל סובר דבהא לא גמרי' לה לה מאשה, ואפשר לומר משום דכתיב ונתן בידה, ומהא גמרי' דטלי גיטך מע"ג קרקע פסול, וא"כ מאחר דעבד אין לו יד רק דגיטו וידו באין כאחד כמו דאמרינן (בקידושין דף כ"ג ע"א). א"כ לא נוכל לגמור בזה-העבד מאשה.

והנה הא דאמרינן (בגיטין דף כ"ד ע"א) והא לא הורה שליחות אלל הבעל, ע"כ הכונה וא"כ נתבטלה השליחות להולכה, עכ"ז הא הבעל אמר דרולה שתזכה אשתו בגט, וא"כ תתגרש בקבלתה לבד, וע"כ מאחר שנתבטלה השליחות הולכה א"כ בטלה מסירת הבעל לידה, והוי כטלי גיטך מע"ג קרקע דאינו כלום, וכמש"כ הריטב"א ז"ל סברא זו (בקידושין דף כ"ב ב') בעבד שעשה שליח לקבל גיטו, והאדון א"ל הולך כמה שאמר דאם אין ביכולת העבד לעשות שליח, א"כ אין כאן שליחות ובטלה המסירה לגמרי והוי כטלי גיטך מע"ג קרקע, וא"כ הר"ן לשיטתו דסובר דבעבד מהני אפי' בטלי גיטך מע"ג קרקע, א"כ פשיטא דלא בעי' כלל שליחות שניתנה לחזרה, ושפיר כתב דסברת ר"ה הי' דהשליח יכול לומר אני עומד במקום העבד לקבל הגט שיחרור.

וכאשר עיינתי בספרים מצאתי בספר (מחנה אפרים הל' שלוחין סי' ד') שכתב בקיצור כאשר תירצנו את ד' הר"ן, וכתב שמצא כן בתשו' המבי"ט ז"ל, ונפלא בעיני על גאון עולם ורב כמותו איך קיצר במקום שאמרו להאריך, וכ' בקצרה. וג' בעיני דהאי טעמא לא שייך אלא בגט אשה דבעי' שיבא הגט לידה מידו או מיד שלוחו וכו' אבל בעלמא דלא בעי' שיבא המתנה מיד הנותן ממש כו', הי' אגלי פשוט שעבד דומה בזה למתנה בעלמא, ואיך נעלם מעיניו ד' הריטב"א (בקידושין דף כ"ג ב') שכתב בפירוש דבעבד פסול טלי גיטך מע"ג קרקע וא"כ מאי ראי' היא ממתנה, הן אמת שקושיא זאת בעלמא קשה ג"כ על דברי הט"ז (ביו"ד סי' רס"ז ס"ק מ"ז) שנסתייע מההיא (דח"מ סי' קכ"ה) בשם הרמ"ה דגבי מתנה א"צ למסור לידו, א"כ ה"ה בעבד. ועי' בספר (קצה"ח סי' קכ"ה סק"ד) שכתב מסברת עצמו לחלק על ד' התוס' הנ"ל, ונעלם ג"כ מעיניו ד' הריטב"א הנ"ל והאמנם בספרו. (אבני מלואים סי' קל"ט ס"ק י"ב מביא את ד'הריטב"א הנ"ל אבל עכ"פ כפי מה שהוכחנו דהר"ן בעצמו סובר דטלי גיטך מעג"ק כשר בעבד א"כ בודאי מיושבים דבריו על מימרא דר"ה ש"מ התופס לבע"ח קנה, ולא קשה כלל כנ"ל.

ט) ומידי דברי בדברי מחנה אפרים הנ"ל לא אוכל למלט מה שמצאתי להעיר בדבריו, וז"ל אחר שהביא את ד' הר"ן הנ"ל שהעתקנוהו (בסעיף ה')

ולמדנו מדבריו דמה שאינו יכול השליח לזכות לעבד ה"ט משום דחשיב חב לאחרים שאין האדון יכול לחזור, ולפ"ז אפי' אמר לו העבד יהא גט זה בידך לא זכה לו, והשתא קשה [דבהתקבל דף ס"ג] כשא"ל ליהוי לי בידך איבעיא להו אי כה"ג מהני, והשתא קשה דמאי מספקא להו תיפוק לי' דכה"ג לא מהני דהוי תופס לבע"ח במקום שחב לאחרים, ולכן נ"ל כיון דבידו למוסרו באותה שעה תו לא שייך בכאן תופס לבע"ח במקום שחב לאחרים ר"ל דמאי איכפת לי' אם ימסור להאשה או שהוא בעצמו יהי' ש"ק עבורה בין כך ובין כך אין ביכולתו לחזור עוד,—אמנם לע"ד לא היתה כלל כונת הר"נ ז"ל דמקרי חב לאחרים מחמת שאין האדון יכול לחזור דא"כ הדרא קושיית הר"י לדוכתה, וכי איזה בע"ח הוא העבד שיהי' ביכולתו לתפוס עבורו, רק כונת הר"ן ז"ל הוא דמאחר שהאדון א"ל תן שטר זה לעבדי, אין ברצון האדון שיזכה בשטר עבור העבד בתורת זכי' רק שימסור לידו או ליד שלוחו דשלוחו כמותו. ואעפ"כ אמרי' במתני' דזוכה עבורו והיינו ע"כ מטעם שהוא בעצמו ביכולתו לומר אני עומד במקום העבד ומקבלו במקומו בתורת שליחות, וא"כ מאחר דהוא יכול עצמו לעשות שליח כאילו עשהו העבד, א"כ הלא כחו ככח העבד ממש בדבר שהוא לטובתו, וא"כ מינה דתופס לבע"ח קנה אפי' במקום שהוא חב לאחרים, דמאחר שבכח הבע"ח לתפוס עבור עצמו אפי' במקום שהוא חב לאחרים, לא גרע כח התופס מכחו, ודו"ק כי ברור הוא.

וראיתי בספר באר יצחק להגאון אב"ד דק"ק קאוונא (ח' אה"ע סי' י"ד ענף ב') שכתב ג"כ כדברי המ"א הנ"ל, אמנם הוסיף להקשות מהא דפריש שם (בדף ס"ג) טעמא דרב דאין אשה עושה ש"ק לקבל מיד שליח בעלה, משום בזיון דבעל וכו', בפשיטות יותר הול"ל דס"ל לרב דתופס לבע"ח במקום שחב לאחרים לא קנה, ואין סברא לומר דהש"ס מיירי דשליח הולכה עומד אצלה. ודבריו אינם מובנים לי, דמאי ק"ל הא פשיטא דהש"ס רוצה ליתן טעם על מילתא דרב שיהי' בכל אופן אסור, ולא שיהי' האיסור דוקא כשאין האשה עומדת אצל השליח. ומלבד זה עיקר קושיתו אינה מובנת לי, דאפי' לפי דעת המח"א בכונת הר"ן, לא מקרי חב לאחרים, רק היכא שהשליח בעצמו רוצה לתפוס עבור העבד או האשה, דמאחר שהאדון או הבעל א"ל תן א"כ רצו שלא יזכה בעצמו רק שימסור ליד העבד או האשה, וא"כ כשזוכה בעצמו נגד רצונו מיקרי זה חב לאחרים דהא יפסיד עי"ז שלא יהי' ביכולתו לחזור, משא"כ כשהאשה עושה ש"ק לקבל ממנו, פשיטא דלא שייך בזה חב לאחרים, דהא הבעל בעצמו א"ל שימסור ליד האשה, וילפינן (בקידושין ד' מ"ג ע"א) מושלחה דשלוחה כמותה

וא"כ הוא כאילו פירש לו הבעל שימסור לידה או ליד שלוחה וא"כ מה שייך בזה חב לאחרים. —

עוד הקשה שם על ד' הנתיבות בדיני תפיסה, דלא מהניא תפיסה ע"י שליח בספיקא הדינא מהא דאמר (בגיטין דף ס"ג ב') דהא דאמר רב בהומר הולך לפלוני דאם בא לחזור אינו חוזר משום דספק ממונא לקולא, אלמא דמהני תפיסה מספק ע"י שליח. גם זה לא הבנתי כלל מאי קשיא לי', הנהי דאין ביכולתו לתפוס מחבירו על הספק, מ"מ א"כ כשנתן לו' להוליך לחבירו, יש ספק דילמא הולך כזכי וכבר זכה לחבירו, ודאי אין ביכולתו לתבוע מאתו שיחזיר לו, אמנם מה שרצה להוכיח מכאן דרב סובר דתופס לבע"ח במקום שחב לאחרים קנה, לא אוכל להבין דהא הרא"ש (בפ"ק דגיטין סי' י"ט) הקשה דמנ"ל להגמ' דרב סובר הולך כזכי דילמא טעמי' דתופס לבע"ח קנה, ותי' ב' תירוצי שלא שייך כאן דינא דתופס לבע"ח, וא"כ איך דלה לומר דהטעם דאינו חוזר הוא משום דתופס לבע"ח במקום שחב לאחרים קנה, א"כ הדרא קושיא לדוכתה מנ"ל דרב סובר הולך כזכי דילמא אינו חוזר מטעמא דתופס לבע"ח קנה.

י) עפ"י מה שכתבתי אפשר ליישב ד' הרי"ף והרמב"ם שכתבו דהא דאמרי' גבי עבד כל האומר תנו כאומר זכו דמי הייני דוקא לענין חזרה אבל עבד לא נפיק לחירות עד דמטי גיטא לידי', דהנה ה תוס' (בגיטין דף י"א ב') ד"ה כל הקשו מהא דאמרי' במליאה דף א' המגביה מציאה לחבירו קנה חבירו וא"ת משנתנו דקאמר קנה לי ולא אמר זכי לי, אלמא דתנו לא הוי כזכו ע"כ סברי הרי"ף והרמב"ם דהא דאמר תנו כזכו דמי, היינו רק ליישב הא דקי"ל התופס לבע"ח במקום שחב לאחרים לא קנה, לזה קאמר דהאומר תנו כאומר זכו דמי, ר"ל שהוא כאילו נותן לו רשות שאם תרצה תוכל גם בעצמך לזכות בשבילו. וא"כ אין זה דומה לתופס לבע"ח מדעת עצמו בלי הרשאת הלוה, עכ"פ לפ"ז באמת נעשה שליח להולכה, רק שנתן לו רשות להעשות שליח קבלה ולזכות בעצמו בשביל העבד, א"כ תו לא קשה קושית התוס' מההיא דמליאה, דמאחר דמשנתה אמר אני זכיתי בה, ר"ל ואינו רוצה לזכות בשבילו א"כ זכה בה בעצמו, דהא מתחילה לא נעשה רק שליח להולכה כנ"ל.

והנה הרי"ף והרמב"ם סברי כשיטת הריטב"א (בקידושין דף כ"ג ב') דהעבד גמרי' מאשה דבעי' נתינה לידו דווקא, וא"כ אם נאמר דזוכה בו לגמרי בשביל העבד ונעשה שליח לקבלה א"כ הא נתבטלה השליחות הולכה דלא חזרה שליחות והוי כאילו נטלו מעג"ק ופסול, ע"כ אמרי' דאינו זוכה

בשבילו רק לענין זה שלא יהי' ביכולתו לחזור, אבל לאיחוב לא נפיק עד דמטי גיטא לידי', ולפ"ז בחוב ומתנה דלא בעי' שימסור לידו דווקא, א"כ אם כאמר דהולך כזכי זכה המקבל תיכף בקבלת השליח, וא"ש הא דאמרי (בגיטין דף י"ד ב') גבי הולך מנה לפלוני והלך ובקשו ולא מצאו הני חדא יחזירו ליורשי מי שנשתלח לו דמעמא משום דהולך כזכי, דשם הוי לגמרי הולך כזכי כנ"ל.

אמנם לפ"ז יוקשה על הרמב"ם (בפט"ז מהל' מלוה ולוה הל' ב') שכתב ראובן שאמר ללוי הולך לשמעון מנה זה שאני חייב לו אם בא לחזור אינו חוזר והוא חייב באחריותו עד שיגיע המנה לשמעון, החזיר לו את המנה לראובן שניהם חייבים באחריות עד שיגיע לשמעון כל חובו, ולפי דברינו דהא דאמרי' הולך כזכי היינו שאם ירצה יוכל לזכות בעבורו, אמאי חייב לוי כשהחזיר את המנה לראובן, הא במה שהחזיר הראה שלא רצה לזכות לשמעון, ע"כ כ' דהרמב"ם יסבור דגבי חוב הוי הולך לגמרי כזכי, כמש"כ (בסעיף ד') לחלק בין גט לחוב ומתנה. אמנם הראב"ד ז"ל שהשיג שם על הרמב"ם וכתב, אחריות לוי השליח איני יודע מה היא, סובר דאין חילוק בין גט לחוב, רק דבגט לא מהני שיוגמר הדבר בזכייתו דהוי כמלי גיטך מע"ג קרקע ובחוב מהני, אבל עכ"ז כשהחזיר המנה פטור דהא לא רצה לזכות עבור שמעון.

והנה המפרשים הקשו על הראב"ד מהא (דגיטין דף י"ד סוף ע"א) דרב אחי בר יאשי' הו"ל אספיקא דכספא בנהרדעא א"ל לרב דוסתאי בר ינאי ולר' יוסי בר כיפר בהדי דאתיתו אתיוה ניהלי, אזיל יהבו ניהלי' א"ל ניקני מינייהו א"ל לא א"ל אהדרוה ניהלן, ר' דוסתאי בר ינאי א"ל אין ר' יוסי בר כיפר א"ל לא, הוו קא מנגדי לי' כו' א"ל בני אדם הללו קרובים למלכות א"ל הן כו' א"ה שפיר עבדת, ובירושלמי (פ"ק דגיטין הל' ה') אמרי' על עובדא דנא, בעייא מיפקא מיניה א"ל כבר זכינן כו' פטרוי ואפקי מיני' הדא דהימר בהוא דלא יכיל מיקמה. טבאות בר"ס הוא דיכיל מיקמה טבאות מיפיק לון מן הדא וייטלון לדון, ע"כ, הרי אנו למידין מפורש מד' הירושלמי דוקא כשהיו אנוסים בחזירתם אזי פטורים מלשלם, אבל כשלא היו אנוסים חייבים לשלם, וא"כ קשה על ד' הראב"ד ז"ל, אמנם לפמש"כ בטעם הראב"ד דמאחר שהחזיר א"כ הא הראה שלא רצה לזכות עבור שמעון, לא קשה מידי מהירושלמי הנ"ל דהא הכא אמרו כבר זכינן אלמא דרצו לזכות בשבילו ע"כ חייבין לשלם אם לא היו אנוסים.

יא) עוד אפשר ליישב ד' הראב"ד הנ"ל ע"פ מה שכתבתי בחדושיי (בגיטין דף ס"ג ב') על הא דאמר רב אשתך אמרה התקבל לי גיטי ובזה

אמר הולך ותן לה, נעשה שלוחו ושלוחה יחולנת ולא מתייבמת, ופריך למימרא דמספקא לי' לרב אם הולך כזכי דמי אם לאו והאמר רב הולך מנה לפלוני שאני חייב לו חייב באחריותו ואם בא לחזור אינו חוזר, ומשני התם ספק ממונא לקולא הכא ספק איסורא לחומרא. והקשה הרשב"א ז"ל מאי קשיא לי' מחוב אגט, דהא אמר אביי לעיל (דף ל"ב ב') נקטינן שליח מתנה ה"ה כשליח הגט למאי נ"מ להולך לאו כזכי.

ונלע"ד דאביי אזיל לשיטתו שסובר (בפסחים דף ל"א ע"א) דבע"ח למפרע הוא גובה, וע"כ סובר דדווקא בחוב אמרי' דהולך כזכי, מאחר דכשיתן לידו ה"ה מעיקרא שלו, ע"כ תיכף כשמסרו לשליח להוליך זכה בה בשביל המלוה, אבל במתנה וגט דאין לו שום זכות בה רק משעה שיגיע לידו, לא הוי הולך כזכי, וכמו דאמרי' בירושלמי (פ"ו דגיטין הל' א) דבמתנה לא מהני הולך דאין אדם עושה שליח לקבל דבר שאינו שלו, והוא כעין דברינו רק דהירושלמי פליג בהא אתלמודא דידן שמחלק שמה בין גט למתנה ע"ש.

והנה ראיתי בספר מלוה הרועים דמחלוקת אביי ורבא אם גובה למפרע או מכאן ולהבא תלי במחלוקת אם שעבודא דאורייתא אם לאו, ולפ"ז יסבור אביי דשעבודא דאורייתא ורבא יסבור דשעבודא לאו דאורייתא, והוא דלא כד' התוס' (בגיטין דף כ' ע"א) ד"ה כיון שסבריתו דרבא סובר שעבודא דאורייתא.

ע"כ נלע"ד דבאמת סובר רבא ש"ד כד' התוס' הנ"ל רק דאעפ"כ סובר דמכאן ולהבא הוא גובה דהא פריש טעמי' (בפסחים שם) כיון דאילו הוה ליה זוזי הוה מסלק בזוזי איסתכח דהשתא הוא דקני, אמנם אביי דסובר דלמפרע הוא גובה ע"כ דסובר שעבודא דאורייתא, דאי שעבודא לאו דאורייתא ע"כ דמכאן ולהבא הוא גובה, והא דסובר שם בגיטין דמיתמי בזיבורית הוא משום דלא פלוג כמש"כ שם התוס' במסקנא.

והנה רב ושמואל סברי [בבתרא דף קע"ה ב'] דשעבודא לאו דאורייתא, וע"כ סובר דבע"ח מכאן ולהבא הוא גובה, וא"כ לשיטתי' ליכא שום חילוק בין חוב לגט ומתנה, ע"כ שפיר פריך מרב אדרב, ועפ"ז יומתק הא דאמרי' בגמ' (דגיטין דף י"ג ב') אמר רב מנה לי בידך תנהו לפלוני במעמד שלשתן קנה, אמר רבא מסתברא מילתי' דרב בפקדון אבל במלוה לא, והאלקים אמר רב אפי' במלוה, ר"ל דאע"ג דמסתברא מילתי דרב רק בפיקדון אבל ע"כ רב לשיטתו אמרה אפי' במלוה, דהא לכאורה קשה איך אפשר לומר דקאי על פקדון, א"כ ל"ל למעמדן של שלשתן הא בלא"ה קנה דהא הולך הוי כזכי וכש"כ תן, רק דהי' אפשר לתרץ דהא דאמרי' הולך כזכי היינו

דווקא במלוה, והא דאמר מנה לי בידך תנהו לפלוני, ר"ל במתנה, ובמתנה לא הוי תן כזכי ע"כ בעי' מעמד שלשתן דוקא, אבל מאחר דרב סובר דשעבודא לאו דאורייתא וא"כ בע"ח גובה מכאן ולהבא, וליכא חילוק בין מלוה למתנה, ומאחר דהולך הוי כזכי א"כ כש"כ תן, והדרא קושיא לדוכתה ל"ל מעמד שלשתן, אלא ע"כ דאיירי רב במלוה, וא"כ מאחר שהמנה אינה בעין לא שייך הכא תן כזכי, דהא אינה אלא שיזכה לו, ע"כ שפיר בעי למעמד שלשתן, וז"ש האלקים אמר רב אפי' במלוה.

אמנם לפי מה שכתבנו דרב לשיטתי' ע"כ הא דאמר במעמד שלשתן קנה היינו אפי' במלוה יהי' קשה לכאורה מסוגיין [דקידושין דף מ"ז] דאמר שם רב המקדש במלוה אינה מקודשת, וקאמר עלה (שם ע"ב) כימא כתנאי התקדשי לי בשט"ח או שהי' לו מלוה ביד אחרים והרשה עליהם ר"מ אומר מקודשת וחכ"א אינה מקודשת, וכו', ודחי דהכא איירי בשט"ח דאחרים ופליגי במלוה בשטר ובמלוה בע"פ, במלוה בשטר במאי פליגי בפלוגתא דרבי ורבנן כו' ואיב"א דכ"ע לית להו דרבי כו' והכא בדשמואל קמיפלגי דאמר שמואל המוכר שט"ח לחברו וחזר ומחלו מחול מר אית לי' דשמואל ומר לית לי' דשמואל כו', במלוה בע"פ במאי פליגי בדר"ה אמר רב דאמר ר"ה אמר רב מנה לי בידך תנהו לו לפלוני במעמד שלשתן קני מר סבר כי אמר רב ה"מ בפקדון אבל במלוה לא ומר סבר ל"ש מלוה ול"ש פקדון.

וא"כ לפמש"כ דרב לשיטתו ע"כ אמר למילתי' אפי' במלוה, א"כ הקושיא עצומה מה אהני בתירוצו, דמקודם רצה לומר דהא דאמר רב המקדש במלוה אינה מקודשת אתיא כתנאי, אבל לכה"פ יהי' מילתי' דרב כחכמים דהלכה כותייהו, ועתה קאמר דפליגי בדר"ה אמר רב וא"כ רב דסובר דאפי' במלוה קני במעמד שלשתן יתוקם כר"מ ודלא כחכמים.

אמנם נעלי"ד לתרץ בטוב טעם, דהתוס' בד"ה כו', הקשו שם דאמאי לא קאמר דכ"ע סבירא להו דרב אמר אפי' במלוה רק דפליגי בדשמואל דאמר אפי' יורש מוחל, ומזה הוכיחו התוס' ז"ל דבמעמד שלשתן לא מהני מחילה ע"ש, וא"כ ייקשה על שיטת הרמב"ן ז"ל דסובר דאפי' במעמד שלשתן מהני מחילה.

ונעלי"ד דחדא בחברתה יתורצו עפ"י מש"כ התומים (סי' מ"ט ס"ק י"ט) על ד' הגמ' (דבכורות דף מ"ח ע"א) דהא דפריך רבא נכסי דב"כ אינון עריבין בי' מי איכא מידי דלדידי' לא מצי תבע ולערב מצי תבע הא קי"ל דלא יתבע מן הערב תחילה, יש שם ב' לשונות, ללישנא קמא פריך קושיתו על ר"מ וללישנא בתרא פריך על ר' יהודה, וכתב עלה התומים ז"ל משום דתנן (בבכורות דף מ"ח ע"א) הוא

לפדות ובנו לפדות הוא קודם לבנו ר' יהודה אומר בנו קודמו, איכא למימר דמחלוקתם תלי בהא אם שעבודא דאורייתא או לאו, דת"ק דר"י היינו ר"מ סובר של"ד ור"י סובר ש"ד, ואיכא למימר דשניהם סברי שעבודא לאו דאורייתא, יעו"ש היטב דבריו בארוכה, והנה הא דפריך דהא מכרי נכסי' דה"נ איכא ערבין ב' אינו רק למ"ד שעבודא לאו דאורייתא אבל למ"ד ש"ד הנכסים אינם בגדר ערב רק בגדר לוה עצמו, א"כ לישנא קמא דבכורות סובר דלר"י ש"ד ע"כ אינו מקשה רק על ר"מ, אבל לישנא בתרא סובר דגם לר' יהודה שעבודא לאו דאורייתא ע"כ מקשה גם על ר' יהודה, יעו"ש היטב בדבריו.

והנה הרא"ש ז"ל (בפ"ט דכתובות סי' י') כתב טעמי' דשמואל דהמוכר שטר חוב לחבירו וחזר ומחלו מחול משום דבשטר יש ב' שעבודים, שעבוד הגוף ושעבוד נכסים מחמת ערבות, וכשמוכר השטר אין כוונתו למכור רק שעבוד נכסים אבל שעבוד הגוף נשאר אצלו, וע"כ כשמוחל שעבוד הגוף ממילא פקע הערבות ונמחל ג"כ השעבוד נכסים, יעו"ש, וכ"כ הר"ן בפ"ק דגיטין, יעו"ש א"כ לפי ד' התומים הנ"ל שמואל אזיל לשיטתי' דסובר (בבתרא דף קע"ה ב') דשעבודא לאו דאורייתא וא"כ שעבוד הנכסים הם בגדר ערבות ע"כ מחמת המחילה נפקע שעבודם, אבל אם נימא ש"ד וא"כ שעבוד הנכסים אינו בגדר ערבות, רק בגדר לוה עצמו כנ"ל, אע"ג שנפקע שעבוד הגוף לא נפקע שעבוד הנכסים, וא"כ המוכר שט"ח לחבירו וחזר ומחלו אינו מחול.

והנה חכמים דר"מ היינו ר' יהודה, ועתה יתישב אחד סוגיא דקידושין הנ"ל דאם נאמר כלישנא קמא דבכורות דר"י סובר שעבודא דאורייתא, א"כ אין ביכולתינו לומר דטעמא דר"י דאינה מקודשת משום דסובר דשמואל דמוכר שט"ח לחבירו וחזר ומחלו מחול, ע"כ קאמר דפליגי בפלוגתא דרבי ורבנן, אמנם ללישנא בתרא דבכורות דר"י ג"כ סובר שעבודא לאו דאורייתא שפיר ביכולתנו לומר דר"י סובר דשמואל, ע"כ קאמר דפליגי בדשמואל, דר"י סובר כשמואל, ור"מ אע"ג דסובר שעבודא לאו דאורייתא עכ"ז פליג אדשמואל דמאחר שמכר שוב אין ביכולתו למחול עוד אפי' שעבוד הגוף, עכ"פ לפ"ז הוכרח התלמוד לתרץ גם על מלוה ע"פ תירוץ אחר מלבד התירוץ דפליגי בדשמואל, דלל"ק דבכורות א"א לומר דר"י יסבור דשמואל מאחר דסובר ש"ד וכנ"ל, ע"כ תי' דפליגי בדר"ה אמר רב, ור"ל דלל"ב דבכורות באמת גם במלוה ע"פ פליגי בדשמואל רק ללישנא קמא דבכורות פליגי בדר"ה אמר רב, ונסתלקה קושית התוס' משיטת הרמב"ן ז"ל.

עכ"פ לפ"ז יתורץ גם הקושיא הראשונה דמאחר דעיקר האוקימתא דפליגי בדר"ה אמר רב הוא רק לדיעה זאת דר"י סובר ש"ד, א"כ שפיר אזל'

בזה לשיטתייהו דר"מ סובר של"ד א"כ סובר ע"כ דהלכתא דבמעמד שלשתן הוא לענין מלוה ג"כ דלענין פקדון לא צריכה דמאחר דשל"ד א"כ בע"ח מכאן ולהבא היא גובה וליכא נפקותא בין חוב למתנה ותן כזכי אפי' בלא מעמד שלשתן כנ"ל, אבל ר"י לשיטתי' דש"ד וא"כ ביכולתו לסבור דבע"ח למפרע הוא גובה, ודוקא בחוב הוי הולך ותן כזכי אבל במתנה לא הוי כזכי, ולזאת בעי' מעמד שלשתן, ולעולם דוקא בפקדון אבל במלוה לא קני מעמד שלשתן, וא"כ שוב לא קשה איך אוקמי' לרב כר"מ ודלא כר"י, מאחר דבלא"ה מוכרחים אנו לומר דסובר בהא כר"מ, דהא איהו סובר של"ד ור' יהודא סובר להאי ליסנא שעבודא דאורייתא, כנ"ל ונתיישב הכל על נכון בעזה"י.

אמנם מה דקשה לי בעיקר ד' התומים, דלכאורה לפי מש"כ התומים דהא דנכסי' דב"כ אינן ערבין בי' איני אלא למ"ד של"ד, ולפי ד' הרא"ש והר"ן הנ"ל בטעם דמוכר שט"ח לחברו ומחלו דמחול הוא משום כשנפקע שעבוד הגוף ממילא פקע הערבית, מוכרחים אנו לומר דדינא דשמואל אינו רק אליבא דמ"ד של"ד וכמש"כ, והנה הא דמוכר שט"ח הוא הלכה פסוקה בגמ' בכמה מקומות וא"כ ע"כ דשל"ד אליבא דהלכתא, וד' הרא"ש והר"ן הנ"ל הם בשם ר"ת וע"כ דלר"ת הלכה דשל"ד, והתומים בעצמו (בסי' ל"ט ס"ק ב') הכריח מדברי ר"ת (בבתרא דף קנ"ה ב') דסובר דש"ד, וא"כ סותר א"ע, ע"כ נ' עיקר כמש"כ בחידושי על (חו"מ סי' ל"ט סק"ב) דאדרבא דהא דאמרי' נכסי דב"כ אינן ערבין בי' הוא דוקא אליבא דמ"ד ש"ד, א"כ יתיישב שיטת ר"ת אליבא דהלכתא, ואע"ג דשמואל בעצמו סובר דשעבודא לאו דאורייתא, וא"כ אינו סובר דנכסי' דב"כ אינן ערבין בי', וא"כ מדוע אמר המוכר שט"ח לחבירו וחזר ומחלו מחול, לפמש"כ שם דעיקר מה שמשעבדו רבנן הנכסים, הוא רק כדי לקיים מצות פריעה, א"כ מאחר שמחל לו עיקר החוב ואינו מחויב לפרוע ממילא דנפקע השעבוד לגמרי, רק ר"ת נקט ליסנא דערבות משום דלפי האמת הם עריבים דשעבודא דאורייתא. ע"כ לשוני בחידושי לגיטין.

(יב) עכ"פ לפ"ז יתיישב הקושיא על הראב"ד מהירושלמי. דטעם הראב"ד דסובר דאם החזיר ללוה פטור מלשלם, הוא לפי מה שבארנו דהא דאמרינן הולך כזכי גבי חוב הוא רק מחמת ספק וספק ממונא לקולא ע"כ אינו חוזר, א"כ פשיטא דאם החזיר ללוה דפטור מלשלם ג"כ מטעם הנ"ל דספק ממונא לקולא ודילמא הולך לאו כזכי, אבל זהו דוקא גבי מלוה משום דקי"ל דמכאן ולהבא הוא גובה, ודלא כאביי, אבל בפיקדון דלא נפיק כלל מרשותו, וכל היכא דאיתי' ברשותא דמרי' איתי', א"כ בזה והאי הולך כזכי, וא"כ אם החזיר גם הראב"ד

מודה דחייב לשלם, והירושלמי הא קאי גם על העובדא דאספיקא דכספא דהוה פקדון ע"כ שפיר קאמר דאם לא הי' אנוס לשחזיר הי' חייב לשלם להמפקיד, וכמו שנתב'.

מיהו עדיין קשה מש"כ הראב"ד (בפ"ד מהל' זכי' הל' ד') דוקא פריעת חוב אבל מתנה יכול לחזור בו היכא דאמר הולך, מאחר דהילכתא כרבא דבע"ח מכאן ולהבא הוא גובה, א"כ ליכא נפקותא בין מתנה לחוב כמש"כ, וי"ל דסברת הראב"ד היא כמש"כ הרשב"א ז"ל בחידושיו (לגיטין דף ס"ג) דהא דאמרינן דאינו יכול לחזור משום דספק ממונא לקולא היינו דוקא בחוב משום דמה שיש בידו מאחרים משדר נהו, ע"כ אמרי' דמספיקא אינו חוזר, אבל במתנה אמרי' אוקי ממונא בחזקת מארי' ומספק ביכולתו לחזור.

[והנה סברת הרשב"א גבי מתנה, הוא כמש"כ הרא"ש (בפ"א דמציעא סי' מ') גבי מחלוקת רב אחא ורבינא (במציעא דף ע"ז ע"א) דחד אמר מתנה כמכר וח"א מתנה כירושה, ופסק הרא"ש דהלכתא כרבינא לקולא ולא מפקינן ממונא מחזקת הגזלן, אלמא דמוקמינן בחזקת מארי' דהיינו הגזלן שקנאה, ולא (בחזקת הלוקח מגזלן אע"ג שהוא מוחזק בה, אמנם הרמב"ם ז"ל פסק (בפ"ט מהל' גזלה הל' י"ג) דמוקמינן אותה בחזקת הלוקח מגזלן, משום דהוא המוחזק בה, ומספיקא לא מפקי' מיני', ולכאורה ד' הרמב"ם ברורים, דהא פלוגתא זאת בעצמה מר"א ורבינא איתא במגילה (דף כ"ו ב') גבי ביהכ"נ, דקאמר גם מתנה חד אסר וחדי שרי מאן דאסר במאי תיפקע קדושתה ומאן דשרי אי לאו דהוה לי' הנאה מיני' לא הוה יהיב לי' והדר הוה ליה מתנה כמכר, והתם ע"כ סובר רבינא דשרי, דהא בכל התורה כולה רבינא לקולא לבר מהלת כו' כמבואר בחולין (דף ל"ג ב'), וא"כ סובר רבינא דמתנה כמכר, וא"כ ע"כ דגם הכא סובר רבינא דמתנה כמכר, וע"כ דזו היא קולא להעמידה בחזקת המוחזק בה כעת, וכפסק הרמב"ם ז"ל, וכמו שבאמת נשאר הטורי אבן בחדושיו למגילה שם בתימא על פי' הרא"ש דהסוגיות סתרי אהדדי יעו"ש, וא"כ לכאורה הם נגד ד' הרשב"א הנ"ל דמוקמינן בחזקת מרי'.

אבל באמת אין מד' הרמב"ם ז"ל שום סתירה לד' הרשב"א מתרי טעמי, חדא דשם הוא גופי' מוחזק בשדה, אבל הכא הלוה והמלוה שניהם אינם מוחזקים בה רק שהמנה ביד שליח ע"כ אמרי' במתנה דאיקמי' בחזקת מארי קמא, ואפי' אם נאמר דמאחר שנתן להשליח שיוליך המנה להמקבל, והוא רוצה לחזור, א"כ צריך להוציא מהשליח שהחזיק בה להוליכו להמקבל, ודומה להתם, עכ"ז אינו דומה מטעם אחר, דהכא איכא חזקה מרי' קמא דהא מקודם הי' המנה של

הנותן, ע"כ מוציאין מיד השליח, אבל התם אין שום חזקה להגזלן שקנאה מבעליו יותר מהלוקח שקנאה מהגזלן, דהא עיקר הספק הוא אם הגזלן קנה אותה עבורו וזכה הוא בה, או דילמא שקנה אותה עבור הלוקח וזכה בה הלוקח ע"כ לא מפקינן מיד הלוקח.

אמנם באמת יש ליישב גם פי' הרא"ש ולסלק מעליו תלונת הסמ"ע ז"ל, והיינו דבאמת בין ר"א ובין רבינא שניהם ס"ל דאי לאו דהו"ל הנאה מיני' לא יהיב לי' מתנה, ואע"ג דרב אשי (אמר בבתרא ד' קנ"ה ב') מתנה לא מטי לי' ולא מידי, אין כונתו דיהיב לי' בלא שום הנאה שהי' לו ממנו, רק סד"ל דלא שקיל מיני' דמי המורתו, וכדמסיק שם (בדף קנ"ו א') מתנה אי לאו דלא הו"ל הנאה מיני' לא יהיב לי', רק דבמגלה סובר רב אחא דליכא שום דבר ממש שעי"ז תיפק קדושתה, ורבינא ס"ל דע"י ההנאה נפקע הקדושה, ובמציעא ס"ל לרבינא דבשלמא במכר אנו רואים מזה שהשתדל לקנות השדה, שרצה לאוקמי' גבי לוקח, אבל במתנה הא אין אנו יודעים מזה שההנהו, שכונתו היתה שיתן לו השדה, ור"א ס"ל דמסתמא על דעת כן הנהו כדי שיתן לו השדה והדר הוי כמכר, ודו"ק.]

אמנם סברת הרמב"ם דמחלק בין חוב למתנה, אע"ג דאיהו סובר דבחוב הוי ודאי הולך כזכי מדפסק דאם החזיר חייב לשלם, נלע"ד, עפ"י מה דפסק הרמב"ם (בפ"כ מהל' מלוה הל' ב') וז"ל, וכן אם אמר לו הלוה זכה בחפץ זה לפלוני זכה לו ואין לו ואין א' מהבע"ח יכולים לגבות מאלו המטלטלין שכבר זכה בהם אחר, וכתב עלה הרה"מ וז"ל, כבר נתבאר פ' י"ו שאם הי' ראובן חייב לשמעון מנה ואמר ללוי הולך לשמעון מנה זה שאני חייב לו שאם בא לחזור אינו חוזר, אלמא זכה לו וכיון שהוא אינו יכול לחזור בו אין שאר בע"ח יכולים לגבות ממנו וכן מבואר בפ"ק (דגיטין דף י"א ב') גבי הא דתופס לבע"ח דכל היכא דלוה אמר תנו זכה, וכתב עלה הלח"מ, הראי' הראשונה יש להשיב עליה דשאני התם דאינו חב לבע"ח ולכך אינו יכול לחזור אבל היכא דחב לאחרים לאו כל כמיני' לומר זכה להפקיע מבע"ח, אבל הראי' השני' היא נכונה דהתם איירי דהוי תופס לבע"ח במקום שחב לאחרים והיכא דקאמר תנו אמר דמהני.

והנה ד' הלח"מ ז"ל תמוהים לכאורה, דהתם בגיטין דף י"א הא דאמרי, ואפי' במקום שחב לאחרים היינו להאדון גופי' כמש"כ רש"י ותוס' והרשב"א והריטב"א, וא"כ מאחר שהוא בעצמו אמר *) זכה פשיטא דמהני, אבל היכא בע"ח אחרים מנ"ל דכשאמר הלוה זכה דמהני.

---

*) כעת מצאתי להקצה"ח בסי' ק"ה ס"ק ב' שתמה כן על ד' הה"מ הנ"ל.

אמנם באמת לולא ד' רבותינו אשר מימיהם אני שותים, הי' נלע"ד דהא דקאמר ואפי' במקום שחב לאחרים אין הכונה כלל לאדון, דהא כבר נדחקו בזה הרבה בעלי תוס' ז"ל דמאחר דהאדון הוא כבע"ח להעבד א"כ מאי חב לאחרים איכא כאן, דהא הוא צריך לשחררו, רק הכונה דמדקאמר סתמא דבשחרורי עבדים אינו יכול לחזור משמע אפי' היכא שיש לאדון בע"ח, וא"כ בתפיסתו זאת הוא מפסיד לבעה"ח דהם היו גובים מהעבד בשביל חובם, וא"כ ש"מ דגם בחב לאחרים ג"כ קנה וא"כ נתיישבו ד' הלח"מ ז"ל דמהא דמסיק אח"כ כל האומר תנו כאומר זכו דמי מוכח שפיר דזכה מהני אפי' במקום שיש עליו בע"ח אחרים.

אמנם לפ"ז יש ליישב גם הראי' הראשונה של הה"מ ז"ל דבגמ' (דגיטי דף י"ד ע"א) אמרי' הולך מנה לפלוני שאני חייב לו אמר רב חייב באחריות ואם בא לחזור אינו חוזר ושמואל אמר מתוך שהוא חייב באחריותו אם בא לחזור חוזר, לימא בהא קמיפלגי דמר סבר הולך כזכה דמי ומר סבר הולך לאו כזכי דמי, וכתבו עלה התוס' דהשתא סובר שאותו טעם שאמר שמואל מתוך שחייב באחריותו חוזר לאו עיקר טעם הוא. והוא דוחק גדול לומר כן, ואפשר לומר עפ"י מש"כ הרא"ש ז"ל, וא"ת נהי דהולך לאו כזכי וכי גרע מתופס לבע"ח דקנה אפי' בע"כ של לוה כש"כ הכא דמדעתו ואמאי יכול לחזור כו', ול' נראה דלק"מ דהתם נמי א"ל לוה לתופס אי קבל עליך אחריות או החזר לי מה שתפסת כו' יעוי"ש, א"כ לפ"ז א"ש ד' שמואל יש בהם טעם בעיקר, דהא אע"ג דשמואל סובר דהולך לאו כזכי עכ"ז הא לא גרע מאלו תופס לבע"ח דג"כ קנה. לזה קאמר מתוך שחייב באחריותו אם בא לחזור חוזר וכד' הרא"ש הנ"ל, אבל לפ"ז הקושיא עצומה לכאורה דא"כ מאי פריך (בגיטין דף ס"ג ב') מרב אדרב, לימא דגם רב סובר דהולך לאו כזכי רק דקנה משום תופס לבע"ח, דפליג אסברת שמואל דאמר מתוך שהוא חייב באחריותו כו', וכ"ד הר"ר משה מאיברייא והר"ר פרץ דשניהם אינם סוברים הסברא הנ"ל וכמבואר שם ברא"ש, וע"כ לתרץ דמדאמר סתמא הולך מנה לפלוני משמע אפי' היכא דחב לאחרים, ותופס לבע"ח במקום שחב לאחרים ליכא למ"ד דקנה, וא"כ ע"כ דסובר הולך כזכי, וא"כ ראית הה"מ הראשונה ג"כ מוכרחת דזכה מהני אפי' במקום שהוא חב לאחרים. ודו"ק.

אמנם אעפ"כ ב' הראיות הה"מ אינם מוכרחות דמנ"ל דמדאינו יכול לחזור קנה ג"כ נגד שארי בע"ח דהא הרמב"ם בעצמו סובר גבי עג שיחרור דאינו יכול לחזור בו, ואעפ"כ אינו יוצא לחירות עד שיגיע גט שיחרור

לידו, א"כ ה"ה הכא נמי דאין הלוה יכול לחזור בו, אבל המלוה לא קנה עד שיגיע המנה לידו, וא"כ מאחר דלא קנה עדיין, ממילא דשארי בעה"ח יכולים ג"כ לגבות. אמנם לעד"נ דסברת הרמב"ם הוא דאין א"צ לדחוקי בקושיית הגמ' דף ס"ג ב' מרב אדרב, דהיינו מדנקט סתמא משמע דאפי' במקום שכתב לאחרים, רק דרב סובר דשעבודא לאו דאורייתא (בבתרא דף קע"ס ב') וכתבתי בחידושיי (לחו"מ סי' ל"ט סק"א) ובחידושי (לב"ק דף ז' ע"א) על פירש"י ד"ה ישלם, דלמ"ד שלי"ד ליכא שום שעבוד על הנכסים מה"ת, רק שא שגובין מהנכסים הוא בתורת כפי' לקיים מלות פירעון, וא"כ לדידי' סברת הרא"ש מוכרחת דמאחר דחייב באחריות וא"כ לא קיים עדיין מלות פירעון א"כ אין ביכולת אדם לתפוס את המנה עבור המלוה, דהא עיקר דינא דתופס לבע"ח קנה הוא מפאת שנשתעבדו הנכסים, ולשיטת רב ליכא שום שעבוד רק לקיים מלות פרעון ומאחר דחייב באחריותו ולא קיים עדיין הפירעון, אין ביכולת השליח לתפוס. וא"כ מדקאמר דאם רלה לחזור אינו חוזר ע"כ דסובר דהולך כזכי דמי, אבל הרמב"ם לשיטתו דפסק כמ"ד שעבודא דאורייתא א"כ אע"ג דחייב באחריותו עכ"ז ביכולת השליח לתפוס וקנה המלוה, אבל לעולם הולך לאו כזכי ובמתנה לא קנה, ודו"ק. והרא"ש דכתב בפשיטות דהיכא דחייב באחריות אין ביכולת השליח לתפוס הוא משום דאזיל לשיטתי' דפסק שעבודא לאו דאורייתא, בפ"ק דב"ק (דף י"ב ע"א) וכמש"כ הש"ך (בחו"מ סי' ל"ט) בד' הרא"ש.

|ובחידושי ביארתי הא דקשה על הרא"ש (דפ"ק דקידושין דף ז' ע"א) שהשמיט הא דאמר שם איתמר נמי משמי' דרבא וכן לענין ממונא, והיינו שנאמר דהרא"ש לא גריס האי איתמר נמי, והראי' שהרמב"ם השמיט ג"כ הדין לענין ממונא, אבל עכ"ז הא הביא הרמב"ם (בפ"א מהל' מכירה הל' ו), האומר לחבירו תן מנה לפלוני ויקנה ביתי לך קנה מדין ערב, ובאמת ד' הרמב"ם ז"ל הם גמ' ערוכה (בע"ז דף ס"ג ב') אמר רבא האומר תן מנה לפלוני ויקנו לך נכסי קנה מדין ערב, ולפלא על מפרשי הרמב"ם שנעלמה מהם גמ' זאת, וא"כ הקושיא עלומה על הרא"ש מדוע לא הביא דין זה, אבל לפמש"כ יתבאר, דרבא לשיטתי' דסבר שעבודא דאורייתא, וא"כ ערב נשתעבדו נכסיו מה"ת, ע"כ מביא שפיר ראי' דכמו בשערב עבור א' בנתינת המעות להלוה ניקנו נכסי הערב לשעבוד, כן כשאומר שיקנו לו נכסיו עי"ז ניקנו לגמרי, אבל לדידן דשעבודא לאו דאורייתא לשיטת הרא"ש, וליכא שום שעבוד כלל בערב, רק כשהלוה אינו משלם, אזי מחויב הערב לפרוע ונשתעבדו נכסיו למלות פרעון כנ"ל, א"כ גם בתן מנה לפלוני ויקנו לך נכסי לא קנה כלל, ועוד בארתי שם ד' הריי"ף שסובר

ש"ד באופן אחר, ואכ"מ] עכ"פ נתיישבו ד' הרמב"ם והראב"ד ז"ל היטב.

יג) עוד אפשר לומר דגם הרמב"ם סובר דהא דהוינו חוזר בהולך מנה לפלוני, הוא רק מחמת ספק אם הולך כזכי, וע"כ במתנה חוזר כסברת הרשב"א הנ"ל, ואעפ"כ א"ש הא דפסק שאם החזיר חייב לשלם, דכיון דקיבל המנה להוליכה לפלוני, הרי נתחייב ונשתעבד למסור המנה לידו של פלוני, ואם החזיר ליד הלוה הרי הוא ספק אם הי' ביכולתו לחזור וא"כ נפטר מהמלוה או דילמא לא הי' ביכולתו לחזור, ושלא כדין החזיר להלוה, ומחויב לשלם להמלוה, וא"כ אין ספק פטור מוציא מידי ודאי חיוב, כמו דתנן (בקמא ד' קי"ח ע"א) האומר לחבירו גזלתיך הלויתני או הפקדת אצלי ואיני יודע אם החזרתי לך חייב לשלם.

אבל הראב"ד ז"ל אזיל לשיטתו, דהנה (במציעא דף ל"ד ב') תנן המשאיל אמר שאולה מתה ביום שהיתה שאולה מתה בשעה שהיתה שאולה מתה והלה אומר איני יודע חייב, ואמרי עלה בגמ' שמעת מינה מנה לי בידך והלה אומר איני יודע חייב, והקשה הר"ן ז"ל בחידושיו הא מתני' דומה למנה לי בידך והלה אומר איני יודע אם החזרתי לך דחייב לכ"ע, ותי' בשם הרמב"ן ז"ל דאפי' חליו ראשון בשאלה לא דמי לאיני יודע אם פרעתיך כו', אבל הרמב"ם ז"ל פסק כל"ק כו' ולפ"ז עיקר תיובתא דר"נ הוא על חליו הראשון בשכירות דאז עדיין לא נתחזקה בשאלה והויא כא"י אם נתחייבתי לך ע"כ.

אמנם הריטב"א ז"ל בחידושיו תי' בשם הראב"ד ז"ל דכשאומר איני יודע שהלויתני או שהפקדת אצלי כבר הודה שחייב להחזיר וכשהוא אומר איני יודע אם החזרתי לך אין ספק חזרה מוציא מידי ודאי שנתחייב בתחילה, אבל משנתנו אינו כן שאעפ"י שמודה בשכירות לא חייב עצמו במתה כדרכה שהשוכר אינו חייב בה וא"כ אין כאן ודאי, כלל הדבר, התם מן הספק שהוא טוען עכשיו דהיינו החזרה נתחייב בה בתחלה בודאי. אבל הכא הספק שהוא טוען עכשיו דהייני ספק שאולה אי שכורה לא נתחייב בו מתחילה בודאי. וא"כ ה"ה בנ"ד שהספק שנתהוה כעת דהיינו אם הולך כזכי או לאו כזכי לא נתחייב בו בתחילה בודאי, וא"כ אינו דומה לא"י אם פרעתיך, ע"כ הראב"ד לשיטתו שפיר פסק שכשהחזיר להלוה פטור מלשלם, ודו"ק.

יד) והנה הגם שבארנו ד' הרי"ף דדוקא בתנו קאמר דלא משתחרר עד דמטי גיטא לידי' אבל בזכי' גמורה מודה שמשתחרר תיכף, וה"ה בגט אשה מתגרשת תיכף בקבלת השליח, אבל עכ"ז למעשה עדיין יש לפקפק הרבה, דהא במהרי"ק בתשובותיו (שרש קמ"א) כתב דמדהביא הרי"ף ז"ל בתר דכתב וה"מ

לחורה כו' הני שתי מימרות (דיבמות קי"ח ב') לענין המזכה גט לאשתו במקום יבם ובמקום קטטה, מוכח דעתו דגם בזכות גמור סובר דאינה מתגרשת עד דמטי גיטא לידה, והזכי' לא מהני רק לענין חזרה, וסיים בסוף דבריו דאע"ג דהתוס' והרמב"ם פליגי על הרי"ף ז"ל כדמוכח מתוס' (דגיטין דף ט' ב') ד"ה האומר, ומהרמב"ם [פ' ו] מהל' עבדים שכתב שם הלכה א', אמר זכה גט זה לפלוני עבדו יצא לחירות אע"פ שלא הגיע גט לידו, עכ"ז כדאי הוא רב אלפס לחוש לדברי ואפי' באיסור קל של תורה ובש"כ באיסור חמור כזה דהיינו איסור א"א, ע"כ.

והרשד"ם ז"ל בח' אה"ע סי' פ"ג ג"כ כתב שחלילה להקל ראש נגד דעת הרי"ף ז"ל, והרמ"א ז"ל (בסי' ק"מ סעי' ה') אחר שכתב שאם אשתו מומרת וזיכה לה גט ע"י אחר אם חזרה אח"כ א"ל גט אחר וה"ה לאשה הנאסרת על בעלה, כתב, שיש מחמירין בזה (מהרי"ק שורש קמ"א), לא הכריע להקל נגד ד' מהרי"ק, הן אמת שהב"ש (שם ס"ק ז') כתב, לעיל (סי' א') כתב בפשיטות דיכול לזכות גט לאשתו מומרת. וכאן הביא ד' מהרי"ק המחמיר, ול"ל דוקא בנאסרת מחמיר ולא במומרת, ע"כ, אבל באמת אין דבריו מוכרחים כלל, דבסי' א' איירי לענין היתר הבעל שישא אשה אחרת ע"י הזיכוי פשיטא שסמך א"ע על המקילים, אבל הכא להתיר א"א לעלמא חשש לד' מהרי"ק, ובודאי קאי הרמ"א גם אמומרת שהוא עיקר הדין שהובא במהרי"ק, אח"כ מצאתי בבית מאיר כדברי.

הן אמת שהט"ז הרבה לחלוק על ד' מהרי"ק, אבל דבריו אינם מוכרחים כמש"כ הב"מ ז"ל, וכתב שהדין עם המהרי"ק, ולפלא בעיני על המחבר פתחי תשובה שהרבה לחלוק על הבית מאיר ותמה עליו מדוע החמיר כ"כ, ואין מקום לתמיהתו, האם נוכל להקל נגד שלשה עמודי עולם מהרי"ק ורשד"ם ורמ"א ז"ל באיסור א"א החמור, הן אמת שבנידון דידן הי' מקום להקל שכל חומרות משלשה עמודי עולם הנ"ל לא מצאנו רק באיסור א"א שנתיר האשה לעלמא ע"י הזיכוי, אבל במקום יבם להתירה בלא חליצה אפשר לא החמירו, ודבר זה למדתי מתורתו של ר' מאיר, שהב"מ ז"ל בסי' ק"מ החמיר, כד' המהרי"ק כנ"ל, ובסוף (סי' קמ"ה) הביא ד' הים"ש, שאללנו שאין נוהגין בייבום אם זיכה לה גט בדיעבד מגורשת ופטורה מחליצה, משמע שדעתו מסכמת כהים"ש, וא"כ סותר א"ע, וע"כ שמחלק כמו שכתבנו, ואע"ג (דבימות דף קי"ט ע"א) אמר רבא מכדי הא דאורייתא והא דאורייתא מה לי איסור לאו מה לי איסור כרת, עכ"ז הא מצינו בגמ' דמליעא (דף י"ג ע"א) דאמר רבא שמואל

שפיר קא משני לי' שם מיתה בעולם, אלמא דוקא לפי שהוא שם מיתה לא מחלקינן בין מיתת בי"ד למיתה בידי שמים, אבל בין לאו למיתה ודאי מחלקינן, וא"כ קשיא מדרבא אדרבא, וע"כ לפי ששם איירי לענין תרומות מעשר של דמאי דרוב ע"ה מעשרין הם כדאמר רבא (בשבת דף כ"ג ע"א) רק שחכמים החמירו לחוש למיעוטא שפיר מחלקינן בין איסור לאו לכרת, משא"כ ביבמות שהוא ספק גמור אין לחלק בין לאו לכרת. ונעל"ד שלזה כיון רש"י ביבמות בד"ה מה לי איסור לאו, מי לא בעי' למיחש לספק איסור לאו כי היכי דחיישינן לספק איסור כרת הא מידי דספיקא לאו הרחקה דרבנן היא בדבר המותר, כו', ונשמר בדבריו מהקושיא מב"מ כנ"ל, א"כ גם בכ"ד שכמעט כל הפוסקים חלוקים על הרי"ף בזה, ורק לחומרא בעלמא חיישינן לד' הרי"ף ז"ל, א"כ זהו דוקא באיסור א"א החמור אבל ביבמה דהוי רק איסור לאו אפשר שלא החמירו לחוש לדעתו כנ"ל.

טו) אמנם אחר העיון נלע"ד שיש הרבה להסתפק שתתגרש לגמרי בגט ע"י זכי' אפי' היכא דהוי זכות גמור, דבשלמא לד' התוס' (בקידושין דף מ"ב ע"א) דזכי' מטעם שליחות, א"כ שפיר מתגרשת ע"י זכי' דהוי כאילו עשאתו שליח, אבל לד' הר"ן שם וש"פ דזכי' לאו מטעם שליחות, א"כ נהי דהאשה קנתה הגט ע"י זכייתו, אבל עכ"ז הא אינו בידה ואנן בעי' ונתן בידה, רק דשלוחה כמותה מלימוד דושלחה (בקידושין דף מ"א ע"א) אבל זכי' לא מהני רק לענין קנין אבל לא מתקיים ונתן בידה, וכמש"כ הר"ן ז"ל (ור"פ הזורק) דאין אשה מתגרשת באגב דבעי' ונתן בידה וליכא, ע"כ, ואע"ג דהגט נקנה לה באגב, עכ"ז לא נתגרשה בזה מאחר דאינו בידה, א"כ היה בזכי' נהי דקנתה הגט עכ"ז עדיין אינו בידה ולא ביד שלוחה מאחר דזכי' אינו כשליחות, וא"כ לא נתגרשה עדיין, א"כ אפי' בלא ד' הרי"ף ג"כ בהכרח לומר לדיעה זאת דזכי' אינה מטעם שליחות דאינה מתגרשת בזכי'.

עוד נלע"ד דאפי' לדעת האומרים דזכי' הוא מטעם שליחות, עכ"ז לא מהני זכי' בגט, והוא עפ"י דברי הרשב"א ז"ל בחידושיו לנדרים (דף ל"ו ב') על הא דבעי התורם משלו על של חברו אם צריך דעת אם לא, מי אמרי' כיון דזכות הוא לו לא צריך, או דילמא ניחא לי' למיעבד מצוה דידי', וכ' עלה הרשב"א ז"ל, וזה לשונו, קשיא לי והא דין שליחות לאו מדין דניחא לי' או לא ניחא לי' אלא דנזה"כ הוא דמה אתם לדעתכם אף שלוחכם לדעתכם כ"ו, וי"ל דתורם משלו על של חברו שאני דלא בעי' שלוחו מדעתו אלא בתורם משל בעל הכרי על בעל הכרי ואע"ג דניחא לי' שיתקנו את כריו, אבל בתורם משלו על של בעל הכרי כיון שאינו של בעל הכרי לא בעי' שליחותו ממש, ואין

הדבר תלוי אלא אי זכות הוא לו וזכין לאדם שלא בפניו, ע"כ. והנה מהורא של הרשב"א ז"ל למדנו דהיכא דבעי' שליחות בעי' שיהא מדעתו דוקא ולא מהני מה שניחא לי', אמנם היכא דלא בעי' שליחות ממש אז הדבר תלוי בזכות, ואם הדבר הוא זכות לפניו אזי זכין לאדם אפי' שלא בפניו, א"ב לפ"ז גבי גט דבעי' שליחות ממש א"פ לא מהני זכות, רק דוקא שליחות לדעתו כנ"ל.

הן אמת שראיתי לקצה"ח ז"ל (בסי' רמ"ג ס"ק א') שלמד בכוונת דברי הרשב"א דבתורם משל בעל הכרי אין שייך בזה זכות, דזכות לא שייך רק היכא שמזכה לו איזה דבר, או במזכה גט לאשתו, או במפרים משלו על של בעל הכרי, אבל מפרים משל בעה"כ אין שייך בזה זכות אבל ניחותא איכא ושליחותא לאו מתורת ניחותא הוא ובעי' לדעתכם דוקא. והנה סברתו קרובה לדברי המרכבת המשנה (בפ"י מהל' גירושין). אבל כל מעיין יראה איך דבריו רחוקים מכוונת הרשב"א, ובפרט כי גם בעצם סברתו עדין יש לעיין מסוגיא דכתובות (דף יא) ומסוגיא דסוטה (דף כ"ה ע"א) דמוכח משם דאפי' היכא שאין מזכה לו שום דבר ג"כ אית בי' תורת זכי', וראיתי בספר באר יצחק מהגאון אב"ד ד"ק קאוונא בסי' א' שהשיג עליו מהסוגיות הנ"ל, אמנם יש לדחות דשאני התם דהוי זכות גמור, כמש"כ המחנה אפרים (בהלכות זכי' סי' ו') והתוס' בכתובות שם כתבו דזכות גמור עדיף משליחות, א"כ אפשר דמודה הקצה"ח דשם מהני זכות אפי' בשאינו מזכה לו שום דבר, אבל כוונת הרשב"א הוא בודאי כפי מה שכתבנו לעיל.

ולעד"נ שדברי הרשב"א הם מבוארים בירושלמי (פ"ק דגיטין הל' ה') דאמרי' שם עלה דמתני' האומר תנו גט זה לאשתי, ר' יוחנן בעי הגע עצמך שהי' עבדו של קלין הרי טובה הוא לעבד, הגע עצמך שהיתה אשתו של מוכה שחין הרי זכות הוא לאשה, לית לך אלא כהדא אילו המוכר את עבדו שלא מדעתו שמא אינו מכור והמגרש את אשתו שלא מדעתה שמא מגורשת היא. ור"ל דלזאת לא מהני זכות גבי אשה, משום דבעי' דעתה דווקא וכסברת הרשב"א הנ"ל דכל היכא דבעי' שליחות ממש בעי' דעתו דווקא ולא סגי בניחותא. יכ"כ (בתה"ד סי' רל"ז פי' דברי הירושלמי, יעו"ש).

הן אמת שאפשר לומר דהרשב"א אזיל לשיטתי' דס"ל בחידושיו (בקידושין דף מ"ב ע"א) דזכי' לאו מתורת שליחות נגעו בה, ע"כ כתב דהיכא דבעי' שליחות ממש לא מהני זכי', אבל להסוברים דזכי' היא מטעם שליחות אין הפרש בין זכי' לשליחות, אבל פשט לשונו מבואר לכל מעיין דאפי' אם נאמר דזכי' מתורת שליחות, עכ"ז אינה כשליחות ממש, והיכא דבעי' שלוחו ממש בעי' דעתו דווקא

ולא מהני זכי', ובאמת גם בקידושין שם לא הכריע בברור שזכי' אינה בתורת שליחות, ונראה שהוא כמסתפק בזה.

והנה הרא"ש ז"ל [בפ"ק דגיטין ס' י"ג) כ' וז"ל כתב הרי"ף ז"ל וה"מ לחזרה כו' אבל עבדא לא נפיק לחירות עד דמטי גיטא לידי' כו', ומילתא דתמיהא היא דהחזרה והחירות דברים אחדים הם דהא בחד הלכה דטעם החזרה משום דתנו כזכו דמי וזכין לאדם שלא בפניו וזכי, מטעם שליחות ואנן סהדי דניחא לי' שיהי' שלוחי ושלוחי של אדם כמותו והוי כאילו בא לידו דאי לא הוי כאילו בא לידו למה לא יחזור בו כ"ז שלא נגמר הדבר אין זכי' ושליחות לחלאין אלא הוי כאילו בא לידו ונשתחרר בקבלתו, ע"כ, והנה הרא"ש ז"ל בקוצר לשונו נשמר ליישב את אשר הערנו בזה, דהא בגט בעי' שליחות, ע"ז קאמר וזכי' מטעם שליחות, אבל עדיין קשה הא בעי' שליחות לדעתו דוקא וכסברת הרשב"א, ע"ז כתב ואנן סהדי דניחא לי' שיהי' שלוחו, וא"כ שפיר הוי כאילו עשאו שליח. דהא דאמרי' מה אתם לדעתכם אף שלוחכם לדעתכם. היינו בדבר שאין ידוע לנו אם ניחא לי', וא"ת א"כ פשיטא דלאו כלום הוא, דהא אין חבין לאדם שלא בפניו, י"ל דאפי' אומר אח"כ דניחא לי', עכ"ז בעת השליחות לא הוה ידעי' דעתו ואין זה מדעת, אבל היכא דאנן סהדי דניחא לי', א"כ אנן סהדי שדעתו רוצה בשליחותו ומדעתו מיקרי.

ובזה אפשר ליישב ד' הט"ז [בסי' ק"מ ס"ק ה'] שכתב, דע"כ לא קאמר הרי"ף דלא מהני זכי' רק לחזרה, גבי עבד משום דקלא טוב הוא לו, ר"ל אע"ג דזכות הוא לעבד שיצא לחירות עכ"ז אנן סהדי ליכא דילמא היא לא ניחא לי', וא"כ ליכא מדעתו, אבל גבי גט היכא דידעי' שזכות גמור הוא לה שתתגרש גם הרי"ף מודה לסברת הרא"ש דהיכא דאנן סהדי הוי כאילו עשאו שלוחו מדעתו, ודו"ק.

אמנם הרשב"א ז"ל לא ניחא לי' בהאי סברא דאע"ג דאנן סהדי דניחא לי' עכ"ז לא מיקרי מדעתו, דמדעתו היינו שהדבר יהי' נעשה בידיעתו ועל פיו, וכמו בקרבנות דבעי' דעת כמבואר [בנדרים דף ל"ה ב'] בעי' דוקא שיהי' הקרבת הקרבן בידיעתו ולא מהני זיכוי.

עכ"פ לפמש"כ דזכי' מהני שתזכה האשה בגט אבל עכ"ז לא תוכל להתגרש בו משום דלא מטי לידה עדיין, יתיישב דעת הרי"ף לנכון דהוא סובר דגם בשטר שיחרור בעי' שיתן לידו. דגמרי' לה לה מאשה וכ"ד הריטב"א [בקידושין דף כ"ג ע"ב]. וא"כ נהי דהזוכה קנה השטר בשביל העבד, אבל עכ"ז לחירות לא נפיק עד דמטי גיטא לידי'.

ועתה יתיישב קושיית הרא"ש על הרי"ף דאם לא הוה כאילו בא לידו למה לא יחזור בו כ"ז שלא נגמר הדבר, דזה אינו, דחזרה לא שייכא רק היכא שהוא לא גמר הדבר, אבל הכא הא הקנין כבר נגמר שנקנה השטר להעבד, רק שגזה"כ הוא שלא יצא לחירות עד שיגיע לידו, א"כ אין ביכולת האדון לחזור בו עוד, שהשטר כבר יצא מרשותו ונקנה להעבד, והחזרה והחירות הם דברים נפרדים החזרה תלי בקנין השטר וכבר נקנה, והחירות תלי בהגעה לידו ועדיין לא מטי לידי'.

טז] ועפי"ז יש ליישב הא דאמרי' (בגיטין דף ע"ז ב') גבי ההוא שכיב מרע דכתב לה גיטא לדביתהו בהדי פניא דמעלי שבתא ולא הספיק למיתב לה עד למחר, א"ל רבא ליקניי' להאוא דוכתא דיתיב בי' גיטא ותיזול איהי ותיחוד ותפתח בו' ופירש"י ז"ל עלה, ותנן נכסים שאין להם אחריות נקנין עם נכסים שיש להם אחריות בכסף בשטר ובחזקה, והנה הרשב"א והר"ן ז"ל תמהו על דברי רש"י הללו וכתבו דגט אינו נקנה באגב, דאי אמרת דנקנה באגב למה הקפיד רבא דליקניי' להאוא דוכתא דיתיב בי' גיטא הא אגב לא בעי צבורין, ואפי' דוכתא אחריתא נמי. וראיתי בקצה"ח [סי' ר"ג] שתי' דאם לא הי' ברשותה אין זה כריתות עדיין כמו דאמרי' (במציעא דף ז' ע"א] גבי גט בידה ומשיחה בידו דאין זה כריתות, ע"ש בדבריו.

ולא ידעתי מה הועיל בתירוצו דהא אפי' בלא סברת הקצה"ח, כתבו הרשב"א והר"ן דאגב לא מהני משום דבעי' ונתן בידה דוקא, רק דעיקר הקושיא היא דא"כ למה פירש"י כלל קנין אגב, דמאחר דבעי' חצרה ובחצרה לבד סגי, וא"כ מה יתישב זה בתירוץ הקצה"ח, הן אמת דבירושלמי (גיטין פ"ב הל' ג') משמע לכאורה שנסתפק אם בעי' ידה דוקא, או דסגי בקנין בעלמא, דקאמר שם ר' זעירא בעי קומי ר' מנא מסר לה במוסירה מהו, ופריך מדת הדין את אמר נקנה המקח והכא את אמר הכין, ומשני, או שנייא היא דכתיב ונתן בידה עד שיהא כולו בידה. משמע דמסתפק בזה, אמנם אפשר לומר דשאני התם שתופס הבהמה ע"י מוסירה. וא"כ נסתפק אם זה מיחשב כאילו הוא בידה, או דילמא שיהא כולו בידה ממש, אבל באמת זה פשיטא לי' דבעי' דוקא בידה, אח"כ מצאתי להגאון רע"א ז"ל (בתשו' סי' רכ"ב), שנסתפק ג"כ בפי' ד' הירושלמי, ומסקנתו בפי' הירושלמי כעין מה שכתבנו.

והנלע"ד בכונת רש"י ז"ל שבא לתרץ קושית המרדכי שהקשה ר"פ הזורק אהא דקאמר תיזול איהי ותיחוד ותפתח, הא הו"ל עלי גיטך מע"ג קרקע, ולכאורה צריך להבין כונת קושיתו דמאי מיקרי זה עלי גיטך מע"ג קרקע, דהא הללו

חשיב כשלוחו, דחצר דגברא משום שליחות איתרבאי (במציעא דף י"א], ואח"כ דשהקנה לה החצר הא אמרי' דגיטה וחצרה באין כאחד, וא"כ שפיר קבלה הגט בידה משליח הבעל, דהא חצרה בידה, וזה חשיב שפיר נתינה מה ששלוחו נעשה אח"כ ידה, כמבואר בגיטין [דף כ"ד ע"א] גבי הא דפריך והא הו"ל שלי גיטך מעג"ק ומשני דאמר לה הוי שליח להולכה עד דמטיה התם וכי מטיה התם הוי שליח לקבלה וקבלי את גיטך אלמא דזה מיקריא נתינה.

והנראה שכונת המרדכי היא כך דמאחר שעיקר הקבלה היא ע"י שחצרו נקנה לה ונמצא שהחצר בעצמו הי' מקודם שליח להולכה ואח"כ נעשה יד האשה לקבל הגט, וא"כ הא לא חזרה שליחות אצל הבעל, וכמו שפרשנו לעיל (אות ח') שנתבטלה השליחות הולכה, ושוב היה לה שלי גיטך מעג"ק הו"ל, ושפיר הקשה המרדכי ז"ל ע"כ ליישב קושית המרדכי כתב רשי' דהגט נקנה ע"י קנין אגב, וא"כ שפיר חזרה שליחות אצל הבעל דהא הקנין שהגט יקנה לה אינו מחמת קבלת החצר, רק שהחצר והגט שניהם ניקנים כאחד ע"י קנין אגב, ונמצא בעת שנקנה לה הגט הי' החצר עדיין שלוחו של הבעל ושפיר חזרה שליחות אצל הבעל, וא"כ שפיר אח"כ כשנעשה חצרה מתגרשת לגמרי, משום דנתקיים ונתן בידה משום דחצרה כידה דמי, וא"ת עדיין ליכא ונתן בידה דמאי קיבל החצר מאחר שכבר נפסק מהיות שלוחו בעת שנקנה להאשה, וקבלת החצר את הגט הוא אחר הקנין, זה אינו דמאחר שנקנה לה בנתינת הבעל לחצרה כנ"ל, שוב לא בעי' עוד הפעם נתינה אחרת, רק מאחר שקיבלה אותו אח"כ בידה ומצטרף הנתינה הראשונה לקבלה האשה, ומיקריא ונתן בידה ובמש"כ לעיל (אות ט"ו) לשיטת הרי"ף, דמאחר שמסר השטר לאחד לזכות בו עבור העבד, כשיגיע ליד העבד יצא לחירות, ואע"ג דאין הזוכה שליח האדון שיהי' במקומו ליתן להעבד, אמרי' דמצטרף נתינת האדון ליד הזוכה, לקבלת העבד, ומיקריא ונתן בידו, ועי' בש"ך (סי' ר"ב סק"ג) ודו"ק.

עכ"פ לפ"ז נסתלק קושית הרשב"א והר"ן ז"ל מרש"י ז"ל דל"ל להקנות ההוא הוכחה דוקא מאחר דנקנה באגב, דזה אינו דהא אגב לא מהני רק לענין קנין וזכי' אבל לא חשוב כמו שהיא בידה, ולזאת הקנה לה אותו החצר דוקא כנ"ל.

ועפ"ז יתבאר לני ד' רש"י בגיטין (דף כ"ד ע"א) שתמוהים לכאורה מאד, וז"ל שם גבי הא דאמרו גזירה משום חצרה הבאה לאחר מכאן, דדמיין להדדי בזורק גט לחצר חברו ואח"כ קנתה היא החצר הרי הוא עושה את החצר שליח לסוליך והיא כשקנאתו עשאתו שליח לקבלה ואתו לאכשורי מההוא טעמא ושלא כדין הוא

דחצר לאו משום שליחות איתרבאי אלא משום ידה והיא שעתא דנתינה לאו ידה הוא, ע"כ. והנה כבר הקשו תוס' בד"ה חצרה על פי' רש"י דחצר חברו לא דמי לשליח הולכה, אמנם היותר תמוה, דמה נ"מ אם חצר משום שליחות איתרבי או משום ידה, דממ"נ אם חצר חברו הוי שליחו א"כ מאי איכפת לן אם חצרה הוי משום ידה דמ"מ שלוחו מוסר הגט לידה, ואדרבא לפי דעת האבני מלואים [בסי' קל"ט ס"ק י"ב] בדברי התוס', זה עדיף יותר מאילו הי' שלוחה, ואם נימא דחצר חברו אינו שלוחו א"כ אפי' הי' חצרה חשיב כשלוחה ג"כ אינו כלום דהוי עלי גיטך מע"ג קרקע, כמו שכתב'.

אמנם לפמש"כ יתיישב היטב כונת רש"י ז"ל והוא דהגזירה היתה שיתן את גיטה בחצר חברו מדעתו של בעל החצר וא"כ שפיר נעשה החצר שלוחו מאחר שהשאילו לכך, וא"כ כשקנתה האשה החצר מבעל החצר, אם חצרה הי' משום שלוחה, א"כ כשקנאתו נעשה שליח קבלה, ושפיר מיכשר הגט דאע"ג דלא חזרה שליחות אצל הבעל, אבל כבר כתבנו דלשיטת רש"י הוא דוקא היכא שנעשה בעל דבר, אבל היכא שנעשה ש"ק הא איכא ר"נ דמכשיר (בגיטין דף ס"ג ב') ומדקאמר משום חצרה הבאה לאחר מכאן, ולא אמר משום שליחות עצמה, ע"כ דרוצה ליישב אפי' אליבא דר"נ, וכמש"כ לעיל (אות ה' ו' ז') אבל מאחר דחצרה משום ידה, והאי חצר לאו מכח הבעל אתי דניהוי נותן הגט והחצר ביחד כמש"כ רש"י (בגיטין דף כ"א א') ור"ל שיקנה לו הגט בקנין אגב דחצר כנ"ל, וע"כ לומר שהזכה בגט בתורת חצר, דהיינו חצרה מקבל הגט, וא"כ מאחר דחצרה כידה א"כ נעשה משליח הולכה בעל 'דבר, וזה לאו כלום הוא אפי' לר"נ כפי שיטת רש"י וכנ"ל.

עתה נתבאר העלה העמוקה שבלב רש"י ז"ל לפרש שם בסוגיא (בדף כ"ד) הא דפריך והא לא חזרה שליחות אצל הבעל, היינו שנעשה בעל דבר ולא פי' כפי' התוס' וכמו שפירש בעצמו (בדף ס"ג ב'), דאם לא הי' מחלק בין ש"ק לבעל דבר; א"כ הקושיא עצומה, מאי אמר כאן משום חצרה הבאה לאחר מכאן, דמדלא קאמר משום שליחות עצמה; ע"כ דרוצה ליישב אפי' אליבא מאן דלית לי' סברא דלא חזרה שליחות, וא"כ מאי גזירה איכא משום חצרה הבאה לאחר מכאן, דגם בזה שפיר הוי גיטא בתורת חצר, ע"כ הוכרח לחלק בין הדבקים, דבבעל דבר הכל מודו דלאו כלום הוא וחצרה משום ידה ע"כ לכו"ע לאו כלום הוא, ודו"ק.

טו"ב) אמנם המרדכי והר"ן ז"ל תירצו על הקושיא הנ"ל (באות ט"ז) הא הו"ל עלי גיטך מעג"ק דכיון דגיטה וחצרה באים כאחד הו"ל כאילו זרקו לתוך

חצרה, ור"ל דאע"ג דהגט נקנה ע"י החצר, עכ"ז מאחר דאמרי' שניהם באים כאחד, וברגע הנחת הגט לחצר הי ברגע הקניית החצר שניהם נקנים כאחד, א"כ שפיר מיקרי שליחות שחזרה, ולא הוי כטלי גיטך מעג"ק.

וראיתי בספר אבני מלואים (סי' קל"ט ס"ק י"ב) שכתב בכונת המרדכי דמאחר שקבלתה בא ע"י כח הבעל דהא קבלתה ע"י חצרה ולא נעשה חצרה אלא ע"י בעלה, א"כ מאחר שהבעל מסייע בקבלתה מיקריא בי' ונתן, ושוב הקשה על דבריו דא"כ אמאי לא מהני בחצרה הבאה לאח"מ, דהא הם משועבדות לבעל לפירות כמבואר ר"פ הזורק, רק דאמרי' גיטה וחצרה באין כאחד, וא"כ הו לא הוי טלי גיטך מעג"ק ונדחק ליישב לפי שיש חצר שאין לבעל פירות גזרו על כל חצר הבא לאח"מ, ע"כ.

והנה הוא דוחק גדול לומר דעיקר איסור דחצרה הבאה לאח"מ הוא רק משום גזירה, ולפ"ז נוכרח לומר דהא דגזור שליחות משום חצרה הבאה לאח"מ היא גזירה לגזירה, גם עיקר סברתו תמוה, דהא גם בטלי גיטך מעג"ק הוא מסייע לה בקבלת הגט עי"ז שאומר לה שתגביה אותו, ואעפ"כ אינו כלום, ומה מועיל יותר כשאומר לה שתחזיק בחצר ועי"ז תקנה הגט והחצר יחדיו, ע"כ נ' ברור כמש"כ הן בכונת ד' רש"י והן בכונת הר"ן והמרדכי.

וראיתי בספר יד שאול (סי' רס"ז סעיף מ"ח) שרצה לחלק בין זכה להיכא דאמר תן אפי' הוי כזכי, משום דבזכה שפיר מיקריא נתינה משום דעיקר הזכי' בא ע"י רבו, ואע"ג שלא מסרו מיד ליד, משא"כ תן דהוי כזכי מאחר שלא הזכיר בפירוש הזכי' אין זה מיקרי נתינה והוי כטלי גיטך מעג"ק, וכתב ע"ז שהיא עצה עמוקה ודבר חדש, ורצה מזה ליישב שיטת הרי"ף, וכל דבריו שם אין להם שחר והם מרפסים איגרא, ואין להאריך בזה.

ועפ"י דברינו יתבאר לנו כונת הירושלמי (בפ"ק דגיטין הל' א') נתן לה את גיטה ואח"כ אמרה תזכה לי חצרי שבעבו אמר ר' חיננא נעשית כמו שהיתה ידה ארוכה, והרשב"א ז"ל בחידושיו הביא הירושלמי הנ"ל ולמד בו הרשב"א בפי' א' שלא ידעה בעת הנתינה, ותמה עליו הר"ן ז"ל [בריש הזורק] דא"כ כשזרקו לתוך החצר לא הוי האי חצר לא שליחו ולא שלוחה ואיך מתגרשת בו, יעו"ש, אבל עפ"י מה שכ' יתבאר היטב, דהא אמרי' בריש הזורק, [דף ע"ז] בחצרה דמה שקנתה אשה קנה בעלה, וכן מבואר בירושלמי ריש הזורק, וא"כ קודם שידעה הא הוי החצר של הבעל, רק שאח"כ גיטה וחצרה באים כאחד, וא"כ מאחר שהי' של בעל נעשה החצר שליח להולכה, ואח"כ כשאמרה תזכה לי חצרי נעשה החצר

כידה וגיטה וחלרה בחים כחחד.

ומזה מוכח כמש"כ דחס נחמר כפי' הח"מ דזה שהוח מקנה לה החלר הויח כנתינה, הח בכחן כשנתן לה ידעה היח עדיין ולח קנתה לח החלר ולח הגט, ומה שקנתה חח"כ הוח מחמת חמירתה שחמרה תזכה לי, וח"כ הוח לח נתן לה, חלח ע"כ דלח כהח"מ.

וחין להקשות הח בירושלמי חיירי שבלוחו נתן הגט לחלרה, וכהי דזה הי' בליווי הבעל עכ"ז לטעמח דחין החשה עושה שליה לקבל גיטה מיד שליח בעלה הוח משום גזירה דחלר הבח לחח"מ ופירש"י שיטעו לומר דחלרה הוח משום שליחות, ח"כ חסור לשליח הולכה דבעל ג"כ ליתנו בחלרה, גזירה משום חלרה הבחה לח"מ, זה חינו דהח בעל המימרח בירושלמי הוח ר"ח וחזיל לשיטתי' (בבבלי דף ס"ג ב') דחשה עושה שליח לקבל גיטה מיד שליח בעלה, ולק"מ.

(ח"י) וכחשר בינותי בספרים, רחיתי בספר דברי חמת (עניני גיטין סי' נ"ב) שכתב ג"כ בדעת הרי"ף, דסובר דזכי' חינה מטעם שליחות, ועבד ילפי' מחשה דבעינן ונתן בידה ע"כ חינו משוחרר עד שיגיע גט לידו, ומלטרף לזה הנתינה ליד הזוכה כמש"כ לעיל, ושמחתי מחד. והנה עפ"י דברינו יתישב מחד הח שהביח הרי"ף הנך תרי בעיות דמזכה גט לחשתו במקום יבם ובמקום קטע, בתר שכתב וה"מ לחזרה חבל עבדח לח נפיק לחירות עד דמטי גיטח לידי', דהנה כפי מה שהבחנו לעיל (בחות ע"ו) ד' הירושלמי דלזחת לח מהני זכי' גבי חשה משום דבעי' דעתה, ח"כ מבוחר מד' הירושלמי הנ"ל דמחמת זה ביכולת הבעל לחזור בו ג"כ, דהח קחי שם על מתני' דדף י"ח ב' ושם חיירי לענין חזרה, וח"כ חם נימח דעבד גמרי' מחשה, ח"כ הי' ביכולת החדון לחזור בו ג"כ, וע"כ דלח גמרי' מחשה, וח"כ ממילח מהני הזיכוי לגמרי דלח כד' הרי"ף לזחת הביח הנך ב' בעיות דיבמות להוכיח מזה דתלמודח דידן פליג בזה על הירושלמי וסובר דחע"ג דבעי' דעתה עכ"ז מהני זכות לכה"פ לענין חזרה, ח"כ שפיר נוכל לומר דגם עבד גמרי' מחשה, רק דלענין חזרה מהני זכות, חבל לגמרי לח נפק לחירות, ככ"ל.

הן חמת שבעל המחור והר"ן ז"ל הרבו להקשות על ד' הרי"ף, והנה הקושיות שהקשה המחור מחכילת תרומה כבר יישב הרמב"ן ז"ל בטוב טעם, חמנם הקושיות שהקשה הר"ן מהביח (דקידושין דף כ"ב ב') ומהסיח (דגיטין דף מ' ע"ח) עליהם הודה הרמב"ן ז"ל שהם קושיות חזקות, חבל בחמת גם חלו הב' קושיות יש לדחות, דהנה מהביח דגיטין בחומר עשיתי לפלוני עבדי בן חורין והוח חומר לח עשני חיישינן שמח זיכה לו ע"י חחר, בודחי לק"מ, דהתם יכול

להיות שזיכה לו ע"י אחר כסף ע"י שנתן לו אותו האיש עבור שישחרר עבדו, דממילא כשנתן להאדון הכסף יצא העבד לגמרי לחירות, ואפי' אם נאמר דלשון זיכה לו ע"י אחר לא משמע הכי, עכ"ז אפשר לאוקמי שהעבד ביקש לאחד שישתדל להשיג עבורו שטר שיחרור מרבו, ואותו האחד קיבל ולא הגיד לו, ואף אם נשאל העבד ויגיד שלא ביקש משום אדם אפשר ששכח דמילתא דלא רמיא עלי' לאו אדעתי', ומסוגיא דקידושין לא די שאינה קושיא אבל יהי' עוד סייעתא גדולה לד' הרי"ף ז"ל, דבסוגיא (דקידושין דף כ"ג ב') בעי שם רבה לרשב"א עבד מהו שיעשה שליח לקבל גיטו מיד רבו, ונדחקו שם התוס' מאד מה נ"מ אם ביכולתו ליעשות שליח אם לאו, מאחר שביכולתי לזכות לו השטר, א"כ אטו בשביל שעשאו שליח מיגרע גרע, אבל לשיטת הרי"ף יתיישב מאד, דהנה באמת הא דקאמר לרשב"א בשטר ע"י אחרים, הפי' לשיטת הרי"ף ואח"כ ימסרו הם ליד העבד, דמשום דעבד אין לו יד לקבל בעצמו, ר"ל שיזכה בעצמו בשטר דכל מה שקנה עבד קנה רבו, וא"כ אין ביכולתו להשתחרר ע"י קבלת עצמו רק שיזכה לו ע"י אחר, ואותו האחר זוכה בשבילו השטר, רק דעדיין אינו משתחרר לגמרי עד דמטי ליד העבד, א"כ כשהזוכה מוסר לו השטר יוצא לגמרי לחירות. וע"כ בעי רבה מהו שיעשה שליח שישתחרר תיכף בקבלת השליח משום דשלוחו כמותו וכמו שכתבנו לעיל.

ומצאתי לארבעה גאונים מתנבאים בסגנון אחד ליישב הגמ' דקידושין הנ"ל כפי מש"כ. ה"ה, הפני יהושע, והדברי אמת, והמרכבת המשנה, והאור חדש, עי' בספריהם.

וא"ת מאחר שהוא עדיין עבד איך ביכולת אחרים לזכות השטר עבורו. ורציתי לומר שבקבלת השטר כבר נפקע שעבודו, רק שהוא מחוסר גט שיחרור, אבל ראיתי בספר דברי אמת שם שהביא בשם המרדכי (פ"ק דקידושין) דגם בעבד גמור כשאחרים מזכים לו איזה דבר קנה, א"כ אין אנו צריכין למה שכתבתי, הן אמת שהריטב"א ז"ל בחידושיו (קידושין דף כ"ג ע"א) הביא ראי' דאפי' ע"י זיכוי אחרים אין קנין לעבד, דאל"כ הא משכחת לר"מ בכסף ע"י עצמו היכא שזיכו לו אחרים, אבל לע"ד יש לדחות ראייתו, דאפשר לומר דאה"נ כשהאחרים נותנים אותו הכסף ליד העבד זכה בם רבו, דידו כיד רבו, וע"כ לא משכחת לה בכסף ע"י עצמו, אבל כשהוא עדיין ביד אחרים לא זכה בהם הרב, ואפשר שגם הריטב"א יודה לזה, וראייתו היא רק היכא שבאה המתנה ליד העבד.

עכ"פ לפי מש"כ מיושב ד' הרי"ף מכל הקושיות שהקשו עליו.

והנה לפמש"כ בדעת הרשב"א הא בודאי יסבור דלא מהני בגט זכי' להתגרש בו לגמרי, אם מטעמא דזכי' לאו מתורת שליחות, אם מטעמא דבשליחות ממש בעי' דעתי דוקא, א"כ צריך להבין מה שכ' הרשב"א בחידושיו (בגיטין דף י"ג ע"א) על ד' הרי"ף הנ"ל וז"ל, וזה קשה דהא אמרי' בגמר' כל האומר תנו כאומר זכו דמי, וכיון שהגיע גט ליד שליח יצא לחירות, וכדמשמע לקמן דף ס"ג בס"ק שאמר אשתך אמרה התקבל לי גיטי והוא אומר הולך ותן לה דלמ"ד תן כזכי כיון שהגיע גט ליד שליח מגורשת, ע"כ, והקושיא עצומה הא גם לדידי' ע"כ דלא מהני זכי' בגט שתתגרש בו לגמרי, וע"כ לאמר דאין כונת הרשב"א להביא ראי' דע"י זכי' תתגרש האשה לגמרי, וא"כ איזה ראי' היה דהתם שאני שהאשה עשאתו ש"ק, אלא דזה הי' פשוט להרשב"א דבעבד לא בעי' נתינה לידו, כמו שכ' א"כ דלא אמרי' תן כזכי אלא כשמוסרו מיד ליד, אבל באומר תן אותו שטר שיחרור המונח בקרקע לעבדי אינה כזכה, אלמא דאם הי' כזכה הי' מהני ולא בעי' שימסרו לידו, וא"כ בעבד ודאי מהני זכי', רק שנוכל ליישב ד' הרי"ף שסובר דתנו לא הוה לגמרי כזכה, ע"ז כתב הראי' מלקמן דמוכח דאם נאמר תן כזכ' הוה לגמרי כזכ'.

א"כ לפ"ז מה שכ' המהרי"ק (בשורש קמ"א) דהתוס' בדף ט' ע"ב פליגי על הרי"ף, אין שום ראי' מדברי התוס' דנהי דפליגי גבי עבד משום דאזלי לשיטתייהו (בדף י"ג ע"א) דלא בעי' בעבד שימסור מידו ליד העבד דוקא, אבל גבי אשה דכתיב ונתן בידה, מודו דבזכי' אינה מתגרשת לגמרי, כן הרמב"ם דלא כתב גבי עבד שצריך למסור השטר לידו מוכח ג"כ דסובר כד' התוס' והרשב"א בזה, א"כ אין ראי' מהא דפסק גבי עבד דאם אמר זכה משתחרר לגמרי שגם בגט אשה יהי' הדין כן, וא"כ מאחר שהרשב"א בודאי סובר כהרי"ף ומתוס' ורמב"ם אין שום ראי' שיחלוקו עליו א"כ מי יקל ראשו כנגד רבינו הרי"ף ז"ל.

יט) והנה בספר דברי אמת שם הקשה על דעת הרי"ף מהא דאיתא בירושלמי (פ"ק דקדושין) שהקשו על רבי דאמר המשחרר חצי עבדו קנה, ולית לי' לרבי שהוא כמזכה מימינו לשמאלו, אית לי', והכא במזכה ע"י אחר, ולית להו לרבנן במזכה ע"י אחר, סברי רבנן הראוי לזכות ע"י עצמו ראוי לזכות ע"י אחרים, ומי שאינו ראוי לזכות ע"י עצמו אינו ראוי לזכות ע"י אחרים, ע"כ, וא"כ לדעת הרי"ף דלא נשתחרר לגמרי ע"י אחרים א"כ ישתחרר חציו אח"כ כשיגיע השטר לידו, דעדיין הוא כמזכה מימינו לשמאלו.

והנה לענ"ד אני רואה מכאן שום קושיא לד' הרי"ף ז"ל דהא דפריך הירושלמי על רבי שהוא כמזכה מימינו לשמאלו, היינו היכא שהוא צריך לזכות

בשטר, אמרי' דאין החצי עבד יכול לזכות בשטר שישתחרר חציו השני, דיד עבד כיד רבו, וכמ"ש שאין העבד מקבל גט לחברו מיד רבו שלו, אבל היכא שכבר זיכו לו אחרים השטר, רק שאין חציו משתחרר לגמרי עדיין מגזה"כ דבעי' שיגיע לידו דוקא, יא"כ לא שייך כאן מזכה מימינו לשמאלו, מאחר שכבר זכה בו ולא מחוסר רק ההגעה לידו.

עוד כלע"ד דאם נימא דתלמודא דידן סיבר ג"כ כדעת הירושלמי דלרבי בעי' שיזכה לו ע"י אחרים יהי' עוד סייעתא גדולה לד' הרי"ף, דהנה (בגיטין דף כ"ג ב') גבי הרי את שפחה וולדך בן חורין אם היתה מעוברת זכתה לו, פריך עלה והא אין אדם מקבל גט לחברו מיד רבו שלו, ואמר דשני גדולי הדור פירשו את הדבר חד אמר הא מני רבי היא דאמר המשחרר חצי עבדו קנס וחד אמר מ"ע דרבי בהא קסבר עובר ירך אמו הוא ונעשה כמי שהקנה לה א' מאבריה, ופירש"י ז"ל בד"ה וחד אמר, מוסיף ומסיים פירוש הדבר דהא לא חצי עבדו הוא דתרי גופי נינהו, ע"כ.

והנה הא דפריך והא אין אדם מקבל גט לחבירו מיד רבו שלו, היא קושיית הירושלמי, מה שהקשה, לית לי' לרבי שהוא כמזכה מימינו לשמאלו, ואם נאמר דתלמודא דידן סברה ג"כ דרבי איירי בזיכה לו ע"י אחרים הא דקאמר הא מני רבי היא, ר"ל דאיירי בזוכה ע"י אחרים רק דלרבנן לא מהני משום דמי שאינו ראוי לזכות ע"י עצמו אינו ראוי ג"כ לזכות ע"י אחרים. אבל א"כ קשה דלמה צריך להוסיף עוד דעובר ירך אמו הוא, דמאי איכפת לן אם תרי גופי נינהו מאחר שאחרים מזכין לו, אלא ע"כ דתלמודא דידן פליג על הירושלמי, וסובר דדעת רבי היא דאע"ג דאינו מקבל גט מיד רבו לחברו, אבל הוא בעצמו מקבל גט עבור חציו ועכ"פ מוכרח להוסיף דסובר עובר ירך אמו הוא.

אמנם לכאורה עדיין י"ל דתלמודא דידן לא פליג עם הירושלמי ואיירי בזיכה לו ע"י אחרים, רק דאעפ"כ מוכרח להוסיף דעובר ירך אמו הוא, דאל"כ עדיין קשה הא קיי"ל (בבתרא דף קמ"ב ב') דהמזכה לעובר לא קנה, וא"כ מאי מהני הזיכוי שמזכה לעובר ע"י אחרים, וע"כ קאמר דסובר עובר ירך אמו הוא, וא"כ דומה כמי שמשחרר א' מאבריה דזה מהני לרבי, מכא"כ התם בבתרא בשמזכה איזה דבר לאחד מאבריו של אדם ודאי לאו כלום הוא.

אלא דעדיין קשה דאיך אפשר לומר דאיירי במזכה ע"י אחרים, מאי קאמר אם היתה מעוברת זכתה לו, הרי לא זכתה לו כלום, רק אחרים זיכו לו, ומינה מוכרח לומר כשיטת הרי"ף ז"ל, דגם במזכה ע"י אחרים לא משתחרר עד דמטי גיטא לידי', וא"כ אם נימא דעובר לאו ירך אמו הוא, א"כ מאי

מהני הא דמטי שטרא לידה שישתחרר העובר, לזה קאמר דסובר עובר ירך אמו הוא, וע"כ שפיר זכתה לו כשיגיע לידה השטר, הרי דאס' נימא דתלמודא דידן סובר כהירושלמי, שיטת הרי"ף מוכרחת.

ובזה יסתלק גם קושיית התוס' בד"ה ונעשה, וז"ל. תימא לר"י היתה מעוברת איך זכתה לו אע"ג דירך אמו הוא כיון דידה כיד רבה שלא שיחרר אלא העובר, אבל עפ"י מה שכתבנו בשיטת הרי"ף ז"ל דכבר זכה בשטר ע"י אחרים, רק דאינו יוצא לחירות עד דמטי שיחזור לידי' מגזה"כ כנ"ל. א"כ כיון שהגיע לידה השטר ועובר ירך אמו הוא, שפיר משתחרר לגמרי, ודו"ק.

ב] ונלע"ד דהרי"ף אזיל לשיטתי' [בפ"ב דקידושין] כפי מה שפי' גם הר"ן ז"ל בדבריו גבי הא דפריך [בקידושין דף מ"ה ב'] ודילמא ארצויי ארצי קמי' ושתיק א"ל רבה בר שימי בפירוש אמר מר דלא סבר להא דרב ושמואל, וכו' הר"ן ז"ל בפירוש ד' הרי"ף ז"ל דאפי' אם נתרצה מעיקרא ג"כ לאו כלום הוא. והיינו ע"כ משום דסובר דשליחות איננה כ"א מדעתו, ע"כ אפי' כשנתרצה אינה קידושין, וכמש"כ גם הר"ן וז"ל, אע"ג דארצי קמי' אינו דומה לשליח והאין קידושיו קידושין, אמנם הרא"ש ז"ל חולק בסברא זאת גם שם על הרי"ף ז"ל, שכתב, וכיון שחפץ בה וזכות הוא לו וזכין לאדם שלא בפניו וזכי' הוי מטעם שליחות והוי כאילו עשה את האב שליח לקדשה לו, והוא אזיל לשיטתי' כנזכר לעיל [אות ט"ו].

ונלע"ד שגם בד' התוס' [בקידושין דף כ"ג ב'] ד"ה מהו, מוכח כד' הרי"ף ז"ל, שכ' שם על הא דבעי לרשב"א עבד מהו שיעשה שליח לקבל גיטו, יש מפרשים דהכי קא מיבעי לי' היכי דאמר העבד לאחר לקבל גיטו מי מהני דכי לא א"ל לקבל גיטו ובא ומקבלו פשיטא לן דמהני אבל אמירתו שא"ל לך קבל גיטי שמא מיגרע גרע לפי שבא מטעם שליחות.—ואם נימא דאפי' בגט דכתיב ונתן בידה סגי ג"כ בזכי' והיינו ע"כ כסברת הרא"ש דזכי' הוא כשליחות ממש ונעשה ידו כידה, א"כ מאי מיבעי לי' מאחר דמהני זכי' פשיטא דמהני ג"כ שליחות, דשזכה עבורו ג"כ בא בתורת שליחות דהיינו שנעשה מעצמו כמותו, אלא ע"כ דסברי כד' הרי"ף דזכי' איננה כשליחות ממש ואינו נעשה כמותו, רק שזוכה עבורו, ע"כ בעי שפיר דאפשר היכא שבא בתורת שליחות ונעשה ידו כיד העבד אפשר דלא מצי לקבל כמו העבד לעצמו, וזה מוכרח לע"ד כפי' הראשון הנ"ל של התוס' וא"כ ע"כ הא דפליגי התוס' על רש"י [בגיטין דף ט' ע"ב] וסברי דבאומר תנו משתחרר העבד לגמרי, היינו דוקא בעבד משום דאזלי לשיטתייהו [בגיטין דף י"ג ע"א] אבל בגט אשה מודו דזכי' לא מהני שתתגרש לגמרי, וכמש"כ [באות י"ח]

ויש להביא ראי' לשיטת הרי"ף מהא דאמרי' בירושלמי [פ"ו דגיטין הל' ב'] נערה מאורסה היא ואבי' מקבלין גיטה, ר"ל אמר כמחליקת בגיטין כך מחלוקת בקידושין, אמר ר' יוחנן הכל מודים בקידושין שאביה מקדשה ולא היא, על דעתו דר"י אין לה דעת אלא אבי' ואינו עושה שליח על דעתי' דר"ל יש לה דעת אלא אבי' והיא עושה שליח, ע"כ, והנה בתלמודא דידן [בקידושין דף מ"ג ב'] קאמר מ"ט דר"י גירושין המכנסת עצמה לרשות אבי' בין היא ובין אבי', קידושין המפקעת עצמה מרשות אבי' אביה ולא היא ופירש"י גירושין דמכנסת עצמה בקבלת גיטה לרשות אבי' אמרי' דאבי' נמי ניחא לי' שתקבל היא והוי גיטא, ופריך והרי מאמר דמפקעת עצמה מרשות אבי' ותניא דנערה עושין בה מאמר בין מדעת עצמה ובין מדעת אבי', אלא כו' קידושין דמדעתה אבי' ולא היא גירושין דבע"כ בין היא ובין אבי' כו' השתא דאתית להכי לר"י נמי לא קשה מעיקרא שאני מאמר הואיל וזקוקה ועומדת, ופירש"י דלטעמא קמא נמי לא תקשי דשאני מאמר, כו' יעו"ש. הרי דלמסקנא נשאר הטעם הראשון של הגמ' וכן הביא הרי"ף ז"ל בהלכותיו הטעם הראשון,

[ונפלאתי על הפ"מ ז"ל בירושלמי שם שיגע לייסד ד' הרי"ף שהביא הטעם הראשון, וכתב שאפשר לומר דלמאי דמוקי התם במאמר דבע"כ מעתה איכא למימר נמי טעמא דמעיקרא כו', ולא ידעתי ספקו ומדוע בדה דבריו מלבו לייסד הטעם הראשון, הלא מסקנת הגמ' בהדי' לייסד טעם הראשון משום דמאמר שאני הואיל וזקוקה ועומדת.]

והנה הירושלמי נראה דסובר בודאי טעם הראשון, דאם נימא כטעם השני דגירושין בע"כ, ר"ל וא"כ א"צ שם דעת האב, אמאי אין ביכולתה לעשות שליח, אלא ע"כ כטעם הראשון דגירושין מכנסת עצמה לרשות אביה, ר"ל ובאמת צריכין לדעת האב רק דאמרי' דאבי' בודאי ניחא לי', וא"כ כשמקבלת היא בעצמה גיטה מהני, דהא אית לה יד לקבל, רק דבעי' הסכם האב, וא"כ מאחר דניחא לי' זכין לאדם שלא בפניו, משא"כ כשעושה שליח לקבל, אע"ג דאבי' ניחא לי' עכ"ז לא מתקיים ונתן בידה, דמאחר דצריכין לדעת האב א"כ אין ביכולתה לעשות שליח בלא דעת האב, וא"כ אינו כשלוחה, ושליח האב ג"כ אינו, דהא היכא דבעי' שליחות ממש לא סגי בזכי' כנ"ל, והוא כדעת הרי"ף.

כא) אמנם הנה שכתבנו דראית המהרי"ק מהרמב"ם בהלכות עבדים שם חולק עם הרי"ף אינה ראי', אבל עכ"ז הא ממש"כ(בפ' ט' מהל' גירושין) המזכה גט לאשתו במקום יבם ומת קודם שיגיע גט לידה ה"ז ספק מגורשת וחולצת ולא מתיבמת, מוכרחים אנו לומר דפליג על הרי"ף ושוברדזכי' מהני שתתגרש לגמרי אפי' לפוטרה מן הייבום.

והטור והש"ע (בסי' קמ"ה) שכתבו ג"כ כלשון הרמב"ם ע"כ שחולקים ג"כ על הרי"ף.

והנה באמת קשה מאד לומר דבעית הגמר' (ביבמות קי"ח ב') במזכה גט לאשתו במקום יבם מהו, יהי' רק לענין חזרה, דהא כונת המזכה לאשתו במקום יבם ודאי הוא לפוטרה מן החליצה, ומוכרח לומר שהוא טעה שסי' סובר דמהני לפוטרה ובאמת אינו כן והוא דוחק גדול, וכמו שהקשו באמת הר"ן והרמב"ן מסוגיא זאת על הרי"ף.

ע"כ נלע"ד דאפשר לומר דגם הרי"ף מודה דמהני הגט לפוטרה מחליצה דבגמרא (דיבמות דף נ"ד ע"א) אמרי' והשה גרושה מאישה אפי' לא נתגרשה אלא מאישה פסולה לכהונה, והיינו ריח הגט דפוסל בכהונה. והנה רש"י ז"ל פי' על פסולה לכהונה אם מת, והותרה להנשא, ומזה הוכיח רמ"י ז"ל בעל הלבושים בתשו' (מהרם מלובלין סי' קכ"ג) דנפטרה מן הייבום ג"כ, וע"ש שהאריך עוד בזה, ולבסוף התשובה מביא בעצמו מה שתפסו עליו מד' התוס' (בגיטין דף פ"ב ע"ב) ד"ה אפילו, שכתבו בפשיטות דמתייבמת, (ולפלא בעיני שלא הביא הב"ש ז"ל (בסי' ק"ל ס"ק ה') ד' התוס' הללו). והוא ז"ל יישב השגתם מד' התוס'.

והנה היכא שזיכה להגט במקום דהוי זכות לפני' ונקנה לה הגט שאין ביכלתו לחזור עוד, א"כ פשיטא דהוי ריח הגט שפוסל מן הכהונה, דהא מן אישה כבר נתגרשה, דהא אין ביכלתו לחזור, רק שעדיין לא הותרה לעלמא, וא"כ לד' הלבוש ז"ל נפטרה ג"כ מן הייבום ככ"ל, וא"כ אפי' לד' הרי"ף ז"ל יהי' בעית הגמ' ביבמות לענין שתפטור מן החליצה.

והנה הגם שד' הלבוש שם דחוקים, ופשט ד' התוס' הם שלא כדבריו, ומד' רש"י אין שום ראי' כנראה לכל מעיין, עכ"ז במזכה גט לאשתו מאחר שבאמת כבר נקנה לה הגט ואין ביכלתו לחזור, רק דעדיין לא הותרה לעלמא עד שיגיע לידה, אפשר דכ"ע מודו דלא מיקריא עוד אשת אחיו שתזקק לייבום, ומאחר דפשט ד' הגמ' דיבמות מורים על זה וכל הפוסקים סוברים כן, מלוה לנו ליישב ד' הרי"ף בזה, א"כ בכ"ד שזכות גמור הוא לפני' הגירושין כדי שלא תתעגן לעולם, ואף בעוד שהי' בעלה חי מאחר שנפסק דינו לשלחו למרחקים לעבודת פרך ודאי זכות גמור הוא לה להתגרש מאתו ומכש"כ שהגט נתן על תנאי אם ימות, שבודאי זכות הוא לה וכמו שכתבנו (באות ב' ג') בשם הרש"ל והט"ז והמכתב אלי' בשם הרא"ש והב"מ ז"ל, א"כ גם הרי"ף מודה דפטורה מן החליצה.

כב) עוד נלע"ד דמאחר שבקשה מכמה אנשים וגם אותי להשתדל להשיג גט עבורה ואמרה שכל מי שישיג גט עבורה שיציל את נפשה, א"כ . הא כתב התה"ד (בסי' רל"ז) דבכה"ג מצינו למיסמך אהני גאונים דס"ל דדי בקבלה לחודי' דהא חזינן הכא דבודאי זכות הוא לה להתגרש, ואע"ג דמתה"ד אין ראי' רק שהוא זכות, ובזכות עדיין יש לפקפק אם מהני כמש"כ, אבל הא כתב הר"ן בהדיא (בפ"ק דקידושין) דאם אמר כל העושה רצוני יקדשנה לי והאב נעשה לו שליח מאליו, דבכה"ג שליחות גמורה הוי יעו"ש, ואע"ג דהשליח שקיבל הגט לא שמע מהאשה שאמר כן, הא ש"ק בודאי יכולה האשה למנות שלא בפניו וא"צ לשמוע קולה דוקא, עי' במכתב אלי' (בדיני שליחות סי' יג) דגם (שבגיטין דף ס"ו ע"א) אהא דתנן כל השומע קולי יכתוב גט לאשתי, הקשו תוס' (מנדרים דף ל"ג) דפריך הא קא מהני לי' דעביד שליחותי' ומוקי לה באומר כל הרוצה לתרום יבוא ויתרום, ותירצו ב' תרוצים, א' דהא גם בתרומה בעי' שליחות, וא"כ ע"כ דשליח הוא רק לענין מודר הנאה מותר דאינו מהנהו, ב' דהכא יחודי יחדי' כל השומע קולי, ולא כלה רוצה, וא"כ לתירוץ ב' לכאורה לא מהני שליחות כלל, והב"ש (בסי' קמ"א ס"ק כ"ז) כתב לסתור התי' הא' מסוגיא (דכתובות דף ע"ו ע"ב) אמנם כבר השיגו הב"מ ז"ל והישועות יעקב ז"ל שדבריו תמוהים, ואדרבה נלע"ד שמסוגיא דכתובות מוכרח כתי' הראשון דפריך שם אהא דאמר כל הזן אינו מפסיד, ובי האי גוונא לאו שליחות עביד והתנן האומר כל השומע קולי יכתוב כו', ולתי' הב' של התוס' מאי פריך, שאני התם דייחד יחדי', אלא ע"כ דאין נפקותא בזה, אבל אין אנו צריכין לזה דאם נאמר כתי' הב' של התוס' א"כ ע"כ דבתרומה לא בעי' שליחות דוקא וסגי בגילוי דעתא דניחא לי', והוא דלא כד' הרשב"א, א"כ גם בגט סגי בזכי' לבד דמ"ש * גט מתרומה, ואם נימא כתי' הא' דבעי' שליחות דוקא, א"כ הא בכ"ד הוי שליחות.

רק שעדיין יש לפקפק ע"ז מד' הירושלמי (ריש פ' התקבל) וז"ל, בכל אתר את אומר התקבל כזכי והכא את אומר התקבל כהולך, שניא היא שזכין לאדם שלא בפניו, התיב ר' שמאי הגע עצמך שהיתה נוחה להתגרש, אני אומר שמא חזרה בה כו' ברם הכא חוב לה, עד כאן, ואם כן ניחוש הכא נמי לחזרה, אבל לעד"נ דאין מכאן שום קושיא דהא כבר כתבנו

* וא"ת א"כ אמאי בעי' הכא דוקא כל השומע קולי ולא כל הרוצה, מאחר דגט הוי כתרומה ולא בעי' שליחות ממש, רק דסגי בגילוי דעת דניחא לי', זה אינו, דכתיבת הגט שאני דבעי' לשמה כמש"כ התוס' (בגיטין דף כ"ב ב') ד"ה והא, וא"כ כל היכא דאינו שלוחו ממש לא הוי לשמה, ולא סגי הכא בגילוי דעת, ועי' בחידושי הרשב"א (פ"ב דגיטין שם).

דפיטת הירושלמי דזכות לא מהני בגט, א"כ מאי פריך הגט עלמך שהיתה גוחס להתגרש, דהא ע"כ הא דקאמר מקודם שניא היא שזכין לאדם שלא בפניו, ר"ל היכא דמהני זכי' זכין לו אפי' שלא בפניו, אבל בגט בעי' שליחות דוקא, וא"כ מאי מקשה מגוחה להתגרש, וע"כ שהוא באופן שכתבנו דאמרה שכל מי שישיג גט עבורה יעשה לה טובה, דזה הוא שליחות גמור כנ"ל. וא"כ קשה מאי משני שמא חזרה בה, הא בשליחות לא חיישי' לחזרה, וע"כ לחלק בין היכא שעשתה שליח פרטי, לשליח כללי דבכללי חיישי' לחזרה, וקשה אמאי באומר כל השומע קולי לא חיישי' לחזרה, וע"כ משום דבבעל ליכא סברא דבכ"ד ניחא ליה, לא חיישי' לחזרה, אבל באשה דבכ"ד ניחא לה חיישי' לחזרה, כמו שסיים הירושלמי ברם הכא חוב היא לה.

וא"כ בנ"ד דבודאי זכות הוא לה כמו שכבר הארכנו בזה, א"כ מאחר שבקשה בתחנונים להשיג גט עבורה לא חיישי' לחזרה.

עפ"י כל הלין נלע"ד להתיר האשה הנ"ל מכבלי עיגונה ומותרת להנשא.

ג.

ראיתי מכתב הגאב"ד דק"ק קארלין בדבר אתרוגי ארץ הקדושה, שחשש להם, לשביעית ולערלה ולמעשר. אם כי לא הספיק לי הפנאי לעיין בפילפולו היכא דזקף הדמים במלוה, ועוד חזון למועד, אמנם באתי בקצרה במה שנוגע לדינא בעיקר החששות שלו על אתרוגי א"י. והנה לענין שביעית, הגם כי אין זה שייך לקיום מצות אתרוג, דבודאי כשר הוא לצאת בו, אף אם נימא שבאיסור הוציאוהו לח"ל, אמנם פשוט שכדאי הוא הרמב"ם ז"ל בפ"ג מהל' שמיטה הל' כ"ט לסמוך עליו לכתחילה אפי' שלא בשעת הדחק, דאין שביעית בפירות עכו"ם, וכן הסכים הכסף משנה ז"ל שם, הגם שמה שכתב דבחלק דף נ"א ע"א מבואר כדברי הרמב"ם, ומחמת זה תמה על בעל כפתור ופרח ז"ל שהביא הגמ' הנ"ל ואעפ"כ תמה על הרמב"ם, הא בגמ' הנ"ל מפורש כד' הרמב"ם, ע"כ אין דברי הכ"מ ז"ל מוכרחים בזה, דכונת בעל כו"פ הוא דבגמ' דחלק היו באותם גוים שעדיין לא נכבשו לפני ישראל רק אחר שישראל נלחום בטענותיהם אזי ברחו להם והניחו שדותיהם וכרמיהם, ומושבם שישבו נתקדשה רק בקדושה ראשונה, ע"כ סמכו עליהם בשביעית, אבל בקדושה שני' כבר נתקדשו לגמרי ואפי' פירות עכו"ם אסורים, וא"כ אין ראי' מהגמ' דחלק אבל עכ"ז הראי' שהביא הכ"מ לד' הרמב"ם ז"ל מהירושלמי ספ"ט דשביעית היא

מספקת—והנה מה שרלה הגאב״ד דק״ק קארלין לפוטרם ממעשר מחמת דברי הרמב״ם דפירות הארץ שילאו לח״ל פטור׳ מתרומה ומעשר תמוה בעיני, דהא הרמב״ם לא איירי רק היכא שלא באו לידי חיוב בא״י, אבל היכא שנתחייבו במעשרות בא״י וודאי לא יועיל להם יליאתם לח״ל להפקיע מהם החיוב, וכמש״כ שם המשנה למלך ז״ל, אבל עיקר החשש שלו לא הבנתי, האם חשידי בעיניו יושבי ירושלם ובפרט הרבנים נר״ל דשם להכשיל אותנו חלילה ולשלוח לנו דבר שאינו מתוקן, ועי׳ בפ״ב דדמאי משנה ב׳ המקבל עליו להיות נאמן מעשר את שהוא אוכל ואת שהוא מוכר ואת שהוא לוקח (פי׳ על מנת למכור) ואף אם נאמר שכונת הרב הנ״ל דחיישינן דילמא לא הוקבעו אצלם האתרוגים לחיוב מעשר, וא״כ לא היו מחוייבים לעשרם כלל, וע״ז שפיר תירץ דמאחר שלא נתחייבו במעשרות בהיותם בארץ ממילא פטורים אה״נ כד׳ הרמב״ם הנ״ל, אבל עכ״ז אין לחוש לזה כלל דחזקה על חבר שאינו מוליא מת״י דבר שאינו מתוקן אפי׳ היכא שאינו מחוייב לעשרם כמבואר בעירובין דף ל״ב ע״א—והיותר תמוה בעיני מה שחשש לערלה וביקש מאת כבוד ידידו שיודיעהו אם אין בהם חשש ערלה, היכן מלינו לחוש לסתם פירות דילמא הן של ערלה, ועי׳ ביבמות דף קכ״ב ע״א דעכו״ם שאמר של ערלה הם כו׳ אינו נאמן ומותרים הפירות ופירש״י משום דאזלינן בתר רובא, ורוב פירות אינם של ערלה, ועי׳ בבתרא דף כ״ד א גבי עינבי דמשתכחי בפרדס של ערלה, ג״כ מבואר כן.—סוף דבר לא ידעתי מקום כלל לחששות של הגאב״ד מקארלין נ״י.—

LIBRARY
JUL
5
1976
OF TORONTO

PURCHASED FOR THE

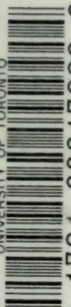
University of Toronto Library

FROM THE

Joseph and Gertie Schwartz
Memorial Library Fund

FOR THE SUPPORT OF

Jewish Studies

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00317899 3